

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών
— ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 —

ΕΠΙΣΗΜΟΙ ΛΟΓΟΙ

ΠΡΥΤΑΝΕΙΑ
ΓΕΡΑΣΙΜΟΥ Δ. ΣΙΑΣΟΥ

ΤΟΜΟΣ 39^{ος}

ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟ ΕΤΟΣ

2023-2024

Α΄ ΜΕΡΟΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
Εθνικού και Καποδιστριακού
Πανεπιστημίου Αθηνών

ΑΘΗΝΑ 2025

ISSN: 2654-1750

Υπεύθυνος Έκδοσης

Διεύθυνση Δημοσιευμάτων και Εκδόσεων

Κατάρτιση-Επεξεργασία-Φιλολογική Επιμέλεια

Τμήμα Δημοσιευμάτων της Διοίκησης

Γραφιστική Επεξεργασία-Εκτύπωση-Βιβλιοδεσία

Τμήμα Τυπογραφείου

Στο παρόν τεύχος του 39^{ου} τόμου μνημονεύονται οι αναγορεύσεις και οι εκδηλώσεις οι οποίες πραγματοποιήθηκαν στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών κατά το ακαδημαϊκό έτος 2023-2024.

Στις περιπτώσεις που δεν κατατέθηκαν τα κείμενα των βασικών ομιλητών παρατίθεται μόνο το πρόγραμμα κάθε εκδήλωσης.

Επίσης δεν συμπεριλαμβάνονται οι ομιλίες που δεν κατέστη δυνατή η εκτύπωσή τους λόγω τεχνικών περιορισμών (οπτικοακουστικό υλικό κ.λπ.).

ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2023

ΑΝΑΓΟΡΕΥΣΗ ΣΕ ΕΠΙΤΙΜΗ ΔΙΔΑΚΤΟΡΑ
ΤΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΝΟΣΗΛΕΥΤΙΚΗΣ
ΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΥΓΕΙΑΣ ΤΟΥ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΗΣ ΚΥΡΙΑΣ **BETTY R. FERRELL**
ΔΙΕΥΘΥΝΤΡΙΑΣ ΝΟΣΗΛΕΥΤΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ
ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑΣ
ΣΤΟ «CITY OF HOPE MEDICAL CENTER IN
DUARTE, CALIFORNIA», ΗΠΑ

Την 5^η Σεπτεμβρίου 2023, ημέρα Τρίτη και ώρα 19.00, στη Μεγάλη Αίθουσα του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, αναγορεύθηκε επίτιμη διδάκτωρ του Τμήματος Νοσηλευτικής της Σχολής Επιστημών Υγείας του Πανεπιστημίου Αθηνών η κυρία **Betty R. Ferrell**, Διευθύντρια Νοσηλευτικής Έρευνας και Εκπαίδευσης και Καθηγήτρια στο «City of Hope Medical Center In Duarte, California», ΗΠΑ.

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

- * Προσφώνηση από τον Πρύτανη του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, Καθηγητή κύριο Γεράσιμο Σιάσο.
- * Παρουσίαση του έργου και της προσωπικότητας της τιμωμένης από την Καθηγήτρια του Τμήματος Νοσηλευτικής, κυρία Ελισάβετ Πατηράκη-Κουρμπάνη.
- * Αναγόρευση της τιμωμένης:
Ανάγνωση των κειμένων του Ψηφίσματος του Τμήματος, της Αναγόρευσης και του Διδακτορικού Διπλώματος από τον Πρόεδρο του Τμήματος Νοσηλευτικής της Σχολής Επιστημών Υγείας, Καθηγητή κύριο Παύλο Μυριανθέα.
Περιένδυση της τιμωμένης με την τήβεννο της Σχολής από τον Κοσμήτορα της Σχολής Επιστημών Υγείας, Καθηγητή κύριο Εμμανουήλ Πικουλή.

- * Ομιλία της τιμώμενης Καθηγήτριας με τίτλο: «Palliative Care: Training Professionals to Provide Quality Care in Serious Illness».

ΓΕΡΑΣΙΜΟΥ ΣΙΑΣΟΥ

Καθηγητή και Πρύτανη του ΕΚΠΑ

ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΗ

Αξιότιμε κ. Αντιπρύτανη,
Αξιότιμα μέλη του Συμβουλίου Διοίκησης,
Αξιότιμοι κ. Κοσμήτορες, κ. Πρόεδροι, μέλη της Συγκλήτου,
Αξιότιμοι προσκεκλημένοι,
Αγαπητοί συνάδελφοι,
Κυρίες και κύριοι,

Με ιδιαίτερη τιμή και χαρά, τηρώντας πάντα την παράδοση του Ιδρύματός μας να αποδίδουμε τιμές σε προσωπικότητες που έχουν προσφέρει πολλαπλώς στην Επιστήμη, υποδεχόμαστε σήμερα εδώ, στην ιστορική Μεγάλη Αίθουσα του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, μια εξέχουσα προσωπικότητα, μια σπουδαία επιστήμονα, την κ. Betty Ferrell, αποδίδοντάς της την ύψιστη τιμή, της ανακήρυξής της σε Επίτιμη Διδάκτορα του Τμήματος Νοσηλευτικής της Σχολής Επιστημών Υγείας του ΕΚΠΑ. Η αφοσίωσή της στην επιστήμη αποτελεί πρότυπο έμπνευσης για τους νεότερους επιστήμονες και παράδειγμα προς την ακαδημαϊκή κοινότητα.

Η προσφορά της Καθηγήτριας Betty Ferrell στη Νοσηλευτική μετρά περισσότερα από 40 χρόνια. Είναι Διευθύντρια Νοσηλευτικής Έρευνας και Εκπαίδευσης και Καθηγήτρια στο City of Hope Medical Center στο Duarte της Καλιφόρνια, που αποτελεί ένα παγκόσμιας απήχησης κέντρο βιοϊατρικής έρευνας και θεραπείας για τον καρκίνο και για άλλες νόσους.

Ήταν η κύρια ερευνήτρια του έργου End-of-Life Nursing Education Consortium, το οποίο ξεκίνησε το 2000 και έχει διδαχθεί στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής, αλλά και σε 101 ακόμη χώρες, και αφορά στη βελτίωση της ανακουφιστικής φροντίδας και της ποιότητας ζωής των ασθενών και των οικογενειών τους, με εντυπωσιακά αποτελέσματα και πάνω από 1,4 εκατομμύρια εκπαιδευθέντες κλινικούς επιστήμονες νοσηλευτές, γιατρούς κ.ά.

Η κ. Ferrell διευθύνει πολλά χρηματοδοτούμενα έργα που σχετίζονται με την ανακουφιστική φροντίδα και την ποιότητα ζωής των ασθενών. Η ερευνητική της δραστηριότητα επικεντρώνεται στη διαχείριση του πόνου, στην ποιότητα

ζωής των ασθενών με καρκίνο και των οικογενειακών φροντιστών τους και στην ανακουφιστική φροντίδα.

Είναι μέλος της Αμερικανικής Ακαδημίας Νοσηλευτικής από το 2019. Έχει πάνω από 480 δημοσιεύσεις σε διεθνή περιοδικά και έχει συγγράψει 12 βιβλία, συμπεριλαμβανομένου του «Oxford Textbook of Palliative Nursing».

Από το 2016 μέχρι και σήμερα έχει λάβει πλήθος βραβεύσεων, με αποκορύφωμα το 2021, όταν έλαβε το Βραβείο Lifetime Achievement Award της Αμερικανικής Ογκολογικής Νοσηλευτικής Εταιρείας και εισήχθη ως «Ζωντανός Θρύλος» από την Αμερικανική Ακαδημία Νοσηλευτικής.

Με εξαιρετική τιμή σήμερα, στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, καλωσορίζουμε στην ευρεία χορεία των Επιτίμων Διδασκόντων την κ. Betty Ferrell ως Επίλεκτο Μέλος, ως Επίτιμη Διδάκτορα. Εκφράζουμε τα θερμότερα συγχαρητήρια στην τιμωμένη για το έργο της και την αστείρευτη προσφορά της με επίκεντρο τον Άνθρωπο.

The National and Kapodistrian University of Athens, by decision of the Senate, is conferring today the title of Doctor Honoris Causa of the Department of Nursing to Professor Ferrell, in recognition of her exceptional achievements in her field. I want to very warmly welcome Professor Ferrell to our academic community. We are very proud to have such a distinguished scientist as a new member among us!

Σας ευχαριστώ πολύ.

ΕΛΙΣΑΒΕΤ ΠΑΤΗΡΑΚΗ-ΚΟΥΡΜΠΑΝΗ

Καθηγήτριας του Τμήματος Νοσηλευτικής του ΕΚΠΑ

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ ΤΗΣ ΤΙΜΩΜΕΝΗΣ

Κύριε Πρύτανη,
Κύριε Κοσμήτορα,
Κύριε Πρόεδρε,
Μέλη της Διοίκησης,
Προσκεκλημένοι καθηγητές, συνάδελφοι,
Κυρίες και κύριοι,

Αποτελεί ιδιαίτερη χαρά και τιμή για μένα και το Τμήμα το γεγονός αναγόρευσης σε επίτιμη διδάκτορα του Τμήματος Νοσηλευτικής της Σχολής Επιστημών Υγείας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών μιας μεγάλης Κυρίας της Νοσηλευτικής.

Σήμερα τιμάται η καθηγήτρια Betty Ferrell, η επιστήμονας, η ερευνήτρια, η γυναίκα που επηρέασε με τη σοφία και το πάθος της την Επιστήμη και την Κοινωνία, συμβάλλοντας στην αναγνώριση των ανυπολόγιστων ευκαιριών για βελτίωση της Ανακουφιστικής Φροντίδας (ΑΦ) σε ανθρώπους που διαγιγνώσκονται, θεραπεύονται, ζουν ή πεθαίνουν με σοβαρά νοσήματα. Είναι ευλογία να συμμετέχεις ενεργά σε τιμητική εκδήλωση που αποδίδεται επίσημη αναγνώριση μιας χαρισματικής προσωπικότητας με παγκόσμια καταξίωση, μιας κορυφαίας ερευνήτριας με διεθνή ακτινοβολία και τεράστιο έργο, τα οποία δικαιολογούν απόλυτα την απονομή του σημαντικού αυτού τίτλου.

Η μακρά αξιόλογη πορεία της B. Ferrell την κατατάσσει στην πρωτοπορία των επίλεκτων μελών που ηγήθηκαν στη δημιουργία και ανάπτυξη ενός νέου προκλητικού επιστημονικού πεδίου που παραμένει υπερβολικά απαιτητικό και επίκαιρο και του οποίου η ανάπτυξη έχει αδικαιολόγητα καθυστερήσει στη χώρα μας. Είναι αλήθεια ότι, αν και το προσδόκιμο επιβίωσης σε παγκόσμιο επίπεδο αυξάνεται από 67.2 σε 73.5 έτη το 2019, το προσδόκιμο αυτοαναφοράς της καλής υγείας μειώθηκε από 10 σε 8.6 έτη μεταξύ των ετών 2000 και 2019. Η ραγδαία επιστημονική και τεχνολογική πρόοδος δίνει τεράστια έμφαση στους αναπνευστήρες, στην εντατική τεχνολογική υποστήριξη και ελάχιστη στην ΑΦ.

Σήμερα, η ΑΦ παρέχεται όχι ως φροντίδα στο τέλος της ζωής, αλλά ως επιπρόσθετη γραμμή υποστήριξης από διεπιστημονική ομάδα σε συνεργασία με τους θεράποντες του ασθενούς, με στόχο τη βελτίωση της ποιότητας ζωής του ίδιου αλλά και του οικογενειακού του περιβάλλοντος. Δεν σχετίζεται με την πρόγνωση αλλά με τις ανάγκες φροντίδας των ασθενών και διακρίνεται ως βασική, γενική και εξειδικευμένη. Είναι κατάλληλη για κάθε ηλικία, σε κάθε στάδιο μιας απειλητικής για τη ζωή νόσου και προσφέρεται παράλληλα με την κύρια θεραπεία ως ανακουφιστική φροντίδα, υποστηρικτική φροντίδα ή φροντίδα ξενώνα. Αν και κάποιες χώρες έχουν δομές παροχής ΑΦ, ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας υπολογίζει ότι μόνο το 14% από όσους τη χρειάζονται έχουν πρόσβαση σε αυτές τις δομές. Αναφορά της Lancet Commission του 2017 επισημαίνει τις τεράστιες ανισότητες πρόσβασης σε οπιοειδή, τις τεχνολογικές προόδους και την κατάχρηση παρεμβάσεων στη νοσοκομειακή περίθαλψη, τα οποία όχι μόνο δεν μειώνουν αλλά μάλλον αυξάνουν την οδύνη των ασθενών και το κόστος παροχής υπηρεσιών υγείας. Η επόμενη αναφορά του 2022 «Bringing death back into life» καλεί τους επιστήμονες υγείας να επανεξετάσουν την αξία του θανάτου.

Η μελέτη του βιογραφικού της τιμωμένης τεκμηριώνει ότι ανήκει σε εκείνους τους επιστήμονες τους οποίους έχει ανάγκη ως πρότυπο η σημερινή κοινωνία. Είναι εκείνοι που δεν προσπερνούν τις προκλήσεις της εποχής τους, που εμπνέονται και καθοδηγούνται από τις διαχρονικές αξίες της αγάπης και μέριμνας για τον Άλλον που υποφέρει, που διακρίνονται για την αφοσίωση όχι στο καθήκον ως υποχρέωση αλλά στην προσφορά βοήθειας ως δώρο. Σε αυτούς ανήκουν και οι ηγέτες της Νοσηλευτικής επιστήμης που υπηρετούν την ιαματική αξία της φροντίδας στην κλινική πρακτική, την έρευνα και την εκπαίδευση, οι οποίοι επικεντρώνουν το ενδιαφέρον τους στη Φροντίδα, την κρυμμένη ποιότητα των ανθρώπινων υπηρεσιών, η οποία είτε προσφέρει είτε στερεί την ικανοποίηση των ανθρώπων από τις προσφερόμενες υπηρεσίες φροντίδας υγείας.

Η Φροντίδα είναι η ουσία, ο κεντρικός ενοποιητικός κυρίαρχος τομέας που χαρακτηρίζει τη μοναδικότητα της Νοσηλευτικής επιστήμης. Και η καθηγήτρια Ferrell γνωρίζει ότι τα φαινόμενα της φροντίδας είναι δύσκολο να εξηγηθούν καθώς χρειάζονται διαφορετικοί τρόποι μελέτης και ανάλυσής τους. Είναι πεπεισμένη ότι η φροντίδα απαιτεί περισσότερο λεπτομερή αξιολόγηση απ' ό,τι η θεραπεία, γιατί εξακολουθεί να παραμένει καλυμμένη, ενσωματωμένη στη φιλοσοφία των χαρακτηριστικών της. Το 1977, νέα απόφοιτος του Central State University στην Οκλαχόμα αρχικά, υπηρετεί στον τομέα Νοσηλευτικής

Ογκολογίας στο νοσοκομείο και στο σπίτι και στη συνέχεια σε ακαδημαϊκές θέσεις στο Τμήμα Νοσηλευτικής του Πανεπιστημίου Southern Carolina. Το 1980 λαμβάνει μεταπτυχιακό δίπλωμα από το Πανεπιστήμιο Οκλαχόμα και το 1984 συνεχίζει με τη λήψη διδακτορικού διπλώματος από το Texas Woman's University, Denton. Το 2007 επιστρέφει στο Claremont Graduate University για την απόκτηση μεταπτυχιακού διπλώματος στη Θεολογία – Ηθική – Κουλτούρα. Το 1989 τη βρίσκει Καθηγήτρια, Επιστήμονα, Ερευνήτρια στο Ογκολογικό Κέντρο City of Hope, και από το 2012 μέχρι σήμερα κατέχει τη θέση διευθύντριας έρευνας του Κέντρου.

Η B. Ferrell πιστεύει ότι η έρευνα της ΑΦ δικαιούται δημόσια αναγνώριση και χρηματοδότηση, προκειμένου να ερμηνεύσει τα φαινόμενα και να αξιοποιήσει με τον καλύτερο τρόπο τους διαθέσιμους πόρους. Έχει λάβει πολλαπλές χρηματοδοτήσεις ερευνητικών μελετών με πολλούς σημαντικούς συνεργάτες στους τομείς διαχείρισης πόνου, ποιότητας ζωής και ΑΦ. Επιπλέον, διευθύνει και πολλά άλλα χρηματοδοτούμενα προγράμματα σε ογκολογικά κέντρα. Το τεράστιο ερευνητικό της έργο, όχι μόνο σε αριθμό αλλά και ποιότητα, συνοδεύεται από ένα αντίστοιχα αξιοθαύμαστο συντακτικό έργο. Στο συγγραφικό έργο της περιλαμβάνονται πάνω από 500 δημοσιεύσεις σε έγκριτα περιοδικά, 93 μονογραφίες και κεφάλαια βιβλίων και 12 βιβλία, συμπεριλαμβανομένου του *Textbook of Palliative Nursing* από τον εκδοτικό οίκο Oxford University Press, το οποίο βρίσκεται στην 6^η έκδοση. Το 2008 εκδίδεται το βιβλίο *Το Υποφέρειν και οι στόχοι της Νοσηλευτικής*, όπου περιγράφονται οι χαρακτηριστικές αντιδράσεις των νοσηλευτών στην οδύνη των ασθενών, η αξία της ενεργητικής ακρόασης, της γνήσιας παρουσίας, της επιμελημένης φροντίδας σώματος και άλλες μοναδικές διαστάσεις της σχέσης Νοσηλεύτη – Ασθενούς/Οικογενειακού Περιβάλλοντος.

Τα ερευνητικά αποτελέσματα των μελετών της λαμβάνουν σάρκα και οστά σε consensus committees, guidelines and position papers, από τις επιτροπές όπου προσκαλείται να συμμετέχει. Διετέλεσε συνπρόεδρος του προγράμματος Εθνικής Συναίνεσης για Ποιοτική Ανακουφιστική Φροντίδα των ΗΠΑ και ήταν η κύρια ερευνήτρια στη δημιουργία του προγράμματος End of Life Nursing Education Consortium (ELNEC) το οποίο εισήγαγε το 2000 για την παροχή τεκμηριωμένης κατάρτισης στην ΑΦ για νοσηλευτές και άλλους κλινικούς. Το διεθνές πρόγραμμα κατάρτισης ELNEC έχει μέχρι σήμερα διδαχθεί σε κλινικούς επιστήμονες υγείας, όχι μόνο στις 50 πολιτείες των ΗΠΑ, αλλά και σε 1.4 εκατομμύρια σε 101 χώρες. Η εξέλιξη του αρχικού βασικού εκπαιδευτικού προγράμματος (core curriculum) αφορά στη δημιουργία και άλλων ειδικών

προγραμμάτων για ευάλωτους πληθυσμούς (παιδιά, ηλικιωμένους, ασθενείς μονάδων εντατικής θεραπείας) για όλα τα επίπεδα εκπαίδευσης –προπτυχιακή, νέων αποφοίτων, προηγμένης κλινικής πρακτικής–, που διδάσκονται διά ζώσης και εξ αποστάσεως.

Στην Ελλάδα το Core Curriculum της ELNEC αποτελεί τη βάση για την ανάπτυξη και τον έλεγχο σε εξ αποστάσεως πρόγραμμα ΑΦ σε προπτυχιακούς φοιτητές της Νοσηλευτικής το οποίο επιβλέπεται ως διδακτορική διατριβή της υποψήφιας νοσηλεύτριας Μ. Δημουλά στο Τμήμα μας. Είμαστε περήφανοι και ευγνώμονες στην Β. Ferrell για την πρόθυμη αποδοχή της πρόσκλησής μας πριν από έναν χρόνο στο Salzburg, ώστε το Τμήμα Νοσηλευτικής να φιλοξενήσει στις 4-6 Σεπτεμβρίου 2023 ανάλογο πρόγραμμα για 30 εργαζόμενους νοσηλευτές. Το πρώτο σεμινάριο ELNEC στην Ελλάδα συνδιοργανώθηκε από την ομάδα ELNEC, το Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών Εξειδικευμένη ΑΦ και τις Υπηρεσίες ΑΦ «Μέριμνα» και «Γαλιλαία».

Στην πολύχρονη προσφορά της είναι αυτονόητες η συμμετοχή της και η ανάληψη κορυφαίων θέσεων σε ειδικές και διεθνείς επιτροπές, συντακτικές επιτροπές περιοδικών, καθώς και η απονομή διεθνών βραβείων και τιμητικών διακρίσεων λόγω του πολύτιμου έργου της.

Η Betty Ferrell πάνω από 4 δεκαετίες εργάζεται, συνεργάζεται, υποστηρίζει, ενθαρρύνει, ελπίζει για το καλύτερο, οραματίζεται.

Το 2013 ονομάστηκε μία από τους 30 Visioners στον τομέα της Αμερικανικής Ακαδημίας Ξενώνα και Ανακουφιστικής Ιατρικής. Το 2019 εξελέγη μέλος της Εθνικής Ιατρικής Ακαδημίας των ΗΠΑ. Το 2021 η Dr Ferrell τιμήθηκε από την Εταιρεία Νοσηλευτικής Ογκολογίας (Oncology Nursing Society) για το συνολικό έργο της επαγγελματικής της ζωής (Life Achievement Award) και της απονεμήθηκε ο τίτλος Ζωντανός Θρύλος (Living Legend Award) από την Αμερικανική Νοσηλευτική Ακαδημία (American Nursing Society).

Πέρα από το τεράστιο αναγνωρισμένο έργο της, που έχει επηρεάσει την ποιότητα ζωής ανυπολόγιστου αριθμού ανθρώπων που υποφέρουν, παραμένει η μητέρα μιας κόρης, γιαγιά δύο εγγονών, εκλεκτή συνάδελφος και φίλη, μια απόλυτα γνήσια και εξαιρετικά απλή, προσιτή παρουσία, που εξακολουθεί να ενθουσιάζει και να εμπνέει οποιονδήποτε έχει την ευκαιρία να επικοινωνήσει μαζί της.

Γι' αυτό, ένθερμα υποστηρίζουμε την απονομή του τίτλου της Επίτιμης Διδάκτορος και την ευχαριστούμε από καρδιάς για την πολύτιμη προσφορά της στη Νοσηλευτική Επιστήμη και στην Κοινωνία.

Dear Dr Ferrell,

It is an incredible privilege to take this moment to pay heartfelt homage to you.

You have been pithy and enlightening. Your efforts have been consistently focused on building our global community of nursing and non nursing colleagues who are committed to minimizing the suffering with those in treatment and providing expert presence to those at end of life and their families.

I enthusiastically share in the joy of your recognition with all colleagues and the many many nurses, patients and families whom you have supported.

Many congratulations, Betty, on this very well-deserved honor.

Please join me in honoring this amazing colleague.

Σας ευχαριστώ.

BETTY R. FERRELL

Διευθύντριας Νοσηλευτικής Έρευνας και Εκπαίδευσης και Καθηγήτριας στο
«City of Hope Medical Center in Duarte, California», ΗΠΑ

**ΟΜΙΛΙΑ ΜΕ ΘΕΜΑ:
«PALLIATIVE CARE: TRAINING PROFESSIONALS
TO PROVIDE QUALITY CARE IN SERIOUS ILLNESS»**

Καλησπέρα σε όλους.

Είναι μεγάλη μου χαρά και τιμή να βρίσκομαι στη χώρα σας και στο καταπληκτικό πανεπιστήμιό σας. Χαιρόμαστε που μας δόθηκε η ευκαιρία να έρθουμε και να γνωρίσουμε μερικούς από τους ηγέτες Νοσηλευτές στο Τμήμα της Νοσηλευτικής του πανεπιστημίου και να παρακολουθήσουμε την καταπληκτική δουλειά που κάνετε εδώ. Είναι μεγάλη μου τιμή να βρίσκομαι εδώ και, πόσω μάλλον, να λαμβάνω τον τίτλο της επίτιμης διδάκτορος από το σπουδαίο πανεπιστήμιό σας. Έχετε μια μακροχρόνια και δυνατή παράδοση στην άριστη νοσηλευτική εκπαίδευση και πρακτική, οπότε αυτό είναι η μεγαλύτερη τιμή που θα μπορούσα να λάβω, και για αυτό είμαι πολύ ευγνώμων.

Αυτό το απόγευμα θα σας μιλήσω σύντομα για τη δουλειά που κάνουμε σε όλον τον κόσμο και θέλω να εκφράσω τη χαρά μου που η καθηγήτρια Ελισάβετ Πατηράκη και οι συνάδελφοί της αποτελούν πλέον μέλη της. Αισθανόμαστε δεσμευμένοι στο να προσφέρουμε ποιότητα ζωής στους ασθενείς και στις οικογένειές τους, και είμαστε ευγνώμονες σε εκείνους που ηγούνται εδώ στην Ελλάδα.

Υπάρχουν πάρα πολλά που πρέπει να γίνουν ακόμη για να αποδώσει η προσπάθειά μας στην ανακούφιση τού υποφέρειν σε όλο τον κόσμο. Θα μοιραστώ μαζί σας κάποια στοιχεία από την πορεία μας με το End of Life Nursing Education Consortium (ELNEC). Το έργο μας εστιάζει στη σοβαρή νόσο. Ξεκινήσαμε το εγχείρημα αυτό το 2000, πριν από 23 χρόνια, και τώρα το ELNEC έχει επισκεφθεί 101 χώρες. Παρόλο που υπάρχουν πολλές διαφορές μεταξύ των χωρών, υπάρχει ένα σπουδαίο πράγμα που όλοι μοιραζόμαστε, και αυτό είναι η αφοσίωσή μας στην παροχή καλύτερης φροντίδας για τους ασθενείς μας και τις οικογένειές τους. Γνωρίζουμε ότι υπάρχει αξιόπιστη και συνεχώς αυξανόμενη έρευνα που τεκμηριώνει την ανάγκη για καλύτερη

ανακουφιστική φροντίδα σε παγκόσμιο επίπεδο, όπως αποτυπώνεται σε δημοσιεύσεις του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας (ΠΟΥ) και σε κάποια κορυφαία επιστημονικά περιοδικά. Πάρα πολλοί άνθρωποι ζουν με καρκίνο, καρδιακή νόσο, μαλάρια, AIDS και άλλες χρόνιες ασθένειες, οι οποίοι μπορούν να επωφεληθούν από τη φροντίδα υγείας που εστιάζει στον άνθρωπο ως ολότητα, στην ανακούφιση των συμπτωμάτων και στην υποστήριξη της ποιότητας ζωής του, αναδεικνύοντας ότι ακόμη και στην πολύ σοβαρή νόσο μπορούμε να βελτιώσουμε σημαντικά την ποιότητα της ζωής.

Το έργο μας είναι καρπός συνεργασίας μεταξύ του ερευνητικού κέντρου του νοσοκομείου «City of Hope», το οποίο είναι αντικαρκινικό νοσοκομείο στην Καλιφόρνια, με συνέταιρό μας τον Αμερικανικό Σύλλογο Κολλεγίων Νοσηλευτικής. Η συνεργασία αυτή με τη νοσηλευτική εκπαίδευση είναι ζωτικής σημασίας, καθώς η Νοσηλευτική αποτελεί το πολυπληθέστερο επάγγελμα υγείας. Οι νοσηλεύτες βρίσκονται δίπλα στο κρεβάτι των ασθενών, από τα παιδιά που μόλις έχουν γεννηθεί έως τη φροντίδα των ηλικιωμένων. Συνεπώς, είναι πολύ σημαντικό να γνωρίζουν την ανακουφιστική φροντίδα. Αν θέλουμε να δημιουργήσουμε ένα εργατικό δυναμικό που είναι ικανό να προσφέρει φροντίδα σε ασθενείς με σοβαρή νόσο και στις οικογένειές τους, πρέπει να έχουμε δυνατά πανεπιστήμια Νοσηλευτικής. Έχετε ένα από τα καλύτερα πανεπιστήμια Νοσηλευτικής και ένα από τα πιο δυνατά προγράμματα που έχουμε δει ποτέ, με αφοσίωση στην εκπαίδευση της ανακουφιστικής φροντίδας σε κάθε επίπεδο, από τους προπτυχιακούς φοιτητές έως τους μεταπτυχιακούς και διδακτορικούς φοιτητές. Έτσι, όταν επιστρέψουμε στο σπίτι μας και επισκεφθούμε και άλλες χώρες, θα ενημερώνουμε όλους ανά τον κόσμο για την εξαιρετική δουλειά που προσφέρετε εδώ, σε αυτό το πανεπιστήμιο.

Η φωτογραφία που βλέπετε είναι από τότε που πρωτοξεκινήσαμε το έργο αυτό, το 2000.

Θα με δείτε στη μέση της φωτογραφίας μαζί με δύο συνεργάτες μου, που ήταν εκεί από την αρχή του εγχειρήματος και είναι

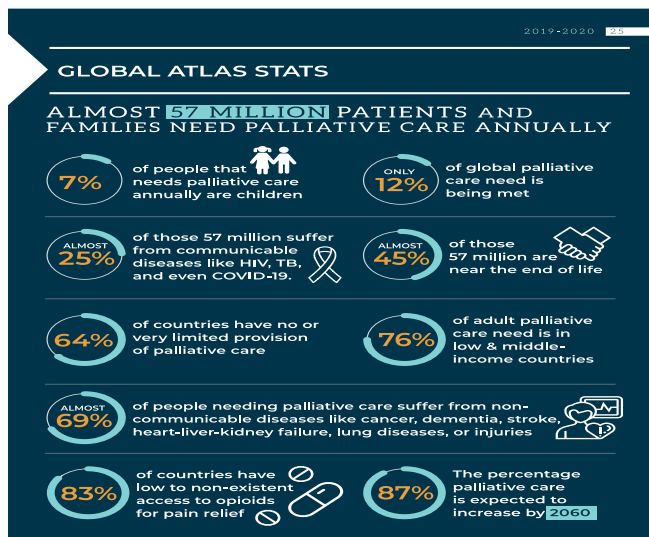

μαζί μου μέχρι σήμερα, όλους μας φυσικά κατά πολύ νεότερους. Ήθελα να μοιραστώ αυτή τη φωτογραφία μαζί σας όχι μόνο για να σας δείξω πόσο νέα

ήμουν, αλλά επίσης για να σας δείξω ότι οι μεγάλες αλλαγές στον τομέα της φροντίδας της υγείας απαιτούν πολύ καιρό και μεγάλη αφοσίωση. Έχουμε μέχρι σήμερα εργασθεί για παραπάνω από 20 έτη ώστε να εφαρμόσουμε την ανακουφιστική φροντίδα. Τα τελευταία χρόνια κι εσείς έχετε μια πολύ ισχυρή βάση, καθώς έχετε δημιουργήσει ένα εξαιρετικό πρόγραμμα στο πανεπιστήμιό σας.

Τι διδάσκουμε; Τι είναι η ανακουφιστική φροντίδα; Ο Π.Ο.Υ. και πολλοί άλλοι οργανισμοί έχουν αναγνωρίσει την ανακουφιστική φροντίδα ως αναγκαία για τη δημόσια υγεία. Πρέπει να έχουμε καλή ανακουφιστική φροντίδα ως κομμάτι των συστημάτων υγείας, ώστε να μπορέσουμε να φροντίσουμε τα άτομα με σοβαρή νόσο και όσους βρίσκονται στο τέλος της ζωής τους. Πολλοί από εμάς έχουμε εμπειρία από τη φροντίδα ξενώνα, που είναι πάρα πολύ σημαντική κατά τους τελευταίους μήνες της ζωής. Η ανακουφιστική φροντίδα όμως ενσωματώνεται πλέον από τη στιγμή της διάγνωσης, από την πρώτη στιγμή που ο ασθενής ακούει ότι έχει καρκίνο, καρδιακή ανεπάρκεια, πνευμονική νόσο, ή όταν τα παιδιά γεννιούνται με σοβαρή νόσο. Αυτή είναι η στιγμή για ανακουφιστική φροντίδα, φροντίδα για το άτομο ως πρόσωπο. Θέλουμε την καλύτερη σωματική φροντίδα, όπως αντιμετώπιση του πόνου, ανακούφιση των συμπτωμάτων, αλλά επίσης και πνευματική φροντίδα κατά τη διάρκεια της νόσου, και όχι μόνο για τον ασθενή αλλά και για την οικογένειά του. Όλα αυτά τα στοιχεία ενώνονται και συμπεριλαμβάνουν και τη στήριξη στο θρήνο και στο πένθος.

Οι εθνικές κατευθυντήριες οδηγίες έχουν καθοδηγήσει το πρόγραμμα μαθημάτων του ELNEC. Τα ζητήματα γύρω από τη σοβαρή νόσο είναι γνωστά σε κάθε χώρα. Ο Π.Ο.Υ. και άλλοι μεγάλοι παγκόσμιοι οργανισμοί έχουν δημιουργήσει τον παγκόσμιο Άτλαντα για την ανακουφιστική φροντίδα. Το έτος 2023 γνωρίζουμε ότι 57 περίπου εκατομμύρια ασθενείς χρήζουν ανακουφιστικής φροντίδας, περίπου 7% αυτών είναι παιδιά και καλύπτεται μόλις το 12% των αναγκών. Στον Πίνακα που ακολουθεί βλέπετε περισσότερα στοιχεία: ότι η ανακουφιστική φροντίδα αφορά σε όλες τις ασθένειες, όχι μόνο στον καρκίνο. Η οργάνωση της ανακουφιστικής φροντίδας υπήρξε πολύ βοηθητική για πολλές χώρες κατά την πανδημία COVID. Κυρίως χώρες με χαμηλό εισόδημα έχουν μεγάλη ανάγκη στήριξης των ασθενών και των οικογενειών τους.

Πολλές δημοσιεύσεις σε ιατρικά και νοσηλευτικά περιοδικά υπογραμμίζουν την αναγκαιότητα για παγκόσμια προσπάθεια όσον αφορά την ανακουφιστική φροντίδα.

Αυτή εδώ είναι μια σημαντική έρευνα που δημοσιεύτηκε από επαγγελματίες από πολλά μέρη του κόσμου στο περιοδικό της αντιμετώπισης του πόνου και διαχείρισης των συμπτωμάτων, η οποία αναφέρει την ανάγκη βελτιστοποίησης του παγκόσμιου νοσηλευτικού εργατικού δυναμικού για τη διασφάλιση της ανακουφιστικής φροντίδας.

Special Article

Optimizing the Global Nursing Workforce to Ensure Universal Palliative Care Access and Alleviate Serious Health-Related Suffering Worldwide

William E. Rosa, PhD, MBE, ACHPN, FAANP, FAAN, Amisha Parekh de Campos, PhD, MPH, CHPN, Nanzley C. Abedini, MD, MSc, Tamryn F. Gray, PhD, RN, MPH, Huda Abu-Saad Huijter, PhD, RN, FEANS, FAAN, Afsan Bhadelia, PhD, Juli McGowan Boit, MSN, RN, FNP, Samuel Byiringiro, MS, BSN, RN, Nigel Crisp, FAAN, Constance Dahlin, MSN, ANP-BC, ACHPN, FPCN, FAAN, Patricia M. Davidson, PhD, RN, FAAN, Sheila Davis, DNP, ANP-C, FAAN, Liliana De Lima, MHA, Paul E. Farmer, MD, PhD, Betty R. Ferrell, PhD, RN, FPCN, FAAN, Vedaste Hategekimana, BSN, RN, Viola Karanja, BSN, RN, RM, FAAN, Felicia Marie Knaul, PhD, Julius D.N. Kpoeh, ASN, RN, Joseph Lusaka, BSc HM, DCM, PA, Samuel T. Matula, PhD, RN, PCNS-BC, Cory McMahon, BSN, RN, Salimah H. Meghani, PhD, MBE, RN, FAAN, Patricia J. Moreland, PhD, CPNP, RN, FAAN, Christian Ntuzimira, MD, MSc, Lukas Radbruch, MD, M.R. Rajagopal, MD, and Julia Downing, PhD, MMedSci, BN (Hons), RGN

Καθένα από αυτά τα έγγραφα δίνει έμφαση στην ενσωμάτωση της ανακουφιστικής φροντίδας στο πρόγραμμα μαθημάτων των πανεπιστημίων Νοσηλευτικής. Το πανεπιστήμιό σας είναι μοντέλο προς μίμηση, είναι ο χρυσός κανόνας. Τα πανεπιστήμια Νοσηλευτικής ανά τον κόσμο θα επωφεληθούν

ακούγοντας για το πρόγραμμα σπουδών σας, καθώς έχετε κάνει άριστη δουλειά στην ενσωμάτωση της ανακουφιστικής φροντίδας στο πρόγραμμα μαθημάτων.

Μπορείτε εδώ να δείτε μια έρευνα δημοσιευμένη στο Lancet –«Alleviating suffering and dignifying death in war and humanitarian crisis»–, που και πάλι υπενθυμίζει ότι η ανακουφιστική φροντίδα δεν αφορά μόνο σε άτομα που βιώνουν μια σοβαρή νόσο, αλλά μπορεί επίσης να εφαρμοστεί σε άτομα που υποφέρουν εξαιτίας κάποιου πολέμου, ή άλλης ανθρωπιστικής κρίσης.

Comment

The value of alleviating suffering and dignifying death in war and humanitarian crises

Despite a vast literature on humanitarian crisis response,³⁵ palliative care, pain relief, and care for the dying and bereaved need increased and urgent attention,³⁴ particularly in the context of armed conflict. global leaders and governments to ensure timely measures are enacted to maintain human dignity for those with serious health-related suffering during the conflict.³⁶

Published Online
March 21, 2022
[https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(22\)00534-7](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(22)00534-7)

Η ανακουφιστική φροντίδα κάνει τη φροντίδα πιο ανθρώπινη, εμπλουτίζει την ποιότητα ζωής και μειώνει το υποφέρειν. Είχαμε μόλις ξεκινήσει το έργο αυτό το 2000 στις ΗΠΑ, όταν ήρθαν σε επαφή μαζί μας άνθρωποι από όλο τον κόσμο για να συμμετάσχουν στα μαθήματά μας, ή μας ζήτησαν να επισκεφτούμε τις χώρες τους. Μέχρι στιγμής το πρόγραμμά μας έχει βρεθεί σε 101 χώρες σε 6 ηπείρους. Η προσπάθειά μας εστιάζει στην εκπαίδευση των εκπαιδευτών (train the trainers). Στις χώρες που επισκεπτόμαστε εκπαιδεύουμε άτομα προκειμένου να μπορούν να εκπαιδεύσουν μετά άλλους, και είμαστε πολύ χαρούμενοι που οι συνάδελφοί μας εδώ στην Ελλάδα είναι και αυτοί πλέον μέλη αυτού του παγκόσμιου εργατικού δυναμικού.

Θα ήθελα σύντομα να σας αναφέρω ότι για αρκετά χρόνια από το 2007 και μετά λαμβάνουμε πρόσκληση κάθε χρόνο για παρουσίασή του στην Αυστρία, όπου, σε συνεργασία με τον Αυστριακό Ιατρικό Σύλλογο, διοργανώνουμε αντίστοιχα προγράμματα εκπαίδευσης για τις ανατολικές ευρωπαϊκές χώρες. Μέχρι σήμερα περίπου 20 χώρες έχουν συμμετάσχει, και οι καταρτισθέντες επέστρεψαν μετά στις χώρες τους για να διδάξουν την ανακουφιστική φροντίδα. Ένα χρόνο πριν, για πρώτη φορά, τέσσερις συνάδελφοί σας επισκέφτηκαν την Αυστρία για να συμμετάσχουν στο εκπαιδευτικό μας πρόγραμμα. Από την πρώτη στιγμή που εγώ και οι συνάδελφοί μου στο ELNEC γνωρίσαμε την ομάδα σας, καταλάβαμε ότι πρόκειται για ηγέτες, γνωρίζαμε ότι μπορούν να

πραγματοποιήσουν πάρα πολλά για να βελτιώσουν την παρεχόμενη φροντίδα σε όλη την Ελλάδα. Έτσι, όταν μας κάλεσαν φέτος να πραγματοποιήσουμε το πρόγραμμά μας εδώ στην Ελλάδα, όλοι αδράξαμε αμέσως την ευκαιρία. Ήρθαμε λοιπόν στη χώρα σας αυτή την εβδομάδα για να εκπαιδεύσουμε νοσηλευτές, ώστε και αυτοί να γίνουν μέρος αυτής της παγκόσμιας προσπάθειας.

Επιπλέον, πριν από μία εβδομάδα πραγματοποιήθηκε το πρόγραμμά μας στην Αυστρία, όπου δέκα χώρες έλαβαν μέρος, εκ των οποίων μία ήταν και η Ελλάδα, με τέσσερις ακόμη νοσηλευτές ηγέτες από τη χώρα σας. Δεν μπορώ να σας περιγράψω πόσο εντυπωσιασμένοι είμαστε με την ποιότητα της παρεχόμενης φροντίδας, την εκπληκτική νοσηλευτική εκπαίδευση και κυρίως την ηγετική ικανότητα, καθώς η ηγεσία στο πανεπιστήμιο της Νοσηλευτικής υπό την καθηγήτρια Έλσα Πατηράκη είναι εκπληκτική και βλέπουμε τη δυνατότητα για το τι μπορεί να επιτευχθεί με αυτήν την ηγεσία. Η διδακτική μας ύλη έχει μεταφραστεί σε δώδεκα γλώσσες, και είμαστε πολύ χαρούμενοι που η δέκατη τρίτη θα είναι η μετάφραση του έργου μας εδώ στην ελληνική γλώσσα, μια πολύ όμορφη συνεισφορά στον κόσμο.

Ακολουθούν ορισμένα παραδείγματα άλλων χωρών που έχουν λάβει μέρος στο εκπαιδευτικό μας πρόγραμμα και οι αντίστοιχες μεταφράσεις στις γλώσσες τους. Θα ήθελα σύντομα να μοιραστώ μαζί σας τις χώρες που επιδεικνύουν δέσμευση και ενδιαφέρον για την ανακουφιστική φροντίδα. Η παρουσία του ELNEC σε δεκατρείς χώρες της Αφρικής ξεκίνησε το 2007. Όπως μπορείτε να φανταστείτε, σε αυτές τις χώρες υπάρχουν μεγάλα ποσοστά φυματίωσης, μαλάριας, AIDS και άλλων λοιμωδών νοσημάτων και, όπως καταλαβαίνετε, το γεγονός αυτό έχει καταστήσει την ανακουφιστική φροντίδα ως προτεραιότητα του συστήματος υγείας τους. Επισκεπτόμενοι όλον τον κόσμο αλλά κυρίως την Αφρική, έχουμε διαπιστώσει τη δυνατότητα για καλύτερη ανακούφιση του πόνου, διαχείριση των συμπτωμάτων και αποκατάσταση της ποιότητας ζωής. Πολλές από τις χώρες με τις οποίες συνεργαζόμαστε έχουν πολύ υψηλά ποσοστά παιδικής θνησιμότητας. Μάλιστα στην Αφρική υπάρχουν χώρες που έχουν 50% θνησιμότητα σε παιδιά προσχολικής ηλικίας. Αυτό μας έδωσε τη δυνατότητα να εργαστούμε όχι μόνο με ενήλικες αλλά και παιδιά, και θα ήθελα ακόμη μία φορά να σας συγχαρώ για την άριστη ηγεσία και την αφοσίωση που έχετε εδώ στην Αθήνα όσον αφορά και στη φροντίδα των παιδιών.

Πολλές χώρες προσφέρουν φροντίδα ξενώνα. Οι φωτογραφίες αυτές είναι από έναν ξενώνα στην Κένυα, με τον οποίο συνεργαζόμαστε εδώ και πολλά χρόνια για να βελτιώσουμε την παρεχόμενη φροντίδα σε παιδιά και ενήλικους.

Υπάρχουν αρκετές ασιατικές χώρες που έχουν ασχοληθεί διεξοδικά με την ανάπτυξη της ανακουφιστικής φροντίδας. Αυτές οι χώρες έχουν ενσωματώσει την ανακουφιστική φροντίδα στο δημόσιο σύστημα υγείας και έχουμε δει την εξέλιξή της σε πολλές από αυτές, μεγάλες ή μικρές. Υπάρχουν πολλά δεδομένα που αποδεικνύουν ότι η ενσωμάτωση της ανακουφιστικής φροντίδας στο σύστημα υγείας μπορεί όχι μόνο να βελτιώσει την ποιότητα της παρεχόμενης φροντίδας αλλά και να μειώσει σημαντικά το κόστος. Συνεπώς, η ανακουφιστική φροντίδα συμβάλλει θετικά και στον οικονομικό τομέα της υγείας, όχι μόνο στην ποιότητα ζωής των ασθενών και των οικογενειών τους.

Μία από τις χώρες με την οποία έχουμε συνεργαστεί πολύ στενά τα τελευταία χρόνια είναι η Ιαπωνία. Η πρώτη μας επαφή εκεί έγινε το 2008 και το πρόγραμμά μας ενσωματώθηκε στον Ιαπωνικό Σύλλογο Ανακουφιστικής Φροντίδας. Στην Ιαπωνία υπάρχουν 4.000 εκπαιδευτές ELNEC και έχουν διδάξει με τη σειρά τους περισσότερους από 48.000 κλινικούς ιατρούς και νοσηλευτές. Όπως καταλαβαίνετε, υπάρχουν πολλές χώρες στον κόσμο που ιστορικά αποφεύγουν τις συζητήσεις σχετικά με τον θάνατο. Παρ' όλα αυτά η ανακουφιστική φροντίδα έχει βοηθήσει ποικιλοτρόπως στη στήριξη των ασθενών και των οικογενειών τους, στην τροποποίηση της κουλτούρας έτσι ώστε το τέλος της ζωής να είναι μια περίοδος διατήρησης της αξιοπρέπειας και απόδοσης τιμής προς τη ζωή. Αυτό επίσης είναι ένα πολύ όμορφο παράδειγμα για το πόσο σημαντική είναι η στενή συνεργασία των νοσηλευτών με τους ιατρούς και τους επιστήμονες άλλων κλάδων υγείας, όπως με κοινωνικούς λειτουργούς, ψυχολόγους, ιερείς. Όλοι μαζί συνεργαζόμαστε για να καλύψουμε τις ανάγκες των ασθενών και των οικογενειών τους.

Έχουμε επίσης διανύσει αρκετό δρόμο και στη Νότια Κορέα. Η πρώτη επαφή μας εκεί έγινε το 2008, και το πρόγραμμά μας αποτέλεσε κομμάτι του Κορεατικού Συλλόγου Ανακουφιστικής Φροντίδας και Φροντίδας Ξενών. Σε μερικές χώρες, όπως η Κορέα, μεγάλο ποσοστό του πληθυσμού είναι

ηλικιωμένοι, οπότε το εθνικό σύστημα υγείας ήταν πρόθυμο να εφαρμόσει τη διδασκαλία μας έτσι ώστε όλη η μακροχρόνια φροντίδα και η φροντίδα σε νοσηλευτικά ιδρύματα να επωφεληθούν από την εφαρμογή της καλής ανακουφιστικής φροντίδας.

Αυτή τη χρονική περίοδο κάνουμε πολλή δουλειά στην Ινδία. Η πρώτη μας επαφή ήταν το 2009, και το πρόγραμμά μας εκεί διδάσκεται στο Ινστιτούτο Ιατρικής Επιστήμης. Έχουμε συνεχίσει τη συνεργασία μας με τέσσερις σχολές Νοσηλευτικής, που έχουν ενσωματώσει την ανακουφιστική φροντίδα στο πρόγραμμα σπουδών τους. Έχουμε επίσης επεκταθεί και στη χώρα της Σρι Λάνκα, όπου με την πρόοδο της τεχνολογίας και της εφαρμογής του ανοικτού πανεπιστημίου παρέχουμε δωρεάν πρόσβαση σε εκπαίδευση πάνω στην ανακουφιστική φροντίδα, πράγμα που οδηγεί στην ταχύτατη διάδοση της συγκεκριμένης γνώσης σε όλη τη χώρα. Στις Φιλιππίνες η πρώτη μας επαφή ήταν το 2009 και μέχρι σήμερα υπάρχουν τέσσερα εθνικά διδακτικά προγράμματα, όπου η έμφαση έχει δοθεί στην ανακούφιση του πόνου, καθώς και στις άλλες διαστάσεις της ανακουφιστικής φροντίδας. Στην Κίνα η πρώτη μας επαφή ήταν το 2015 και συνεχίστηκε με έντονο ενδιαφέρον στη φροντίδα των παιδιών.

Παρόλο που οι χώρες μπορεί να είναι πολύ διαφορετικές και οι ασθένειες να ποικίλλουν, ξέρουμε ότι σε κάθε χώρα ισχύουν οι συγκεκριμένες αρχές, και η ανακουφιστική φροντίδα δύναται να εφαρμοστεί σε παιδιά και σε ενηλίκους. Η Αυστραλία έχει ενσωματώσει πλήρως την ανακουφιστική φροντίδα στο εθνικό σύστημα υγείας της και αναδεικνύει πως η ανακουφιστική φροντίδα πρέπει να είναι κομμάτι της αντιμετώπισης κάθε σοβαρής νόσου. Στην Ευρώπη το πρόγραμμά μας υπάρχει σε 35 χώρες. Μετά την πρώτη μας επαφή το 2006, αισθανόμαστε πολύ ευγνώμονες για τη δυνατότητα που μας δίνεται κάθε χρόνο στην Αυστρία να μαζεύονται άνθρωποι από όλη την ανατολική Ευρώπη για να δουλέψουν μαζί και να εκπαιδευτούν. Η συνάδελφος Nikoleta Mitrea, που είναι σήμερα μαζί μας, είναι από τη Ρουμανία και έχει συνεισφέρει πολλαπλώς με την αξιοθαύμαστη ηγετική της ικανότητα. Έχει έρθει εδώ μαζί μας στην Ελλάδα και είναι στενή φίλη και συνάδελφος με τους νέους φίλους μας.

Η Αυστρία και η Ρουμανία αποτελούν πρότυπα ηγεσίας. Το έργο τους ξεκίνησε το 2011 με τη συνεργασία μας με τον Αυστριακό Ιατρικό Σύλλογο. Στη συνέχεια οι εκπαιδευόμενοι ήρθαν από πολλές χώρες, εργάστηκαν μαζί, δημιουργώντας στενούς δεσμούς. Το 2012 η διδακτική ύλη της ανακουφιστικής φροντίδας συμπεριελήφθη στο Πανεπιστήμιο της Ρουμανίας και το 2017 η ανακουφιστική φροντίδα αναγνωρίστηκε ως ειδικότητα για τους νοσηλευτές.

Ένας από τους τομείς όπου το δικό σας πανεπιστήμιο διαπρέπει είναι ότι μέσα από την ηγεσία σας έχετε δημιουργήσει εκπαίδευση ειδικότητας στο μεταπτυχιακό και στο διδακτορικό επίπεδο, οπότε είστε πολύ μπροστά από τις περισσότερες χώρες όσον αφορά σε αυτή τη γνώση και στην προετοιμασία των νοσηλευτών για να προσφέρουν αυτή την υπηρεσία.

Μία από τις χώρες που ηγείται, και έχουμε στενή συνεργασία με τον αντίστοιχο σύλλογο ανακουφιστικής φροντίδας, είναι η Ουγγαρία. Η πρώτη μας επαφή ήταν το 2011 και μέχρι σήμερα 75% των επαγγελματιών υγείας έχουν εκπαιδευτεί πάνω στην ανακουφιστική φροντίδα και στη φροντίδα ξενώνα. Πολλές πολιτείες της Αμερικής είναι επίσης μέλη αυτής της παγκόσμιας προσπάθειας και έχουν ενσωματώσει την ανακουφιστική φροντίδα στα πανεπιστήμιά τους. Η εκατοστή πρώτη χώρα που έγινε μέλος του ELNEC είναι

η Αϊτή. Έχουμε παρατηρήσει ότι όσες χώρες έχουν βιώσει σεισμούς, τυφώνες, τσουνάμι και άλλες φυσικές καταστροφές έχουν ανάγκη φροντίδας και στήριξης για όλη την κοινότητα.

Τώρα, βρισκόμαστε στην Ελλάδα και είμαστε ενθουσιασμένοι που δουλεύουμε μαζί σας, χτίζοντας πάνω στη γνώση σας. Τις τελευταίες ημέρες έχουμε μάθει πολλά από εσάς, και χτες και σήμερα μας δόθηκε η ευκαιρία να είμαστε μέρος μιας ομάδας 30 νοσηλευτών εκπαιδευμένων από το πανεπιστήμιο, όπως βλέπετε στη φωτογραφία, οι οποίοι μας ενθουσίασαν με την αφοσίωσή τους για την ανάπτυξη αυτού του κλάδου.

Το πρόγραμμα ELNEC μπορεί να συνδυαστεί και με άλλες παγκόσμιες πρωτοβουλίες για την πιο ομαλή ενσωμάτωση της ανακουφιστικής φροντίδας. Αυτό εδώ είναι ένα παράδειγμα από τη δουλειά μας στην Αιθιοπία.

Στην Αιθιοπία οι συνάδελφοί μου στο «City of Hope» προσπαθούν να βελτιώσουν την παρεχόμενη φροντίδα στον καρκίνο του μαστού, και αυτό ήταν μια τεράστια πρόκληση, δεδομένου του επιπέδου της φτώχειας και των πολύ περιορισμένων πόρων. Καθώς η κυβέρνηση συνεργάζεται με εμάς στην προσπάθειά μας να βελτιώσουμε την παρεχόμενη φροντίδα στον καρκίνο του μαστού, χτίζουμε μέσα σε αυτό το σχέδιο την καλή ανακουφιστική φροντίδα.

Θα ήθελα να σας προτρέψω να σκεφτείτε κάθε πτυχή της φροντίδας υγείας στη χώρα σας, επειδή υπάρχουν τόσο πολλοί τρόποι, που μπορεί αυτή τη γνώση που έχετε για την ανακουφιστική φροντίδα να την κάνετε μέρος του σχεδιασμού σας για την υγεία σε ασθενείς με άνοια, καρκίνο, καρδιακή ανεπάρκεια, πνευμονική νόσο και κάθε σοβαρή νόσο που επηρεάζει τη ζωή των συμπολιτών σας.

Συνεργαζόμαστε πολύ στενά με σχολές Νοσηλευτικής και στηρίζουμε το προσωπικό και τους φοιτητές στην περάτωση των διπλωματικών τους εργασιών σε μεταπτυχιακό και διδακτορικό επίπεδο σε θέματα γύρω από την ανακουφιστική φροντίδα. Επιπλέον, τώρα πια και η εκπαίδευση στην ογκολογία έχει ενσωματώσει την ανακουφιστική φροντίδα. Πάλι θα ήθελα να επαναλάβω πόσο μπροστά είστε, αφού έχετε αναπτύξει τόσο σπουδαία προγράμματα ανακουφιστικής φροντίδας στο πανεπιστήμιό σας.

Στην παραπάνω εικόνα βλέπετε μερικούς από τους μεταπτυχιακούς μας φοιτητές. Έχουμε τηλεφωνική επικοινωνία μαζί τους, ή επικοινωνία μέσω zoom κάθε εβδομάδα, και δουλεύουμε μαζί τους καθώς εφαρμόζουν ανακουφιστική φροντίδα στην Αιθιοπία. Κάτι που πρέπει πάντα να έχουμε στο νου μας είναι πώς μπορούμε να αξιοποιήσουμε προς όφελός μας την τεχνολογία. Μάθαμε πολλά κατά την πανδημία σχετικά με όλους τους τρόπους που μπορούμε να παρέχουμε διαδικτυακή εκπαίδευση. Έτσι, το ELNEC έχει αυτή τη στιγμή οκτώ διαφορετικές διδακτικές ύλες που προσφέρονται στο διαδίκτυο. Έχουμε παρουσιάσεις για την παιδιατρική φροντίδα, για τη γηριατρική φροντίδα, για την εντατική φροντίδα, και έτσι έχει αυξηθεί ο αριθμός των ατόμων που μπορούν να εκπαιδευτούν. Όπως εσείς σκέφτεστε την επέκταση της ανακουφιστικής φροντίδας στη χώρα σας, έτσι κι εμείς μελετούμε όλους τους

δυνατούς τρόπους –είτε σε ατομικό, είτε σε πανεπιστημιακό, είτε σε διαδικτυακό επίπεδο– που μπορεί αυτό να επιτευχθεί.

Ένα μέρος της προσπάθειάς μας τώρα είναι η ενσωμάτωση της ανακουφιστικής φροντίδας σε όλα τα πανεπιστήμια Νοσηλευτικής της Αμερικής. Ο Αμερικανικός Σύλλογος των Πανεπιστημίων Νοσηλευτικής συντάσσει ένα έγγραφο που ανανεώνεται κάθε πέντε περίπου χρόνια και ορίζει τι περιλαμβάνει η νοσηλευτική πρακτική. Από το 2022 έχει οριστεί ότι μία από τις τέσσερις βασικές πτυχές της νοσηλευτικής πρακτικής είναι η ανακουφιστική φροντίδα. Η συνεργασία μας με τα πανεπιστήμια συνεισφέρει σημαντικά ώστε όλοι οι νοσηλευτές να είναι προετοιμασμένοι να παρέχουν άριστη φροντίδα στους ασθενείς και τις οικογένειές τους.

Πολλοί από εμάς που έχουμε εργαστεί στην ανακουφιστική φροντίδα και στη φροντίδα ξενώνα γνωρίζουμε ότι υπάρχουν πολλές δυσκολίες.

Αυτή η φωτογραφία είναι από την Αιθιοπία και απεικονίζει την καθημερινή ζωή των γυναικών. Αυτή είναι η δουλειά των περισσότερων γυναικών στην Αιθιοπία. Περπατάνε πολλά χιλιόμετρα για να μαζέψουν ξύλα και να τα πουλήσουν ώστε να βγάλουν αρκετά χρήματα, προκειμένου εκείνη την ημέρα να ταΐσουν τις οικογένειές τους.

Καθώς κοιτάω αυτή τη φωτογραφία, βλέπω και το βάρος αλλά και την ομορφιά, τη σκληρή δουλειά που πρέπει να κάνουμε στην ανακουφιστική φροντίδα, αλλά την ίδια στιγμή την ομορφιά και την αφοσίωση.

Κλείνοντας, θα ήθελα να επισημάνω ότι οι συνεργάτες μου που βρίσκονται σήμερα εδώ, η συνάδελφός μας Nikoleta από τη Ρουμανία και εγώ έχουμε εντυπωσιαστεί από την ηγεσία σας και το πανεπιστήμιό σας, καθώς και από τη σπουδαία δουλειά που γίνεται εδώ στη χώρα σας. Ελπίζουμε να συνεχίσετε το έργο σας.

Τελικά τι είναι η ανακουφιστική φροντίδα;

Η ανακουφιστική φροντίδα είναι το είδος φροντίδας που όλοι μας θα θέλαμε αν κάποιο από τα αγαπημένα μας πρόσωπα έπασχε από μια σοβαρή νόσο ή πέθαινε.

Για αυτό ακριβώς συνηγορούμε σήμερα.

Σας ευχαριστώ πάρα πολύ για αυτή την τιμή. Είναι μεγάλη μου χαρά και τιμή να απολαμβάνω αυτή τη διάκριση.

Ευχαριστώ.

*(Μετάφραση στην ελληνική γλώσσα:
Κωνσταντίνος Γράψας, Νοσηλεύτης ΠΕ,
MSc Ανακουφιστική Φροντίδα)*

ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 2023

ΑΝΑΓΟΡΕΥΣΗ ΣΕ ΕΠΙΤΙΜΟ ΔΙΔΑΚΤΟΡΑ
ΤΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ
ΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΥΓΕΙΑΣ
ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ **ΟΔΥΣΣΕΑ-ΙΩΑΝΝΗ ΖΩΡΑ**
ΟΜΟΤΙΜΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΗ ΤΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ
ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΚΡΗΤΗΣ ΚΑΙ ΓΕΝΙΚΟΥ
ΓΡΑΜΜΑΤΕΑ ΑΝΩΤΑΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΠΑΙΔΕΙΑΣ
ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ

Τη 18^η Οκτωβρίου 2023, ημέρα Τετάρτη και ώρα 19.00, στη Μεγάλη Αίθουσα του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, αναγορεύθηκε επίτιμος διδάκτωρ του Τμήματος Ιατρικής της Σχολής Επιστημών Υγείας του Πανεπιστημίου Αθηνών ο κύριος **Οδυσσέας-Ιωάννης Ζώρας**, Ομότιμος Καθηγητής της Ιατρικής Σχολής του Πανεπιστημίου Κρήτης και Γενικός Γραμματέας Ανώτατης Εκπαίδευσης του Υπουργείου Παιδείας, Θρησκευμάτων και Αθλητισμού.

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

- * Προσφώνηση από τον Πρύτανη του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, Καθηγητή κύριο Γεράσιμο Σιάσο.
- * Παρουσίαση του έργου και της προσωπικότητας του τιμωμένου από τον Πρόεδρο του Τμήματος Ιατρικής της Σχολής Επιστημών Υγείας, Καθηγητή κύριο Νικόλαο Αρκαδόπουλο.
- * Απεύθυνση από τον Αντιπρόεδρο της Ευρωπαϊκής Διεπιστημονικής Ακαδημίας των Παρισίων και Επίτιμο Καθηγητή του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, κύριο Αναστάσιο-Ιωάννη Δ. Μεταξά με τίτλο: «Η διαρροή της αλήθειας του».

- * Αναγόρευση του τιμωμένου:

Ανάγνωση των κειμένων του Ψηφίσματος του Τμήματος, της Αναγόρευσης και του Διδακτορικού Διπλώματος από τον Πρόεδρο του Τμήματος Ιατρικής της Σχολής Επιστημών Υγείας, Καθηγητή κύριο Νικόλαο Αρκαδόπουλο.

Περιένδυση του τιμωμένου με την τήβεννο της Σχολής από τον Κοσμήτορα της Σχολής Επιστημών Υγείας, Καθηγητή κύριο Εμμανουήλ Πικουλή.

- * Ομιλία του τιμωμένου, Ομότιμου Καθηγητή κυρίου Οδυσσέα-Ιωάννη Ζώρα, με τίτλο: «Πανεπιστήμιο: Έρευνα και Ιατρική Εκπαίδευση».

ΓΕΡΑΣΙΜΟΥ ΣΙΑΣΟΥ

Καθηγητή και Πρύτανη του ΕΚΠΑ

ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΗ

Μακαριώτατε Αρχιεπίσκοπε Αθηνών και πάσης Ελλάδος κ.κ. Ιερώνυμε,
Σεβασμιώτατε Μητροπολίτη Λαοδικείας, Εκπρόσωπε της Αυτού Θειοτάτης
Παναγιότητος, του Οικουμενικού Πατριάρχη κ.κ. Βαρθολομαίου,
Εξοχότατε τέως Πρόεδρε της Δημοκρατίας, Επίτιμε Καθηγητή κύριε Προκόπιε
Παυλόπουλε,

Αξιότιμη Υφυπουργέ Παιδείας, Θρησκευμάτων και Αθλητισμού, κυρία Ζέττα
Μακρή,

Αξιότιμη Υφυπουργέ Παιδείας, Θρησκευμάτων και Αθλητισμού, κυρία Δόμνα
Μιχαλίδου,

Αξιότιμε Υφυπουργέ Εθνικής Άμυνας, κύριε Ιωάννη Κεφαλογιάννη,

Αξιότιμες κυρίες και αξιότιμοι κύριοι Βουλευτές,

Αξιότιμη Αντιπρόεδρε του Αρείου Πάγου, κυρία Ελένη Φραγκάκη,

Αξιότιμε πρώην Υπουργέ, επίτιμε καθηγητή κύριε Χρήστο Κίττα,

Αξιότιμε πρώην Υπουργέ, επίτιμε καθηγητή κύριε Γεώργιε Μπαμπινιώτη,

Αξιότιμε Γενικό Γραμματέα της Ακαδημίας Αθηνών, κύριε Χρήστο Ζερεφέ,

Αξιότιμη Υποπρέσβη της Ιταλίας, κυρία Susanna Schlein,

Αξιότιμες κυρίες και αξιότιμοι κύριοι Γενικοί Γραμματείς,

Αξιότιμες κυρίες και αξιότιμοι κύριοι Πρυτάνεις και Αντιπρυτάνεις,

Αξιότιμε κύριε Πρόεδρε της Συνόδου Πρυτάνεων, κύριε Δημήτριο
Μπουραντώνη,

Αξιότιμα μέλη της Ακαδημίας Αθηνών,

Αξιότιμα μέλη του Συμβουλίου Διοίκησης του ΕΚΠΑ,

Αξιότιμοι Αντιπρυτάνεις, Κοσμήτορες, Πρόεδροι και μέλη της Συγκλήτου του
ΕΚΠΑ,

Αξιότιμες και αξιότιμοι Συνάδελφοι,

Αγαπητές φίλες, αγαπητοί φίλοι και συνεργάτες,

Κυρίες και κύριοι,

Με ιδιαίτερη χαρά βρισκόμαστε σήμερα στην αίθουσα τελετών του
ιστορικότερου και μεγαλύτερου Πανεπιστημίου της χώρας μας, για να

αποδώσουμε τιμή σε έναν επιστήμονα ο οποίος διακρίθηκε διεθνώς στο πεδίο της χειρουργικής ογκολογίας και υπηρέτησε με συνέπεια το δημόσιο Πανεπιστήμιο από όλες τις βαθμίδες της ακαδημαϊκής ιεραρχίας, έως το αξίωμα του Πρύτανη του Πανεπιστημίου Κρήτης.

Ο Καθηγητής Οδυσσέας-Ιωάννης Ζώρας, με καταγωγή από την ορεινή Αρχαία Ολυμπία, γεννήθηκε το 1954 στην Αθήνα. Σπούδασε Ιατρική στη Ρώμη, σε ένα από τα μεγαλύτερα Πανεπιστήμια της Ευρώπης, το *Sapienza Università di Roma*, από το οποίο αποφοίτησε με βαθμό Άριστα μετ' επαίνου το έτος 1980.

Ολοκλήρωσε την ειδικότητά του το έτος 1988, αφού προηγουμένως είχε εργαστεί ως ειδικευόμενος ιατρός στο αντικαρκινικό νοσοκομείο «Άγιος Σάββας», στο αντικαρκινικό νοσοκομείο του Μιλάνου και στη Χειρουργική Κλινική του Τζάνειου Νοσοκομείου Πειραιά.

Το 1989 εκλέχθηκε Λέκτορας στον Τομέα Χειρουργικής του Πανεπιστημίου Κρήτης, και με υποτροφία της Ευρωπαϊκής Ένωσης φοίτησε στο Πανεπιστήμιο Royal Infirmary Academic Unit της χειρουργικής Ογκολογίας της Γλασκώβης.

Ακολουθώντας όλα τα βήματα της ακαδημαϊκής ιεραρχίας, εκλέχθηκε στις βαθμίδες του Επίκουρου Καθηγητή επί θητεία, του μόνιμου Επίκουρου, του Αναπληρωτή και, τέλος, του Καθηγητή πρώτης Βαθμίδας, έχοντας να επιδείξει πλούσιο συγγραφικό έργο με περισσότερες από 180 επιστημονικές δημοσιεύσεις σε διεθνή περιοδικά, 4.000 αναφορές και περισσότερες από 600 ομιλίες σε εθνικά και διεθνή συνέδρια.

Συγχρόνως η πορεία του στο Πανεπιστήμιο Κρήτης συνοδεύτηκε από την ανάληψη σημαντικών και εξαιρετικά τιμητικών ακαδημαϊκών και διοικητικών θέσεων. Έτσι, διετέλεσε Διευθυντής Χειρουργικού Τομέα, Αναπληρωτής Πρόεδρος της Ιατρικής Σχολής για δύο θητείες, Πρόεδρος της Ιατρικής Σχολής για δύο θητείες, ενώ το έτος 2015 εκλέχθηκε Πρύτανης του Πανεπιστημίου Κρήτης.

Διετέλεσε μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Χειρουργικής Ογκολογίας και είναι ενεργό μέλος της Αμερικανικής Εταιρείας Χειρουργικής Ογκολογίας, της Αμερικανικής Εταιρείας Κλινικής Ογκολογίας, του Αμερικανικού Κολλεγίου των Χειρουργών, του Διοικητικού Συμβουλίου της Ελληνικής Χειρουργικής Εταιρείας και της Ευρωπαϊκής Εξεταστικής Επιτροπής για την ειδικότητα της Ευρωπαϊκής Χειρουργικής Ογκολογίας.

Ο κ. Ζώρας τον Σεπτέμβριο του 2019, με απόφαση της Κυβέρνησης, διορίστηκε Πρόεδρος της Διοικούσας Επιτροπής του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου, θέση την οποία κατείχε για τρία (3) χρόνια.

Το 2021 αφυπηρέτησε από το Πανεπιστήμιο Κρήτης και αναγορεύθηκε Ομότιμος Καθηγητής του.

Τον Σεπτέμβριο του 2022 διορίστηκε, με απόφαση της Κυβέρνησης, Γενικός Γραμματέας Ανώτατης Εκπαίδευσης, θέση την οποία κατέχει μέχρι σήμερα. Τολμώ να πω ότι η επιλογή του για τη θέση του Γενικού Γραμματέα Ανώτατης Εκπαίδευσης συγκαταλέγεται στις περιπτώσεις που το πρόσωπο δίνει λάμψη στο αξίωμα και όχι το αντίθετο.

Όπως θα γίνει εύκολα αντιληπτό από την παρουσίαση του έργου του κ. Ζώρα από τον Πρόεδρο της Ιατρικής Σχολής, Καθηγητή κ. Νικόλαο Αρκαδόπουλο, η απόφαση για την ανακήρυξή του σε Επίτιμο Διδάκτορα της Ιατρικής Σχολής αφορά την απόδοση τιμής για τη μεγάλη επιστημονική προσφορά του στη χειρουργική ογκολογία αλλά και για τη σημαντική διοικητική του διαδρομή στο Πανεπιστήμιο ως Πρόεδρου της Ιατρικής Σχολής του Πανεπιστημίου Κρήτης και μετέπειτα ως Πρύτανη του Πανεπιστημίου Κρήτης και Προέδρου του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου.

Προσωπικά είχα την τύχη να γνωρίσω τον τιμώμενο στα πρώτα μου ακαδημαϊκά βήματα, πριν από αρκετά χρόνια, και αποτέλεσε για εμένα έναν αυθεντικό και ειλικρινή δάσκαλο, πρόθυμο πάντα να με συμβουλεύσει με την εμπειρία του αλλά και με έναν μοναδικό ευχάριστο τρόπο, με τον οποίο πάντα ο ίδιος τοποθετείται.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον Πρόεδρο της Ιατρικής Σχολής, Καθηγητή Χειρουργικής κ. Νικόλαο Αρκαδόπουλο, τα μέλη του Χειρουργικού Τομέα και της Συνέλευσης της Ιατρικής Σχολής, καθώς το προηγούμενο ακαδημαϊκό έτος κατά την Προεδρία μου στην Ιατρική Σχολή ομόφωνα εισηγηθήκαμε προς τη Σύγκλητο την πρότασή μας για τον τιμώμενο. Επιπλέον, να ευχαριστήσω όλα τα μέλη της Συγκλήτου που ομόφωνα αποδέχτηκαν την εν λόγω πρόταση.

Αξιότιμες κυρίες και αξιότιμοι κύριοι,

Η παρουσίαση ενός συνοπτικού βιογραφικού, η οποία θα ακολουθήσει, αποτελεί κατά τον τύπο μέρος της τελετής αναγόρευσης του Επίτιμου Διδάκτορα. Ωστόσο, όταν το περιεχόμενό του αφορά έναν ακαδημαϊκό με πολυσχιδή και πληθωρική παρουσία στον χώρο του και του οποίου το έργο μιλά εύγλωττα για τη συνεισφορά του στην επιστήμη που επί σαράντα χρόνια θεραπεύει, τότε ο τύπος αποτελεί το έρεισμα για την αναγνώριση της αξίας του και την απόδοση της σημερινής τιμής.

Ο τιμώμενος Καθηγητής Οδυσσέας-Ιωάννης Ζώρας, ακολουθώντας μια ακαδημαϊκή σταδιοδρομία γεμάτη διακρίσεις, προσέφερε και θα συνεχίζει να προσφέρει με το έργο του αλλά και με το παράδειγμά του στην Παιδεία, στην Υγεία και συνολικά στην ελληνική κοινωνία.

Το Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, αποδίδοντας τη μέγιστη τιμή, καλωσορίζει σήμερα στους κόλπους του τον Καθηγητή Οδυσσέα-Ιωάννη Ζώρα, αναγνωρίζοντας ότι μετουσίωσε και έκανε πράξη τις λέξεις του Σεφέρη: *«...το σπουδαίο δεν είναι ν' αλλάξουμε τη ζωή μας, ονειροπολώντας μιαν άλλη πιο ενδιαφέρουσα, αλλά να κάνουμε να λαλήσει τούτη η ζωή, όπως μας δόθηκε, την καθημερινή, την ταπεινή, την ανθρωπιστική, όπου το καθετί που μπορούμε να γυρέψουμε πρέπει να υπάρχει».*

Σ' αυτή τη δική μας ζωή, την αναφαίρετη και τη μοναδική, που δίνει το χυμό στα έργα μας και τα κάνει όμοια μ' εμάς, πρέπει να μάθουμε να βλέπουμε το θαύμα».

Σας ευχαριστώ.

ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΑΡΚΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

Καθηγητή και Προέδρου του Τμήματος Ιατρικής της Σχολής Επιστημών Υγείας του ΕΚΠΑ

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ ΤΟΥ ΤΙΜΩΜΕΝΟΥ

Ο Καθηγητής Οδυσσέας-Ιωάννης Ζώρας, με καταγωγή από την ορεινή Αρχαία Ολυμπία, γεννήθηκε το 1954 στην Αθήνα, στην οποία μεγάλωσε και ολοκλήρωσε τις εγκύκλιες σπουδές του, τιμώμενος από τότε με τον ορισμό του ως σημαιοφόρου της τελευταίας τάξης του Λυκείου. Ο πατέρας του Λύσανδρος, Νομικός Σύμβουλος του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους, του εμφύσησε, εκτός από το αίσθημα της δικαιοσύνης, και τον ζήλο για μάθηση, και η μητέρα του Λήδα υπήρξε το συνεχές στήριγμά του σε όλα τα βήματα της επαγγελματικής του εξέλιξης.

Σπούδασε Ιατρική στη Ρώμη, σε ένα από τα μεγαλύτερα Πανεπιστήμια της Ευρώπης, το *Sapienza Università di Roma*, από το οποίο αποφοίτησε με βαθμό Άριστα μετ' επαίνου το έτος 1980. Η διπλωματική του εργασία αφορούσε στη χειρουργική του στομάχου με τη χρήση των τότε πρωτοεμφανιζόμενων συρραπτικών εργαλείων.

Μετά την ολοκλήρωση των σπουδών του υπηρέτησε τη στρατιωτική του θητεία στο Πολεμικό Ναυτικό ως κελευστής γιατρός, κατά έτη 1981 έως 1983. Στη συνέχεια εντάχθηκε στο ιατρικό προσωπικό της Β' Χειρουργικής Κλινικής του Ναυτικού Νοσοκομείου Αθηνών, της οποίας τη Διεύθυνση κατείχε ο Αντιπλοίαρχος – Χειρουργός Σοφοκλής Βασιλάκης. Η θητεία του στο Ναυτικό Νοσοκομείο, κατά τη διάρκεια της οποίας πραγματοποίησε μέρος της ειδικότητάς του στη Χειρουργική, έμελλε να είναι η αρχή της επαγγελματικής του σταδιοδρομίας. Ολοκλήρωσε την ειδικότητά του το έτος 1988, αφού προηγουμένως είχε εργαστεί ως ειδικευόμενος ιατρός στο αντικαρκινικό νοσοκομείο «Άγιος Σάββας», στο αντικαρκινικό νοσοκομείο του Μιλάνου (*Istituto Tumori*) και στη Χειρουργική Κλινική του Τζάνειου Νοσοκομείου, υπό τη διεύθυνση του Νικόλαου Λεκάκου.

Η εργασία του κατά τον χρόνο απόκτησης της ειδικότητάς του σε εξειδικευμένες μονάδες νοσοκομείων τον οδήγησε στο αντικείμενο της χειρουργικής ογκολογίας, πρωτόγνωρο έως τότε αντικείμενο για τον ελληνικό

χώρο. Ένα δε από τα πρώτα άρθρα που δημοσίευσε την περίοδο εκείνη είχε τίτλο «*Χειρουργική Ογκολογία: Τα νέα σύνορα της γενικής χειρουργικής*».

Κατά τη διάρκεια της θητείας του στο αντικαρκινικό νοσοκομείο του Μιλάνου συνεργάστηκε με διεθνούς κύρους επιστήμονες της χειρουργικής στην Ιταλία. Τονίζω ότι ο τιμώμενος συμμετείχε, υπό την καθοδήγηση του Ουμπέρτο Βερονέζι, διευθυντή του Αντικαρκινικού Νοσοκομείου του Μιλάνου και αργότερα υπουργού Υγείας της Ιταλίας, στις πρώτες κλινικές μελέτες των συντηρητικών επεμβάσεων στον καρκίνο του μαστού. Αποτέλεσμα αυτών των κλινικών δοκιμών ήταν μεγάλος αριθμός γυναικών να μην υποβληθεί σε μαστεκτομή, μειώνοντας σημαντικά με τον τρόπο αυτό τον ακρωτηριασμό και την ακρωτηριαστική χειρουργική. Άλλωστε ο ίδιος ο τιμώμενος, σε μεταξύ μας συζητήσεις, πιστεύει ότι ο θρίαμβος της χειρουργικής ογκολογίας βρίσκεται στη μείωση της χειρουργικής επιθετικότητας προς όφελος της ποιότητας ζωής των ασθενών μας.

Κατά το ίδιο διάστημα συνεργάστηκε με την κλινική μελανώματος - σαρκώματος, ξεκινώντας τις πρωτοποριακές για την εποχή περιοχικές χημειοθεραπείες για τις νεοπλασίες των άκρων ενώ συγχρόνως δραστηριοποιήθηκε στη χειρουργική των σαρκωμάτων. Η τελευταία αποτέλεσε το εξειδικευμένο κλινικό και ερευνητικό του ενδιαφέρον. Παράλληλα, την ίδια περίοδο, συμμετείχε ως μέλος σε διεθνή επιτροπή του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας WHO για τον σχεδιασμό των κλινικών μελετών για τη θεραπεία των μελανωμάτων, με πλέον χαρακτηριστικό αντικείμενο τα όρια εκτομής του μελανώματος, ενώ συγχρόνως συμμετείχε σε μια ιστορική για τα ιατρικά δεδομένα μελέτη, η οποία μείωσε δραστικά την πιθανότητα τοπικών υποτροπών.

Κατά τη διάρκεια της χειρουργικής του ειδικότητας εκπόνησε έρευνα για το πειραματικό μέρος της διδακτορικής του διατριβής, με αντικείμενο τη χειρουργική του παγκρέατος και ειδικότερα τις δράσεις των παγκρεατικών νησιδίων. Η έρευνα εκπονήθηκε σε συνεργασία με τη Χειρουργική Κλινική του Αρεταιείου Νοσοκομείου και τον αείμνηστο διακεκριμένο Καθηγητή Ιωάννη Παπαδημητρίου, τον Διευθυντή του Ναυτικού Νοσοκομείου Αθηνών Σοφοκλή Βασιλάκη, το πειραματικό χειρουργείο του Πανεπιστημίου Αθηνών στο Λαϊκό Νοσοκομείο, με τους Παναγιώτη Καραγιαννάκο και Ισμήνη Δοντά –αργότερα Καθηγήτρια πειραματικής χειρουργικής– και φυσικά το Παθολογοανατομικό Εργαστήριο του Πανεπιστημίου Αθηνών, με τον Καθηγητή και πρώην Πρύτανη Χρήστο Κίττα, Επίκουρο τότε Καθηγητή.

Πιστός και αφοσιωμένος πλέον στο γνωστικό αντικείμενο της χειρουργικής ογκολογίας ως ένα εξειδικευμένο ερευνητικό αντικείμενο, συμμετείχε στις

εξετάσεις της ειδικότητας και, ανάμεσα σε 300 υποψηφίους από όλο τον κόσμο, εισήλθε ως ένας εκ των 25 επιτυχόντων στη σχολή ειδικότητας Κλινικής Ογκολογίας του Πανεπιστημίου Sapienza της Ρώμης, τετραετούς φοίτησης. Σημειώνεται ότι η ειδικότητα της Κλινικής Ογκολογίας δεν είχε καθιερωθεί ως αντικείμενο ειδικότητας έως τότε στην Ελλάδα.

Το 1989 εξελέγη Λέκτορας στον Τομέα Χειρουργικής του Πανεπιστημίου Κρήτης και με υποτροφία της Ευρωπαϊκής Ένωσης φοίτησε στο Πανεπιστήμιο Royal Infirmary Academic Unit της Χειρουργικής Ογκολογίας της Γλασκώβης. Στο διάστημα αυτό εκπαιδεύτηκε στις περιοχικές χημειοθεραπείες ήπατος. Παράλληλα εργάστηκε σε μελέτη εκτίμησης της προγνωστικής αξίας της πλοϊδίας του καρκίνου του παχέος εντέρου και η δημοσίευση που προέκυψε από τη μελέτη αυτή αποτέλεσε αναφορά στις κατευθυντήριες οδηγίες του ASCO, έως ότου φυσικά νέοι βιοδείκτες έδειξαν μεγαλύτερη ευαισθησία και ειδικότητα. Κατά το χρονικό διάστημα της παραμονής του στη Γλασκώβη, εργάστηκε στο Beatson Institute σε συνεργασία με τον Ογκολόγο Καθηγητή David Kerr, αργότερα Καθηγητή Ογκολογίας στην Οξφόρδη, πάνω σε κυτταρικές σειρές καρκίνου παχέος εντέρου, μελετώντας τη διαπερατότητα και την αντοχή στα χημειοθεραπευτικά φάρμακα.

Επιστρέφοντας στην Κρήτη, ξεκίνησε το ακαδημαϊκό του έργο σε επίπεδο διδασκαλίας, έρευνας και κλινικής δραστηριότητας. Δημιούργησε τη μονάδα περιοχικών θεραπειών έχοντας την πιστοποίηση για τη χρήση του Tumor Necrosis Factor –TNF–, μοναδικό πλέον κέντρο της χώρας που συγκεντρώνει, παρόλο που αφορά σε σπάνιους όγκους, έναν μεγάλο αριθμό ασθενών. Παράλληλα ανέπτυξε την τεχνική, με ιδιαίτερη τεχνογνωσία, των πρώτων ablation, καταλύσεων δηλαδή καρκινικών όγκων με τη μέθοδο της κρυοπηξίας και έγινε Αντιπρόεδρος της Διεθνούς Εταιρείας Κρυοχειρουργικής, εκφωνώντας την κύρια ομιλία στο παγκόσμιο Συνέδριο Κρυοχειρουργικής στο Πεκίνο.

Ταυτόχρονα ανέπτυξε μείζονα ογκολογική χειρουργική δραστηριότητα σε ενδοκοιλιακά και οπισθοπεριτοναϊκά σαρκώματα, εκτελώντας στο σύνολο περίπου 3.000 επεμβάσεις καθ' όλη τη διάρκεια της θητείας του. Τα πρώτα δημοσιεύσιμα αποτελέσματα έδωσαν κατά βάση εφάμιλλα και κατά περίπτωση καλύτερα μετρήσιμα θεραπευτικά αποτελέσματα σε σύγκριση με μεγάλα διεθνή κέντρα αναφοράς. Δίνοντας έμφαση στη χειρουργική ογκολογία, προσάρμοσε το ακαδημαϊκό γνωστικό του αντικείμενο σε αμιγώς «Χειρουργική Ογκολογία» και έγινε ο πρώτος Καθηγητής στον ελλαδικό χώρο με αυτό το γνωστικό αντικείμενο. Αργότερα θα διηύθυνε την Κλινική Χειρουργικής Ογκολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης για περίπου μία δεκαετία.

Το έτος 1995 μετέβη στο Rochester της Νέας Υόρκης με εκπαιδευτική άδεια για έξι μήνες, συνεργαζόμενος με την ομάδα της χειρουργικής ήπατος και τον Καθηγητή Seymour Swartz, συγγραφέα του πιο διαδεδομένου παγκοσμίως συγγράμματος Χειρουργικής και Πρόεδρο τότε του Αμερικάνικου Κολλεγίου των χειρουργών. Το ίδιο διάστημα εκπαιδεύτηκε από τον Καθηγητή Richard Alexander στην απομονωμένη περιοχική χημειοθεραπεία του ήπατος για μεταστάσεις από οφθαλμικό μελάνωμα. Εκπαιδεύτηκε στην τεχνική της ανεύρεσης του λεμφαδένα φρουρού για το μελάνωμα και για τον καρκίνο του μαστού, και είναι ο πρώτος που εφαρμόζει την τεχνική αυτή στον ελληνικό χώρο, τεχνική που είχε και έχει τεράστια απήχηση στην καθημερινή κλινική πράξη, προστατεύοντας μεγάλο αριθμό ασθενών από εκτεταμένες επιθετικές επεμβάσεις υψηλής νοσηρότητας.

Ακολούθησαν, με σημαντικό κάθε φορά αριθμό συνυποψηφίων, οι διαδικασίες της εκλογής του στη βαθμίδα του Επίκουρου Καθηγητή, του μόνιμου Επίκουρου, του Αναπληρωτή και, τέλος, του Καθηγητή πρώτης βαθμίδας.

Το συγγραφικό έργο του τιμωμένου είναι πολύπλευρο και εκτενές, καθώς ανάμεσα σε άλλα είναι συγγραφέας ή συν-συγγραφέας σε περισσότερες από 180 επιστημονικές δημοσιεύσεις σε διεθνή περιοδικά με περισσότερες από 4.000 ετεροαναφορές (citations), h-index 34, ενώ μέχρι σήμερα υπήρξε προσκεκλημένος ομιλητής σε περισσότερα από 600 εθνικά και διεθνή συνέδρια.

Στο συγγραφικό του έργο περιλαμβάνεται, ανάμεσα σε άλλα, το βιβλίο χειρουργικής ογκολογίας *Regional Oncotherapies*, η επιμέλεια της Ελληνικής Έκδοσης του βιβλίου *Ανατομικές Αρχές Χειρουργικής Ογκολογίας*, η έκδοση έως το 2013 του περιοδικού *Ελληνική Χειρουργική Ογκολογία*, η συμμετοχή του στο Ευρωπαϊκό Σύγγραμμα *Surgical Oncology*, στο περιοδικό *European Journal of Surgical Oncology*, την επίσημη περιοδική έκδοση της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Χειρουργικής Ογκολογίας, ενώ παράλληλα υπήρξε μέλος της Εκδοτικής Επιτροπής του περιοδικού *Annals of Surgical Oncology*, στον τομέα «Bone and soft tissue sarcomas», έως τον Μάιο 2012 και στο Editorial Board στο περιοδικό *Annals of Surgical Oncology* από το 2014.

Κατά τη διάρκεια της ακαδημαϊκής του διαδρομής έδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη μοντέρνα ιατρική εκπαίδευση. Του απονεμήθηκε παράσημο (Ufficiale dell' ordine della Stella Della Repubblica Italiana) από τον Πρόεδρο της Ιταλικής Δημοκρατίας Sergio Mattarella.

Συγχρόνως η πορεία του στο Πανεπιστήμιο Κρήτης συνοδεύτηκε από την ανάληψη σημαντικών και εξαιρετικά τιμητικών ακαδημαϊκών και διοικητικών

θέσεων. Έτσι, διετέλεσε Διευθυντής του Χειρουργικού Τομέα, Αναπληρωτής Πρόεδρος της Ιατρικής Σχολής για δύο θητείες, Πρόεδρος - Κοσμητύν των Ιατρικής Σχολής για δύο θητείες, Διευθυντής Κλινικής Χειρουργικής Ογκολογίας για τρεις θητείες ενώ το 2015 εκλέχθηκε Πρύτανης του Πανεπιστημίου Κρήτης.

Στη διάρκεια της θητείας του εγκρίθηκε από τη Διυπουργική Επιτροπή το πρώτο έργο για την κατασκευή φοιτητικών κατοικιών στην Ελλάδα με τη διαδικασία της Σύμπραξης Δημοσίου και Ιδιωτικού Τομέα, με αποτέλεσμα να ανεγερθούν στο Πανεπιστήμιο Κρήτης 3.000 φοιτητικές κατοικίες και ένα σύγχρονο συνεδριακό κέντρο εντός της Πανεπιστημιούπολης, ενώ ανάμεσα σε άλλα διοργανώθηκε η 90^η Σύνοδος των Πρυτάνεων των Πανεπιστημίων της Χώρας και ο εορτασμός των 40 χρόνων από την ίδρυση του Πανεπιστημίου, με την παρουσία του τότε Προέδρου της Δημοκρατίας, Καθηγητή και Ακαδημαϊκού Προκόπη Παυλόπουλου.

Παράλληλα, κατά την ίδια περίοδο, ανέπτυξε το αγγλόφωνο διετές Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών «Biomedical engineering», σε συνεργασία με το Πολυτεχνείο Κρήτης και το Ίδρυμα Τεχνολογίας και Έρευνας. Στο σημείο αυτό οφείλω να επισημάνω ότι ο τιμώμενος έχει προτείνει και υποστηρίζει τη δημιουργία στην Κρήτη ενός Ομόσπονδου Πανεπιστημίου, στο οποίο θα ενταχθεί και θα λειτουργήσει όλο το ακαδημαϊκό και ερευνητικό οικοσύστημα του νησιού.

Εκλέχθηκε ομόφωνα Πρόεδρος της Ελληνικής Εταιρείας Χειρουργικής Ογκολογίας για δύο θητείες, κατά τη διάρκεια των οποίων η Ολομέλεια του Κεντρικού Συμβουλίου Υγείας ενέκρινε ομόφωνα την ίδρυση της ειδικότητας της Χειρουργικής Ογκολογίας, απόφαση η οποία συνέπεσε χρονικά με την καθιέρωση της ίδιας ειδικότητας ως πρόγραμμα εξειδίκευσης στην Αμερική.

Συνεργάστηκε με το SHEBA Medical Center του Τελ Αβίβ αναπτύσσοντας κοινά ερευνητικά κλινικά προγράμματα στην περιτοναϊκή νεοπλασματική νόσο και έγινε επίτιμο μέλος της εταιρείας χειρουργικής ογκολογίας του Ισραήλ.

Εξελέγη μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Χειρουργικής Ογκολογίας (ESSO) για δύο θητείες, και είναι ενεργό μέλος της Αμερικανικής Εταιρείας Χειρουργικής Ογκολογίας, της Αμερικανικής Εταιρείας Κλινικής Ογκολογίας, του Αμερικανικού Κολλεγίου των Χειρουργών, του Διοικητικού Συμβουλίου της Ελληνικής Χειρουργικής Εταιρείας και της Ευρωπαϊκής Εξεταστικής Επιτροπής για την ειδικότητα της Χειρουργικής Ογκολογίας.

Σε συνεργασία με το Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, δημιούργησε και διηύθυνε το Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών με τίτλο «Ογκολογία: Από την Ογκογένεση στη Θεραπεία», το οποίο από την έναρξή του παρουσίασε μεγάλο εκπαιδευτικό ενδιαφέρον. Υπό την επίβλεψή του απονεμήθηκαν δέκα (10) διδακτορικές διατριβές, οι οποίες έτυχαν σημαντικού αριθμού δημοσιεύσεων και οι κάτοχοί τους κατέλαβαν σημαντικές ακαδημαϊκές θέσεις.

Ο τιμώμενος τον Σεπτέμβριο του 2019 διορίστηκε Πρόεδρος της Διοικούσας Επιτροπής του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου, θέση την οποία διατήρησε για τρία (3) χρόνια. Κατά τη διάρκεια της θητείας του το ΕΑΠ βρέθηκε σε πρωτόγνωρη τροχιά ακαδημαϊκής εξέλιξης και ερευνητικής ανάπτυξης, γεγονός που επιβεβαιώθηκε από την υψηλή θέση του Ιδρύματος στις διεθνείς κατατάξεις. Κατά το ίδιο διάστημα, δημιουργήθηκαν νέα, σύγχρονα Προγράμματα Σπουδών σε Προπτυχιακό και Μεταπτυχιακό επίπεδο ενώ ταυτόχρονα αναπτύχθηκαν οι ερευνητικές δράσεις και οι κτηριακές υποδομές του Ιδρύματος με τη βέλτιστη αξιοποίηση των δημόσιων και ιδιωτικών πόρων. Η προσπάθειά του για την ανάπτυξη του Ιδρύματος ολοκληρώθηκε με την ενεργή και διαρκή στήριξη των μελών του Ιδρύματος για τη μετάβασή του στην επόμενη ημέρα της αυτονομίας και της αυτοδιοίκησής του.

Το 2021 αφυπηρέτησε από το Πανεπιστήμιο Κρήτης και αναγορεύθηκε Ομότιμος Καθηγητής του. Παράλληλα, αναγορεύθηκε Επίτιμος Διδάκτορας της Σχολής Επιστημών Υγείας του Πανεπιστημίου Frederick της Κύπρου. Μετά την αφυπηρέτησή του, συνεχίζει να ασκεί τη χειρουργική δραστηριότητα στον ιδιωτικό τομέα.

Τον Σεπτέμβριο του 2022 διορίστηκε, με απόφαση του Πρωθυπουργού και της Υπουργού Παιδείας και Θρησκευμάτων, Γενικός Γραμματέας Ανώτατης Εκπαίδευσης, θέση την οποία κατέχει μέχρι σήμερα.

Τέλος, θα ήταν παράλειψη να μην αναφερθούμε σε δύο συνοδοιπόρους του: στη σύζυγό του κ. Ζένια Σαριδάκη, Ογκολόγο - Παθολόγο, Πρόεδρο σήμερα της Ελληνικής Εταιρείας Ογκολόγων - Παθολόγων Ελλάδας, και στον γιο του Λύσανδρο Ζώρα, φοιτητή Ιατρικής και μελλοντικό συνάδελφό του, των οποίων η στήριξη στη μακρά και γεμάτη από διακρίσεις και κατακτήσεις διαδρομή του μπορεί να μην αποτελεί –με τη στενή έννοια του όρου– μέρος του βιογραφικού του τιμωμένου, ωστόσο το λαμπρύνει ακόμα περισσότερο και το φωτίζει.

Ευχαριστώ πολύ.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ-ΙΩΑΝΝΗ Δ. ΜΕΤΑΞΑ

Επίτιμου Καθηγητή του ΕΚΠΑ και Αντιπροέδρου της Ευρωπαϊκής
Διεπιστημονικής Ακαδημίας των Παρισίων

ΑΠΕΥΘΥΝΣΗ ΜΕ ΘΕΜΑ: «Η ΔΙΑΡΡΟΗ ΤΗΣ ΑΛΗΘΕΙΑΣ ΤΟΥ»

Μακαριότητα,
Εξοχότατε κύριε τέως Πρόεδρε της Δημοκρατίας,
Κυρίες και κύριοι Υπουργοί,
Κυρίες και κύριοι Βουλευτές,
Κυρίες και κύριοι Προέδροι των Ανωτάτων Δικαστηρίων και των Ανεξαρτήτων
Αρχών,
Κυρίες και κύριοι Ακαδημαϊκοί,
Κύριε Πρύτανη,
Κυρίες και κύριοι συνάδελφοι,
Κυρίες και κύριοι,

Η διακλαδική Laudatio που ακούσαμε κατατέθηκε με τη δέουσα πληρότητα
από τον εκλεκτό συνάδελφο κ. Αρκαδόπουλο, Πρόεδρο της Ιατρικής Σχολής
του Πανεπιστημίου μας.

Κορύφωσε όμως ο κ. συνάδελφος τον έπαινό του με την επίκληση του
Σεφέρη, όπου τη ζωή σου, αυτήν και μόνο τη μοιράζεσαι, τη συγκατοικείς. Και
θα πρόσθετα ότι τον θάνατό σου, τον δικό σου, να τον διηγηθείς δεν μπορείς.
Αλλά των άλλων ναι! Και με αυτόν συγκατοικείς. Ζωή είναι λοιπόν και ο
θάνατος των άλλων.

Αυτές οι σκέψεις νομιμοποιούν ίσως τον τίτλο της δικής μου Απεύθυνσης
προς τον Οδυσσέα Ζώρα ως «Η διαρροή της αλήθειας του».

Σήμερα έχω τη μεγάλη τιμή να μοιραστώ μαζί σας κάποιες σκέψεις και να
σας μιλήσω πρώτα για τον κοινωνικό Ζώρα και τον επιστημονικό Ζώρα και
βεβαίως μετά για τον αισθητικό. Όλα αυτά δεν είναι διόλου χωριστά. Είναι
συνεξαρτώμενα.

Όταν ο Οδυσσέας Ζώρας διακηρύσσει ότι «πρέπει να υπηρετήσεις την
απομένουσα ποιότητα ζωής» στέκεται στο πλευρό ενός υπολοίπου του οποίου

την πολυτιμότητα καθιερώνει. Θέλετε την απόδειξη της συγκατοίκησης του Οδυσσέα Ζώρα με την προσφορά στη ζωή; Ένα περιστατικό που σε ανύποπτο χρόνο –και όχι τώρα– μου είχε διηγηθεί, ξεκάθαρα, μα εντελώς ξεκάθαρα το απεικονίζει. Κάποιος, λοιπόν, κρατώντας μια εικόνα που στο πλευρό του ο Ζώρας είχε σταθεί, χρόνια μετά, χρόνια μετά έρχεται να τον ευχαριστήσει.

Η σχέση του επιστήμονα Ζώρα με την ελευθερία ορίζεται ως ευθύνη απέναντι στους άλλους, στους οποιουσδήποτε. Διότι «εν ελευθερία» συζητούνται τα διλήμματα. Τι λέξη στη γλώσσα μας και αυτή! Και τα διλήμματα δεν αντιμετωπίζονται με τις από πριν απαντήσεις. Ζητάνε, από εμάς, ανοικτοί στην έκπληξη να είμαστε. Και να είμαστε προετοιμασμένοι και από άλλες επιστήμες να καταθέσουμε τις προτάσεις μας. Διεπιστημονικός, λοιπόν, ο Οδυσσέας Ζώρας, αντιδογματικός, συνοδός του William Blake, όπου «τα μονοπάτια που από πολλές αφετηρίες ξεκινάνε» είναι νόμιμες ελπίδες.

Καλοδεχούμενες είναι λοιπόν οι μεγάλες θεωρίες. Αλλά συχνά με την τελειότητά τους μας υφαρπάζουν. Οι πύλες αλήθειας είναι επικίνδυνες και ενώ οι μικροί φεγγίτες μπορεί να είναι διανοίξεις προσεκτικής εισόδου ώστε το εισέλθετε «διά της στενής πύλης» να μην είναι μόνο μεταφυσική επιταγή αλλά και γνωστικό πρόταγμα.

Επιτρέψτε, παρακαλώ, στο σημείο αυτό, ενός ασήμου ποιητή τον λόγο να Σας παραθέσω. Που ίσως βοηθάει.

*Καμιά φορά νομίζεις
πως μια θεωρία για να γίνει σεβαστή
θα πρέπει με λογική ισχυρή να την προικίσεις,
ώστε αυτή μη σου κλονιστεί.*

*Όμως, μια θεωρία που αντέχει
μπορεί, και μόνο από της λογικής της την απίστευτη ισχύ,
να μην αφήνει τη ζωή ελεύθερη να τρέχει.*

*Η λογική από μόνη της
δεν έχει κάποιο ήθος.
Και είναι παγίδα απίστευτη αυτή,
αν την αφήνεις μόνη να προστάζει
και εσύ τυφλά να την ακολουθείς.*

Έτσι στις απόψεις και όχι στις αλήθειες οφείλεται ο σεβασμός.

Ο πανεπιστημιακός Ζώρας, τώρα, και για τον οποίο όπως προανέφερα ο κ. Αρκαδόπουλος υπήρξε ακριβής, για όσα καθήκοντα άσκησε στο Πανεπιστήμιο φρόντισε να είναι πάντα εκλεγμένος. Ωστε να υπάρχει κοινωνική προέγκριση και συνακόλουθη δημόσια απολογία.

Αυτά, Κυρίες και Κύριοι, ως προς τον κοινωνικό Ζώρα.

Και τώρα ως προς τον αισθητικό.

Ο τιμώμενος, σήμερα εδώ, σκέπτεται με διερωτήματα. Η λέξη είναι μαγική. Δεν είναι μόνο μια επιστημολογική επιλογή. Είναι η αισθητική στάση του νου που τιμά την αμφιβολία. Και η αμφιβολία είναι ομορφιά, διότι προσκαλεί στην απόλαυση της αναζήτησης της απάντησης. Ανάμεσα στο αισθητικό και στο αισθησιακό τα σύνορα είναι ανοικτά.

Όταν χειρουργείς, μας λέει ο αισθητικός Ζώρας, το χέρι σου πρέπει να είναι σαν εκείνο του ζωγράφου! Γιατί άραγε. Γιατί έτσι δεν τραυματίζεις ιστούς. Μια μεταφορά εικόνας που λέει πολλά και που ο καλλιτέχνης πρέπει να δράσει σε ακαριαίους χρόνους. Αλλά ενώ ο καλλιτέχνης, που δεν είναι γιατρός, έχει χρόνο, ο γιατρός, ο χειρουργός, και καλλιτέχνης θα πρέπει να είναι για να δράσει και σωστά και γρήγορα. Μια ευθύνη απέναντι στην οποία στέκονται όλοι οι γιατροί με δέος, διότι γνωρίζουν ότι ανάμεσα στον ασθενή και στον Θεό είναι αυτοί.

Συγχωρήστε, εδώ, σας παρακαλώ, μια εικόνα του παππού μου, στην επτανησιακή διάλεκτο, του νόννου μου, ενός μεγάλου ευρωπαίου γιατρού. Όπου, σε πολύ μικρή ηλικία, μπροστά σε έναν ασθενή κρατούσε τα μάτια του ψηλά. Ήξερε ότι σε εκείνον είχε ανατεθεί η ευθύνη ο ασθενής του να μην εγκαταλείψει πρόωρα την επιφάνεια της γης.

Καταλήγοντας, θα Σας έλεγα ότι στον Οδυσσέα Ζώρα ο διάλογος επιστήμης και αισθητικής είναι στάση ζωής. Συχνά απέναντι στις τοποθετήσεις μου μού απαντούσε με το «Γιάννη μου, όλα τα μοιραζόμαστε, μην το ξεχνάμε». Και έτσι για να τιμούμε τον διάλογο, πρέπει το χαμόγελο να το μοιραζόμαστε. Μαζί με εκείνον το δισταγμό που επιτρέπει προσήνεια. Και αποδίδει στις ανθρώπινες σχέσεις τη δυνατότητα να αποβαίνουν γόνιμες και ειρηνικές.

Μακαριότατε, είσθε σήμερα εδώ, που σημαίνει ότι με την αποδοχή της πρόσκλησης που Σας έγινε συμφωνείτε και με κάποιες από τις αυθόρμητες διαρροές που συνθέτουν τον τιμώμενο Καθηγητή. Και σας ευχαριστούμε για αυτό. Και εγώ προσωπικά και όλως ιδιαιτέρως για την αξιακή επιλογή που εκπροσωπείτε.

Κυρίες και Κύριοι,

Το Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο των Αθηνών αποδίδει τον τίτλο *honoris causa*, εδώ στην Aula Magna, στη Μεγάλη Αίθουσα των Τελετών αυτού του ιστορικού ιδρύματος. Όπου εδώ, ένας άλλος γιατρός, κ. Πρύτανη, με το όνομα Ιωάννης Καποδίστριας, έγκαιρα το φρόντισε. Και το προίκισε όπως έπρεπε. Αν εκείνος δεν πρόλαβε να το θαυμάσει, εμείς σήμερα, με το πρέπον δέος, προσπαθούμε να ανταποκριθούμε σε αυτήν υποθήκη καταθέτοντας ως απόδειξη και αυτήν την Πράξη της σημερινής Επιτιμίας.

Σας ευχαριστώ πολύ.

ΟΔΥΣΣΕΑ-ΙΩΑΝΝΗ ΖΩΡΑ

Ομότιμου Καθηγητή της Ιατρικής Σχολής του Πανεπιστημίου Κρήτης και
Γενικού Γραμματέα Ανώτατης Εκπαίδευσης του Υπουργείου Παιδείας,
Θρησκευμάτων και Αθλητισμού

ΟΜΙΛΙΑ ΜΕ ΘΕΜΑ:

«ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ: ΕΡΕΥΝΑ ΚΑΙ ΙΑΤΡΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ»

Μακαριώτατε Αρχιεπίσκοπε Αθηνών και Πάσης Ελλάδος,
Σεβασμιώτατε Μητροπολίτη Λαοδικείας, Εκπρόσωπε της Αυτού Θειότητας,
Παναγιώτητος του Οικουμενικού Πατριάρχη,
Εξοχότατε τέως Πρόεδρε της Δημοκρατίας, Καθηγητή Προκόπιε Παυλόπουλε,
Αξιότιμη Υφυπουργέ Παιδείας, Θρησκευμάτων και Αθλητισμού
κ. Ζέττα Μακρή,
Αξιότιμη Υφυπουργέ Παιδείας, Θρησκευμάτων και Αθλητισμού
κ. Δόμνα Μιχαηλίδου,
Αξιότιμε Υφυπουργέ Εθνικής Άμυνας, κ. Γιάννη Κεφαλογιάννη,
Αξιότιμες κυρίες, Αξιότιμοι κύριοι Βουλευτές,
Αξιότιμη Αντιπρόεδρε του Αρείου Πάγου, κ. Ελένη Φραγκάκη,
Αξιότιμε πρώην Υπουργέ, Επίτιμε Καθηγητή κ. Χρήστο Κίττα,
Αξιότιμε πρώην Υπουργέ, Επίτιμε Καθηγητή κ. Γεώργιε Μπαμπινιώτη,
Αξιότιμε πρώην Υφυπουργέ κ. Άγγελε Συρίγο,
Αξιότιμε κ. Γενικό Γραμματέα της Ακαδημίας Αθηνών, κ. Χρήστο Ζερεφέ,
Αξιότιμη Υποπρέσβη της Ιταλίας κ. Sussana Shlein,
Αξιότιμες, Αξιότιμοι κυρίες και κύριοι Γενικοί Γραμματείς, κύριοι συνάδελφοι,
Αξιότιμες, Αξιότιμοι κυρίες και κύριοι Πρυτάνεις και Αντιπρυτάνεις,
Αξιότιμα μέλη της Ακαδημίας Αθηνών,
Αξιότιμα μέλη του Συμβουλίου Διοίκησης του ΕΚΠΑ,
Αξιότιμε κ. Πρόεδρε της ΕΘΑΑΕ, Καθηγητή Περικλή Μήτκα,
Αξιότιμε κ. Πρόεδρε του ΙΚΥ, Καθηγητή Μιχάλη Κουτσιλιέρη,
Αξιότιμες και Αξιότιμοι συνάδελφοι,
Αγαπητές φίλες, αγαπητοί φίλοι,
Αγαπητές φοιτήτριες, αγαπητοί φοιτητές,
Κυρίες και κύριοι,

Με έντονη συγκίνηση από την απόδοση της υψίστης των τιμών, που το Τμήμα Ιατρικής του ΕΚΠΑ μου προσφέρει, απευθύνω τις ευγνώμονες, θερμές ευχαριστίες μου στις Πρυτανικές Αρχές και ιδιαιτέρως στον Πρύτανη, Καθηγητή Γεράσιμο Σιάσο, στη Σύγκλητο, στον Κοσμήτορα της Σχολής Επιστημών Υγείας Μανώλη Πικουλή και στον Πρόεδρο του Τμήματος, καλό φίλο, συνάδελφο, Νίκο Αρκαδόπουλο. Την αποδέχομαι, ως τη διά του προσώπου μου αναγνώριση των προσπαθειών καθεμιάς από τις φοιτήτριες και καθενός από τους φοιτητές που είχα την τύχη να διδάξω επί τριάντα και πλέον έτη. Το σκεπτικό της απόφασής σας δεν απονέμει μόνον επαίνους και τιμή αλλά υπαγορεύει και την εμμονή μου στην επιτέλεση του χρέους. Παράλληλα, εκφράζω τις ιδιαίτερες ευχαριστίες μου στον φίλο, Ομότιμο Καθηγητή Γιάννη Μεταξά για την τιμή που μου επιφύλαξε με τη συμμετοχή του στην τελετή και τους γεμάτους αγάπη λόγους του. Τέλος, επιτρέψτε μου να ευχαριστήσω την οικογένειά μου, του φίλους, τους συναδέλφους, τους συνεργάτες που σε όλη τη διαδρομή μου, ακαδημαϊκή και μη, στάθηκαν και στέκονται δίπλα μου, και φυσικά το εξαιρετικό ακροατήριο που με τιμά σήμερα με την παρουσία του.

Κυρίες και κύριοι,

Η ομιλία που επέλεξα να παρουσιάσω σήμερα, έχει τίτλο **Πανεπιστήμιο: Έρευνα και Ιατρική Εκπαίδευση.**

Μου είχε κάνει ιδιαίτερη εντύπωση μια επιγραφή στο Harvard η οποία έλεγε: *Κόντρα στον άνεμο, άλλοι ορθώνουν ανεμοφράχτες και άλλοι χτίζουν ανεμόμυλους.*

Harvard medical School

Δύο διαφορετικές στάσεις ζωής. Δύο διαφορετικές αντιδράσεις σε συμβάντα της ζωής. Δύο νοοτροπίες εντελώς διαφορετικές.

Η έρευνα έχει αλλάξει.

Από μια μοναχική ενασχόληση για άντρες αριστοκράτες του ανεπτυγμένου κόσμου περίπου τον 15^ο αιώνα, κυρίως στον χώρο της Μπολόνια, έχει μεταβληθεί σε μια μεγάλη βιομηχανία που απασχολεί εκατομμύρια ανθρώπους όλων των φύλων, ηλικιών και κοινωνικών προελεύσεων σε όλον τον κόσμο. Το άσυλο δημιουργήθηκε κυρίως για να προστατεύσει τους επιστήμονες εκείνους οι οποίοι κατά τη διάρκεια της έρευνας είχαν αντίθετη άποψη από τα κοινώς αποδεκτά και διώκονταν οικονομικά. Το άσυλο τώρα έχει πάρει διαφορετικό χαρακτήρα. Επί των ημερών μας έχει αλλοιωθεί. Στην Αμερική η λέξη *asylo*, η οποία προέρχεται από το αντιδάνειο στην ελληνική ορολογία, στα αμερικανικά

δρώμενα σημαίνει τρελοκομείο. Ευτυχώς σιγά σιγά απαλλασσόμαστε από το άσυλο όπως το εννοούμε στην Ελλάδα.

Το Πανεπιστήμιο έχει αλλάξει.

Σύμφωνα με στοιχεία που παρουσίασε το European University Association περίπου το 1915, παρουσιάζονται η αυτοδυναμία και η αυτονομία κάθε πανεπιστημιακού χώρου. Η Ελλάδα εμφανίζεται στην 27^η θέση στην οργάνωση και στα οικονομικά στοιχεία, 29^η στο ακαδημαϊκό περιβάλλον και 27^η στα ακαδημαϊκά προγράμματα.

Οι ρυθμοί παραγωγής της γνώσης αλλά και τα αντικείμενα αλλάζουν και αλλάζουν με γοργούς ρυθμούς. Η βιοπληροφορική εμφανίστηκε ως όρος πριν από περίπου 35 χρόνια και για μία δεκαετία είχαν δημοσιευτεί περίπου 400 εργασίες, και τώρα, με τη γνώση η οποία διπλασιάζεται κάθε έξι χρόνια, έχουμε 200.000 εργασίες μέχρι το 2020-2022. Άρα, ένα κομμάτι της επιστήμης, το οποίο δεν υπήρχε καν σαν ορολογία, εμφανίζεται ξαφνικά και παίρνει τρομακτικές διαστάσεις. Βέβαια, νέα γνωστικά αντικείμενα εμφανίζονται, πέρα από τη βιοηθική (bioethics) από το 1981, όπως η τεχνοηθική (technoethics). Όσο αυξάνεται το τεχνολογικό κομμάτι, γεννιούνται συνεχώς διλήμματα και ερωτήματα που αφορούν και άπτονται των ηθικών ορίων. Οι κλινικές μελέτες οι οποίες συγκρίνουν δύο διαφορετικές θεραπείες είναι αυτές που μπορούν να δώσουν την πιο σοβαρή απάντηση, επί θεραπευτικών αμφιβολιών, για το τι θα εφαρμοσθεί τελικά.

Υπάρχουν μερικές παραδοχές για το Πανεπιστήμιο του 19^{ου} αιώνα. Είναι Πανεπιστήμιο για λίγους, η πρόσβαση διαφέρει ανάλογα με την κοινωνική τάξη, την ικανότητα, το φύλο, και κυρίως οι δουλειές δεν αλλάζουν και τα άτομα δεν αλλάζουν δουλειές.

Αυτό το πανεπιστήμιο άρχισε να αλλάζει από το 1968 με τη φοιτητική επανάσταση, η οποία για λόγους ευνόητους δεν έφτασε ποτέ στην Ελλάδα καθώς εκείνη την εποχή η Ελλάδα ήταν υπό καθεστώς δικτατορίας.

Αποτέλεσμα αυτών των παραδοχών ήταν να υπάρχει μια χαμηλή διαφοροποίηση, λίγες επιλογές. Οι άνθρωποι όμως αλλάζουν δουλειές. Τα αμερικανικά δεδομένα λένε ότι, ανάλογα με το πτυχίο και την ακαδημαϊκή επάρκεια αλλά και τη μόρφωση, μπορούν να αλλάξουν μέχρι 8 ή 9 φορές επάγγελμα στη σταδιοδρομία τους. Αυτό ήταν σπάνιο για την Ελλάδα καθώς ήταν μια μικρή χώρα και δεν είχε τις ίδιες ευκαιρίες με άλλες χώρες. Σταδιακά όμως το φαινόμενο αυτό εμφανίστηκε και στην Ελλάδα και έτσι δημιουργήθηκε η ανάγκη της Διά Βίου Μάθησης λόγω αυτών των αλλαγών στην καριέρα των

ανθρώπων που έχουν ολοκληρώσει το Λύκειο ή κατέχουν οποιοδήποτε πτυχίο. Επίσης, δημιουργήθηκε και η ανάγκη ταχύρρυθμων εκπαιδεύσεων, τα λεγόμενα microcredentials (μικροδιαπιστευτήρια) σε επίπεδο σπουδών, σε επίπεδο τίτλου, ένα πεδίο στο οποίο η χώρα μας έχει προσφάτως εξελιχθεί πολύ. Είχα την τύχη να διαβάσω το πολύ ενδιαφέρον βιβλίο του Καθηγητή Προκόπη Παυλόπουλου, με τίτλο *Από την Βιομηχανική Επανάσταση στην Τεχνολογική* και να είμαι μεταξύ των παρουσιαστών, όπου τέθηκαν θέματα όπως η βιομηχανοποίηση και η τεχνολογία. Η βιομηχανοποίηση άλλαξε το σκηνικό όλης της εκπαίδευσης: αύξηση της ζήτησης νέων ειδικοτήτων, εκμηχάνιση της γεωργίας, που μείωσε τις ανάγκες του προσωπικού στον πρωτογενή τομέα, αύξηση της ζήτησης από τις οικογένειες για μόρφωση των παιδιών και ανάδυση της έννοιας του ανθρώπινου κεφαλαίου.

Το αποτέλεσμα ήταν να αυξάνονται οι τομείς της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης, να εμφανίζονται επαγγελματικές σχολές διαφόρων τύπων, να αλλάζουν τα τμήματα και τα αντικείμενα και να αυξάνεται η φοίτηση στις φυσικές επιστήμες και τη μηχανική.

Ένα άλλο μεγάλο κεφάλαιο της σημερινής μας εποχής είναι η τεχνολογική καινοτομία, η οποία αλλάζει τη ζήτηση για δεξιότητες και ανεπτυγμένη οικονομία. Δυστυχώς, τα προγράμματα των Πανεπιστημίων αλλάζουν με ρυθμούς πολύ βραδύτερους από αυτούς με τους οποίους τρέχει η αγορά, από αυτούς με τους οποίους τρέχει η τεχνολογία. Για κάποιο λόγο τα γνωστικά αντικείμενα αλλά και τα προγράμματα σπουδών δεν μπορούν να προσαρμοστούν τόσο γρήγορα στο κομμάτι αυτό που λέγεται Πανεπιστημιακή Εκπαίδευση.

Εδώ αρχίζει και γεννάται η μεγάλη ανάγκη της μετατόπισης από τη γνώση στις ικανότητες. Τι ζητά η οικονομία; Πρέπει να περάσουμε στις ικανότητες, ζητάει συνεργασία, ομαδική δουλειά, δυνατότητα συντονισμού, ζητά επίλυση προβλημάτων, κριτική σκέψη, πρωτοτυπία, προσαρμοστικότητα και επικοινωνία με μαθησιακές δυνατότητες. Προσέξτε τα επόμενα δύο νούμερα: το 98% των Πανεπιστημιακών θεωρούν ότι οι απόφοιτοί τους είναι έτοιμοι για την αγορά εργασίας ενώ μόνο το 11% των εργοδοτών θεωρούν ότι αυτοί (οι απόφοιτοι) έχουν τις αναγκαίες δεξιότητες και ικανότητες να μουν κατευθείαν στην αγορά. Ο φοιτητής της Ιατρικής που τελειώνει σήμερα στα τμήματα Ιατρικής της χώρας μας δεν είναι έτοιμος να μπει και να ασκήσει το επάγγελμα του γιατρού. Υπάρχει μεγάλη απόσταση μεταξύ του ακαδημαϊκού χώρου και του χώρου της αγοράς. Αυτή την απόσταση έρχεται τώρα να καλύψει και ο πρόσφατος νόμος, ο οποίος ενέκρινε τα βιομηχανικά διδακτορικά, την πρακτική

άσκηση, την παιδαγωγική επάρκεια, θέματα καυτά για τα οποία είμαστε σε συνεχή επαφή με τους συνάδελφους ακαδημαϊκούς, ούτως ώστε να εφαρμοστούν με τον πλέον αποδοτικό και ανώδυνο τρόπο.

Η απομνημόνευση έχει ταλαιπωρήσει εκατομμύρια φοιτητών. Ο κύκλος του Krebs, για όσους έχουν ασχοληθεί με τις βιολογικές επιστήμες, δηλαδή ο κύκλος εκείνος που προσδιορίζει τον κυτταρικό μεταβολισμό και την κυτταρική αναπνοή, έχει ταλαιπωρήσει εκατομμύρια φοιτητές για να τον μάθουν απέξω. Και μόλις τελείωναν την εξέταση, είμαι σίγουρος ότι τον είχαν ξεχάσει. Προφανώς αυτοί οι οποίοι δεν τον θυμόντουσαν, όπως εγώ, είχαν κοπεί αλλά, εν πάση περιπτώσει, ήταν χαμένος χρόνος απομνημόνευσης, κάτι που σήμερα δεν υπάρχει καθώς μπορούμε να βρούμε την πληροφορία πατώντας το κουμπί σε μια μηχανή αναζήτησης στο ίντερνετ ή στο κινητό μας τηλέφωνο. Όλος αυτός ο χρόνος της στείρας απομνημόνευσης πρέπει να δοθεί στη δημιουργία και στην προσπάθεια απόδοσης ικανοτήτων και δυνατοτήτων στους φοιτητές.

Η εποχή των ψηφιακών μαθημάτων έχει έρθει; Μα προφανώς έχει έρθει. Massive online courses δίνουν νέες δυνατότητες για την οργάνωση μαθημάτων στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση. Σήμερα η πρόσβαση στη βιβλιογραφία είναι πάρα πολύ εύκολη. Με ένα κουμπί μπορεί κάποιος από το ίντερνετ να έχει όλη τη βιβλιογραφία η οποία αφορά στα αντικείμενα που θέλει να δει. Η δυσκολία είναι από αυτή την άπειρη βιβλιογραφία να επιλέξει ποια του είναι περισσότερο χρήσιμη και ποια όχι. Και εδώ θα έρθει η τεχνητή νοημοσύνη, η οποία θα βοηθήσει στην επιλογή αυτή. Έχουμε λοιπόν να επιλέξουμε ανάμεσα στο πανεπιστήμιο-ρομπότ, που είναι ένα απρόσωπο πανεπιστήμιο με σχέση εξ αποστάσεως και την όλη διαδικασία να βασίζεται στην πληροφορική, και ένα ποιοτικό πανεπιστήμιο, που θα δώσει έμφαση ακριβώς σε εκείνα τα στοιχεία που, εξ ορισμού, δεν μπορεί να αντιμετωπίσει η τεχνητή νοημοσύνη, η οποία αφομοιώνεται κάθε μέρα και περισσότερο ως όρος και θα καθιερωθεί, και θα πρέπει να δούμε εάν αυτό χρήζει ιδιαίτερης προσοχής.

Προφανώς στην εκπαίδευση κεντρικό ρόλο παίζει ο καθηγητής. Δεν μπορούμε να αγνοήσουμε τον ακρογωνιαίο λίθο. Τι είναι ο καθηγητής; Ο καθηγητής θεός, που θυμόμαστε πάρα πολύ όλοι, σιγά σιγά εκλείπει. Ο καθηγητής θεός, ο παντογνώστης, ο καθηγητής που σε κρατούσε σε απόσταση, ο απλησίαστος καθηγητής, ευτυχώς επί των ημερών μας σταδιακά αρχίζει να εκλείπει. Υπάρχει ακόμα και ο καθηγητής συντονιστής, του οποίου ο ρόλος είναι να συντονίζει μικρότερες ομάδες έρευνας και γνώσης. Τελικά, αυτό που πρέπει να επικρατήσει είναι ο καθηγητής εμπνευστής, ο καθηγητής ο οποίος θα δώσει το έναυσμα για ανάπτυξη των ταλέντων όλων των φοιτητών. Αυτός ο

καθηγητής θα επικρατήσει, και γι' αυτό προσωπικά διαφωνούσα με το αίτημα των συναδέλφων Κοσμητόρων να απαλλάσσονται του εκπαιδευτικού έργου κατά τη διάρκεια της άσκησης των καθηκόντων της Κοσμητείας, καθώς πιστεύω ότι δεν ήταν ορθό. Τελικά πείστηκαν οι συνάδελφοι και με τον νέο νόμο δεν απαλλάσσονται, γιατί εάν κάποιος μπορεί να εμπνεύσει το φοιτητικό ακροατήριο αυτός είναι ο senior καθηγητής και όχι ο πιο νέος, ο οποίος θα κάνει ένα αξιοπρεπές μάθημα, όμως το μάθημα θα είναι πιο τεχνοκρατικό.

Σημαντικός είναι επίσης ο ρόλος της συνεργατικής μάθησης. Οι φοιτητές μεταξύ τους δημιουργούν μια αλληλεπίδραση, ένα περιβάλλον εύφορο για γνώση και συζήτηση και αναπτύσσεται το peer learning (εκπαίδευση μεταξύ των συνομηλίκων).

Το hidden curriculum είναι ένας όρος που προέρχεται από τον Philip Jackson και είναι το «λανθάνον πρόγραμμα σπουδών», το οποίο περιλαμβάνει τις μαθησιακές εμπειρίες –θετικές και αρνητικές– οι οποίες δεν αποτελούν μέρος του τυπικού προγράμματος σπουδών. Αποτελεί μια σιωπηλή, ανεπίσημη, μη συνειδητή διαδικασία, με στόχο την εξωλεκτική διδασκαλία στους φοιτητές, των αξιών, αντιλήψεων και ιδεών, η οποία διαμορφώνει την ακαδημαϊκή και προσωπική τους ταυτότητα.

Το Πανεπιστήμιο αλλάζει, νέα αντικείμενα εισάγονται και, εξετάζοντας τι ισχύει στην παγκόσμια Πανεπιστημιακή Εκπαίδευση, θα δούμε ότι δημιουργείται ένα εξαιρετικά ανταγωνιστικό περιβάλλον. Τα μεγάλα Πανεπιστημιακά Ιδρύματα της Δύσης συνεχίζουν και εντείνουν τις προσπάθειές τους να παραμείνουν στις κορυφαίες θέσεις. Διαθέτουν πόρους, παράδοση και αυτονομία. Τα Πανεπιστήμια των αναδυόμενων χωρών, όπως Κίνα, Ρωσία, αραβικές χώρες, προσελκύουν επιστήμονες, ξοδεύουν τεράστια ποσά, Παραρτήματα Βρετανικών Πανεπιστημίων γεμίζουν τα Εμιράτα και Παραρτήματα Αμερικανικών Πανεπιστημίων γεμίζουν την Ανατολική Ευρώπη. Τις εξελίξεις αυτές πρέπει να τις λάβουμε υπόψη. Δεν μπορεί η Ελλάδα να μείνει αποκομμένη από το σκηνικό της πανεπιστημιακής και ακαδημαϊκής ανάπτυξης που διαμορφώνεται.

Οι κατατάξεις (rankings) του Times Higher Education λαμβάνουν υπόψη το εκπαιδευτικό κομμάτι, την έρευνα, τις βιβλιογραφικές αναφορές και τον διεθνισμό. Το εκπαιδευτικό κομμάτι είναι πιο ασαφές, ενώ τα άλλα πιο μετρήσιμα, συνεπώς δεν χωρούν αμφιβολίες. Στο εκπαιδευτικό κομμάτι έχουν τεράστια σημασία η φήμη του Πανεπιστημίου και η παράδοση. Η παράδοση λείπει από τα Πανεπιστήμια της Ασίας. Όσο κι αν προσπαθήσουν, δεν μπορούν

να έχουν την παράδοση που έχουν τα Βρετανικά και τα Αμερικανικά Πανεπιστήμια. Τέλος, αναφορικά με την ποιότητα εκπαίδευσης, οι αξιολογητές, για να την ελέγξουν, δεν θα παρακολουθήσουν το μάθημα των καθηγητών, αλλά θα ελέγξουν τη σχέση καθηγητών – φοιτητών. Αν σε κάθε καθηγητή αναλογούν λιγότεροι φοιτητές, συμπεραίνουν ότι η εκπαίδευση είναι καλή. Σε αντίθετη περίπτωση, όπως στην Ελλάδα, που η σχέση είναι περίπου 45:1, η ποιότητα, αυτομάτως, δεν θεωρείται καλή. Στις ταξινομήσεις υπάρχουν στοιχεία που διορθώνονται από τα ίδια τα Πανεπιστήμια και κάποια άλλα τα οποία είναι ευθύνη του Υπουργείου να τα διορθώσει. Για παράδειγμα, ο αριθμός των εισακτέων φοιτητών κατ' έτος στα Πανεπιστήμια είναι απόφαση του Υπουργείου. Όπως και ο αριθμός των καθηγητών.

Αυτά τα κομμάτια της εξάρτησης των πανεπιστημίων από το Υπουργείο, από την υπουργική πατρότητα και επιρροή, νομίζω ότι –και πιστεύω ότι συμφωνούν και οι ηγεσίες– πρέπει σιγά σιγά να μεταβληθούν.

Κίνα, Ρωσία, Ινδία μπαίνουν με τεράστιες ταχύτητες στην εκπαιδευτική αγορά. Αγοράζουν Νόμπελ, αγοράζουν καθηγητές, παράγουν προγράμματα, δημοσιεύουν συνεχώς. Κάποιες φορές, τα ελληνικά πανεπιστήμια πέφτουν στα rankings όχι επειδή χάνουν την ποιότητά τους, αλλά επειδή άλλα πανεπιστήμια εμφανίζονται πιο πάνω στην κατάταξη με πιο τεχνητό τρόπο δράσης. Όπως το κρατικό Πανεπιστήμιο της Κύπρου, το οποίο κάποια στιγμή εμφανίστηκε ψηλά στα rankings διότι στο κομμάτι του διεθνισμού εμφάνισε όλους τους Έλληνες καθηγητές ως ξένους. Γιατί ο διεθνισμός έχει δύο στοιχεία: καθηγητές ξένους και φοιτητές ξένους.

Η χρηματοδότηση των πανεπιστημίων μπορεί να προέρχεται από κρατικούς πόρους και από αυτοχρηματοδότηση. Η αυτοχρηματοδότηση προέρχεται από μια λέξη που τρομάζουμε να πούμε, από τα δίδακτρα, την οποία, κάποια στιγμή, καλώς ή κακώς, θα πρέπει να αρχίσουμε να χρησιμοποιούμε. Μέχρι το 2015, εξετάζοντας την κατάσταση στην ακαδημαϊκή ελληνική αγορά, ήμασταν τελευταίοι και σε κρατική επιδότηση αλλά και σε αυτοχρηματοδότηση. Από το 2015 η εικόνα αλλάζει αρκετά γρήγορα σε ό,τι αφορά την επιδότηση των κρατικών πανεπιστημίων. Είναι ανερχόμενη, και μέχρι το 2022 έχει φτάσει σε ανεκτά όρια και συνεχίζουμε προς αυτή την κατεύθυνση. Οι δείκτες χρηματοδότησης των πανεπιστημίων με βάση τις επιδόσεις τους, δυστυχώς, μέχρι σήμερα δεν υπήρχαν. Υπήρχε μια φιλική σχέση μεταξύ Πανεπιστημίων και Υπουργείου, υπήρχε μια φιλική σχέση μεταξύ Πρύτανη και Υπουργού και, αν ο πρύτανης ήταν αρεστός, έπαιρνε παραπάνω χρηματοδότηση. Σε διαφορετική περίπτωση, δυστυχώς, δεν έπαιρνε τίποτα. Αυτό αλλάζει και μπαίνουν

εξειδικευμένα κριτήρια χρηματοδότησης των πανεπιστημίων. Η χρηματοδότηση των πανεπιστημίων βάσει κριτηρίων δεν έχει τιμωρητικό χαρακτήρα ούτε κινδυνεύουμε ο καλός να γίνει καλύτερος και ο κακός χειρότερος. Οι δείκτες λοιπόν χρηματοδότησης των ελληνικών ΑΕΙ έχουν αντικειμενικά κριτήρια τα οποία είναι ανελαστικά, άκαμπτα, και αποτελούν περίπου το 80% της χρηματοδότησης, και ποιοτικά κριτήρια, που είναι περίπου το 20%, δηλαδή η βελτίωση των ακαδημαϊκών δραστηριοτήτων, η αριστεία, η διασύνδεση με την κοινωνία της αγοράς, η διεθνοποίηση και η ποιότητα του πανεπιστημιακού περιβάλλοντος. Εδώ, να κάνουμε μια παρένθεση για να μιλήσουμε και για την κυπριακή πραγματικότητα. Ενώ στην Ελλάδα όλα τα πανεπιστήμια ζητούν χρηματοδότηση από το κράτος, στην Κύπρο, σύμφωνα με έκθεση της ελεγκτικής υπηρεσίας, οι άμεσες και έμμεσες δραστηριότητες του Πανεπιστημίου της Κύπρου αντιστοιχούσαν στο 4,7% του ακαθάριστου εθνικού προϊόντος το 2016, με προοπτική αύξησης 50% το 2023, στόχος ο οποίος έχει υπερκεραστεί και είναι πολύ παραπάνω αυτή τη στιγμή.

Η αυτονομία και η στρατηγική των πανεπιστημίων είναι εντελώς διαφορετικές από χώρα σε χώρα. Υπάρχουν χώρες οι οποίες είναι άκαμπτες στη διαχείριση των χρημάτων. Υπάρχει ένα κονδύλι για νερό και ένα κονδύλι για πετρέλαιο. Δεν μπορείς να μεταφέρεις από το ένα κονδύλι στο άλλο, καθώς έχει χαθεί η εμπιστοσύνη της διαχείρισης των χρημάτων μεταξύ κράτους και πανεπιστημίων και αντίστροφα, και όταν χαθεί αυτή η εμπιστοσύνη αρχίζουν και λαμβάνονται μέτρα άκαμπτα και σκληρά, τα οποία δεν είναι σίγουρο ότι πάντοτε διευκολύνουν την οικονομική διαχείριση.

Εξετάζοντας τον χώρο της έρευνας, ο καλύτερος καθρέφτης του παραγόμενου ερευνητικού έργου είναι οι δημοσιεύσεις οι οποίες εμφανίζονται στα περιοδικά με διεθνείς κριτές. Η Ελλάδα είναι 9^η, ενώ τις πρώτες θέσεις τις κατέχουν το Ηνωμένο Βασίλειο, η Ιταλία και η Ρωσία. Η έρευνα είναι βασικός πυλώνας της εκπαιδευτικής και ακαδημαϊκής δραστηριότητας. Το οικονομικό στοιχείο βοηθάει στην καλή έρευνα. Όσο μεγαλύτερη είναι η χρηματοδότηση, θα δείτε ότι αυτή ακολουθείται από αντίστοιχο μεγαλύτερο και βελτιωμένο αριθμό δημοσιεύσεων. Στην Ελλάδα, είναι πολύ μεγάλο το ποσοστό της κρατικής επιδότησης της έρευνας από τον τακτικό προϋπολογισμό. Στις μέρες μας είναι τόσο πολλά τα ευρωπαϊκά χρηματοδοτικά εργαλεία, που είναι κρίμα το κράτος να καλείται να χρηματοδοτήσει τουλάχιστον το 50% της έρευνας.

Η έρευνα είναι ακριβή, αλλά όπως είπε η Mary Lasker (Ιδρυτής των Lasker Awards στην Ιατρική): «If you think research is expensive, try disease». Δηλαδή είναι μονόδρομος, ή θα προτιμήσεις τα κόστη της έρευνας ή τα κόστη της

αντιμετώπισης ασθενειών. Θέλει προσοχή η χρηματοδότηση, να μην είναι κατευθυνόμενη η έρευνα ή να είναι στοχευμένη κατά έναν τρόπο ο οποίος να προέρχεται από ένα σημαντικό *rational*. Το ένα κομμάτι της έρευνας βοηθάει το άλλο, στηρίζεται πάνω στο άλλο, έχει μια συνέχεια. Ασφαλώς και το τυχαίο γεγονός μπορεί να είναι ένα κομμάτι της έρευνας, όμως δεν μπορεί κανείς να στηριχτεί στο τυχαίο γεγονός. Το δυσκολότερο κομμάτι της έρευνας δεν είναι η απάντηση αλλά η σωστή ερώτηση, και η σωστή ερώτηση θέλει μεγάλη εμπειρία για να διατυπωθεί. Έτσι, λοιπόν, από τον σχεδιασμό της έρευνας μέχρι την πραγματική εικόνα, η απόσταση είναι αρκετά μεγάλη.

Trust your stars είναι το πρόγραμμα του νέου νόμου, το οποίο προάγει και βοηθάει τους έμπειρους επιστήμονες. Η έρευνα θα πρέπει να σχεδιαστεί από senior συναδέλφους με τη συμμετοχή νέων επιστημόνων. Ένα διεθνές, σύγχρονο, δημιουργικό ακαδημαϊκό περιβάλλον πρέπει να προσελκύει στελέχη, να έχει υψηλή ποιότητα έρευνας και σημαντική διεθνοποίηση. Δεν μπορούμε πια να μένουμε απομονωμένοι στα στενά όρια των ελληνικών πανεπιστημίων. Πρέπει το πεδίο να αλλάξει, να δείξουμε εξωστρέφεια, όχι μόνο σε επίπεδο διμερών συνεργασιών και δραστηριοτήτων, αλλά ως χώρα, να ανοίξουμε τα σύνορά μας προς τα ξένα πανεπιστήμια.

Και τέλος το *inbreeding*. Είναι μια αιμομιξία, ή θα δείτε και τον όρο ενδογαμία. Όσο πιο μικρή είναι η χώρα, τόσο πιο ανάγλυφο είναι το φαινόμενο της ακαδημαϊκής ενδογαμίας. Δεν κάνει απαραίτητα ζημιά αυτό. Πολλές χώρες προσπαθούν να το αντιμετωπίσουν με διάφορους νόμους. Στη Γερμανία, π.χ., δεν γίνεται ποτέ κάποιος καθηγητής στο πανεπιστήμιο από το οποίο προέρχεται. Στην Ελλάδα, έχουμε πολλούς νόμους για να ελέγξουμε το κομμάτι της ακαδημαϊκής αιμομιξίας, όμως, πιστέψτε με, εάν δεν γίνει συνείδηση το δόγμα ότι ο καλός εκλέγει καλύτερο και ο κακός εκλέγει χειρότερο, δεν υπάρχει περίπτωση να ξεφύγουμε από αυτή τη μέγγενη της ακαδημαϊκής τοξικότητας. Πρέπει να ξεφύγουμε και να προχωρήσουμε, και πρέπει ο καθένας από μας να αφήνει έναν έστω λίγο καλύτερο στη θέση του. Και χαίρομαι που αυτό τουλάχιστον το πέτυχα, και σήμερα αυτός ο καλύτερος που άφησα στη θέση μου είναι εδώ ανάμεσά μας.

Ιατρική εκπαίδευση

Αφορά ίσως τους περισσότερους από εμάς. Έχει διάφορα στάδια και έχει προφανώς μεγάλη τεχνολογική ανάπτυξη. Παλιά, τα τραύματα τα έραβαν με τερμίτες. Οι τερμίτες δάγκωναν τα χείλη του τραύματος, στη συνέχεια οι γιατροί έκοβαν το κεφάλι των τερμιτών, έμενε δαγκωμένο το τραύμα και έτσι γινόταν η

συρραφή. Και βέβαια τα ράμματα ήταν απορροφήσιμα και δεν χρειαζόταν να αφαιρεθούν. Όμως έχουμε περάσει σε μεγάλα επιτεύγματα: υπάρχουν συνθετικές αρθρώσεις, υπάρχει υποστήριξη της καρδιάς προσωρινά έως ότου βρεθεί μόσχευμα, για να γίνει αντικατάσταση με μεταμόσχευση, οι ιστοί κατά τη διάρκεια του χειρουργείου αρχίζουν και χρωματίζονται με διάφορες χρωστικές ούτως ώστε να έχουμε τη δυνατότητα να είμαστε όσο πιο ριζικοί μπορούμε. Με το 3D printing technology ολόκληρα όργανα αναπαριστώνται και παράγονται, λεκάνη για χειρουργεία σαρκωμάτων, ακόμα και πτερύγια αυτιού.

Παλαιότερα, η χειρουργική στην Αγγλία γινόταν και διδασκόταν από κουρείς. Για τον λόγο αυτό, ο χειρουργός στην Αγγλία δεν λέγεται doctor αλλά mister. Και αυτή η παράδοση έχει παραμείνει μέχρι σήμερα. Το πλεονέκτημά τους ήταν ότι οι κουρείς ήταν μετακινούμενοι/περιφερόμενοι.

Στη συνέχεια, η εξέλιξη στη χειρουργική εκπαίδευση ήταν ραγδαία.

Augmented reality

Σήμερα, ιδίως στη χειρουργική δεν επιτρέπονται εκπλήξεις. Αυτό δηλαδή που οι Αμερικανοί λένε «oops surgery» δεν υπάρχει πια. Είναι τόσο λεπτομερείς η εξέταση, η ανάλυση και η εκτίμηση του ασθενούς προεγχειρητικά, που είναι αδύνατον να έχουμε εκπλήξεις κατά τη διάρκεια του χειρουργείου. Η τεχνητή νοημοσύνη, η εικονική πραγματικότητα, η ρομποτική εισέρχονται στην εκπαίδευση. Σκεφτείτε ότι το μοναδικό μειονέκτημα της λαπαροσκοπικής και της ρομποτικής ήταν ότι δεν υπήρχε η αφή των δακτύλων όταν χειρουργούσαμε το όργανο. Όμως τώρα και αυτό λύνεται, καθώς ειδικοί αισθητήρες στο άκρο των εργαλείων μεταφέρουν την αίσθηση της αφής των δακτύλων. Ζούμε στην εποχή που ένα μεγάλο μέρος των ανθρωπίνων οργάνων μπορούν να αντικατασταθούν.

Δύο πρόσωπα σημάδευσαν την ιατρική εκπαίδευση: ο Flexner από την Κεντρική Αμερική, ο οποίος ήταν ο πρώτος που αναφέρθηκε σε ειδικά κριτήρια για την εισαγωγή στην Ιατρική, για την ανάγκη να υπάρχει ένα αυστηρό curriculum σπουδών, να υπάρχει μια βαριά εργαστηριακή εκπαίδευση, και ο William Osler από το Johns Hopkins.

Δύο άνθρωποι παθιασμένοι. Ο William Osler ήταν ο πρώτος ο οποίος μίλησε για την όσο το δυνατόν πιο έγκαιρη ανάμειξη του φοιτητή με τον ασθενή, αν είναι δυνατόν από το πρώτο ή από το δεύτερο έτος. Ο φοιτητής ξεκινά με ένα πάθος να σπουδάσει Ιατρική, είτε αυτό προέρχεται από τους γονείς του, είτε είναι έμφυτο, είτε από τον Dr House, τον οποίο έχει αγαπήσει στην τηλεόραση. Σημασία έχει ότι ξεκινά με ένα πάθος να κάνει ιατρική και δεν μπορούμε εμείς να τον κρατήσουμε δύο χρόνια για να διδαχθεί, π.χ., βιοχημεία ή στατιστική.

Αυτό πρέπει να αλλάξει. Πρέπει να αφήσουμε το αυστηρά εργαστηριακό κομμάτι των δύο πρώτων ετών και ο φοιτητής να μπαίνει πιο γρήγορα στην κλινική πράξη.

Έχει ιδιαιτερότητες η άσκηση της ιατρικής. Μία από τις ιδιαιτερότητες είναι φυσικά η παρουσία του ασθενούς, ο οποίος είναι μέρος του συνόλου της ιατρικής δράσης και της ιατρικής άσκησης. Η ιδιαιτερότητα, π.χ., είναι ότι όταν κάποιος έχει ένα πρόβλημα νομικής φύσης θα πάει κατευθείαν στον δικηγόρο, κάποιος που έχει ένα πρόβλημα με το σπίτι θα πάει στον μηχανικό, ενώ ο ασθενής που έχει ένα πρόβλημα υγείας πρώτα θα ψάξει στο ίντερνετ, μετά θα ρωτήσει τον γείτονα, μετά θα αρχίσει να παίρνει διάφορα μαντζούνια, μετά θα καταφύγει στην τηλεόραση, μετά θα προβεί σε δικές του ενέργειες, έως ότου όλα αυτά δεν θα κάνουν τίποτα και θα καταλήξει στον γιατρό. Αυτό όμως είναι μια κοινωνική πραγματικότητα, η οποία πρέπει να αντιμετωπιστεί. Έτσι δημιουργήθηκε ο «expert patient», ο οποίος ανήκει σε μια ειδική κατηγορία ασθενών, οι οποίοι τώρα τελευταία έχουν αρχίσει και μπαίνουν σε όλα τα προγράμματα σχεδιασμού κλινικών μελετών.

Θα αναφερθώ σε αντικείμενα που υπάρχουν και στα οποία πρέπει να αλλάξει η ιατρική εκπαίδευση.

A. Η οικονομία της υγείας.

Έχει ρίξει κυβερνήσεις, τη μία μετά την άλλη. Να σας θυμίσω τη Thatcher με το NHS, θα σας θυμίσω το Obamacare. Έχουν κλονιστεί τεράστιες οικονομίες χάνοντας τον έλεγχο των οικονομικών της υγείας. Και να σας δώσω ένα παράδειγμα που έχει να κάνει με τους ογκολογικούς ασθενείς. Σε έναν πληθυσμό, σε μια χώρα που παρουσιάζει δημογραφικό μαρασμό, η οποία όμως εμφανίζει αύξηση των ανθρώπων που είναι από 65 ετών και άνω, και αυτές οι ηλικίες είναι εκείνες που συνήθως παρουσιάζουν τους διάφορους καρκίνους, δεν πρέπει να ξεχνά κανείς ότι υπάρχουν θεραπείες οι οποίες απευθύνονται στους αρρώστους, και αυτές οι θεραπείες είναι πανάκριβες. Άρα έχουμε δημογραφικό μαρασμό, έχουμε ανθρώπους 65 ετών και άνω, και ο αριθμός αυτών των ηλικιών αυξάνεται συνεχώς, και έχουμε πανάκριβες θεραπείες. Με αυτό πρέπει να ασχοληθούν, με ιδιαίτερη προσοχή, οι άνθρωποι οι οποίοι ασχολούνται με τα οικονομικά της υγείας.

B. Η παθολογοανατομία αλλάζει.

Ξεπερνάμε τη στείρα ιστολογική του οργάνου και μπαίνουμε στο μοριακό προφίλ των όγκων. Αλλάζει τελείως το κομμάτι της ογκολογίας και της

θεραπευτικής. Πιστεύω ότι είναι μια ανακάλυψη εφάμιλλη του μικροσκοπίου, και έχουμε αρχίσει πλέον να συζητάμε για το μοριακό προφίλ των όγκων και όχι για το αν ένας καρκίνος, π.χ., προέρχεται από τον πνεύμονα ή από οποιοδήποτε άλλο όργανο.

Όλες οι βιομηχανίες επενδύουν τεράστια ποσά, τα οποία βέβαια δεν μπορεί κανείς να τα αγνοήσει και να τα παραβλέψει, αλλά και η ασφάλεια των παραγομένων προϊόντων, των φαρμάκων και των μηχανημάτων για να βγουν στην αγορά έχει τεράστια κόστη. Το 90% των μηχανημάτων που παράγονται δεν φτάνουν –μετά τον έλεγχο ασφαλείας– στην αγορά. Αυτό είναι ένα κόστος τεράστιο για τις εταιρείες και αυτό πρέπει κατά κάποιο τρόπο να το καλύψουν.

Γ. Τα συστήματα υγείας.

Θέμα μείζονος σημασίας. Θα περάσουμε σε ένα κοινωνικό σύστημα υγείας όπως αυτό στη χώρα μας και στο μεγαλύτερο μέρος της Ευρώπης, ή θα περάσουμε σε ένα σύστημα υγείας που πολλοί το λένε απάνθρωπο –θα το έλεγα σκληρό– αμερικανικό, όπου η κοινή εντύπωση είναι ότι αν δεν έχεις χρήματα πεθαίνεις; Είναι τεράστιο κομμάτι της άσκησης της Ιατρικής το πιο σύστημα υγείας θα χρησιμοποιηθεί.

Δ. Ο χρόνος διπλασιασμού της ιατρικής γνώσης στο ίδιο διάστημα μικραίνει.

Ήταν 150 χρόνια, έγινε 50 χρόνια, έγινε 5 χρόνια, και το 2020 είναι 73 ημέρες. Ποιος φυσιολογικός εγκέφαλος μπορεί να αντέξει έναν τέτοιο χρόνο διπλασιασμού της γνώσης; Σχεδόν κανένας. Πρέπει να περάσουμε λοιπόν από τη γνώση στην ικανότητα, στην εκπαίδευση της ικανότητας, και αυτό είναι το δύσκολο κομμάτι που πρέπει αυτή τη στιγμή να γίνει στα ιατρικά προγράμματα σπουδών. Η τεχνική της εκπαίδευσης αλλάζει. Έχουμε το «Fleet Classroom» (modern medical teaching), έχουμε ανθρώπους που είναι συμφοιτητές και διδάσκουν τους εκπαιδευτές, έχουμε «Small team based learning», καθώς δεν είναι δυνατόν πλέον η ιατρική να διδάσκεται μέσα σε αμφιθέατρα των 100 ατόμων. Και φυσικά, η εκπαίδευση, από Integrated vs discipline based curriculum, αλλάζει. Διδάσκαμε ανά όργανο, τώρα διδάσκουμε οριζόντια την κάθε πάθηση, ξεχωριστά στο συγκεκριμένο όργανο.

Η εκπαίδευση αποτελεί ένα σπирάλ που ξεκινάει από το πιο ελαφρύ κομμάτι και σιγά σιγά ανεβαίνει μέχρι τα πιο δύσκολα, με μια ταυτόχρονη παρακολούθηση φοιτητών και μαθητών.

Ε. Τεχνητή νοημοσύνη.

Εισέρχεται κάθε μέρα όλο και περισσότερο στη διδασκαλία, στην εκμάθηση δεξιοτήτων, δημιουργεί ένα ασφαλές και ήρεμο περιβάλλον για τον φοιτητή, και κατά τούτο είναι πάρα πολύ χρήσιμη και αυξάνει την αυτοπεποίθηση των φοιτητών. Οι ιατρικές αποφάσεις δεν είναι πλέον one man show. Τα θέματα είναι δύσκολα, ειδικά στην ογκολογία, ειδικά στη χειρουργική. Είναι η ιατρική, η οποία γίνεται βάσει των ενδείξεων για τις οποίες μιλήσαμε στην αρχή. Οι φοιτητές θα πρέπει να εκπαιδευτούν στη συλλογή, ανάλυση και στην πληροφορία της μεθόδου της νέας γνώσης και παράλληλα θα πρέπει να αναπτύσσουν κλινικές δεξιότητες από το πρώτο έτος σπουδών.

Ολοκληρώνω, αφιερώνοντας λίγο χρόνο σε αυτό που λέμε νοσοκομείο. Το νοσοκομείο δεν είναι ένας απλός οργανισμός, είναι ένα εξαιρετικά σύνθετο κομμάτι μεγάλης λειτουργικής δυσκολίας. Έχει τεχνικούς, νοσηλευτές, διοικητικούς, big data, υπολογιστές. Φυσικά η κεντρική ιδέα όλων αυτών είναι η ιατρική. Δεν μπορεί να μην είναι η ιατρική. Άρα ο γιατρός πρέπει να εκπαιδευτεί και σε αυτό το κομμάτι, το οποίο έχει αυτή τη μορφή ιδιαίτερης διοίκησης. Το κακό είναι –και ίσως έχουν και λίγο δίκιο– πως ο καθένας νομίζει ότι ο ίδιος είναι το κυριότερο κομμάτι αυτής της μηχανής που κινεί τον μηχανισμό του νοσοκομείου. Ο διοικητικός θεωρεί ότι η δική του δουλειά είναι το κυριότερο κομμάτι, το ίδιο και ο τεχνικός υπολογιστών ή αυτός που ασχολείται με τα οικονομικά. Ενώ όλοι είναι μια αλυσίδα. Κάποτε στην Αγγλία ένας υπουργός ίδρυσε ένα νοσοκομείο. Ανακοίνωσε ότι το νοσοκομείο αυτό θα ξεκινήσει να λειτουργεί για 6 μήνες μόνο με τους διοικητικούς. Ξεκίνησε πράγματι, δούλεψε πολύ καλά κατά το British style. Στους 6 μήνες, συνεπής σε όσα είχε εξαγγείλει, πήγε στο νοσοκομείο να ανακοινώσει ότι από την επόμενη ημέρα θα έμπαιναν οι πρώτοι ασθενείς και λέει ένας διοικητικός σε έναν άλλον: «Τι κρίμα! Και ήμασταν τόσο ωραία μέχρι τώρα...». Υπάρχει μια παρεξήγηση των ρόλων, εν μέρει λογική. Βέβαια, στην πραγματικότητα, ο γιατρός είναι εκείνος ο οποίος είναι η βασική μονάδα της λειτουργίας ενός νοσοκομείου.

Παρουσίασα μέχρι τώρα εκείνα τα αντικείμενα που είναι αναγκαίο να εισέλθουν στην ιατρική εκπαίδευση και η ιατρική εκπαίδευση να προσαρμοστεί σε αυτά τα νέα αντικείμενα.

Τροποποίηση στον μελλοντικό σχεδιασμό του προγράμματος σπουδών των Ιατρικών Σχολών.

Τροποποίηση του προγράμματος εκπαίδευσης, κατά τη διάρκεια της ειδικότητας.

Ποιοι θα τα κάνουν αυτά;

Πολλοί λένε ότι οι παλιοί, όσοι δηλαδή είμαστε σε ηλικία που θυμόμαστε του Beatles, δεν μπορούμε να τα κάνουμε. Βέβαια, δεν μας κατατάσσουν αυτομάτως στη χορεία των δεινοσαύρων, αλλά θεωρούν ότι δεν μπορούμε. Ίσως η πραγματικότητα να μην είναι τόσο σαφής.

Άφησα το medical humanity ως τελευταίο θέμα της ομιλίας μου διότι είναι ένα σημαντικό κομμάτι, που δεν διδάσκεται εύκολα. Το medical humanity είναι κάτι που το έχεις έμφυτο αλλά και κάτι που το αποκτάς με την εμπειρία. Τον ασθενή και την οικογένειά του ουδόλως τους ενδιαφέρουν όλα αυτά που είπαμε μέχρι τώρα. Δεν έχουν καμία σχέση, ούτε πρέπει να έχουν καμία σχέση με αυτά. Πρέπει να έχει όμως ο γιατρός, ο οποίος, ταυτόχρονα, οφείλει να δείξει και ενσυναίσθηση και να χτυπήσει στην πλάτη τον ασθενή. Αυτό είναι ένα ταλέντο όχι της καθημερινής δράσης. Και, δυστυχώς, δεν διδάσκεται εύκολα.

Τα μέλη ΔΕΠ των ιατρικών σχολών θα πρέπει να ενημερώνονται για όλες τις τρέχουσες τάσεις, τα εργαλεία και την πολιτική της ιατρικής επιστήμης. Και ας είμαστε ειλικρινείς, δεν θα ήταν κακό και τα μέλη ΔΕΠ της πρώτης βαθμίδας, κάθε 5 χρόνια, να υφίστανται κάποιον έλεγχο στην παραγωγή του έργου τους. Επιτακτική επίσης είναι η ανάγκη οι Ιατρικές Σχολές να επενδύουν στην εκπαίδευση των μελών τους στις νέες τεχνολογίες.

Κλείνοντας, τα επόμενα χρόνια στη διδασκαλία των φοιτητών μπαίνουν τα θέματα της ιατρικής προσομείωσης, της εικονικής και της επαυξημένης πραγματικότητας. Η χρήση των ιατρικών βιβλίων θα περιορίζεται καθημερινά και θα πρέπει να προσαρμοστούμε διαρκώς και γρήγορα στη θέση των ηλεκτρονικών βάσεων δεδομένων. Τα ιατρικά θέματα είναι από τα πλέον σύγχρονα και πλέον εξειδικευμένα. Χρειάζεται και πολιτική βούληση και μείζονες πολιτικές αποφάσεις. Είχα την τύχη, σε μια βραχεία πολιτική ζωή που είχα μέχρι σήμερα, να συνεργαστώ με δύο ανθρώπους οι οποίοι και πολιτική βούληση είχαν και μείζονες πολιτικές αποφάσεις έπαιρναν. Εννοώ την κυρία Κεραμέως και τον κύριο Πιερρακάκη. Και αφού θυμίσω στη σεβαστή ομήγυρη ότι ο Ιπποκράτης και ο Αριστοτέλης, ακόμα και σήμερα, είναι από τους πλέον cited συγγραφείς παγκοσμίως, έχουν δηλαδή τον μεγαλύτερο αριθμό βιβλιογραφικών αναφορών διεθνώς, ας διαβάσουμε αυτό:

«Η ζωή μας είναι μικρή αλλά η τέχνη μας μεγάλη. Οι ευκαιρίες φεύγουν και η πείρα ξεγελά οδηγώντας μας σε σφάλματα. Είναι δύσκολο να κρίνεις σωστά τα γεγονότα. Δεν αρκεί να κάνει ο γιατρός αυτό που πρέπει, είναι ανάγκη να βοηθούν και ο άρρωστος και οι δικοί του, και να συντρέχουν και οι περιστάσεις».

Ιπποκράτης, 460-375 π.Χ.

Ο ΕΠΙΣΗΜΟΣ ΕΟΡΤΑΣΜΟΣ ΓΙΑ ΤΗΝ
ΕΘΝΙΚΗ ΕΠΕΤΕΙΟ ΤΗΣ 28^{ΗΣ} ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1940

Την 27^η Οκτωβρίου 2023, ημέρα Παρασκευή και ώρα 12.00 μ., στη Μεγάλη Αίθουσα του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, πραγματοποιήθηκε ο επίσημος εορτασμός για την **Εθνική Επέτειο της 28^{ης} Οκτωβρίου 1940**.

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

- * Χαιρετισμός από τον Πρύτανη του Πανεπιστημίου Αθηνών, Καθηγητή κύριο Γεράσιμο Σιάσο.
- * Ομιλία του Αναπληρωτή Καθηγητή του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής κυρίου Σπυρίδωνα Γ. Πλουμίδα με τίτλο: «**Η πορεία προς την 28^η Οκτωβρίου 1940**».

Σύντομο Μουσικό Πρόγραμμα από το Τμήμα Μουσικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αθηνών.

ΓΕΡΑΣΙΜΟΥ ΣΙΑΣΟΥ

Καθηγητή και Πρύτανη του ΕΚΠΑ

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ

Αξιότιμε εκπρόσωπε του Προέδρου της Ελληνικής Κυβέρνησης, αξιότιμε Γενικό Γραμματέα Ανώτατης Εκπαίδευσης κύριε Οδυσσέα Ζώρα,
Εκπρόσωπε του Μακαριωτάτου Αρχιεπισκόπου Αθηνών και πάσης Ελλάδος κυρίου Ιερωνύμου, Αιδεσιμολογιώτατε Πρωτοπρεσβύτερε πατέρα Θωμά Συνοδινέ,

Εκπρόσωπε του Προέδρου του κόμματος ΝΙΚΗ, αξιότιμη βουλευτή κυρία Ασπασία Κουρουπάκη,

Αξιότιμε Πρόεδρε του Αρείου Πάγου, κυρία Ιωάννα Κλάπα-Χριστοδουλέα,
Εκπρόσωπε του Αρχηγού ΓΕΕΘΑ και του Αρχηγού ΓΕΣ, υποστράτηγε Αναστάσιε Πολύχρονε,

Εκπρόσωπε του Αρχηγού ΓΕΝ, υπονάυρχε Χρήστο Σασιάκο,

Εκπρόσωπε του Αρχηγού ΓΕΑ, Δημήτριο Καλαμπούκα,

Εκπρόσωπε του Αρχηγού του Λιμενικού Σώματος της Ελληνικής Ακτοφυλακής, Αντιπλοίαρχε του Λιμενικού Σώματος, Χαρίλαε Ευμορφόπουλε,
Αξιότιμα Μέλη του Συμβουλίου Διοίκησης,

Αξιότιμοι Κοσμήτορες, Πρόεδροι, Μέλη της Συγκλήτου,

Αγαπητές και Αγαπητοί συνάδελφοι,

Αγαπητές φοιτήτριες, Αγαπητοί φοιτητές,

Πιστοί στην παράδοση του Ιδρύματός μας να τιμά τις Εθνικές Επετείους, να τιμά τους προγόνους μας και τους αγώνες που καθοδήγησαν τον εθνικό μας βίο σηματοδοτώντας την άρνηση στον ολοκληρωτισμό, την αντίσταση στην τυραννία, την κατάφαση στην ελευθερία και την εθνική αξιοπρέπεια, συγκεντρωθήκαμε σήμερα, στην ιστορική Μεγάλη Αίθουσα του Πανεπιστημίου μας, με τιμή και τον προσήκοντα σεβασμό.

Για το Πανεπιστήμιό μας η επέτειος της 28ης Οκτωβρίου 1940 αποτελεί πάντα μια ζωντανή δύναμη, **ως μέγιστο κατόρθωμα της πάλης του δίκαιου με το άδικο, της πάλης για την αρετή και τα ανθρώπινα δικαιώματα.**

Τον Οκτώβριο του 1940 η ελληνική κοινωνία, συμπεριλαμβανομένων των στρατιωτικών, των πολιτικών, και των γυναικών, βρέθηκε αντιμέτωπη με την

εισβολή των δυνάμεων του Άξονα, ξεκινώντας έτσι την ενεργό συμμετοχή της στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, για να **σταθεί αντάξια απέναντι στο εθνικό χρέος με ενότητα, ομοψυχία και πίστη.**

Το Πανεπιστήμιό μας είχε συντονιστεί με το ενθουσιώδες κλίμα των ημερών εκείνων. Την επόμενη μέρα μετά την ιταλική εισβολή, η Σύγκλητος του Πανεπιστημίου Αθηνών συνεδρίασε, ξεκινώντας με «μία ευχή υπέρ της ευοδώσεως του αγώνος», και χαρακτήρισε την επίθεση εναντίον της Ελλάδας ως «εξ ενέδρας πλήγμα του μητραλοίου». Σε όλη τη δύσκολη εκείνη περίοδο, το Πανεπιστήμιό μας διαδραμάτισε ενεργό ρόλο παρέχοντας ανθρώπινο δυναμικό, οικονομικούς πόρους και υποδομές για τη στήριξη του αγώνα. Πλήθος φοιτητών, Καθηγητών και προσωπικού του Πανεπιστημίου μας στρατεύθηκαν και θυσιάστηκαν στον βωμό της ελευθερίας, μνήμες που παραμένουν ανεξίτηλες στο Ιστορικό Αρχείο του Πανεπιστημίου μας για όποιον επιθυμεί να ανατρέξει. Αξιοσημείωτα παραμένουν τα γεγονότα που ενέπλεξαν τη Νομική Σχολή Αθηνών με τη διπλωματική πολιτική του ελληνικού κράτους ενώ σημαντική είναι και η συνδρομή της Ιατρικής Σχολής στον αγώνα με τις ηρωικές δράσεις των Καθηγητών, με την επίταξη του Αρεταιείου Νοσοκομείου, τη διάθεση κλινών στο Αιγινήτειο και τη μεγάλη στήριξη των εργαστηρίων στην υπηρεσία του ελληνικού στρατού.

Με την ευχή να διατηρήσουμε την ιστορική συνέχεια της χώρας μας ως γενέτειρας της Δημοκρατίας και ως φάρου αντίστασης κατά του απολυταρχισμού και τη δέσμευση να παραμένουμε ενωμένοι απέναντι στις οικονομικές, κοινωνικές και ηθικές προκλήσεις της εποχής μας, διατηρώντας την κοινωνική συνοχή, διαφυλάσσοντας την ακαδημαϊκή ελευθερία, την πρόσβαση στη γνώση και την ουσιαστική παιδεία προς όλους, οφείλουμε πρώτοι εμείς, ως Πανεπιστημιακή Κοινότητα, να ακολουθούμε το παράδειγμα της αρετής, της σύνεσης, της επαγρύπνησης και του συνεχούς αγώνα για το καλύτερο. Συμπορευόμενοι με την κοινωνία και συμπαρασύροντας, εάν θέλετε, την κοινωνία, οφείλουμε ως Εθνικό Ανώτατο Εκπαιδευτικό Ίδρυμα να λειτουργούμε χωρίς «τοίχους», προσηλωμένοι στις αποστολές της μάθησης, της έρευνας, της καινοτομίας, του πολιτισμού και του νέου ανθρωπισμού, αναδεικνύοντας διεθνώς την Ελλάδα του αύριο.

Εις μνήμην των προγόνων μας και με συναισθήματα υπερηφάνειας για το «ΟΧΙ» ενός αριθμητικά μικρού, αλλά την ίδια στιγμή ιστορικά μεγάλου λαού, ας εορτάσουμε και φέτος την 28η Οκτωβρίου, ας πάρουμε το μέγιστο διάγραμμα από τις ηρωικές πράξεις εκείνων των Ελλήνων που με διάφορους τρόπους αντιστάθηκαν στον ξένο κατακτητή και στην ίδια την ιδέα του φασισμού και

του ναζισμού, και ας συνεχίσουμε να εκπαιδεύουμε τους νέους μας με τις αξίες της Ελευθερίας, της Δημοκρατίας και της προάσπισης των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, εμπνέοντάς τους να συμβάλλουν στην ανάπτυξη και στην πρόοδο της κοινωνίας μας.

Κυρίες και κύριοι,

Δίδοντας τον λόγο στον σημερινό εκλεκτό ομιλητή, τον Αναπληρωτή Καθηγητή του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής κ. **Σπυρίδωνα Πλουμίδα**, ο οποίος θα αναπτύξει την ομιλία με τίτλο: «**Η πορεία προς την 28^η Οκτωβρίου 1940**», θα ήθελα να ευχηθώ σε όλες και όλους Χρόνια Πολλά!

Η ιστορική μνήμη μπορεί να καθορίσει μια αισιόδοξη πορεία προς το μέλλον, εάν και εφόσον φανούμε έτοιμοι να αντλήσουμε από αυτήν τα σωστά διδάγματα. Ας τη διαφυλάξουμε με σεβασμό και ας την κληροδοτήσουμε με τη σειρά μας στις επόμενες γενιές.

Σας ευχαριστώ! Χρόνια Πολλά!

ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ Γ. ΠΛΟΥΜΙΔΗ

Αναπληρωτή Καθηγητή του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του ΕΚΠΑ

ΟΜΙΛΙΑ ΜΕ ΘΕΜΑ: «Η ΠΟΡΕΙΑ ΠΡΟΣ ΤΗΝ 28Η ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1940»

Η 28η Οκτωβρίου 1940 δεν ήταν ασφαλώς κεραυνός εν αιθρία. Η ιταλική εισβολή στην Ελλάδα είχε προϊστορία. Ο ελληνοϊταλικός πόλεμος ήταν το αποτέλεσμα μιας μακράς διαδικασίας με ενδιάμεσους σταθμούς και η κατάληξη ενός ντόμινου ιστορικών εξελίξεων οι οποίες έχουν ως αφετηρία τους το έτος 1878. Το θέρος εκείνης της χρονιάς, στο ειρηνευτικό Συνέδριο για τα Βαλκάνια που συγκλήθηκε στο Βερολίνο υπό το άγρυπνο βλέμμα του Βίσμαρκ, η ενοποιημένη Ιταλία αναδύθηκε ως Μεγάλη Δύναμη της Ευρώπης. Η Ιταλία, με κύριο εμπνευστή τον Francesco Crispi, εισήλθε τότε καθυστερημένα στο παιχνίδι της αποικιοκρατίας. Ιδίως μετά τη συντριπτική ήττα των ιταλικών στρατευμάτων στην Άδουα της Αβυσσηνίας (1896) οι εδαφικές βλέψεις της Ιταλίας αναδιπλώθηκαν στα Βαλκάνια και στη Μεσόγειο. Η Ιταλία είχε έκτοτε πάγιες εδαφικές βλέψεις στα Δυτικά Βαλκάνια, στη Δαλματία, στην Αλβανία, την Ήπειρο, στα Επτάνησα, στις χώρες δηλαδή που βρέχονταν από την Αδριατική Θάλασσα και το Ιόνιο, καθώς και στο Αρχιπέλαγος του Αιγαίου.

Η Ιταλία εφάρμοσε σε μικρογραφία αλλά με συστηματικό τρόπο όλες τις μεθόδους του νέου (μετά την παγκόσμια οικονομική κρίση του 1873) ιμπεριαλισμού: την οικονομική διείσδυση μέσω του εμπορίου, την ίδρυση σχολείων, τον εποικισμό και την εκμετάλλευση προς όφελός της τοπικών και περιφερειακών συγκρούσεων (στην περίπτωση της Ηπείρου και της Μακεδονίας συνεργάστηκε με το αλβανικό και το ρουμανικό εθνικό κίνημα εις βάρος του ελληνικού).

Όσον αφορά την Ήπειρο (μιαν χώρα ορεινή και υπανάπτυκτη) οι ιθύνουσες τάξεις της Ιταλίας προσπάθησαν να την αναβαθμίσουν στα μάτια της κοινής γνώμης προβάλλοντας επιχειρήματα που άπτονταν της εθνικής ασφαλείας (όπως ο έλεγχος των στενών του Ότραντο και η Αδριατική ισορροπία) και με επιχειρήματα οικονομικού χαρακτήρα. Η εικόνα που είχαν διαμορφώσει οι Ιταλοί μεγαλοϊδεάτες για την Ήπειρο ήταν πραγματικά εξωφρενική. Η περιοχή λάμβανε στη σκέψη τους τις μυθικές διαστάσεις ενός πολλά υποσχόμενου μικρού Eldorado: μιας χώρας πλούσιας σε νερά και μεγάλα δάση, με αχανή

εύφορα λιβάδια, με απέραντες και εκλεκτές καλλιέργειες καπνού, με θηράματα και καρπούς κάθε είδους, με πλούσια μεταλλεύματα σιδήρου, αντιμονίου, άνθρακα, θείου, αργύρου, ασφάλτου καθαρής κατά 80% και με πηγές πετρελαίου και νάφθας, οι οποίες μόλυναν τις όχθες των λιμνών σχηματίζοντας κηλίδες διαμέτρου πολλών εκατοντάδων μέτρων (βλ. Ugo Ojetti, *L' Albania*, Torino 1902, σελ. 64, και Antonino di San Giuliano, *Lettere sull' Albania*, Roma 1903, σελ. 150-151).

Αυτές τις υπερβολικές προσδοκίες ήλθαν να υλοποιήσουν οι Ιταλοί πρόξενοι στα Ιωάννινα Enrico de Gubernatis (1869-1893) και Giorgio Millelire (1893-1907). Σύμφωνα με τις επίσημες ιταλικές στατιστικές η αυγή του 20ού αιώνα βρήκε την ιταλική οικονομική παρουσία στην Ήπειρο σε δεύτερη θέση μετά την αυστριακή. Συγκεκριμένα, το 1901 το αυστριακό εξαγωγικό εμπόριο στο βιλαέτι των Ιωαννίνων ανερχόταν σε 1.749.930 ιταλικές λίρες, ενώ το αντίστοιχο ιταλικό σε 899.060 λίρες (οι ελληνικές εξαγωγές ανέρχονταν τότε σε 275.890 λίρες και καταλάμβαναν την έκτη θέση).

Τρανταχτή απόδειξη της ιδιαίτερης σημασίας που απέδιδε η ιταλική πολιτική στην Ήπειρο είναι η επίσκεψη που πραγματοποίησαν στα Ιωάννινα οι βουλευτές Guicciardini και San Giuliano (μετέπειτα Υπουργός Εξωτερικών, 1910-1914) το διάστημα 30 Σεπτεμβρίου – 5 Οκτωβρίου 1902 (v.η.). Οι δύο Ιταλοί αξιωματούχοι διατύπωσαν τις εντυπώσεις που αποκόμισαν, ο πρώτος σε σειρά άρθρων του στο περιοδικό *Nuova Antologia* της Ρώμης υπό τον γενικό τίτλο «Impressioni d' Albania», ο δε δεύτερος σε ανταποκρίσεις του προς την εφημερίδα *Giornale d' Italia*, οι οποίες την επόμενη χρονιά κυκλοφόρησαν υπό μορφήν βιβλίου (*Lettere sull' Albania*, Ρώμη 1903). Οι επισκέψεις Ιταλών ιθυνόντων συνεχίστηκαν και τα επόμενα έτη, όπως του αξιωματούχου Eugenio Barbarich το 1904 και του δημοσιογράφου Battista Pellegrini το 1905.

Μέσα στα ίδια πλαίσια της μπερλιαριστικής πολιτικής, το 1900 ιδρύθηκε ιταλικό εμπορικό επιμελητήριο στα Ιωάννινα και το 1902 στο Αργυρόκαστρο. Παράλληλα, το 1902 άνοιξαν στα Ιωάννινα, χωρίς την επίσημη άδεια των οθωμανικών αρχών, δύο τεχνικές – επαγγελματικές σχολές αρρένων, συγκεντρώνοντας αρχικά 130 μαθητές ως εσωτερικούς υποτρόφους. Οι επαγγελματικές αυτές σχολές δίδασκαν ωρολογοποιία, σιδηρουργική, επιπλοποιία, και προσείλκυαν παιδιά φτωχών οικογενειών και ορφανά, προσφέροντάς τους δωρεάν φοίτηση, στέγαση, σίτιση, ρουχισμό, ιατροφαρμακευτική περίθαλψη και επιπλέον χρηματικό βοήθημα. Την επόμενη χρονιά το ένα από τα δύο ιταλικά σχολεία μετατράπηκε σε γραμματοδιδασκαλείο αρρένων (*scuola elementare maschile*), ενώ το έτερο

συνέχισε να λειτουργεί ως τεχνική σχολή (scuola d' arti e mestieri). Τα σχολεία αυτά ήταν λαϊκά, δηλαδή διευθύνονταν από το ιταλικό κράτος σε συνεργασία με τη Società Dante Alighieri (κι όχι θρησκευτικά, όπως τα αυστριακά, που διευθύνονταν από την Congregatio de Propaganda Fide) και συγκέντρωναν μαθητές διαφορετικών θρησκειών και δογμάτων (Ιταλούς εποίκους, Εβραίους, μουσουλμάνους, βλαχόφωνους και αλβανόφωνους χριστιανούς Ορθοδόξους από τη Λάκκα Σουλίου και τα χωριά της Πίνδου).

Ο σκοπός των ιταλικών σχολείων, που έχει και το μεγαλύτερο πολιτικό ενδιαφέρον, ήταν να αυξήσουν τις τάξεις τους σε επίπεδο πρακτικού λυκείου (liceo atto) και να διαμορφώσουν μια νέα γενιά ιταλομαθών και φορέων της ιταλικής κουλτούρας (italianeggianti), οι οποίοι θα συνέχιζαν τις σπουδές τους σε πανεπιστήμια της Ιταλίας και επιστρέφοντας στον τόπο καταγωγής τους θα συγκροτούσαν μια εθνικιστική ιντελιγκέντσια, η οποία θα επικαλείτο την ιταλική βοήθεια, προκειμένου να επιτύχει την «εθνική αποκατάσταση και ευημερία» των ομοεθνών της Αλβανών και Βλάχων (Ugo Ojetti, *L' Albania*, Torino 1902, σελ. 178-179). Τα σχολεία όμως αυτά δεν πρόλαβαν να επιτελέσουν την αποστολή τους, καθώς έκλεισαν πρόωρα, μόλις ξέσπασε ο ιταλοτουρκικός πόλεμος τον Σεπτέμβριο του 1911, και δεν ξανάνοιξαν τις πύλες τους.

Η Ιταλία επανήλθε δριμύτερη στην Ήπειρο στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Το 1916 κατέλαβε στρατιωτικά το Βόρειο τμήμα της και τον επόμενο χρόνο ο στρατός της προήλασε μέχρι τα Ιωάννινα. Τις ιταλικές βλέψεις ήλθε να επιβεβαιώσει το επεισόδιο της Κέρκυρας (1923). Η Ιταλία κατέλαβε στρατιωτικά την πρωτεύουσα νήσο του Ιονίου και τη διατήρησε υπό την κατοχή της επί έναν μήνα. Το επεισόδιο της Κέρκυρας έκανε τους Έλληνες να συνειδητοποιήσουν ότι η Ιταλία ήταν πλέον εχθρική Δύναμη.

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος, αντιλαμβανόμενος πλήρως τον κίνδυνο, επέλεξε να ακολουθήσει απέναντι στην Ιταλία κατευναστική πολιτική. Στις 23 Σεπτεμβρίου 1928 υπέγραψε στη Ρώμη, υπό το άγρυπνο βλέμμα του Μουσολίνι, σύμφωνο φιλίας, συνδιαλλαγής και δικαστικού διακανονισμού δεκαετούς διάρκειας. Η αλλαγή εξωτερικής πολιτικής από την κυβέρνηση του Λαϊκού Κόμματος και η υπογραφή του Βαλκανικού Αμυντικού Συμφώνου στην Αθήνα (9 Φεβρουαρίου 1934) συνάντησε την έντονη αντίδραση και τη σφοδρή κριτική του Βενιζέλου στη Βουλή και στο συμβούλιο των πολιτικών αρχηγών.

Το ξέσπασμα του ιταλοαιθιοπικού πολέμου τον επόμενο χρόνο (3 Οκτωβρίου 1935) έκανε τον Βενιζέλο να αναθεωρήσει τη στάση του και να συνταχθεί με τον υπόλοιπο πολιτικό κόσμο της χώρας στην εκ νέου αναζήτηση της βρετανικής προστασίας. Ο ιταλοαιθιοπικός πόλεμος έφερε την Αγγλία και

την Ιταλία στο χείλος του πολέμου και αναθέρμανε τη στρατηγική σημασία της Ελλάδας. Στις 12 Οκτωβρίου το Foreign Office σε εσωτερική έκθεσή του υπογράμμισε τη «ζωτική σημασία» της Ελλάδας σε έναν ενδεχόμενο αγγλοϊταλικό πόλεμο στη Μεσόγειο. Ο Πειραιάς, η Θεσσαλονίκη, η Κρήτη, τα Ιόνια νησιά, το Ναυαρίνο και άλλα μέρη της Ελλάδας ήταν πρόσφορα για ναυτικές και αεροπορικές βάσεις των Βρετανών.

Ο ιταλοαιθιοπικός πόλεμος έληξε τον Μάιο του 1936 χωρίς ανάμειξη της Αγγλίας, αλλά η μονομερής προσάρτηση της Ρηνανίας από τους Γερμανούς τον Μάρτιο εκείνης της χρονιάς αύξησε την ένταση σε διεθνές επίπεδο. Η εμπλοκή της Ελλάδας σε έναν νέο μεγάλο πόλεμο φαινόταν αναπόφευκτη, ενώ η πάγια εχθρότητα της Ιταλίας την έστρεφε νομοτελειακά στο βρετανικό στρατόπεδο.

Έτσι, από τον Οκτώβριο του 1935 οι ελληνοαγγλικές σχέσεις συσφίχθηκαν. Στα χρόνια της δικτατορίας της 4ης Αυγούστου αυτή η σύσφιγξη έλαβε τη μορφή μιας ειδικής σχέσης, επί λέξει *connexion*, όπως την ονόμασε ο Βρετανός πρεσβευτής στην Αθήνα Ουότερλου (Sir Sydney Waterlow). Ο Μεταξάς ήλπιζε, ασφαλώς, να αποφύγει την εμπλοκή της Ελλάδας σε έναν γενικευμένο πόλεμο, αλλά σε περίπτωση που αυτή γινόταν αναπόφευκτη, ήταν απολύτως αποφασισμένος να επιλέξει το στρατόπεδο της Αγγλίας. Σύμφωνα με μαρτυρία του ναυάρχου Επαμεινώνδα Καββαδία, σε συνεδρίαση του Ανωτάτου Ναυτικού Συμβουλίου τον Οκτώβριο ή Νοέμβριο του 1936 ο Μεταξάς τού δήλωσε εμπιστευτικά: «Προβλέπω πόλεμον μεταξύ Αγγλικού και Γερμανικού συγκροτήματος. Πόλεμον πολύ χειρότερον από τον προηγούμενον. Εις τον πόλεμον αυτόν θα κάνω ό,τι μπορώ διά να μη εμπλακή η Ελλάς, αλλά τούτο δυστυχώς θα είναι αδύνατον. [...] είναι περιττόν να σας είπω ότι η θέσις μας εις την σύρραξιν αυτήν θα είναι παρά το πλευρόν της Αγγλίας».

Η άριστη σχέση της Αθήνας με το Λονδίνο οικοδομήθηκε διαλεκτικά. Η Συμφωνία του Μονάχου (30 Σεπτεμβρίου 1938), που φούντωσε το κλίμα του αναθεωρητισμού στην Ευρώπη (μεταξύ άλλων και στη γειτονική Βουλγαρία), έπεισε τον Μεταξά για την επιτακτική αναγκαιότητα περαιτέρω σύσφιγξης των ελληνοβρετανικών σχέσεων. Στις 3 Οκτωβρίου 1938 ο κυβερνήτης της Ελλάδας πρότεινε στον Ουότερλου τη σύναψη στρατιωτικής συμμαχίας. Το Foreign Office δεν έδωσε ευθεία απάντηση και περιορίστηκε να υποσχεθεί ότι θα εξέταζε το ζήτημα (της επίσημης συμμαχίας) «με προσοχή και ευμένεια».

Παρά την αρνητική ανταπόκριση των Άγγλων, οι οποίοι κατ' αυτόν τον τρόπο δεν δεσμεύονταν τυπικά σε τίποτε απέναντι στην Ελλάδα, ο Μεταξάς δεν απάντησε με την απειλή ότι η Ελλάδα θα μπορούσε εναλλακτικά να ταχθεί στο πλευρό της Γερμανίας ή της Ιταλίας, αλλά συνέχισε τις προσπάθειές του για τη

σύναψη ελληνοβρετανικής συμμαχίας. Στις 12 Οκτωβρίου 1938 υπέβαλε στον Ουότερλοου υπόμνημα, όπου απέκλειε την πιθανότητα συμμαχίας της χώρας του με την Ιταλία, και δήλωνε με σαφήνεια: «Η Ελλάδα, πιστή στην παραδοσιακή φιλία που τη συνδέει με τη Μεγάλη Βρετανία, ακολουθεί στις μεσογειακές υποθέσεις πολιτική που ανταποκρίνεται στην πολιτική της Μεγάλης Βρετανίας». Ο Μεταξάς είχε αφομοιώσει τα γεωπολιτικά διδάγματα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και δεν άφηνε ευκαιρία που να μη διαβεβαιώνει τον βρετανό πρεσβευτή ότι ήταν αποφασισμένος να συνεργασθεί στενά με την Αγγλία τόσο σε πολιτικό όσο και σε οικονομικό επίπεδο.

Η κατάληψη της Αλβανίας από τους Ιταλούς τον Απρίλιο του 1939 έφερε εγγύτερα τον ιταλικό κίνδυνο στα ελληνικά χερσαία σύνορα. Στις 9 Απριλίου ο Μεταξάς ανακοίνωσε στον Πάλερετ (Sir Michael Palairret, διάδοχο του Ουότερλοου στην πρεσβεία) την απόφασή του να αντισταθεί «μέχρις εσχάτων» σε περίπτωση ιταλικής εισβολής, και ότι προτιμούσε την «τελείαν καταστροφήν» της χώρας του παρά την «ατίμωσιν». Οι αγγλογαλλικές εγγυήσεις της ελληνικής και της ρουμανικής ανεξαρτησίας (13 Απριλίου 1939) έγιναν άμεσα αποδεκτές –και χωρίς περιστροφές, παρά την «ευθυξία» του Μουσολίνι– από τον Μεταξά, ο οποίος δήλωσε προφορικά στον Πάλερετ και στον Γάλλο πρεσβευτή (15 και 17 Απριλίου) ότι «αι εν λόγω δηλώσεις [του Τσάμπερλαιν και του Νταλαντιέ] εγένοντο δεκταί υπό της Ελληνικής Κυβερνήσεως με αισθήματα άκρας ευχαριστήσεως και ικανοποιήσεως, τα οποία συμμερίζεται σύμπας ο Ελληνικός λαός».

Η δεδηλωμένη στροφή της Ελλάδας προς το πλευρό της Αγγλίας έγινε σαφέστερη τον Σεπτέμβριο, όταν τέθηκε το ζήτημα ανανέωσης του (δεκαετούς διάρκειας) ελληνοϊταλικού συμφώνου φιλίας του 1928 (που είχε επικυρωθεί από τα αντίστοιχα κοινοβούλια το 1929). Η Ιταλία δήλωσε την επιθυμία της για ανανέωση του συμφώνου, στη βάση μάλιστα της ουδετερότητας ή της μη επίθεσης σε περίπτωση νέου ευρωπαϊκού ή βαλκανικού πολέμου. Ο Μουσολίνι, με επιστολή του (12 Σεπτεμβρίου 1939), διαβεβαίωσε μάλιστα τον Έλληνα πρωθυπουργό ότι δεν θα αναλάμβανε πρωτοβουλία επιχειρήσεων κατά της Ελλάδας και προσφέρθηκε να διατάξει, εις ένδειξη καλής θέλησης, τη σύμπτυξη των ιταλικών στρατευμάτων 20 χιλιόμετρα όπισθεν της ελληνοαλβανικής μεθορίου (όπερ και έπραξε).

Ο Μεταξάς, πριν υπογράψει νέο σύμφωνο, έσπευσε να βολιδοσκοπήσει το Foreign Office και να λάβει σχετικές υποδείξεις από τον βρετανό υπουργό Εξωτερικών (λόρδο Χάλιφαξ). Οι Βρετανοί διευκρίνισαν στον Έλληνα πρεσβευτή στο Λονδίνο (Χαράλαμπο Σιμόπουλο) ότι ήταν αντίθετοι στην ανανέωση του

ελληνοϊταλικού συμφώνου ουδετερότητας ή στην υπογραφή ενός νέου και ζήτησαν από την Ελλάδα να διατηρήσει πλήρη ελευθερία κινήσεων σε περίπτωση πολέμου μεταξύ της Ιταλίας και της Μεγάλης Βρετανίας, αλλά και σε περίπτωση ρήξης μεταξύ της Γιουγκοσλαβίας και της Ιταλίας. Ο Μεταξάς, ακολουθώντας πιστά τις υποδείξεις της Βρετανίας, δεν ανέλαβε συμβατικές υποχρεώσεις απέναντι στους Ιταλούς, και απάντησε (στις 30 Σεπτεμβρίου) απλώς με επιστολή του προς τον Ιταλό πρεσβευτή (Εμμανουέλε Γκράτσι) ότι η κυβέρνησή του θα συνέχιζε να καθοδηγείται από τις ίδιες αρχές, «ειλικρινούς φιλίας, συνεργασίας και αμοιβαίας εμπιστοσύνης», που διέπνεαν το σύμφωνο του 1928.

Ο τορπιλισμός της Έλλης τον Αύγουστο του 1940 επέφερε τη μερική επιστράτευση της Ελλάδας. Ο τορπιλισμός της Έλλης ήταν μια πρωτοβουλία του διοικητή των Δωδεκανήσων Cesare Maria De Vecchi και δεν αποτελούσε εντολή της Ρώμης. Ήταν μια προβοκάτσια, προκειμένου η Ελλάδα να εξαναγκαστεί να κηρύξει πρώτη αυτή τον πόλεμο στην Ιταλία. Καθώς θραύσματα της ιταλικής τορπίλης ανευρέθησαν άμεσα (και εκτίθενται σήμερα στο Ναυτικό Μουσείο του Πειραιά), ήταν γνωστό στους Έλληνες ιθύνοντες ποιος βύθισε το ελληνικό πολεμικό σκάφος. Τα ατσάλινα νεύρα της ελληνικής ηγεσίας απέτρεψαν όμως τότε τον πόλεμο. Όπως μας αποκαλύπτει το ημερολόγιο του Τσιάνο (γαμπρού του Μουσολίνι και Υπουργού Εξωτερικών), μέχρι τον Σεπτέμβριο του 1940 ο Μουσολίνι ακόμη αμφιταλαντευόταν κατά πόσον θα επιτίθετο τελικά στην Ελλάδα.

Παράλληλα, η Αγγλία, παρ' όλο που από τις 10 Ιουνίου βρέθηκε σε πόλεμο με την Ιταλία στο μέτωπο της Βορείου Αφρικής (Αίγυπτο και Λιβύη), δεν εξώθησε την Ελλάδα σε πόλεμο με τις Δυνάμεις του Άξονα, διότι είχε πλήρη συναίσθηση ότι δεν μπορούσε να αναλάβει την άμυνα και την αποτελεσματική προστασία της. Η Αγγλία δεν ανέλαβε ούτε μετά τον τορπιλισμό της Έλλης κάποια συμβατική υποχρέωση απέναντι στην Ελλάδα, πέραν από τις αόριστες εγγυήσεις της προηγούμενης χρονιάς. Το 1941 απέστειλε στην Ελλάδα ένα εκστρατευτικό σώμα δύναμης μόλις 57.000 ανδρών, έναν αριθμό εντελώς ανεπαρκή για να αντιμετωπισθούν οι σιδηρόφρακτες στρατιές του Χίτλερ. Επομένως, την ευθύνη για τον ελληνοϊταλικό πόλεμο την έφερε ακέραια η Ιταλία του Μουσολίνι. Ο Εμμανουέλε Γκράτσι (Emanuele Grazzi) υπογραμμίζει στα απομνημονεύματά του ότι το 1940 η Ιταλία επιτέθηκε στην Ελλάδα, όπως «ο λύκος στο πρόβατο».

Ο Ολλανδός ιστορικός Martin van Creveld επισημαίνει ότι η ιταλική επίθεση στην Ελλάδα ήταν μια αντιγερμανική ενέργεια. Ο Πόλεμος του '40 ήταν αποτέλεσμα του ιταλογερμανικού ανταγωνισμού. Με πιο απλά λόγια, ο

Μουσολίνι φθόνησε τη δόξα του Χίτλερ και θέλησε να δρέψει ανάλογες δάφνες. Αυτό που ώθησε τον Μουσολίνι να κάνει το απονενομημένο βήμα κατά της Ελλάδας ήταν η κατάκτηση της Ρουμανίας από τους Χιτλερικούς. Συγκριμένα, στις 7 Σεπτεμβρίου 1940 υπογράφηκε στην Κραϊόβα της Ρουμανίας η συνθήκη προσχώρησης της Ρουμανίας στον Άξονα με εδαφικά ανταλλάγματα για τη Βουλγαρία και την Ουγγαρία. Το πλέον γαλλόφιλο κράτος της Ανατολικής Ευρώπης έπεσε αμαχητί στα χέρια του Χίτλερ. Αυτό έκανε τον Μουσολίνι να επιδιώξει άμεσα μια παρόμοια εύκολη (όπως νόμιζε) νίκη. Ο Πόλεμος του '40 ήταν προσωπική επιλογή του Ιταλού δικτάτορα και όχι του Άξονα συνολικά. Ο Χίτλερ μάλιστα, ως γνωστόν, τον αποθάρρυνε και τον συμβούλευε περί του αντιθέτου, θέλοντας να έχει τα νώτα του ήσυχα, όταν θα επιτίθετο στη σοβιετική Ρωσία.

Η ιταλική εισβολή στην Ελλάδα δεν είχε λοιπόν καμία ηθική βάση και δεν εξυπηρετούσε καμιάν ευρύτερη γεωστρατηγική σκοπιμότητα, παρά μόνον τη μεγαλομανία του Ιταλού δικτάτορα και την πάγια ιμπεριαλιστική πολιτική της Ιταλίας στα Δυτικά Βαλκάνια. Ο ελληνοϊταλικός πόλεμος ήταν λοιπόν για τους Έλληνες ένας δίκαιος πόλεμος και γι' αυτό προσέτρεξαν αθρόοι να συμμετάσχουν.

Το «ΟΧΙ» του 1940 και οι νίκες του αλβανικού μετώπου προσέδωσαν μάλιστα στο πρόσωπο του Μεταξά τη λαϊκή αναγνώριση που του έλειπε. Στην κηδεία του παρευρέθηκε ο Γρηγόρης Φαράκος, φοιτητής τότε του Πολυτεχνείου, και «πολύ τέτοιος κόσμος» της διωκόμενης Αριστεράς. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Μίκη Θεοδωράκη, την 31η Ιανουαρίου 1941 «έκλαιγε όλη η πόλη για τον Μεταξά», διότι απλούστατα «ήταν ίσως ο μοναδικός πολιτικός στην Ευρώπη που δεν πίστευε στη νίκη του Χίτλερ. Πίστευε δηλαδή ότι θα νικήσουν οι Εγγλέζοι, κάτι που εκείνη τη στιγμή έμοιαζε παράλογο», σημειώνει ο μεγάλος μουσικοσυνθέτης. Αυτός ο (εντός εισαγωγικών) «παραλογισμός» και το πάθος των Ελλήνων για ελευθερία έφερε τη χώρα μας στο στρατόπεδο των νικητών του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.

Ενδεικτική Βιβλιογραφία

Creveld, Martin van, *Η στρατηγική του Χίτλερ: Το Βαλκανικό Ζήτημα*, μετ. Βαγγέλης Στεργιόπουλος, εκδ. Γκοβόστης, Αθήνα 2013.

Grazzi, Emanuele, *Η αρχή του τέλους: Η επιχείρηση κατά της Ελλάδας*, μετ. Χρυσώ Γκίκα, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1980.

Κολιόπουλος, Ιωάννης Σ., *Η δικτατορία του Μεταξά και ο Πόλεμος του '40. Οι σχέσεις της Ελλάδος με τη Βρετανία (1935-1941)*, εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1996.

Πλουμίδης, Σπυρίδων Γ., «Πτυχές της ιταλικής παρουσίας στο βιλαέτι Ιωαννίνων (1900-1911)», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 33 (1998-99), σσ. 77-95.

Του ιδίου, *Το καθεστώς Ιωάννη Μεταξά (1936-1941)*, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2016.

Σβολόπουλος, Κωνσταντίνος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική 1900-1945*, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1992.

Χατζηβασιλείου, Ευάνθης, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος, η ελληνοτουρκική προσέγγιση και το πρόβλημα της ασφάλειας στα Βαλκάνια 1928-1931*, εκδ. Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, Θεσσαλονίκη 1999.

NOEMBΡΙΟΣ 2023

ΑΝΑΓΟΡΕΥΣΗ ΣΕ ΕΠΙΤΙΜΗ ΔΙΔΑΚΤΟΡΑ
ΤΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ
ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΗΣ ΚΥΡΙΑΣ **ELISABETH CROUZET-PAVAN**
ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑΣ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΤΗΣ
ΣΟΡΒΟΝΝΗΣ (UNIVERSITÉ PARIS-SORBONNE IV)

Την 8^η Νοεμβρίου 2023, ημέρα Τετάρτη και ώρα 19.00, στη Μεγάλη Αίθουσα του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, αναγορεύθηκε επίτιμη διδάκτωρ του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών η κυρία **Elisabeth Crouzet-Pavan**, Καθηγήτρια του Πανεπιστημίου της Σορβόνης (Université Paris-Sorbonne IV).

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

- * Προσφώνηση από τον Πρύτανη του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, Καθηγητή κύριο Γεράσιμο Σιάσο.
- * Παρουσίαση του έργου και της προσωπικότητας της τιμωμένης από την Καθηγήτρια του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας κυρία Νικολέττα Γιαντσή-Μελετιάδη.
- * Αναγόρευση της τιμωμένης:
Ανάγνωση των κειμένων του Ψηφίσματος του Τμήματος, της Αναγόρευσης και του Διδακτορικού Διπλώματος από την Πρόεδρο του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Καθηγήτρια κυρία Αικατερίνη Νικολάου.
Περιένδυση της τιμωμένης με την τήβεννο της Σχολής από τον Κοσμητεύοντα της Φιλοσοφικής Σχολής, Καθηγητή κύριο Γεράσιμο Ζώρα.
- * Ομιλία της τιμωμένης Καθηγήτριας, κυρίας Elisabeth Crouzet-Pavan, με τίτλο: «Venise et Byzance: les histoires d'un imaginaire (VIe-XVe siècle)».

ΓΕΡΑΣΙΜΟΥ ΣΙΑΣΟΥ

Καθηγητή και Πρύτανη του ΕΚΠΑ

ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΗ

Αξιότιμη κυρία Αντιπρύτανη του ΕΚΠΑ,
Αξιότιμε κύριε Κοσμήτορα της Φιλοσοφικής Σχολής,
Αξιότιμοι συνάδελφοι,
Εκλεκτοί προσκεκλημένοι,
Αγαπητοί φοιτητές και φοιτήτριες,
Κυρίες και κύριοι,

Με ιδιαίτερη τιμή, λόγω της εμβέλειας και του σημαντικού έργου της τιμωμένης προσωπικότητας και ακολουθώντας την παράδοση του Ιδρύματός μας να αποδίδουμε τιμές σε προσωπικότητες που έχουν προσφέρει πολλαπλώς στην Επιστήμη, **έχουμε σήμερα τη χαρά της απόδοσης της ύψιστης τιμής, της ανακήρυξης σε επίτιμη διδάκτορα** του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών **της Καθηγήτριας Elisabeth Crouzet-Pavan, μιας σημαντικής Ιστορικού**, που έχει αφιερώσει τη ζωή της στη μελέτη και τη διδασκαλία της ιστορίας.

Η τιμωμένη γεννήθηκε στο Παρίσι το 1953. Ολοκλήρωσε το διδακτορικό της το 1989 με θέμα τη Βενετία κατά τον Μεσαίωνα και διετέλεσε Καθηγήτρια Μεσαιωνικής Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Charles-de-Gaulle και στο Πανεπιστήμιο της Σορβόνης.

Η κ. Crouzet-Pavan, με ένα **ευρύτατο πεδίο έρευνας**, κατατάσσεται στην πρώτη γραμμή των ερευνητών της Ευρωπαϊκής Ιστορίας. Έχει συμβάλει σημαντικά στη μελέτη της Μεσαιωνικής και της Πρώιμης Νεωτερικής Ιστορίας και απολαμβάνει **διεθνούς καταξίωσης** κυρίως στο πεδίο της μελέτης των αστικών θεσμών και της Κοινωνικής και Οικονομικής Ιστορίας.

Με επιστημονικό πάθος, η Καθηγήτρια Elisabeth Crouzet-Pavan αναδεικνύει ιδιαίτερα την πλούσια πολιτιστική παράδοση της μεσαιωνικής Βενετίας, συμπεριλαμβανομένης της τέχνης, της αρχιτεκτονικής και της λογοτεχνίας, και εξετάζει την επίδραση αυτής της πολιτιστικής παράδοσης στην ευρύτερη Ευρώπη. Η πολυεπίπεδη έρευνά της δίνει επίσης έμφαση στην κοινωνική

ιστορία και τη ζωή των ανθρώπων κατά τη μεσαιωνική εποχή, καθώς έχει εστιάσει στα θέματα της ταξικής δομής, της κοινωνικής ανισότητας και των καθημερινών εμπειριών των ανθρώπων της εποχής.

Το πλούσιο και πρωτοποριακό έργο της κ. Crouzet-Pavan, στο οποίο διαφαίνεται η δημιουργική ευχέρεια που διαθέτει για την ανασύνθεση του ιστορικού παρελθόντος, έχει επηρεάσει τόσο την ιστοριογραφία όσο και την ακαδημαϊκή κοινότητα με πολλούς τρόπους και αποτελεί υπόδειγμα δημιουργικής δυναμικής.

Εκτός όμως από την έρευνά της, αδιάπτωτο είναι και το ενδιαφέρον της και η προσοχή της στη διδασκαλία. Η δραστηριότητά της ως εκπαιδευτικού έχει επηρεάσει αμέτρητους φοιτητές και ερευνητές, εμπνέοντάς τους να εξερευνήσουν τον πλούτο της ευρωπαϊκής ιστορίας και διδάσκοντάς τους τη σημασία της μεθοδολογίας της ιστορικής έρευνας και προσέγγισης της ιστορίας.

Η ακαδημαϊκή πορεία της Καθηγήτριας Elisabeth Crouzet-Pavan συνοδεύεται από την ανάληψη σημαντικών και εξαιρετικά τιμητικών ακαδημαϊκών και διοικητικών θέσεων. Η ίδια έχει παράλληλα λάβει πολλούς τιμητικούς τίτλους και βραβεία. **Το 2002 της απονεμήθηκε το βραβείο Guizot στο πεδίο της Ιστορίας από τη Γαλλική Ακαδημία. Το 2004 έλαβε τον τίτλο του Ιππότη του Εθνικού Τάγματος Αξίας, το 2007 του Ιππότη της Λεγεώνας της Τιμής της Γαλλικής Δημοκρατίας ενώ το 2012 αναγορεύτηκε επίτιμη διδάκτωρ από το Πανεπιστήμιο της Γάνδης. Το 2022 έλαβε το Βραβείο Ευρωπαϊκού Βιβλίου Ιστορίας για τη Βενετία από τον 6ο έως τον 21ο αιώνα. Σήμερα είναι Ομότιμη Καθηγήτρια της Μεσαιωνικής Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο της Σορβόνης.**

Η Καθηγήτρια του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας κ. Νικολέττα Γιαντσή θα μας παρουσιάσει στη συνέχεια το βιογραφικό της τιμωμένης και θα μας δώσει εναργέστερη εικόνα για μια διακεκριμένη επιστήμονα με πληθωρική παρουσία και πολυσχιδή συνεισφορά στη γνώση μας για τη μεσαιωνική εποχή.

Αξιότιμη κ. Crouzet-Pavan,

Η ακαδημαϊκή κοινότητα του μεγαλύτερου Πανεπιστημίου της χώρας, του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, είναι ευτυχής που σας υποδέχεται και σας καλωσορίζει στους κόλπους της.

Είμαστε περήφανοι που μπορούμε να αναγνωρίσουμε την προσφορά σας στη γνώση και τον πολιτισμό και να εμπνευστούμε από το έργο σας.

Σας απευθύνουμε θερμές ευχές για τη συνέχιση του έργου σας, ενός έργου που γνωρίζουμε ότι τηγχνάνει διεθνούς απήχησης και καταξίωσης.

Σας ευχαριστώ.

It is a honour for the academic community of the National and Kapodistrian University of Athens, to welcome you to our institution.

We are proud to acknowledge your contribution to science, and deeply grateful to be inspired by your work.

We wish you all the best in the progress of your scientific work and your future endeavors.

Thank you.

ΝΙΚΟΛΕΤΤΑΣ ΓΙΑΝΤΣΗ-ΜΕΛΕΤΙΑΔΗ

Καθηγήτριας του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του ΕΚΠΑ

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ ΤΗΣ ΤΙΜΩΜΕΝΗΣ

Αξιότιμε κύριε εκπρόσωπε της Πρέσβειας της Γαλλίας, κ. Philippe Griefu,
Ακόλουθε της Γαλλικής Πρεσβείας για την επιστημονική και πανεπιστημιακή
Συνεργασία,

Αξιότιμε κύριε Πρύτανη,

Αξιότιμε κύριε Κοσμήτορα της Φιλοσοφικής Σχολής,

Αξιότιμη κυρία Πρόεδρε του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας,

Αξιότιμες κυρίες και κύριοι συνάδελφοι,

Αξιότιμες κυρίες και κύριοι φοιτήτριες και φοιτητές,

Αξιότιμες κυρίες και κύριοι,

Έχω τη χαρά και την τιμή σήμερα να παρουσιάσω το έργο και την προσωπικότητα της καθηγήτριας Elisabeth Crouzet-Pavan, μίας εξαιρετικής Ιστορικού, μίας δραστήριας συγγραφέως, και διεθνώς αναγνωρισμένης καθηγήτριας της Ευρωπαϊκής Μεσαιωνικής Ιστορίας. Η τιμωμένη συνδυάζει την πολυσχιδή ακαδημαϊκή δραστηριότητα με ένα ευρύ και σημαντικό επιστημονικό έργο.

Η Elisabeth Crouzet-Pavan είναι μεσαιωνολόγος, ειδικευμένη στην ύστερη Μεσαιωνική Περίοδο της Ευρώπης, με έμφαση στην ιστορία των ιταλικών κοινοτήτων και των άλλων αστικών συγκεντρώσεων στη χερσόνησο. Πολλές από τις μελέτες της έχουν αντικείμενο την Πόλη των Δόγηδων, τη Βενετία. Η επιστημονική της παρασκευή προοιωνιζόταν αυτό τον κύκλο ενδιαφερόντων: σπουδάστρια στο περιώνυμο Lycée Fénelon (στο Παρίσι), και στη συνέχεια στο τέταρτο Πανεπιστήμιο της γαλλικής πρωτεύουσας, το Πανεπιστήμιο της Σορβόνης, από όπου και της απονεμήθηκε ο τίτλος της διδάκτορος.

Από το 1981 έως το 1989 δραστηριοποιήθηκε στο Εθνικό Κέντρο Επιστημονικής Έρευνας, στο πρόγραμμα για τις δυτικοευρωπαϊκές πόλεις, και ως ερευνήτρια του Κέντρου εργάστηκε στο πλαίσιο της Γαλλικής Σχολής της Ρώμης. Υποστήριξε τη διατριβή της στις 27 Ιουνίου του 1989, με τίτλο *Αστικοί χώροι, εξουσία και κοινωνία στη Βενετία στα τέλη του Μεσαίωνα*, ένα θέμα που

προσδιορίζει το πεδίο της αστικής ζωής και των εξουσιαστικών σχέσεων στις ύστερες μεσαιωνικές πόλεις της Ιταλίας. Και ποιοι δεν ήταν σε αυτή την εξεταστική επιτροπή: Georges Duby ως πρόεδρος, Pierre Toubert ως διευθυντής της έρευνας, Bernard Guenée, Henri Dubois, Philippe Braunstein, Jean-Claude Hocquet, όλοι επιφανείς μεσαιωνολόγοι, που σφράγισαν την ανάπτυξη των μεσαιωνικών ευρωπαϊκών σπουδών στη Γαλλία από τη δεκαετία του 1960.

Τον Οκτώβριο του 1990 εξελέγη καθηγήτρια Μεσαιωνικής Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Charles-de-Gaulle στη Λίλλη. Το 1997 εξελέγη με ίδιο αντικείμενο στη Σορβόνη, από όπου και αφυπηρέτησε και της απονεμήθηκε ο τίτλος της Ομότιμης Καθηγήτριας.

Η κ. Crouzet-Pavan εξακολουθεί να συνεισφέρει στη μελέτη των αντικειμένων του ενδιαφέροντός της ερευνώντας την ιστορία των ιταλικών αριστοκρατιών και τον υλικό πολιτισμό της Αναγέννησης. Στο διάστημα της ακαδημαϊκής της δραστηριότητας η τιμωμένη όχι μόνο ανέλαβε ποικίλες οργανωτικές και διοικητικές θέσεις μέσα και έξω από το Πανεπιστήμιό της, αλλά και είχε έντονη διδακτική παρουσία στη Γαλλία και στο εξωτερικό: άπειρες διαλέξεις και σειρές μαθημάτων, εκτός από τη Γαλλία και την Ιταλία, και σε άλλες χώρες του κόσμου, από την Αργεντινή και τη Βραζιλία ως την Αυστραλία, και από τον Καναδά ως τη Σιγκαπούρη και τη Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας.

Η επικέντρωσή της στις πηγές, που συχνά ήταν αδημοσίευτες και ως τότε αναξιοποίητες, μας δείχνει ότι για την τιμωμένη μόνο με αυτή τη συστηματική αφετηρία μπορούν να παραχθούν νέα πορίσματα για τη Γαλινοτάτη και κάθε μεσαιωνική πόλη. Η καταπολέμηση του προβλήματος του νερού και της λάσπης δεν υπήρξε απλώς ένα γεγονός που το βλέπουμε να χαρακτηρίζει την πόλη ολοένα και πιο συχνά τον 20ό αιώνα. Το συναντάμε από την άνοδο της Βενετίας, και είναι μια από τις βασικές διαπιστώσεις της συγγραφέως προκειμένου να μην πιαστεί στην παγίδα της βενετικής φήμης ούτε και να διολισθήσει σε μια συστηματική κριτική των κύριων θεμάτων του βενετικού μύθου. Η συγγραφέας μέσα από τη συγκεκριμενοποίηση των ερευνητικών της θεμάτων διαφοροποιείται και χαράζει νέα μονοπάτια για την έρευνα.

Σε μια εποχή που πολύ συχνά οι αστικές μελέτες κινδύνευαν να βαλτώσουν στις ιστορίες της κομμούνας και της πόλης-κράτους στην Ιταλία και σε εκείνες της σχέσης μεταξύ των πόλεων με προνόμια και της μοναρχίας στη Γαλλία, η έρευνά της εστιάζει κυρίως στο αστικό τοπίο, δεν εξαντλείται σε μια γρήγορη επισκόπηση, αλλά αναλύει τα όριά του και το θεωρεί ένα από τα βασικά ερμηνευτικά εργαλεία για τα στοιχεία της ζωής και των αντιπαραθέσεων στην

πόλη. Έτσι η ιστορική γεωγραφία που νομίζαμε ότι περιφρονούνταν από τις νεότερες γενιές ανέκτησε τη λάμψη της χάρη στην κ. Crouzet-Pavan, που από πολύ νωρίς γνώριζε να κινείται στην έρευνα της μικροϊστορίας με μεγάλη ευαισθησία και λεπτότητα. Το ειδικότερο στοιχείο από αυτή τη μελέτη της αστικής ιστορικής γεωγραφίας είναι η συνθεώρησή της με την ιστορία του αγροτικού τοπίου, με την ιστορία της υπαίθρου.

Από το δεύτερο μισό του 13ου αιώνα η άνοδος της Βενετίας απαιτούσε ολοένα και περισσότερο τη μεγέθυνση των αρχικών νησίδων και την επίτευξη συστηματικής βελτίωσης, δηλαδή εξειδικευμένη εργασία επειδή δεν υπήρχε η δυνατότητα δημιουργίας ενός γιγαντιαίου αναχώματος. Σε αντίθεση με τα βόρεια πόλντερ που, από τον 11ο αιώνα και μετά, προχώρησαν στη Βόρεια Θάλασσα με τη μορφή ενός σχεδόν ευθύγραμμου μετώπου χάρη στα αναχώματα, η Βενετία εμπλέχθηκε σε ένα είδος ανταρτοπόλεμου με τη θάλασσα καθώς δεν ήθελε να την απωθήσει μια και καλή. Η κ. Crouzet αφιερώνει πολλές έντονες και συναρπαστικές σελίδες σε αυτόν τον αγώνα, όπου πρέπει κανείς να δείχνει ότι υπολογίζει το αντίπαλο νερό χωρίς να το αφανίζει: Οι Βενετιάνοι αφαιρούσαν τη λάσπη σε ορισμένα σημεία, και τη χρησιμοποιούσαν για να σφραγίσουν άλλα, έτσι ώστε το νερό να μπορεί να κυκλοφορεί ελεύθερα.

Στον 15ο αιώνα, η κατάσταση είχε ήδη γίνει ανησυχητική. Στον κίνδυνο της λάσπης προστίθετο ο κίνδυνος της βύθισης κατά τη διάρκεια των καταγίδων. Η κ. Crouzet θεωρεί ότι η καλή γνώση των πολύπλοκων σχέσεων μεταξύ της Βενετίας και της λιμνοθάλασσάς της οδήγησε τη Γερουσία να προβεί σε ρυθμίσεις για την προσεκτική συντήρηση των καναλιών, ιδίως του Μεγάλου Καναλιού. Ο πολεοδομικός ιστός ολοκληρώθηκε και οργανώθηκε. Οι οικογενειακές στρατηγικές στις σχέσεις τους με τον χώρο έλαβαν έναν χαρακτήρα που απέτρεψε τη μετεγκατάσταση.

Έτσι, η Βενετία, θριαμβεύουσα, εισέβαλε πλέον στα πλησιόχωρα εδάφη. Καθιέρωσε τα αστικά της περιθώρια στις υπερθαλάσσιες περιοχές της λιμνοθάλασσάς της, εξοβελίζοντας τις επικίνδυνες δραστηριότητες και ιδίως τα λεπροκομεία που υπήρχαν σε εκείνα τα μέρη. Και σε αυτή τη συγκυρία η κ. Crouzet στρέφει την προσοχή της στα δικαιώματα του φαντασιακού και επιχειρεί την ερμηνεία αυτής της εξειδίκευσης του ιερού και του βέβηλου. Ιερός χώρος θεωρείται η περιοχή γύρω από τη Sancta Maria de Miracoli, με την αφοσίωση των ανθρώπων στη λατρεία της Παναγίας και της Άμωμης Σύλληψης, και απέναντί του τοποθετείται ο χώρος της πορνείας, κοντά στο Ριάλτο.

Συνοψίζοντας, η κ Crouzet-Pavan από την άποψη της ευρείας μεσαιωνικής ιστορίας μάς δείχνει ότι **ακόμη και αν έχουμε αρχαιακές καταστροφές, η λεπτότητα και ο πλούτος της έρευνας μπορούν να αποκαταστήσουν την ενότητα του ιστορικού ερειπιώνα, όπως η συγγραφέας αποκατέστησε την εξέλιξη των τιμών των ακινήτων, μολονότι μας λείπουν τα σχετικά στοιχεία μετά την πυρκαγιά στο Ριάλτο, και κατά δεύτερο λόγο ότι η ιστορία, ακόμη και αν εκκινεί από παραδοσιακά ή και παραμελημένα πεδία, μπορεί να συγκροτήσει δόκιμες αφηγηματικές συνθέσεις, εάν ο ιστορικός διαθέτει το στοχαστικό βάθος, που τον απομακρύνει από την προχειρολογία και την ευκολία των έμμεσων αναγνώσεων, εάν ο ιστορικός αφουγκράζεται το κάλεσμα προδρομικών περιοχών μελέτης, όπως εκείνο της μελέτης του περιβάλλοντος.**

Η πρόκληση της Βενετίας ως σχεδιασμού ορίων και μεταλλάξεων του αστικού χώρου κυριαρχεί στην εργασία της κ. Crouzet. Η έμπνευσή της αντλείται από το παρόν, από τον φορτισμένο διάλογο του παρόντος με το παρελθόν. Θα μείνω σε δύο σημεία:

Το πρώτο αφορά τη **μελέτη της για το Torcello: Ιστορία μιας αφανισμένης πόλης**. Ξεκινώντας από το έρημο τοπίο του Τορτσέλο, στη λιμνοθάλασσα της Βενετίας, η τιμωμένη επιδιώκει να επιστρέψει στην πόλη που κάποτε βρισκόταν εκεί όπου σήμερα απομένει μόνο ένας καθεδρικός ναός, μια απλή στάση στην τουριστική διαδρομή. Από την ιστορική έρευνα για αυτή την πόλη-φάντασμα προκύπτει **η αφήγηση μιας νέας συνειδητοποίησης**: Επισκοπή και σημαντικό λιμάνι στην πρώιμη ιστορία της λιμνοθάλασσας, το Torcello έπαιξε ακόμη και αξιοσημείωτο ρόλο στην άφιξη των λειψάνων του Αγίου Μάρκου, μελλοντικού προστάτη της Βενετίας. Όμως δεν υπήρχε χώρος για δύο πρωτεύουσες στη λιμνοθάλασσα, και ακόμη και πριν από το έτος 1000 το Τορτσέλο είχε μπει σε μια διαδικασία αμετάκλητης παρακμής, αποκλεισμένο από τους εμπορικούς δρόμους, στερημένο από την πολιτική ζωή, χωρίς συμμετοχή στους μύθους για την προέλευση της βενετικής εξουσίας. Η κ. Crouzet, βασισμένη στα ενετικά αρχεία, ανασυνθέτει *σχολαστικά την αγωνία της πόλης*, μεθοδικά πνιγμένης από τον τυραννικό γείτονά της. Σε αυτή την ιστορία της παρακμής, το πιο σημαντικό στοιχείο είναι αναμφίβολα η προοδευτική αγροτική ανάπτυξη του χώρου που προηγουμένως ήταν πόλη. Με την εξαφάνιση των κτηρίων και των οικοδομικών λίθων τους, με την παρακμή της υποδομής των δρόμων, η πόλη έδωσε τη θέση της σε ένα περίεργο αγροτικό τοπίο, που αποτελούνταν από δάση, αμπελώνες, κήπους και λιβάδια, παρέχοντας χαμηλής ποιότητας κρασί και ζωοτροφή. Η εγκληματικότητα η ίδια

είναι το ίχνος αυτού του υπαίθριου ναυαγίου: ζωοκλοπή, παράνομη υλοτομία, καταχρηστική βοσκή.

Το δεύτερο σημείο έχει να κάνει με την αντίληψη της κ. Crouzet για τη σημασία εκείνου που συμβαίνει στη Βενετία του 15ου αιώνα από περιβαλλοντική άποψη. Ο σχετικός μεσαιωνικός «περιβαλλοντικός» λόγος θυμίζει αναμφισβήτητα τον σύγχρονο οικολογικό λόγο, ο οποίος δεν είναι τόσο νέος, και κάποιες ρίζες του οφείλουν να αναζητηθούν πολύ νωρίτερα από τον 19ο αιώνα. Αυτή η αποδέσμευση από τα όρια της νεωτερικότητας αναδεικνύει την αξία των παλιότερων προσεγγίσεων για το περιβάλλον. Η κ. Crouzet, με την επικέντρωσή της στο τοπίο, έδειξε ότι η αισθητική απώλεια που κυριαρχεί στον λόγο της νεωτερικότητας φαίνεται να απουσιάζει από τον λόγο των ανθρώπων στο τέλος του Μεσαίωνα. Για εκείνους, η κριτική για τον ανθρωπογενή μετασχηματισμό του φυσικού περιβάλλοντος παρέμεινε συνδεδεμένη αποκλειστικά με μια ιδέα ενός περιβάλλοντος που γίνεται αντιληπτό υπό επιχειρησιακούς τύπους εκτιμήσεων, με επίκεντρο τον πολιτισμό.

Από τέτοιες αφορμήσεις η τιμωμένη ξανοίγεται στο πλησιόχωρο περιβάλλον της ιταλικής χερσονήσου.

Συγκεντρώνει σε έναν τόμο μελέτες επιφανών Ιταλών και Γάλλων μεσαιωνολόγων για την ιστορία των πόλεων από την άποψη της ιστορίας των σχέσεων του χώρου με την εξουσία και ειδικότερα από την άποψη της λειτουργίας των υπεύθυνων αρχόντων για τα δημόσια κτήρια και το κοινό καλό. Πρόκειται για δύο έννοιες που τις γνωρίζουμε από τη ρωμαϊκή αρχαιότητα. Σε ό,τι αφορά δε στη δημόσια ωφέλεια, η κ. Crouzet-Pavan μελετά τη γένεσή της και την εκτεταμένη επανεμφάνισή της γύρω στον 11ο-12ο αιώνα, ως αρχής η οποία διέπει όλες τις πολιτικές πίσω από τα μεγάλα δημόσια κτήρια στις πόλεις, ως αρχής των σχέσεων εξουσίας με τον φυσικό χώρο άσκησής της. Είναι στην πραγματικότητα η πλουσιότερη περίοδος από την άποψη της αστικής ιστορίας στην Ιταλία, που χαρακτηρίζεται από δύο δυνατές εκφράσεις: την επιβεβαίωση της δημοτικής εξουσίας και των λαϊκών καθεστώτων και στη συνέχεια τη συγκρότηση εδαφικών κρατών μετά από μια φεουδαρχική φάση.

Τα κοσμικά ή θρησκευτικά κτήρια (τα δημόσια ανάκτορα της Περούτζια, το μοναστήρι του San Michele στο Murano στην ενετική περιοχή, οι καθεδρικοί ναοί της Φλωρεντίας και του Ορβιέτο) τοποθετούνται δίπλα σε άλλα που παραπέμπουν στις σχέσεις μεταξύ μιας κυρίαρχης πόλης και του δικτύου των εξαρτημένων από εκείνη πόλεων, γεγονός που ισχύει ιδίως για τα Παπικά κράτη και για τις δημοκρατίες της Φλωρεντίας, της Σιένας και της Βενετίας. Ξεπερνώντας τα παραδοσιακά όρια της ιστορίας της αρχιτεκτονικής και της

πολεοδομίας, οι μελέτες που συντόνισε η κ. Crouzet αναπνέουν στην ελευθερία να προσεγγίσουν μια διευρυμένη θεματική: **πολιτική ιστορία του χώρου (σχέσεις μεταξύ της πόλης και της επικράτειάς της, μεταξύ δημόσιων χώρων και ιδιωτικών), ιστορία των υλικών δομών (μορφολογία της πόλης, μεγάλα έργα και έλεγχος της επικράτειας, γνώση και υλικά κατασκευής), κοινωνική ιστορία, πολιτιστική ιστορία (διαμόρφωση υλικού, τεχνικού και διοικητικού πολιτισμού, τάξη της πόλης σύμφωνα με φιλοσοφικά μοντέλα και τέλος ιστορία της εξουσίας, των παραγόντων και των προγραμμάτων της.**

Αυτή η πολύ πλούσια θεματική βασίζεται σε πηγές που δεν είναι λιγότερο πλούσιες, και οι οποίες προσφέρονται για μια μεθοδολογική σύζευξη μεταξύ της μελέτης των αστικών πολιτικών και εκείνης των δομικών κατασκευών. Αξιοποιούνται με ιδιαίτερη προσοχή πληροφορίες από τα συμβούλια και τα ανώτερα δικαστήρια, όπως πολεοδομικά καταστατικά και μεταρρυθμίσεις, δημοτικοί κανονισμοί, πολεοδομικά άρθρα. Φαίνεται ότι είναι συστηματική η προσπάθεια των δημοτικών αρχών να μεταμορφώσουν τον χώρο. Η αποτελεσματική υλοποίηση των προθέσεών τους εντοπίζεται ιδίως στα αρχεία των εργοταξίων και των κατασκευών. Μερικές φορές αυτά τα λογιστικά βιβλία τα συμπληρώνουν και άλλα λογιστικά έγγραφα, προερχόμενα από τον έλεγχο που ασκούσαν οι δημοτικές αρχές στα εργοτάξια.

Συνδυάζοντας διάφορες πηγές και θέματα με αυτόν τον τρόπο, η τιμωμένη επιτυγχάνει να ανανεώσει σε μεγάλο βαθμό τις γνώσεις μας για ένα θέμα που είναι *a priori* μελετημένο. Αντιλαμβανόμαστε την ποικιλομορφία των παραγόντων για τη μεταβολή της δημόσιας εικόνας των ιταλικών πόλεων σε μια περίοδο άνθησης του πολεοδομικού σχεδιασμού από τον 13ο αιώνα, για τις μεγαλύτερες προσωπικότητες που συνέλαβαν και έβαλαν τη σφραγίδα τους σε αυτή την ανακαίνιση του δημόσιου χώρου, όπως ο Λαυρέντιος των Μεδίκων, ο Καρδινάλιος Albornoζ ή ο Azzone Visconti. Για την κ. Crouzet η μεσαιωνική ιταλική πόλη νοείται ως κέντρο των εξουσιών που αναπτύσσονται σε έναν χώρο. Η κυρίαρχη πόλη επιβάλλει την εποπτεία της στο contado/στα περίχωρα, για να εξασφαλίσει τις παροχές και τις χρηματοδοτήσεις των έργων της, να διαδίδει τα αρχιτεκτονικά, τα θεσμικά και τα ιδεολογικά της πρότυπα μέσω των μετακινήσεων των ειδικευμένων μηχανικών και τεχνιτών.

Μετά από αυτή τη συλλογική προσέγγιση η κ. Crouzet επιχειρεί μια σύνθεση με την καινοτόμο μελέτη των μεσαιωνικών και πρώιμων αναγεννησιακών πόλεων της Βόρειας και Κεντρικής Ιταλίας μέσα από την ιστορία των σχέσεων τους με το δομημένο και φυσικό περιβάλλον. Ο τρόπος της και εδώ δεν διαμορφώνει γενικούς ισχυρισμούς σχετικά με «την λεγόμενη ιταλική αστική

εμπειρία» ούτε ακολουθεί το παλαιότερο μοντέλο της «συνολικής ιστορίας», που το έχουμε συνηθίσει σε ορισμένες μονογραφίες για μεμονωμένες ιταλικές πόλεις. Αντίθετα, η τιμώμενη καθηγήτρια συνέταξε μια σειρά μελετών για τη Βενετία, το Ορβιέτο, την Μπολόνια και τη Φλωρεντία, οι οποίες της επιτρέπουν να συγκεράσει τις δύο κλίμακες –την ιταλική και τη βενετσιάνικη– και να αναγάγει τη Βενετία ως παράδειγμα αστικής συγκέντρωσης, όχι ως πρότυπο, αλλά ως μια οντότητα που μας επιτρέπει να στοχαστούμε ακόμη και για πιο απομακρυσμένες περιπτώσεις και κυρίως να αποσκορακισθεί η τρέχουσα ιστοριογραφία για την ιταλική πόλη από τις περιττές μυθοπλασίες της και να αναδειχθεί η αντικειμενική βάση της σχέσης της πόλης με το φυσικό περίγυρό της, έστω και αν πρόκειται για μια μοναδική σχέση, όπως της Βενετίας με το υδάτινο και χερσαίο περιβάλλον της.

Οι μελέτες της είναι καινοτόμες για τη διερεύνηση της αστικής ιστορίας ως ενός συνόλου αλληλεπιδράσεων μεταξύ αφενός της πολιτικής, κοινωνικής και οικονομικής ζωής και αφετέρου του φυσικού και δομημένου περιβάλλοντος. Η συγγραφέας αναζητά τους παράγοντες και τους τρόπους με τους οποίους το περιβάλλον επηρέασε και προκάλεσε τις ανθρώπινες αντιδράσεις, όσο κι αν, όπως επισημαίνει, δεν υπήρξε ένα ενιαίο όραμα της μεσαιωνικής κοινωνίας για την πόλη της και καμία πολιτική για την ανάπτυξή της. Ομοίως αντιστέκεται στη διαδεδομένη εικόνα ενός παθητικού, φοβισμένου μεσαιωνικού πληθυσμού που στριμώχνεται πίσω από τα τείχη ή τις λιμνοθάλασσές του και αναμένει την επόμενη καταστροφή να χτυπήσει. Η κ. Crouzet μάς δείχνει ότι οι άνθρωποι στις ιταλικές πόλεις του Μεσαίωνα έκαναν σοβαρές προσπάθειες αξιολόγησης και διαχείρισης του φυσικού κινδύνου, ενώ εξακολουθούν να αφήνουν χώρο για την οικονομική ανάπτυξή τους. Εκτός από αυτή την αισιοδοξία, η κ. Crouzet συνεισφέρει και κάτι άλλο, που έχει γενικότερη στοχαστική αξία. Με τη μελέτη της μας δείχνει ότι η πολιτική, η οικονομία, ο πολεοδομικός σχεδιασμός δεν αποτελούν ξεχωριστά συστήματα στις προνεωτερικές κοινωνίες, αλλά προέχουν οι τρόποι με τους οποίους οι άνθρωποι σε όλες τις πτυχές της ζωής τους αλληλεπιδρούν με το φυσικό και δομημένο περιβάλλον τους.

Ολοκληρώνοντας, θα ήθελα να πω ότι χάρη στις μελέτες της τιμωμένης μας σήμερα μπορούμε να συγκροτήσουμε άλλες εμπειρίες ζωής, να ανακαλύψουμε νέους τρόπους ύπαρξης και νέους τρόπους διαμόρφωσης των γεγονότων της δικής μας ζωής, να «ανοίξουμε την πραγματικότητα προς την κατεύθυνση του πιθανού, να εξερευνήσουμε το πεδίο “ευφάνταστων” παραλλαγών που περιβάλλουν το παρόν και την πραγματικότητα, όπως το θεωρούμε αυτονόητο στην καθημερινή ζωή». Χάρη σε αυτήν επιδιώκουμε να διευρύνουμε τις

ανθρώπινες δυνατότητες του παρόντος μέσω μιας διαδικασίας ιστορικής όσμωσης μάλλον παρά μιας ιστορικής επανάληψης, μέσω της συμμετοχής και όχι της μίμησης. Η κ. Crouzet-Pavan εν τέλει φτιάχνει και μας καλεί να κρατήσουμε μαζί της ένα ξίφος, έχοντας πλήρη επίγνωση του συμβολισμού αυτού, γιατί με τις συγκροτημένες της εργασίες μας έχει πείσει ότι μπορούμε να διαχειριστούμε δημιουργικά το παρελθόν και το μέλλον όλης της Ευρώπης.

Très chère collègue, soyez la bienvenue,

ΑΞΙΑ!!!

ELISABETH CROUZET-PAVAN

Καθηγήτριας του Πανεπιστημίου της Σορβόνης (Sorbonne Université, Faculté des Lettres)

ΟΜΙΛΙΑ ΜΕ ΘΕΜΑ: «VENISE ET BYZANCE: LES HISTOIRES D'UN IMAGINAIRE (VI^E-XVE SIÈCLE)»

C'est avec une émotion particulière que je reçois ce jour le doctorat *honoris causa* que l'Université nationale et capodistrienne d'Athènes m'a décerné. Profond est en effet mon attachement à la Grèce, un attachement qui est né, malgré les difficultés du thème grec, au temps de mon apprentissage du grec ancien; un attachement qui a été fortifié par des vagabondages en Grèce, des années durant, d'un site archéologique à un autre, d'une île à une autre, un attachement qui a été consolidé par ma découverte de la littérature hellénique, de *la Fille de Bohème* d'Alexandros Papadiamantis à *Cités à la dérive* de Stratis Tsirkas, qui demeure à ce jour l'un de mes livres préférés; un attachement qui a aussi trouvé à s'incarner dans des amitiés au premier rang desquelles je souhaite nommer ma collègue de Sorbonne Université, titulaire de la chaire d'histoire du Brésil, le professeur Katia Mitilenou, née à Volos, le professeur Nikoletta Giantsi, avec laquelle je partage bien plus que l'histoire du Moyen Âge, et son mari, le professeur Charis Meletiadis. Je voudrai donc adresser mes remerciements aussi sincères que chaleureux à Monsieur le Recteur de l'Université d'Athènes, Monsieur le professeur Siassos, à Madame le professeur Nikolaou, présidente du département d'histoire et d'archéologie, à tous mes collègues du département d'histoire et d'abord à Nikoletta Giantsi, pour l'honneur qu'ils ont bien voulu me faire et pour la joie que cette distinction me procure.

Je suis spécialiste d'histoire de l'Italie des derniers siècles du Moyen Âge et particulièrement de Venise. Cette ville, que la légende des origines fait naître le 25 mars, jour de l'Annonciation qui est aussi celui de la fête nationale grecque, à Corfou ou en Crète, en Morée ou dans l'Eubée, a vécu une longue histoire commune avec la Grèce. Ainsi s'explique le thème que j'ai retenu pour mon propos d'aujourd'hui, qui, même s'il est centré sur Venise, vaut comme une parabole d'un peu de l'histoire européenne et des rapports que l'Occident entretint avec le monde byzantin : Venise et Byzance: les histoires d'un imaginaire.

Le mythe d'une liberté originelle

Le mieux est de partir d'une des premières chroniques vénitiennes conservées, celle de Giovanni Diacono qui, au XIe siècle, nous décrit le récit de l'installation dans le site lagunaire. Il y aurait eu, écrit l'auteur, une première Venise continentale, prospère jusqu'aux invasions. Puis serait survenue, dans les lagunes cette fois, à la fin du VIe siècle, une seconde fondation du fait de l'invasion lombarde. La chronique a une ambition. Il s'agit d'affirmer la liberté de ces réfugiés qui s'installent dans des lagunes vierges, selon cet auteur, de toute vie. Ces populations refusent, répète Giovanni Diacono, la soumission aux envahisseurs lombards. Elles n'obéissent qu'à un seul chef, le patriarche d'Aquilée. Tout ce périmètre lagunaire était pourtant soumis à l'exarchat de Ravenne, c'est-à-dire à l'autorité de Byzance. Mais, dans la chronique, la résistance menée par les Byzantins contre les Lombards passe à la trappe. Les liens avec l'Empire d'Orient sont gommés. Ils sont tout autant oubliés quand le texte en vient à l'organisation de la vie et du gouvernement dans les lagunes. Des tribuns sont nommés, le premier duc est ensuite élu et rien n'évoque l'appartenance du duché à l'empire byzantin. La présentation des événements anticipe ainsi de plusieurs siècles l'indépendance effective des lagunes. Il s'agit pour l'auteur de nier une époque de l'histoire. Venise naîtrait libre au milieu des eaux. Pas un mot n'est dit, dans la légende des origines, de la soumission première à Byzance.

Cette fable, jamais remise en cause tout au long de l'histoire de Venise, répétait donc aux Vénitiens qu'ils étaient ceux qui avaient créé, avec la seule aide de Dieu, la vie là où il n'y avait rien.

Il faut maintenant aller au-delà de ce conditionnement de la mémoire qu'accomplirent les Vénitiens afin de prendre le contrôle de leur histoire, pour en revenir au passé que le mythe recouvre et donc dissimule.

Il avait bien sûr existé dans les lagunes à l'époque romaine un certain nombre d'établissements humains, plus ou moins stables. Au nord de l'actuel bassin lagunaire, une dizaine de sites ont pu être identifiés par les recherches archéologiques les plus récentes: des fragments de céramiques, de marbres, de mosaïques ont été retrouvés. Toute cette zone était, aux premiers siècles de notre ère, assez fortement anthropisée. La plupart de ces sites sont abandonnés entre les IVe et Ve siècles ou, au moins, se dépeuplent. Pour l'expliquer, il faut mettre en avant non pas des événements militaires violents mais bien plutôt une dégradation de l'écosystème et des conditions climatiques.

Une série de centres demeurent toutefois actifs et ils fonctionnent comme de petits *emporia* sur les routes du commerce méditerranéen. Ce que l'archéologie

nous révèle de l'occupation de la zone aux Ve-VIe siècles et de son intégration aux échanges commerciaux est singulièrement intéressant. Les lagunes ne sont pas le désert où, disait la légende des origines, les Vénitiens seraient venus s'installer.

A partir de la fin du VIe siècle, l'implantation humaine change toutefois de forme. L'invasion lombarde entraîne des déplacements successifs de groupes de population. La conquête progresse rapidement et l'invasion gagne toute l'Italie du Nord même si Pavie, la future capitale, ne se rend qu'en 572. Partout où les Lombards arrivent à proximité de la lagune, paysans et citadins abandonnent la Terre Ferme pour le refuge des îles et des cordons littoraux. Les Byzantins, qui concentrent la défense autour de Ravenne et qui traditionnellement comptaient sur leur flotte pour résister aux vagues successives d'envahisseurs, favorisent probablement ce repli.

Les premiers groupes considéraient sans doute cette installation comme provisoire. Les précédents périls avaient en effet déjà entraîné des migrations, plus ou moins ponctuelles et temporaires, vers l'abri des lagunes. Les Wisigoths d'Alaric, au début du Ve siècle, les Huns d'Attila, en 453-454, avaient été à l'origine de mouvements humains similaires qui s'interrompaient une fois la bourrasque passée. L'insécurité persistante devait toutefois empêcher à la fin du VIe siècle un tel retour. Même si avec la Terre Ferme, le long d'une frontière qui était bien loin d'être imperméable comme le mythe, là encore, se plaît à le faire croire, les échanges demeurèrent nombreux, la vie au milieu des paluds prit progressivement d'autres contours. De petites communautés s'organisèrent, des églises s'élevèrent.

Les organes de l'administration byzantine sont alors installés dans l'île d'Héraclée-Cittanova qui est le premier centre politique des lagunes. Le *magister militum* (maître des soldats) y réside et ce haut fonctionnaire ne dépend que de l'exarque de Ravenne, le représentant de l'empereur dans cette part de l'Italie restée byzantine. Mais la chute de l'exarchat en 751 favorise les désirs d'émancipation du monde lagunaire. Si le duché vénitien fait toujours partie de l'empire de Byzance, l'autonomie des lagunes croît. En 810-811, au terme d'une longue séquence de troubles, le siège du duché est déplacé et il est établi sur des îlots plus éloignés de la mer et de ses menaces, ceux de Rialto-Venise.

Une lente émancipation

Quand le bassin des lagunes cesse-t-il de faire partie de l'Empire byzantin? Il est impossible de donner une date précise parce qu'aucun acte officiel ne

reconnaît jamais l'indépendance du duché des Vénitiens. Jusqu'à la fin du Xe siècle, l'habitude se conserve de dater les documents du nom du *basileus* régnant et, jusqu'au début du XIIe siècle, les doges de Venise portent les titres officiels byzantins qui leur sont octroyés. Le rapport de forces avec l'ancienne puissance souveraine s'est toutefois alors modifié. D'une part, l'empire est désormais lointain et Byzance a perdu tous ses territoires italiens. D'autre part, le monde lagunaire monte assez rapidement en puissance. La lagune, dès le IXe siècle au moins, devient la voie d'accès des produits byzantins vers la plaine padane tandis que les esclaves, le sel et le bois sont envoyés vers Byzance et le Levant musulman. Ces trafics maritimes s'accroissent assez vite, du fait aussi de la pénétration accélérée des gens du duché sur les grandes artères fluviales de l'Italie septentrionale où ils assurent la redistribution des marchandises. La flotte de guerre vénitienne, dès l'an mil, tend à prendre le contrôle de l'Adriatique supérieur, avant de s'attaquer à l'Adriatique moyen. Les Byzantins font donc, à plusieurs reprises, appel à cette flotte pour combattre leurs ennemis, et en particulier les Normands qui ont conquis la Sicile et l'Italie du Sud au cours du XIe siècle et qui s'attaquent à la Méditerranée orientale.

Ainsi s'explique la concession, par deux fois, de privilèges douaniers aux marchands vénitiens. Ils viennent récompenser l'aide de ceux que l'empereur de Byzance considère toujours comme des sujets mais qui ont désormais pris leur indépendance. Le premier accord date de 993 et il prévoit déjà, en échange de secours militaires, des privilèges douaniers. Mais Alexis Ier Comnène fait, en 1082, des concessions d'une toute autre ampleur. La colonie vénitienne de Constantinople se voit dotée de vastes infrastructures sur la Corne d'Or. Une longue liste des places et de ports disséminés à travers les territoires impériaux est ensuite énumérée: dans chacun d'entre eux, les Vénitiens peuvent, librement et en totale franchise, commercer.

Ce texte confirme ce que toute une documentation lagunaire commence par ailleurs à éclairer. Les affaires vénitiennes, à ample rayon d'action, mettent déjà en œuvre des associations commerciales complexes et le monde byzantin assume dans ces échanges une nette prédominance. Voilà donc, à Constantinople et dans l'empire d'Orient, les marchands vénitiens, dégagés de tous droits de douane et jouissant d'avantages tels que leurs concurrents étrangers, comme les Amalfitains, se trouvent relégués en position subalterne. Inutile de poursuivre. Le privilège de 1082 venait récompenser l'aide et la fidélité des Vénitiens. Il est ensuite renouvelé sous la menace. C'est que, après la croisade, les Vénitiens, comme les autres Latins, s'installent dans une série de

places qui, une fois reprises aux musulmans, auraient dû être rendues à l'Empire d'Orient. C'est que l'expansion commerciale vénitienne s'amplifie. Les Vénitiens sont, dans l'Empire byzantin, toujours plus nombreux et plus riches: ils contrôlent, après le commerce extérieur, une partie des échanges intérieurs.

La crise éclate donc. Face à cette invasion de ceux qui sont jugés par les Grecs comme des Barbares ignorants et rapaces, violences et représailles économiques commencent. En 1171, le quartier des Vénitiens à Byzance est saccagé. Partout, les marchands sont arrêtés et leurs avoirs confisqués. Les relations vont reprendre mais la quatrième croisade qui aboutit en 1204 à ce que les croisés chrétiens prennent et pillent Constantinople, avant de procéder à la partition des territoires byzantins, trouve ses origines, côté vénitien, dans ces tensions de la fin du XIIe siècle.

Ainsi pouvons-nous comprendre un peu de l'extraordinaire complexité de la relation à Byzance. Tout en niant le rapport de soumission originelle, les Vénitiens vivent avec Byzance une histoire partagée. Ce sont des milliers d'hommes qui commercent avec l'Orient, qui vivent, parfois des années durant, dans le quartier vénitien de Constantinople, mais aussi dans ces ports et ces comptoirs que la commune de Venise obtient après la disparition de l'Empire byzantin. Une tradition est intéressante. Elle veut que l'idée ait germé, après la quatrième croisade, de transférer à Constantinople la capitale vénitienne, preuve que Venise, même victorieuse de Byzance, ne parvenait pas à se débarrasser de sa fascination pour une ville qu'elle avait tant imitée. Dans tous les cas, les relations reprennent après que l'Empire grec a été restauré à Constantinople en 1261 avec l'aide des Génois. La colonie vénitienne est au bord de la Corne d'Or toujours nombreuse et active au XVe siècle et il se trouve même un certain nombre de Vénitiens pour combattre aux côtés des Grecs lors du siège victorieux des Ottomans en 1453.

Les échanges sont donc constants et les emprunts au monde grec si nombreux que toute la culture visuelle des Vénitiens se trouve influencée par ces échanges et ces transferts.

Byzance: de l'imitation à l'appropriation

Un premier exemple s'impose, celui de la basilique Saint-Marc. La première église est construite dans les années 830. Elle est tout à la fois un *martyrium*, puisqu'elle abrite le tombeau du saint dont les reliques, selon la tradition, venaient d'être transférées depuis Alexandrie, et la chapelle palatine ducale. La structure de l'édifice est mal connue. La construction suivait probablement un

plan en croix grecque libre avec une coupole à la croisée des bras. A la fin du Xe siècle, l'édifice, après un violent incendie, est restauré. Impossible à nouveau de connaître l'ampleur et les caractéristiques des travaux dans lesquels toutefois, nous dit une chronique, se serait déployée une magnificence inusitée avec une «décoration en or»: des mosaïques réalisées par des artisans venus de Constantinople. Puis, à la fin du XIe siècle, décision est prise d'agrandir l'édifice. La construction prend alors la forme qui nous est pour l'essentiel parvenue. L'architecte de cette troisième basilique est bien sûr inconnu. Le monument dont il s'inspire ne fait en revanche pas de doute. Il s'agit de la grande église des Douze-Apôtres, fondée par Constantin, reconstruite sous Justinien et transformée au Xe siècle sous le règne de Constantin Porphyrogénète: une vaste basilique, en forme de croix grecque, de dimensions de peu inférieures à celles de Sainte Sophie, et ornée de cinq coupoles. On retrouve à Venise ce même schéma en croix grecque allongée avec, à la croisée des bras, cinq coupoles. La basilique regarde donc vers l'Orient, même si les techniques du chantier sont occidentales. Venise ne peut pas encore rivaliser avec Byzance mais elle peut au moins l'imiter et célébrer sa nouvelle puissance en construisant, au centre symbolique de l'agglomération, une basilique inspirée de la grande architecture constantinopolitaine.

Dans le nouvel édifice, la lumière joue un rôle essentiel jusqu'à devenir partie prenante de l'architecture et illuminer verticalement les parois couvertes de mosaïques. La basilique est parée en effet d'un ensemble de mosaïques, que l'on doit à des artistes grecs, et l'ensemble de ce programme est réalisé en quatre décennies durant le XIIe siècle.

Quant au deuxième exemple, il est moins connu parce que sa lecture est moins directement immédiate. Il n'en est pas moins spectaculaire puisqu'il s'agit de la place Saint-Marc. Le palais des Doges avait été bâti au début du IXe siècle sur une partie du verger de l'église de San Zaccaria qui s'étendait le long des eaux lagunaires, tandis que la basilique était construite vers l'intérieur. Dès le milieu du XIIe siècle, un vaste espace public a déjà été dégagé autour de ces monuments grâce à l'assèchement du bassin qui arrivait, selon la tradition, jusqu'à hauteur du campanile et au comblement de canaux mineurs qui interrompaient, sur le front lagunaire, la continuité de la rive. Les transformations du doge Sebastiano Ziani (1172-1178) élargissent une surface jugée encore insuffisante. Un canal, qui, à l'ouest, freinait toute extension, est comblé. L'église de San Geminiano est démolie pour être rebâtie à l'extrémité de la place – cet édifice sera à son tour abattu en 1807 pour permettre la construction de l'aile napoléonienne. Les

Procuratie – les maisons des Procureurs de Saint-Marc, ces magistrats qui administraient la basilique et le périmètre de l'île de Saint-Marc – sont édifiées. En une limite idéale, à la rencontre de la terre et de l'eau, face au bassin lagunaire, les deux hautes colonnes rapportées de Constantinople sont levées. L'espace de Saint-Marc présente à la fin du XIIIe siècle des dimensions qui sont exceptionnelles pour la ville occidentale du temps, où la place publique n'existe pas encore, et que l'image de Constantinople et de ses places a inspirées.

En outre, il se discerne des phases au cours desquelles, très clairement, il ne suffit plus au pouvoir vénitien d'affirmer son indépendance, sa richesse, sa puissance croissante. Il lui faut aussi absorber le décor de Byzance, le copier, le refaire. Les historiens de l'art et de l'architecture individualisent ainsi, au bord de la lagune, des séquences de byzantinisme affiché.

L'une des plus manifestes suit bien sûr la Quatrième croisade. Sans surprise, après la prise de Constantinople et le partage entre les vainqueurs de l'Empire byzantin (1204), au temps où Venise est devenue maîtresse du Quart et demi de la Romanie, les interventions reprennent dans la basilique. Les murs extérieurs et intérieurs sont recouverts de marbres polychromes précieux venus de Romanie. Des vantaux de bronze d'époque justinienne sont adaptés au portail central et à la porte sud. Toute la ville s'enrichit des dépouilles de l'Empire d'Orient mais la basilique est le lieu où ces trophées convergent pour signifier qu'une *translatio imperii* a opéré et que Venise, cette fois, est devenue une autre Byzance. Sur la façade, on dresse les quatre chevaux de bronze rapportés de l'hippodrome. Le groupe sculpté en porphyre des Tétrarques est installé entre le palais et l'église, à l'angle de la basilique. A Saint-Marc arrive aussi la Vierge Nicopeia, une icône du début du XIIe siècle que l'on croyait, en raison de sa beauté, avoir été peinte par la main de l'apôtre Luc, sous l'effet d'une inspiration divine. Mais le trésor s'emplit aussi d'objets précieux: reliquaires, diadèmes, missels, calices, coupes, vases et icônes sortis des ateliers byzantins...

Un deuxième temps fort se distingue bien sûr après la prise de Constantinople en 1453. La république de Venise se déclare prête à assumer l'héritage et à conclure, pacifiquement cette fois, une *translatio* dont on voit qu'elle était depuis longtemps entamée. Les reliques comptent dans ces transferts. Une première vague s'était enclenchée après la Quatrième Croisade et elle avait contribué à sanctionner la nouvelle hégémonie impériale de Venise en même temps qu'à sacraliser son territoire. La deuxième vague prend place durant la seconde moitié du XVe siècle. Les reliques de tout l'Orient avaient convergé vers Constantinople. Ces mêmes reliques, sauvées des Infidèles, arrivent dans les

lagunes et viennent grossir le trésor déjà important qui y était conservé. Elles sont destinées, répètent les Vénitiens, à transformer leur ville en pôle spirituel, en cité élue, en avant-poste combattant le péril ottoman aux frontières de la Chrétienté. Le pouvoir vénitien utilise, à destination de l'Italie et de l'Europe chrétienne, ces opérations de sauvetage de reliques et cette communication politique est capitale en ces années où il est souvent reproché aux Vénitiens de commercer avec les Turcs plutôt que de les combattre.

La donation du cardinal Bessarion, qui avait été patriarche de Constantinople, s'insère dans ce mouvement. Ce prélat choisit de donner tous ses manuscrits à la ville qu'il nomme l'*alterum Byzantium*. ces manuscrits arrivent à Venise en août 1469. La bibliothèque, qui devait les abriter, ne sera construite qu'au XVIe siècle. Mais les résonances symboliques de ce legs, dans le contexte de *translatio imperii* qui caractérise alors l'histoire de Venise, sont très fortes. Alors que Florence se définit comme la nouvelle Athènes, Venise peut, grâce aux manuscrits Bessarion, affirmer qu'elle succède à Byzance puisqu'elle reçoit la tradition de la capitale perdue de l'Orient chrétien.

Il faudrait encore laisser place au néo-byzantinisme évident qui caractérise dans les mêmes décennies la construction ou la rénovation de très prestigieux monuments sacrés vénitiens: Santa Maria dei Miracoli, San Michele in Isola, San Zaccaria... Tous ces éléments participent d'un même programme. Venise, au nom de sa liberté, de sa puissance et de sa piété, recueille l'héritage de la ville qui fut la deuxième Rome, la capitale de l'empire chrétien et met en œuvre une éclatante *renovatio*, une restauration.

On comprend l'émerveillement des visiteurs de passage à Venise dans les dernières années du XVe siècle. En 1462, à Constantinople, l'église des Douze-Apôtres, antique modèle de la basilique Saint-Marc avait été détruite et la première mosquée impériale ottomane avait été bientôt édifée sur son site. Mais à Venise, la «basilique d'or», comme la nomment certains textes vénitiens, continuait à dresser fièrement ses coupes sur la place. Elle était le plus beau monument sacré d'une ville qui se présentait comme la nouvelle Constantinople. Et ainsi la ville, née et demeurée des siècles durant dans la soumission de Byzance, avait-elle réussi à triompher de Byzance avant de s'approprier toute une part de son héritage économique, culturel, symbolique.

ΤΕΛΕΤΗ ΕΠΙΔΟΣΗΣ
ΤΟΥ ΤΙΜΗΤΙΚΟΥ ΤΟΜΟΥ ΜΕ ΤΙΤΛΟ:
«50 ΧΡΟΝΙΑ ΔΙΚΑΙΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ»
ΣΤΗΝ ΟΜΟΤΙΜΗ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ
ΤΗΣ ΝΟΜΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ
ΚΥΡΙΑ ΓΛΥΚΕΡΙΑ ΣΙΟΥΤΗ

Την 21^η Νοεμβρίου 2023, ημέρα Τρίτη και ώρα 19.00, στο Αμφιθέατρο «Άλκης Αργυριάδης» του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, πραγματοποιήθηκε η τελετή επίδοσης Τιμητικού Τόμου στην Ομότιμη Καθηγήτρια της Νομικής Σχολής κυρία **Γλυκερία Σιούτη**, με τίτλο: **«50 χρόνια Δίκαιο Περιβάλλοντος»**.

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

- * Προσφώνηση από το μέλος του Συμβουλίου Διοίκησης του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, Καθηγητή της Νομικής Σχολής, κύριο Σπυρίδωνα Βλαχόπουλο.
- * Χαιρετισμός από τον Κοσμήτορα της Νομικής Σχολής, Καθηγητή κύριο Λίνο-Αλέξανδρο Σισιλιάνο.
- * Ομιλίες από τους:
 - Διευθυντή του ΠΜΣ Δικαίου Περιβάλλοντος και Πρόεδρο της Ελληνικής Εταιρείας Δικαίου του Περιβάλλοντος, Καθηγητή κύριο Γεώργιο Δελλή
 - Διευθύντρια του Τομέα Δημοσίου Δικαίου της Νομικής Σχολής του ΕΚΠΑ, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια κυρία Αικατερίνη Ηλιάδου
 - απόφοιτο του ΠΜΣ Δικαίου Περιβάλλοντος της Νομικής Σχολής του ΕΚΠΑ, δικηγόρο, κυρία Ζέτα Ζυγούρη
 - απόφοιτο του ΠΜΣ Δικαίου Περιβάλλοντος της Νομικής Σχολής του ΕΚΠΑ, δικηγόρο, κυρία Μελίνη Καλογεράκη.

- * Επίδοση του Τιμητικού Τόμου στην Ομότιμη Καθηγήτρια, κυρία Γλυκερία Σιούτη.
- * Αντιφώνηση της τιμωμένης.

ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΥ

Καθηγητή της Νομικής Σχολής και Μέλους του Συμβουλίου Διοίκησης του ΕΚΠΑ

ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΗ

Εκ μέρους του Συμβουλίου Διοίκησης του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, θα ήθελα να σας καλωσορίσω στην τελετή επίδοσης του Τόμου «50 χρόνια Δίκαιο Περιβάλλοντος» προς τιμήν της Ομότιμης Καθηγήτριας Γλυκερίας Σιούτη. Ο χαιρετισμός αυτός λαμβάνει χώρα υπό διπλή ιδιότητα, αφού είχα τη χαρά και την τιμή να συνυπηρετήσω με την τιμώμενη Καθηγήτρια από το 2003 έως και την αφυπηρέτησή της στον Τομέα Δημοσίου Δικαίου της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου μας.

Για το επιστημονικό έργο και τη γενικότερη προσφορά της στο Πανεπιστήμιο και το Δημόσιο Δίκαιο θα μιλήσουν άλλοι αγαπητοί συνάδελφοι εν εκτάσει. Θα ήθελα μόνο να επισημάνω ότι η Γλυκερία Σιούτη ίδρυσε το Δίκαιο Περιβάλλοντος. Με τα βιβλία της και τη διδασκαλία της, ανέπτυξε το Περιβαλλοντικό Δίκαιο και φρόντισε να αφήσει άξιους συνεχιστές του έργου της, όπως τον αγαπητό συνάδελφο Γιώργο Δελλή.

Δεν χρειάζεται βέβαια να επιχειρηματολογήσω εκτενώς για να τονίσω την ιδιαίτερη σημασία του Περιβαλλοντικού Δικαίου: Δεν αφορά μόνον την παρούσα γενεά, αλλά και τις επόμενες γενεές. Το περιβάλλον δεν μας ανήκει. Το κληρονομήσαμε από τους προγόνους μας και οφείλουμε να το παραδώσουμε στους απογόνους μας. Οι αρχές της αειφορίας, της βιώσιμης ανάπτυξης και της διαγενεακής ισότητας ανήκουν στον πυρήνα του Περιβαλλοντικού Δικαίου. Περαιτέρω, το Δίκαιο του Περιβάλλοντος, που ίδρυσε ουσιαστικά και διακόνησε η τιμώμενη Καθηγήτρια, είναι το κατεξοχήν ολιστικό δίκαιο: Αγκαλιάζει όλους τους κλάδους του δικαίου· και το Δημόσιο και το Ιδιωτικό και το Ποινικό Δίκαιο. Και βεβαίως δεν αφορά μόνο τη νομική επιστήμη, αφού το Περιβαλλοντικό Δίκαιο προϋποθέτει τη συνεργασία με πολλούς άλλους επιστημονικούς κλάδους. Ο νομικός οφείλει να συνεργαστεί με περιβαλλοντολόγους, χωροτάκτες, γεωλόγους, τοπογράφους, πολιτικούς μηχανικούς και επιστήμονες από πολλούς άλλους κλάδους. Με τον τρόπο αυτόν, το Περιβαλλοντικό Δίκαιο αποτελεί έκφραση και πραγμάτωση της αναγκαιότητας διεπιστημονικής προσέγγισης όλων των σημαντικών προβλημάτων που βιώνει η σύγχρονη ανθρωπότητα.

Θα ήταν λάθος όμως να μην τονιστεί και η συνεισφορά της Γλυκερίας Σιούτη και στο Διοικητικό και στο Δημόσιο Δίκαιο γενικότερα. Πόσες φορές, λ.χ., δεν συμβουλευτήκαμε τα βιβλία της για τη γνωμοδοτική διαδικασία και το έννομο συμφέρον;

Αυτό ίσως που δεν είναι ευρύτερα γνωστό είναι ότι η τιμώμενη Καθηγήτρια συνεχίζει να προσφέρει στη Νομική Σχολή και στο Πανεπιστήμιό μας. Διδάσκει ανελλιπώς και μετά την αφυπηρέτησή της στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών του Δημοσίου και του Περιβαλλοντικού Δικαίου και είναι πάντα πρόθυμη να μας βοηθήσει, εμάς τους νεώτερους συναδέλφους της, με τις συμβουλές και την εμπειρία της.

Αξιότιμη τιμώμενη Καθηγήτρια, αγαπητή μας Γλυκερία. Σε ευχαριστούμε για όσα προσέφερες και σου ευχόμαστε υγεία και να συνεχίσεις με την ίδια δημιουργικότητα.

Σας ευχαριστώ πολύ.

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΔΕΛΛΗ

Καθηγητή της Νομικής Σχολής του ΕΚΠΑ, Διευθυντή του ΠΜΣ Δίκαιο Περιβάλλοντος και Προέδρου της Ελληνικής Εταιρείας Δικαίου του Περιβάλλοντος

ΟΜΙΛΙΑ

Είμαι εδώ για να τιμήσω την κυρία Σιούτη με μια διπλή ιδιότητα, που ουσιαστικά είναι και μια συνέχεια των ιδιοτήτων της αγαπημένης Λίτσας: ως Πρόεδρος της Ελληνικής Εταιρείας Δικαίου του Περιβάλλοντος και ως Διευθυντής του Μεταπτυχιακού «Δίκαιο Περιβάλλοντος».

Το Δίκαιο Περιβάλλοντος είναι ο μοναδικός κλάδος με ημερομηνία γέννησης. Πέρυσι έκλεισε μισό αιώνα ζωής, τότε με τη Διάσκεψη του ΟΗΕ στη Στοκχόλμη το 1972. Είναι μια κατάκτηση της δικής μας εποχής, ένα σύγχρονο, οικουμενικό δημιούργημα, μια συνεχώς εξελισσόμενη πρόκληση των δικών μας γενεών, αλλά και των επόμενων, γιατί, στο κάτω κάτω της γραφής, αυτό που κάνουμε για τη Φύση απευθύνεται περισσότερο στις επόμενες γενιές. Το είπε και ο Σπύρος (Βλαχόπουλος). Πρόκειται για ένα δίκαιο προοπτικό, μελλοντο-κεντρικό, με εσχατολογικές διαστάσεις· γι' αυτό και είναι τόσο καινοτόμο, ίσως και εικονοκλαστικό για τη νομική επιστήμη.

Το Δίκαιο του Περιβάλλοντος εμφανίζει όμως και ένα δεύτερο, ιδιαίτερα ελκυστικό χαρακτηριστικό. Είναι εν πολλοίς γένους θηλυκού. Αφενός, η άνθησή του συμπίπτει χρονικά με την πρώτη πραγματική περίοδο ισότητας των φύλων ή τουλάχιστον μιας δυναμικής προσπάθειας ισότητας των δύο φύλων στην παγκόσμια ιστορία. Αφετέρου, γιατί είναι ένα αντικείμενο το οποίο προϋποθέτει αυξημένη φαντασία, ευαισθησία και ενσυναίσθηση. Συνδέθηκε με σπουδαίες γυναίκες. Σκέφτομαι τη Ρέιτσελ Κάρσον, όταν έγραφε, πριν από περισσότερα από 50 χρόνια, το 1962, το «*The Silent Spring*», το βιβλίο με το οποίο ουσιαστικά ξύπνησε την Αμερική και πρωτοξεκίνησε η συζήτηση για το οικολογικό ζήτημα ενόψει των καταστροφικών συνεπειών της χημικής βιομηχανίας μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Σκέφτομαι τη Γκρο Χάρλεμ Μπρούντλαντ, την πρώτη Πρωθυπουργό της Νορβηγίας, η οποία πρόσφερε το όνομά της, όπως οι περισσότεροι ίσως θυμάστε, στην έκθεση του ΟΗΕ για τη βιώσιμη ανάπτυξη, το «*Our Common Future*» του 1987. Υπάρχουν και άλλες γυναίκες με σημαντικό «πράσινο» αποτύπωμα στη χώρα μας, όπως η Αξιότιμη

Πρόεδρος της Δημοκρατίας, κ. Αικατερίνη Σακελλαροπούλου. Στο Πανεπιστήμιό μας, θα έλεγα ότι τη θέση αυτή, μιας σπουδαίας γυναίκας που ταύτισε την επιστημονική της πορεία με την ανάδειξη του περιβαλλοντικού ζητήματος, κατέχει επάξια η Καθηγήτρια Γλυκερία Σιούτη.

Πριν αποφοιτήσει από τη Νομική Σχολή της Αθήνας, το 1977, είχε αποφασίσει να αφιερωθεί στο συγκεκριμένο αντικείμενο. Διόλου τυχαίο, αν θυμηθεί κανείς ότι το νέο, τότε, Σύνταγμα του 1975 ήταν από τα πρώτα παγκοσμίως που εισήγαγαν ένα άρθρο, για την Ελλάδα το διάσημο άρθρο 24 Σ, επιβάλλοντας την προστασία του περιβάλλοντος. Να θυμίσω ότι την ίδια περίοδο, το 1976, η ελληνική κοινωνία ξυπνούσε από τον λήθαργο της οικολογικής αδιαφορίας με τους στίχους του Γκάτσου, τη μουσική του Χατζιδάκι για τον *«Εφιάλη της Περσεφόνης»*. Η Λίτσα –με αυτό το όνομα την αποκαλώ γιατί έτσι τη γνωρίσαμε και οι μετέπειτα μαθητές της και οι μετέπειτα συνάδελφοί της– θα εκπονήσει το διδακτορικό της με τίτλο *«Συνταγματική Κατοχύρωση της Προστασίας του Περιβάλλοντος»*, το 1985. Στη συνέχεια, ως μέλος της Νομικής Σχολής Αθηνών, θα εισαγάγει τη διδασκαλία του του Δικαίου Περιβάλλοντος σε προπτυχιακό επίπεδο στα τέλη της δεκαετίας του '80, όταν ακόμα το γνωστικό αυτό αντικείμενο παρέμενε άγνωστο στη μεγάλη πλειονότητα των διεθνών Πανεπιστημίων. Μια δεκαετία αργότερα, ως τακτική πλέον καθηγήτρια, θα πρωτοστατήσει ώστε το ίδιο αντικείμενο να προστεθεί στον κύκλο Μεταπτυχιακών Σπουδών στο Δημόσιο Δίκαιο. Από το 2014 –σε λίγο θα κλείσουμε μια δεκαετία– η διοργάνωση διακριτής μεταπτυχιακής κατεύθυνσης για το Δίκαιο Περιβάλλοντος εντός του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών της Νομικής Σχολής Αθηνών αποτελεί μια αυτονόητη εξέλιξη, υπό τη δική της μέριμνα και διεύθυνση.

Αντίστοιχα στοχευμένο είναι και το μεγάλο συγγραφικό έργο της Καθηγήτριας Σιούτη. Το *«Εγχειρίδιο Δικαίου Περιβάλλοντος»*, το οποίο διανύει την 4^η έκδοσή του, αποτελεί εδώ και δεκαετίες το σημείο αναφοράς του νομικού κόσμου. Επίσης, η κ. Σιούτη έχει διατελέσει εδώ και δεκαετίες ενεργό μέλος της Εταιρείας Δικαίου Περιβάλλοντος και πρώην Πρόεδρός της, συμβάλλοντας στο οικολογικό ζήτημα και υπό αυτήν την ιδιότητα.

Πέρυσι τον Ιούνιο, σε αυτήν την αίθουσα, ακριβώς μισό αιώνα μετά τη Διάσκεψη της Στοκχόλμης, το Μεταπτυχιακό του Δικαίου Περιβάλλοντος αποφάσισε να τιμήσει την Καθηγήτριά του, την κ. Σιούτη, ενόψει της αφυπηρέτησής της με τον τρόπο που της αρμόζει: με ένα Συνέδριο και έναν Τιμητικό Τόμο, στον οποίο συνέβαλαν αποκλειστικά πρώην φοιτητές της. Αν και μας έτρωγε το χέρι μας να γράψουμε και κάποιοι άλλοι, τελικά

αποφασίσαμε να είναι αποκλειστικά πρώην φοιτητές της. Πρόκειται για συμβολές οι οποίες επιχειρούν να φωτογραφίσουν το παρόν και να προβλέψουν κάπως το μέλλον· ένα εγχείρημα δύσκολο, μιας και αφορά ένα τόσο ζωντανό πεδίο, εκείνο της περιβαλλοντικής έννομης προστασίας.

Ο τόμος που της επιδίδουμε σήμερα έχει μεγάλη χρηστική αξία. Αποτελεί οιονεί μαγνητική τομογραφία του περιβαλλοντικού θετικού δικαίου στην Ελλάδα σε όλα σχεδόν τα επιμέρους αντικείμενά του, όπως αποκρυσταλλώθηκε την τελευταία δεκαετία. Φιλοδοξεί να είναι μια μικρή πράσινη εγκυκλοπαίδεια, για τα δάση και τη βιοποικιλότητα, τη δημόσια ρύθμιση του χώρου, την περιβαλλοντική αδειοδότηση, την περιβαλλοντική δίκη, τα ύδατα, και τόσα άλλα. Αποτυπώνει το *status quo*, όχι ως κατάληξη αλλά ως ενδιάμεση στάση σε έναν διαρκώς εξελισσόμενο κόσμο.

Στο οικολογικό ζήτημα δεν νοείται τέλος της ιστορίας. Πρόκειται μάλλον για την αέναη προσπάθεια ώστε να αποφευχθεί ένα τραγικό τέλος στην ιστορία αυτού του κόσμου. Επομένως, καθετί που θα βρείτε στις σελίδες αυτού του βιβλίου δεν αποτελεί θέσφατο. Είναι αντικείμενο επανασυζήτησης και βελτίωσης. Τι να πρωτοπάρω ως παράδειγμα; Την περιβαλλοντική δίκη και το πώς η κλιματική κρίση μάς αναγκάζει να ξαναδούμε το ζήτημα του έννομου συμφέροντος και της ενεργητικής νομιμοποίησης, ένα από τα αγαπημένα θέματα της κ. Σιούτη. Τον χωρικό σχεδιασμό και την ανάγκη να συνεκτιμάται στη χάραξη της πολιτικής και στη νομική αξιολόγηση των διοικητικών επιλογών. Τη φέρουσα ικανότητα, ιδίως των ευαίσθητων οικοσυστημάτων. Τη διαχείριση των αποβλήτων, ως συνιστώσα μιας κυκλικής οικονομίας στην οποία η αρχή της ενσωμάτωσης της περιβαλλοντικής προστασίας αποκτά ένα νέο περιεχόμενο.

Όλα τα επιμέρους αντικείμενα συμβάλλουν σε έναν κοινό απώτερο σκοπό, που δεν είναι άλλος από την *αναζήτηση ενός πράσινου βιώσιμου κύκλου*. Τι πιο συμβολικό για τον κύκλο της ζωής και της βιωσιμότητας απ' το να τιμούν την Καθηγήτρια Σιούτη οι φοιτητές της, οι επόμενες γενιές των ειδικών στο Δίκαιο Περιβάλλοντος. Χάρη σ' αυτό το Συνέδριο συνειδητοποιείτε πόσοι πολλοί είναι. Τους ευχαριστώ την καθεμία και τον καθένα από αυτούς ξεχωριστά για τη συνεισφορά τους, είτε την οργανωτική είτε τη συγγραφική.

Από τα γεννοφάσκια αυτού του νομικού κλάδου η Λίτσα διείδε τη σημασία του, μερίμνησε για τη διαρκή του ανάπτυξη στις αίθουσες και τις βιβλιοθήκες της Νομικής Σχολής Αθηνών. Μαζί της, το Δίκαιο Περιβάλλοντος ωρίμασε και απέκτησε αναγνώριση, μεταλαμπαδεύτηκε σε μαθητές, συνεχιστές και φίλους. Αποτελεί πλέον αυτονόητο κομμάτι της αναγκαίας νομικής γνώσης, η οποία

είναι ιδιαίτερα κρίσιμη για ένα κράτος, μια ήπειρο και έναν πλανήτη οι οποίοι επιζητούν την αναστροφή των καταστροφικών τους έξεων. Πρόκειται για μια αλήθεια την οποία η Καθηγήτρια Σιούτη αντιλήφθηκε έγκαιρα και τη μοιράστηκε μαζί μας. Την ευχαριστούμε γι' αυτό, πάνω απ' όλους εγώ που είχα τη χαρά να υπάρξω και φοιτητής και συνάδελφός της. Νομίζω ότι φέρω ένα χρέος, να συνεχίσω το πολύτιμο έργο της, τόσο στην Εταιρεία Δικαίου Περιβάλλοντος όσο και στο ακαδημαϊκό φυτώριο που πρώτη εκείνη καλλιέργησε.

Σε ευχαριστούμε πολύ, Λίτσα!

ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗΣ Ν. ΗΛΙΑΔΟΥ

Αναπληρώτριας Καθηγήτριας της Νομικής Σχολής του ΕΚΠΑ και Διευθύντριας του Τομέα Δημοσίου Δικαίου

ΟΜΙΛΙΑ

Ο Τομέας Δημοσίου Δικαίου της Νομικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών συστάθηκε με το άρθρο μόνον παράγραφος 3 της από 14/15.3.1983 και με αριθμό Β1/300 (Εθν. Παιδείας) και τίτλο «Σύσταση Τομέων στο Τμήμα Νομικής του Πανεπιστημίου Αθηνών» (ΦΕΚ Β΄ 105/1983) υπουργικής απόφασης, βάσει των εξουσιοδοτικών διατάξεων των άρθρων 6 (παρ. 4) και 30 (παρ. 4) του Ν. 1268/1982 «για τη δομή και λειτουργία των Ανωτάτων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων» (ΦΕΚ Α΄ 87). Σύμφωνα με την εν λόγω υπουργική απόφαση, γνωστικό αντικείμενο του Τομέα αποτελούν το Συνταγματικό, το Διοικητικό, το Δημοσιονομικό και Φορολογικό Δίκαιο και η Γενική Πολιτειολογία. Η *ratio* της σύστασης ενός ειδικού τομέα για το δημόσιο δίκαιο αντιστοιχίζεται στη *summa divisio* της έννομης τάξης, στη θεμελιώδη δηλαδή διάκριση μεταξύ Δημοσίου και Ιδιωτικού Δικαίου. Ο όγκος βέβαια του Ιδιωτικού Δικαίου κατά τον χρόνο σύστασης του Τομέα, στις αρχές της δεκαετίας του 1980, ήταν ακόμη σαφώς μεγαλύτερος από εκείνον του Δημοσίου Δικαίου και η πρακτική σημασία που αποδιδόταν στο Ιδιωτικό Δίκαιο ήταν σαφώς μεγαλύτερη, όπως θα ήταν μάλλον αναμενόμενο λίγα μόλις χρόνια μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας και του κράτους δικαίου.

Στα χρόνια που ακολούθησαν, εξαιτίας των συστηματικών προσπαθειών των θεμελιωτών του Τομέα, ιδίως των αειμνήστων καθηγητών Επαμεινώνδα Σπηλιωτόπουλου και Πρόδρομου Δαγτόγλου, και αργότερα του αείμνηστου καθηγητή Αριστόβουλου Μάνεση και του Επίτιμου Καθηγητή Γεωργίου Κασιμάτη, ο Τομέας Δημοσίου Δικαίου απέκτησε τη δική του φυσιογνωμία και βαρύτητα στο πλαίσιο της ευρύτερης ακαδημαϊκής κοινότητας. Ακόμη, οι καθηγητές οι οποίοι κλήθηκαν να συνεχίσουν αυτή την παράδοση, μεταξύ των οποίων εξέχουσα ήταν η συμβολή της τιμώμενης σήμερα, ομότιμης καθηγήτριας της Νομικής Σχολής του ΕΚΠΑ κ. Γλυκερίας Σιούτη, συνέβαλαν καθοριστικά στην εμπέδωση της σημασίας και του ρόλου του Δημοσίου Δικαίου. Η ανάδειξη της σημασίας του Δημοσίου Δικαίου και των μηχανισμών ελέγχου της δράσης του κράτους χάριν του σεβασμού της αρχής της νομιμότητας και της προστασίας

της ελευθερίας των ατόμων είναι σε μεγάλο βαθμό αποτέλεσμα των δικών τους προσπαθειών. Συστηματοποίησαν και δεν είναι υπερβολή να πούμε ότι θεμελίωσαν γερά το Ελληνικό Δημόσιο Δίκαιο, το οποίο σήμερα στον παγκόσμιο επιστημονικό διάλογο διεκδικεί επάξια τη δική του φωνή.

Με την πάροδο των ετών η σημασία του Δημοσίου Δικαίου για το σύνολο της έννομης τάξης διευρύνθηκε ουσιαστικά: Κατ' αρχήν η παρέμβαση του κράτους στην οικονομική και κοινωνική ζωή έγινε εντονότερη και βαθύτερη. Αυτό έγινε τόσο στην περίοδο της ευθείας ανάμειξης του κράτους στην οικονομία καθ' υποκατάσταση της ιδιωτικής επιχειρηματικής δραστηριότητας, δηλαδή στην περίοδο του δημόσιου μονοπωλίου, όσο και στην περίοδο της απελευθέρωσης των αγορών, όταν αναδείχθηκε ο ρυθμιστικός ρόλος του κράτους. Ακόμη, διαμορφώθηκε το συνολικό σύστημα της Διοικητικής Δικαιοσύνης, το οποίο εφαρμόζεται ως ενιαίο σύστημα παροχής δικαστικής προστασίας έναντι του κράτους, όπως επιβάλλεται κατά το δυαδικό σύστημα οργάνωσης της Δικαιοσύνης και σύμφωνα με τα άρθρα 93 και 94 του Συντάγματος. Τέλος, εμφανίστηκαν μεγάλα προβλήματα, όπως είναι το πρόβλημα της περιβαλλοντικής προστασίας, και ήδη πλέον το πρόβλημα της προστασίας του κλίματος. Η αποτελεσματική αντιμετώπιση τέτοιων προβλημάτων υπερβαίνει κατά πολύ το ατομικό - ιδιωτικό επίπεδο και καθιστά αναγκαία την παρέμβαση και δράση του κράτους. Αποτέλεσμα τούτων ήταν η ύλη του Δημοσίου Δικαίου να διευρυνθεί και οι ανάγκες συστηματικής ταξινόμησης και μελέτης των επιμέρους κανόνων που υπάγονται στον ευρύτερο κύκλο του Δημοσίου Δικαίου να στρέψουν το βλέμμα προς την εξειδίκευση.

Η καθηγήτρια κ. Σιούτη, με μεγάλη διορατικότητα για την εποχή, διέγινωσε τη σημασία της εξειδίκευσης για το σύγχρονο Δημόσιο Δίκαιο. Έχοντας στέρεο επιστημονικό υπόβαθρο σε έναν από τους πλέον κλασικούς πυλώνες του Δημοσίου Δικαίου και συγκεκριμένα στο Διοικητικό Δίκαιο, θεμελίωσε και ανέπτυξε έναν νέο ειδικό κλάδο της επιστήμης του Δημοσίου Δικαίου στην Ελλάδα: το Δίκαιο του Περιβάλλοντος, ως κλάδο του Διοικητικού Δικαίου, το οποίο άλλωστε είναι και το σημείο αναφοράς για τη σημερινή εκδήλωση. Όταν ξεκίνησε διεθνώς η επιστημονική συζήτηση για το Δίκαιο του Περιβάλλοντος, μετά από τις πρώτες μεγάλες περιβαλλοντικές καταστροφές σε παγκόσμια κλίμακα, δεν ήταν εύκολο να φανταστεί κανείς τις διαστάσεις που επρόκειτο να λάβει αργότερα και αντίστοιχα τη σημασία του. Οι πρώτες προσπάθειες συστηματοποίησης του οικείου πλαισίου περιλάμβαναν την ερμηνεία του άρθρου 24 Σ, θέμα άλλωστε της διδακτορικής διατριβής της τιμωμένης, και τη συστηματική προσέγγιση και ερμηνεία των ειδικών νομοθετημάτων για την

προστασία του περιβάλλοντος. Στη σύγχρονη εποχή, το Δίκαιο του Περιβάλλοντος έχει οριζόντια σημασία για το σύνολο της έννομης τάξης. Αγγίζει κάθε είδους δραστηριότητα και αποτελεί παράμετρο για τη διαμόρφωση της πολιτικής και του δικαίου κατ' επέκταση σε όλους τους τομείς. Η θεμελιώδης σημασία του Δικαίου του Περιβάλλοντος είναι εξάλλου ιδιαίτερα εμφανής στην περίπτωση της ειδικής προστασίας του κλίματος που βρίσκεται στο επίκεντρο της σύγχρονης προβληματικής και επηρεάζει σε τέτοιο βαθμό την κατανόηση του Δημοσίου Δικαίου, ώστε δεν θα ήταν υπερβολή να υποστηριχθεί ότι δίπλα στις βασικές αρχές οργάνωσης της έννομης τάξης, δηλαδή δίπλα στην αρχή του κοινωνικού κράτους δικαίου (άρθρο 25 Σ), πρέπει να τυποποιηθεί και η αρχή της προστασίας του κλίματος. Η προστασία του κλίματος ανάγεται στην προστασία των οντολογικών προϋποθέσεων της ανθρώπινης ζωής, στην προστασία των επόμενων γενεών που πρέπει να ζήσουν καλύτερα από την παρούσα, στην προστασία της αφηρημένης αξίας του ανθρώπου διαχρονικά. Με την έννοια αυτή είναι θεμελιώδους σημασίας.

Η ομότιμη καθηγήτρια κ. Γλυκερία Σιούτη υπηρέτησε με προσήλωση και συνέπεια το Διοικητικό Δίκαιο και το Δίκαιο του Περιβάλλοντος, τόσο με την ιδιότητά της στο πλαίσιο της διδασκαλίας στη Νομική Σχολή του ΕΚΠΑ, όσο και με τη συμμετοχή της στον επιστημονικό διάλογο ευρύτερα, εντός της χώρας και διεθνώς, αλλά και με τη δράση της ως Δικηγόρου ενώπιον των ανωτάτων Δικαστηρίων και με τη συμμετοχή της σε φορείς άσκησης δημόσιας εξουσίας, όπως για παράδειγμα κατά τη διάρκεια της επιτυχούς θητείας της στη Ρυθμιστική Αρχή Ενέργειας. Της χρωστάμε πολλά και την ευχαριστούμε.

Κλείνοντας και γνωρίζοντας την αγάπη της για το περιβάλλον και τη λογοτεχνία, θα μου επιτρέψετε να της αφιερώσω ένα μικρό ποίημα:

(1863) *Emily Dickinson*

*'Nature' is what we see—
The Hill—the Afternoon—
Squirrel—Eclipse—the Bumble bee—
Nay—Nature is Heaven—
Nature is what we hear—
The Bobolink—the Sea—
Thunder—the Cricket—
Nay—Nature is Harmony—
Nature is what we know—*

*Yet have no art to say—
So impotent Our Wisdom is
To her Simplicity.*

ΜΕΛΙΝΗΣ ΚΑΛΟΓΕΡΑΚΗ

Δικηγόρου και αποφοίτου του ΠΜΣ Δικαίου Περιβάλλοντος της Νομικής Σχολής του ΕΚΠΑ

ΟΜΙΛΙΑ

Αξιότιμες κυρίες και αξιότιμοι κύριοι,
Αγαπητές φίλες και αγαπητοί φίλοι,

Ονομάζομαι Μελίνη Καλογεράκη και, όπως και πολλοί –κάποιοι ήδη από την 1η χρονιά έναρξης του Προγράμματος, κάποιοι άλλοι αργότερα– από όσους βρίσκονται σήμερα εδώ, είμαι απόφοιτος του ΠΜΣ Δικαίου Περιβάλλοντος της Νομικής του ΕΚΠΑ. Πράγματι, σχεδόν όλους σε αυτήν την αίθουσα μας ενώνει ένα κοινό ακαδημαϊκό παρελθόν, το οποίο σημαδεύτηκε από την Ομότιμη Καθηγήτρια κυρία Σιούτη. Και αυτό, ήδη από το 1^ο έτος της Σχολής, όταν διαβάσαμε από το «*βιβλίο των πολλών*», όπως το λέγαμε, για τη διοικητική πράξη και τη διοικητική διαδικασία, μέχρι το μεταπτυχιακό, χρόνια αργότερα, όπου η κυρία Σιούτη μας δίδαξε, από κοινού με τον κύριο Δελλή, Δίκαιο Περιβάλλοντος.

Είναι αλήθεια ότι όλοι οι απόφοιτοι είχαμε την τύχη να μάθουμε δίκαιο περιβάλλοντος από το άτομο το οποίο ουσιαστικά εισήγαγε αυτό το γνωστικό αντικείμενο στο ελληνικό πανεπιστήμιο. Και ασφαλώς, όχι μόνο δίκαιο περιβάλλοντος, αλλά και εν γένει διοικητικό δίκαιο. Έχουμε όλοι διαβάσει εγχειρίδια που έχει γράψει η κυρία Σιούτη και έχουμε μελετήσει νομολογία την οποία συνδιαμόρφωσε, ως δικηγόρος, η κυρία Σιούτη. Τη χρονιά που εγώ έκανα το μεταπτυχιακό είχαμε την ατυχία της πανδημίας του κορονοϊού και όλο το πρόγραμμα διεξήχθη διαδικτυακά. Πάντως, ακόμα και έτσι, η γνώση πέρασε, όπως πέρασαν και άλλα στοιχεία, ακόμα και κωμικά. Νομίζω σε όλους τους συμφοιτητές μας έχει μείνει η ατάκα της κυρίας Σιούτη «*Είστε χείμαρρος, κυρία Καλογεράκη! Είστε χείμαρρος, κύριε Γιακουμή!*», που νομίζω ότι ήταν ο ευγενικός τρόπος της κυρίας Σιούτη να πει «*Σαν πολλά μας τα 'πες!*». Σήμερα, το δίκαιο περιβάλλοντος ως κλάδος του δικαίου πρωταγωνιστεί, ενώ ακόμα πιο καίριος προβλέπεται να είναι ο ρόλος του και τα επόμενα χρόνια. Πάντως το σίγουρο είναι ότι υπάρχει μια φουρνιά δικηγόρων στην Ελλάδα σήμερα που έχει διδαχτεί δίκαιο περιβάλλοντος από την πηγή.

Για την αποψινή βραδιά, όλα ξεκίνησαν τον Οκτώβριο του 2021, όταν, με πρωτοβουλία του Καθηγητή κ. Γεώργιου Δελλή, γεννήθηκε η ιδέα της διοργάνωσης μιας επιστημονικής εκδήλωσης/ημερίδας και στη συνέχεια της συγγραφής Τιμητικού Τόμου προς τιμήν της Ομότιμης Καθηγήτριας κυρίας Σιούτη με περιεχόμενο τη συζήτηση επίκαιρων ζητημάτων και εξελίξεων εφ' όλης της ύλης του Περιβαλλοντικού Δικαίου. Ενδιαφερθήκαμε πολλοί, έγινε διανομή στα θέματα και ξεκινήσαμε για το πρώτο τμήμα αυτής της προσπάθειας, τη διοργάνωση της επιστημονικής εκδήλωσης, η οποία έλαβε χώρα τον Ιούνιο του 2022, σε αυτήν την αίθουσα.

Στη συνέχεια, οι ομιλητές συντάξαμε εισήγηση πάνω στο θέμα που αναπτύξαμε στην εκδήλωση και όλες αυτές οι εισηγήσεις οδήγησαν στη δημιουργία ενός Τιμητικού Τόμου 23 εισηγήσεων. Οι εισηγήσεις αυτές περιστρέφονται γύρω από τα εξής θέματα:

Το περιβάλλον, η Διοίκηση και ο Δικαστής

Δάση και Βιοποικιλότητα

Δημόσια ρύθμιση του χώρου

Το υδάτινο στοιχείο

Από τη διαχείριση αποβλήτων στην πρόκληση της κλιματικής αλλαγής

Οι διαφορετικές όψεις της βιωσιμότητας (Πολιτισμός, Οικονομία και Ευθύνη).

Σε συνεργασία με το Τμήμα Τυπογραφείου του Πανεπιστημίου και την Εταιρεία Αξιοποιήσεως και Διαχειρίσεως της Περιουσίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, ο Τιμητικός Τόμος, γέννημα-θρέμμα και συλλογικό αποτέλεσμα του Πανεπιστημίου Αθηνών, είναι σήμερα στα χέρια μας, τον αφιερώνουμε σε εσάς, κυρία Σιούτη, και σας ευχαριστούμε για όλα.

ΓΛΥΚΕΡΙΑΣ Π. ΣΙΟΥΤΗ

Ομότιμης Καθηγήτριας της Νομικής Σχολής του ΕΚΠΑ

ΑΝΤΙΦΩΝΗΣΗ

Ο Τόμος είναι καταπληκτικός, εκτός από το επιστημονικό περιεχόμενό του, είναι και αισθητικά καταπληκτικός, όπως άλλωστε και αυτή η αίθουσα. Ποίημα θα μπορούσα να σας πω αλλά δεν είναι η κατάλληλη στιγμή, παρ' όλα αυτά αισθάνομαι ποιητικά μέσα σ' αυτή την αίθουσα γιατί βρίσκομαι περιτριγυρισμένη από πολύ πολύ αγαπητούς φίλους και συναδέλφους, καθηγητές συναδέλφους, δικηγόρους συναδέλφους και δικαστές, τους οποίους μπορώ με κάθε σεβασμό να τους αποκαλέσω και αυτούς συναδέλφους και μάλιστα στα αντικείμενα με τα οποία ασχολήθηκα σε όλη μου τη ζωή και συνεχίζω να ασχολούμαι, τόσο δηλαδή με το διοικητικό δίκαιο όσο και με το δίκαιο περιβάλλοντος.

Υποτίθεται ότι δεν υπάρχουν στη ζωή συμπτώσεις, και είναι γνωστό τι έχει πει και ο Αϊνστάιν για τις συμπτώσεις. Έχει πει κάτι το οποίο με έχει αγγίξει και θεωρώ ότι έχει μεγάλη αλήθεια. Έχει πει λοιπόν ότι οι συμπτώσεις είναι ο τρόπος που έχει ο Θεός να δείχνει την ύπαρξή του. Αυτό, λοιπόν, έχει μεγάλη σχέση με αυτό που θα σας πω στη συνέχεια, διότι τόσο η πανεπιστημιακή σταδιοδρομία μου όσο και η ενασχόλησή μου με το δίκαιο περιβάλλοντος ξεκίνησαν από μια σύμπτωση, τουλάχιστον στην αρχή. Στη συνέχεια βέβαια και τα δύο με ενέπνευσαν και τα αγάπησα πολύ. Θεωρώ ότι μέσα σε αυτό τον χώρο δημιούργησα όσο μπόρεσα, και ελπίζω να συνεχίσω να δημιουργώ. Αλλά η αρχή ήταν σύμπτωση που πραγματικά σημάδεψε στη συνέχεια όλη μου τη ζωή.

Όταν είχα γυρίσει από τη Γαλλία, από τα μεταπτυχιακά στο Διοικητικό Δίκαιο, πηγαίνοντας στο ΣτΕ για μια δικηγορική υπόθεση (δούλευα τότε στο γραφείο του πατέρα μου), στο φανάρι της Βασιλίσσης Σοφίας ακριβώς συνάντησα τον Προκόπη Παυλόπουλο, ο οποίος με ενημέρωσε ότι έχουν γίνει προκηρύξεις θέσεων στο Πανεπιστήμιο. Είναι αμφίβολο, την εποχή εκείνη, με τα μυαλά που είχα και με τη συγκυρία της εποχής, που ήταν ενθουσιώδης αλλά καθόλου συστηματική, όπως είναι τώρα η ενασχόληση των νέων παιδιών με την επαγγελματική τους απασχόληση, αν θα είχα ασχοληθεί να δω ότι υπάρχουν προκηρύξεις και ότι ενδεχομένως μετά τις σπουδές που είχα κάνει στη Γαλλία θα μπορούσα να σταδιοδρομήσω εκεί. Με αυτή λοιπόν την ώθηση, ασχολήθηκα

με αυτές τις προκηρύξεις. Είχα τη μεγάλη τύχη να γνωρίσω τον Επαμεινώνδα Σπηλιωτόπουλο, που υπήρξε ο Καθηγητής μου και ο δημιουργός του Τομέα Δημοσίου Δικαίου, και έτσι άρχισε λοιπόν η σταδιοδρομία μου στο Πανεπιστήμιο. Μετά από μερικά χρόνια, πολύ λίγα, πάλι ο Προκόπης Παυλόπουλος είχε την ιδέα να ασχοληθώ με το περιβάλλον και την προστασία του. Εκείνη την εποχή πράγματι το Δίκαιο Περιβάλλοντος, στην Ελλάδα τουλάχιστον, ήταν άγνωστο. Αλλά και στην Ευρώπη και διεθνώς δεν ήταν δα και ο κλάδος στον οποίο θα έδιναν τότε μεγάλη σημασία. Έκανα λοιπόν τη διατριβή μου για τη συνταγματική κατοχύρωση της προστασίας του περιβάλλοντος, που στην πραγματικότητα είναι μια διατριβή στον πυρήνα του δημοσίου δικαίου και κυρίως των συνταγματικών δικαιωμάτων, και στη συνέχεια για σαράντα χρόνια, όπως είπε και ο Γιώργος Δελλής, ασχολήθηκα και με το διοικητικό δίκαιο αλλά και με το δίκαιο περιβάλλοντος.

Μέσα από αυτή τη δημοσιολογική περιβαλλοντική κατάσταση διαμορφώθηκε και όλη μου η ζωή. Γιατί πέρα από την αγαπημένη μου οικογένεια, που έχω τη χαρά να έχω τώρα στην αίθουσα, στην ίδια αίθουσα συγχρόνως βρίσκονται συνάδελφοι από τον Τομέα Δημοσίου Δικαίου, από τον οποίο έχω μόνο καλές και δημιουργικές αναμνήσεις, συνάδελφοι από το δικηγορικό μου γραφείο, από τους οποίους πάλι μόνο καλές αναμνήσεις και συνεργασίες έχω, και ακόμη από τη δικηγορική μου καριέρα, δικαστές του Συμβουλίου της Επικρατείας, πρόεδροι και αντιπρόεδροι, οι οποίοι στην πραγματικότητα συνδιαμόρφωσαν και αυτοί το Δίκαιο Περιβάλλοντος στην Ελλάδα.

Θέλω να πω λοιπόν ότι, μέσα από μια αρχικά ή φαινομενικά τυχαία σύμπτωση, διαμορφώθηκε ένα μεγάλο μέρος της ζωής μου, από το οποίο έχω αντλήσει εξαιρετική ευχαρίστηση, και διανοητική και συναισθηματική και κοινωνική, διότι σε όλους αυτούς τους τομείς αναπτύχθηκε μια ενθουσιώδης δραστηριότητα, και με τη συγγραφή επιστημονικών βιβλίων και με τη συμμετοχή σε συνέδρια και κυρίως με τη διδασκαλία στο Πανεπιστήμιο, που είναι πραγματικά ένα πάθος από το οποίο, έτσι και συνηθίσεις, πάρα πολύ δύσκολα απεξαρτάσαι, διότι η επαφή με τους φοιτητές και η ίδια η διδασκαλία λειτουργούν σαν ένα είδος διαρκούς αναζωογόνησης και αυτό εξηγεί πολλές φορές γιατί όσοι διδάσκουμε στο πανεπιστήμιο διατηρούμαστε περισσότερο νέοι ακόμα και στην εμφάνιση. Νομίζω ότι είναι η ενέργεια που ρουφάμε από τις νέες γενεές, ένα είδος ευγενούς βαμπτισμού. Το ίδιο όμως συμβαίνει και στον επαγγελματικό τομέα, όπου πρέπει να πω ότι το Δίκαιο του Περιβάλλοντος ως κλάδος ειδικού δημοσίου δικαίου είναι και μια εξαιρετική επαγγελματική

ενασχόληση, διότι συνδυάζει υποθέσεις που έχουν πάντοτε επιστημονικό ενδιαφέρον και συγχρόνως μπορεί να είναι και πολύ προσοδοφόρες. Επομένως, είναι ένας κλάδος στον οποίο συνιστώ ιδιαίτερα στους νεότερους επιστήμονες να εμβαθύνουν και να ασχοληθούν.

Για το ίδιο το Δίκαιο Περιβάλλοντος δεν είναι η ώρα και η κατάλληλη στιγμή να κάνουμε εκτενή ανάπτυξη. Συνοπτικά, θα ήθελα να πω ότι το έχω παρακολουθήσει από την αρχή της δημιουργίας του, από το 1972, με τη Διεθνή Συνδιάσκεψη της Στοκχόλμης, μέχρι σήμερα, και αυτό που μπορώ να πω είναι ότι πέρασε από μια ανθρωποκεντρική στην αρχή προσέγγιση, όπου η προστασία του περιβάλλοντος συνδεόταν κυρίως με την προστασία της δημόσιας υγείας, της ποιότητας της ζωής των ανθρώπων αλλά και την προστασία της οικονομικής ανάπτυξης, στην οικοκεντρική προσέγγιση, στην οποία η προστασία των φυσικών στοιχείων ως οικοσυστημάτων έχει και αυτοτελώς πρωτεύουσα σημασία. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι πρώτοι κανόνες δικαίου περιβάλλοντος διαμορφώθηκαν διεθνώς για να προστατεύσουν τη δημόσια υγεία και να αναχαιτίσουν την επιβράδυνση της οικονομικής ανάπτυξης.

Η αντίληψη ότι τα στοιχεία του περιβάλλοντος πρέπει να προστατεύονται καθαυτά ανέτειλε πολύ αργότερα, όταν αντιμετωπίστηκαν η φύση και τα φυσικά στοιχεία ως αγαθά τα οποία έπρεπε να προστατευτούν όχι μόνο γιατί προσφέρουν στην ανθρώπινη υγεία, ευπραγία και οικονομική ανάπτυξη αλλά και ως καθαυτά στοιχεία της φύσης. Πέρασαμε έτσι στη συνέχεια σε μια θεώρηση συγκρουσιακή, όπου έπρεπε να γίνεται στάθμιση, τόσο από τον νομοθέτη όσο και από τη διοίκηση αλλά και από τα δικαστήρια, ανάμεσα σε αυτά τα μεγέθη και τα αγαθά και να επιλέγεται κάθε φορά αυτό το οποίο έπρεπε να επικρατήσει.

Στην τελευταία και πιο ώριμη φάση του, το Δίκαιο Περιβάλλοντος είναι αυτό που ονομάζουμε σήμερα Δίκαιο της βιώσιμης ανάπτυξης, όπου γίνεται σαφές ότι δεν πρόκειται για σύγκρουση αντιτιθέμενων μεγεθών αλλά για αγαθά και συμφέροντα, τα οποία αλληλοσυμπληρώνονται και αλληλοεπηρεάζονται. Μάλιστα, πλέον, πέρα από το θέμα της βιώσιμης ανάπτυξης έχει μεγάλο ενδιαφέρον και ο συνδυασμός της προστασίας του περιβάλλοντος και γενικά του χειρισμού των περιβαλλοντικών θεμάτων υπό το πρίσμα του Δικαίου της Οικονομικής Ανάλυσης, στο οποίο ειδικεύεται ο κ. Δελλής, αλλά και ακόμα πιο πρόσφατα –άκουσον, άκουσον– της πολύ ενδιαφέρουσας αντίληψης ότι μέρος του περιβάλλοντος πια είναι ο άνθρωπος σε σχέση και με την ανάπτυξη της τεχνητής νοημοσύνης, θέμα με το οποίο ασχολείται ο κ. Βλαχόπουλος.

Όπως βλέπετε λοιπόν, είναι ένας κλάδος που διαρκώς εξελίσσεται, διαρκώς παρουσιάζει εκπλήξεις και έτσι κρατάει πάντοτε το ενδιαφέρον μας αλλά και τη χρησιμότητά του για την ποιότητα της ανθρώπινης ζωής και την αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση θεμάτων τα οποία πλέον κατατράχουν όλο τον πλανήτη, όπως είναι το πολύ γνωστό μας φαινόμενο της κλιματικής αλλαγής.

Κλείνοντας τη σύντομη τοποθέτησή μου, θα ήθελα να σας ευχαριστήσω όλους που είστε εδώ, κυρίως να ευχαριστήσω τους συναδέλφους μου πάνω απ' όλα και να πω ότι όχι απλώς είναι άξιοι συνεχιστές των όσων εγώ και η δικιά μου γενιά προσφέραμε στον Τομέα Δημοσίου Δικαίου στα θέματα του Διοικητικού Δικαίου και του Δικαίου Περιβάλλοντος αλλά και πολύ καλύτεροι από εμάς. Δεν θα μπορούσα να σκεφτώ καλύτερους συνεχιστές από τους συναδέλφους, για παράδειγμα τον κ. Βλαχόπουλο, τον κ. Δελλή, την κ. Ηλιάδου αλλά και τους άλλους συναδέλφους από τον Τομέα.

Αγαπητέ Γιώργο, σ' ευχαριστώ πάρα πολύ για την εκδήλωση που οργάνωσες, για την ωραία ιδέα σου για τον τιμητικό τόμο, τους φοιτητές που είναι εδώ και οι οποίοι εκφράστηκαν τόσο ωραία από την εκπρόσωπό τους, η οποία πραγματικά μίλησε με μια κρυστάλλινη διαύγεια και έναν ενθουσιασμό πάρα πολύ ανανεωτικό και να πω ότι δεν μπορώ να σου ευχηθώ τίποτε καλύτερο, παρά να βρεις κάποιον να συνεχίσει τη δουλειά σου, όπως συνεχίζεις εσύ τη δικιά μου!

ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2023

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΚΔΗΛΩΣΗ
ΣΤΗ ΜΝΗΜΗ ΤΟΥ Π. ΑΝΤΙΠΡΥΤΑΝΗ
ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ, ΟΜΟΤΙΜΟΥ
ΚΑΘΗΓΗΤΗ ΤΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ
ΑΝΤΩΝΙΟΥ ΚΟΥΤΣΕΛΙΝΗ

Την 11^η Δεκεμβρίου 2023, ημέρα Δευτέρα και ώρα 19.00, στη Μεγάλη Αίθουσα του Πανεπιστημίου Αθηνών, πραγματοποιήθηκε η επιστημονική εκδήλωση **στη μνήμη του π. Αντιπρύτανη του Πανεπιστημίου Αθηνών, Ομότιμου Καθηγητή της Ιατρικής Σχολής Αντωνίου Κουτσελίνη.**

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

- * Προσφώνηση από τον Πρύτανη του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, Καθηγητή κύριο Γεράσιμο Σιάσο.
- * Χαιρετισμοί από τους:
 - τ. Πρόεδρο της Δημοκρατίας, Ομότιμο Καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών, κύριο Προκόπιο Παυλόπουλο
 - π. Πρύτανη του Πανεπιστημίου Αθηνών, Επίτιμο Καθηγητή κύριο Γεώργιο Μπαμπινιώτη
 - π. Πρύτανη του Πανεπιστημίου Αθηνών, Επίτιμο Καθηγητή κύριο Χρήστο Κίττα.
- * Παρουσίαση του έργου και της προσωπικότητας του αείμνηστου Ομότιμου Καθηγητή Αντωνίου Κουτσελίνη από την τ. Αντιπρύτανη του Πανεπιστημίου Αθηνών, Καθηγήτρια κυρία Χαρά Σπηλιοπούλου.
- * Ομιλία από τον Ακαδημαϊκό, Καθηγητή κύριο Δημήτριο Νανόπουλο, με τίτλο: «Ο φίλος μου, ο Αντώνης»
- * Ομιλία από τον Σεβασμιώτατο Μητροπολίτη Δημητριάδος και Αλμυρού κ. Ιγνάτιο.

ΓΕΡΑΣΙΜΟΥ ΣΙΑΣΟΥ

Καθηγητή και Πρύτανη του ΕΚΠΑ

ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΗ

Αξιότιμε τ. Πρόεδρε της Δημοκρατίας, επίτιμε καθηγητή κ. Προκόπιο Παυλόπουλε,

Σεβασμιώτατε Μητροπολίτη Δημητριάδος και Αλμυρού, κ. Ιγνάτιε,

Αξιότιμε Ακαδημαϊκέ, καθηγητή κ. Νανόπουλε,

Αξιότιμε π. Πρύτανη, κ. Υπουργέ, επίτιμε καθηγητή κ. Μπαμπινιώτη,

Αξιότιμε π. Πρύτανη, κ. Υπουργέ, επίτιμε καθηγητή κ. Κίττα,

Αξιότιμε π. Πρύτανη, ομότιμε καθηγητή κ. Φορτσάκη,

Αξιότιμε Αντιπρόεδρε και αξιότιμα μέλη του Συμβουλίου της Διοίκησης του ΕΚΠΑ,

Αξιότιμη κυρία Αντιπρύτανη του ΕΚΠΑ,

Αξιότιμη τ. Αντιπρύτανη του Πανεπιστημίου Αθηνών, καθηγήτρια κυρία Σπηλιοπούλου,

Αξιότιμοι Κοσμήτορες, Πρόεδροι και μέλη της Συγκλήτου,

Αξιότιμοι κυρίες και κύριοι συνάδελφοι,

Αξιότιμη καθηγήτρια, κυρία Κουτσελίνη,

Εκλεκτοί προσκεκλημένοι,

Το Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, οι συνάδελφοι, οι μαθητές, η οικογένεια και οι φίλοι τιμούμε σήμερα, σε αυτή την επιστημονική εκδήλωση, τον αείμνηστο Καθηγητή Αντώνη Κουτσελίνη.

Ο Καθηγητής Αντώνης Κουτσελίνης έχει περάσει στην ιστορία του ΕΚΠΑ, καθώς υπηρέτησε το Πανεπιστήμιό μας επί 50 περίπου έτη και διέγραψε μια λαμπρή πορεία τόσο στην Ιατρική Σχολή όσο και στην Πρυτανεία.

Ξεκίνησε ήδη από τα φοιτητικά του χρόνια ως υποβοηθός στη Βιολογική Χημεία και στη Φαρμακολογία και στη συνέχεια ως έκτακτος βοηθός στο Εργαστήριο Ιατροδικαστικής και Τοξικολογίας, ανήλθε, δε, όλες τις βαθμίδες της λαμπρής ακαδημαϊκής του πορείας, ώστε σήμερα να θεωρείται ως ένας από τους σπουδαιότερους ακαδημαϊκούς δασκάλους στην ιστορία του Πανεπιστημίου. Ανέλαβε το Εργαστήριο Ιατροδικαστικής μετά από τις δύσκολες εποχές της μεταπολίτευσης και άφησε πίσω του το μεγαλύτερο και

σπουδαιότερο Εργαστήριο Ιατροδικαστικής και Τοξικολογίας της χώρας μας, όπως θα αναλύσουν διεξοδικά οι εκλεκτοί ομιλητές.

Ως Πρύτανης του ΕΚΠΑ, θα ήθελα να εξάρω τον ρόλο του στις διοικητικές θέσεις τις οποίες υπηρέτησε με ευσυνειδησία, επί σειρά ετών, αρχικά ως Διευθυντής του Κλινικοεργαστηριακού Τομέα, ως Αναπληρωτής Πρόεδρος, ως Πρόεδρος της Ιατρικής Σχολής και ως Αντιπρύτανης Ακαδημαϊκών Υποθέσεων.

Οι συνάδελφοί του αλλά και εμείς που ήμασταν φοιτητές του ζητούσαμε τη συμβουλή του για εκπαιδευτικά, επιστημονικά και ιατρονομικά ζητήματα. Το ώριμο πνεύμα του, η ευθυκρισία του, το τεράστιο εύρος των γνώσεών του και η μεγάλη κοινωνική του ευαισθησία χαρακτήριζαν συνολικά την πορεία του ως επιστήμονα και ως δασκάλου.

Το ερευνητικό και συγγραφικό του έργο ήταν πράγματι τεράστιο. Η παρουσία του ως πραγματογνώμονα στα Δικαστήρια της χώρας συζητείται ακόμη για τις σοβαρές υποθέσεις που απασχόλησαν την ελληνική κοινωνία.

Ο Καθηγητής Κουτσελίνης έδωσε περισσότερα από όσα πήρε από την κοινωνία. Όσες φορές του ζητήθηκε από την Πολιτεία να συνδράμει, ήταν παρών: στο Ανώτατο Υγειονομικό Συμβούλιο, στον Εθνικό Οργανισμό Φαρμάκων, στην Ιατρική Επιτροπή των Ολυμπιακών Αγώνων, στην Αστυνομική Ακαδημία, σε νομοπαρασκευαστικές επιτροπές και βεβαίως στην αναβάθμιση της ειδικότητας της Ιατροδικαστικής στην Ελλάδα. Για τη συνδρομή του έχει τύχει ελληνικών και διεθνών βραβεύσεων και υψηλών διακρίσεων για τη μεγάλη του προσφορά στην ιατρική επιστήμη και γενικότερα την ελληνική κοινωνία.

Το έτος 2006, σε αυτήν ακριβώς την αίθουσα, ο Καθηγητής στην αντιφώνησή του κατά την τελετή επίδοσης του τιμητικού του τόμου, είπε: *«Ανέλαβα τη διεύθυνση του Εργαστηρίου το 1981, το οποίο και υπηρέτησα επί 22 ολόκληρα χρόνια, και άφησα το εργαστήριο πριν από 3 περίπου χρόνια. Η λέξη “άφησα” δεν μπορεί να αποτυπώσει μια πραγματικότητα, γιατί δεν αφήνει κανείς ποτέ κάτι για το οποίο δούλεψε τόσα χρόνια και έχει βάλει μέσα του το μεγαλύτερο κομμάτι της ζωής του, την ψυχή του ολόκληρη. Έχει κάνει τη σπουδαιότερη ίσως επένδυση μιας ολόκληρης ζωής»*.

Η επένδυση αυτή έχει αποδώσει τα μέγιστα. Οι διάδοχοί του τον σκέφτονται πάντα με αγάπη και ευγνωμοσύνη, ακολουθούν τις ηθικές επιταγές που τους έχει αφήσει και συνεχίζουν το έργο του σε μια επιστήμη πολύ σημαντική και ταυτόχρονα πολύ απαιτητική.

Μέσα από το επιστημονικό αποτύπωμα που άφησε στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, μέσα από τους μαθητές και τις μαθήτριά του, η μνήμη του Καθηγητή Αντώνη Κουτσελίνη θα είναι αιώνια.

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗ

Επίτιμου Καθηγητή και π. Πρύτανη του ΕΚΠΑ

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ

Μάς λείπει. Μάς λείπει ο Αντώνης Κουτσελίνης. Μάς λείπει ο φίλος, ο πανεπιστημιακός, ο καθηγητής, ο γιατρός, ο άνθρωπος. Με το χαμόγελο, την διακριτικότητα, την εγκαρδιότητα, το λεπτό πείραγμα, αλλά και την στέρεη συγκρότηση, την ευθυκρισία, την ευθαρσή διατύπωση γνώμης, την διάθεση συνεργασίας και ανάληψης ευθυνών.

Είναι χαρακτηριστικά που διατηρώ ακόμη στην μνήμη μου, χαρακτηριστικά με τα οποία τον γνώρισα στην δεκαετία τού '90, χαρακτηριστικά που εκτίμησα το 2000 όταν τού πρότεινα να συμπορευθούμε στην διεκδίκηση τής Πρυτανείας, χαρακτηριστικά που βίωσα στην συνεργασία μας 2000-2003 καθώς και στα μετέπειτα χρόνια μέχρι τα χρόνια τής σκληρής και άδικης δοκιμασίας του και τής οριστικής απώλειάς του από την ζωή.

Ένα πρότυπο πανεπιστημιακού καθηγητή. Ένα γεννημένο «πανεπιστημιακό όν», ένας “homo universalis” και συγχρόνως –κι ακόμα πιο δύσκολο και δυσεύρετο– ένας “homo universalis”. Αυτά τα δύο σπάνια χαρίσματα διέκριναν τον άνδρα: και μια σταδιοδρομία 45 ετών στο Πανεπιστήμιό μας και μια γενικότερη στάση και σχέση με τον κόσμο, στην αρχή τού Τερέντιου “homo sum, humani nihil a me alienum puto” (είμαι άνθρωπος· τίποτε το ανθρώπινο δεν θεωρώ ξένο για μένα). Το πίστευε και το βίωνε ο Αντώνης. Είχε έντονο, βαθύ, ειλικρινές ενδιαφέρον για το πανεπιστήμιο, για τους πανεπιστημιακούς και τα πανεπιστημιακά· και παράλληλα ένα ευρύτερο ενδιαφέρον για τον κόσμο, τον άνθρωπο και τα ανθρώπινα. Το πανεπιστήμιο ήταν το δεύτερο σπίτι του· το ενδιαφέρον του για τον άνθρωπο τού άνοιξε νωρίς και αβίαστα τον δρόμο τής μελέτης και τής εμβάθυνσης στην «ιατρική ευθύνη» και στον νεοπαγή χώρο τής «βιοηθικής». Πόσο χρήσιμος και δημιουργικός θα ήταν, αλήθεια, στο Ανώτατο Πνευματικό μας Ίδρυμα λ.χ. και στην πατρίδα μας, αν είχε αξιοποιηθεί στον τομέα αυτόν όπου ήταν πρωτοπόρος!

Ο Αντώνης Κουτσελίνης ενσάρκωνε ένα χαρακτηριστικό των παλαιότερων γιατρών που σπανίζει σήμερα· ήταν «ιατροφιλόσοφος», συνδύαζε δηλ. την ευρύτερη και βαθύτερη γνώση τής ιατρικής επιστήμης με τις ανθρωπιστικές γνώσεις και ευαισθησίες: το βιβλίο, την μουσική, τον κινηματογράφο, το

θέατρο, τα φιλολογικά, τα κοινωνικά, τα εθνικά και τα φιλοσοφικά θέματα. Είχε αυτό που κοσμεί κάποιους ανθρώπους τής επιστήμης διαφόρων κλάδων: ήταν καλλιεργημένος άνθρωπος.

Προσωπικά μπορώ να επιβεβαιώσω αυτή την διάσταση τής προσωπικότητάς του ειδικά από τις συζητήσεις μας για την γλώσσα. Γνώση, παρατηρητικότητα, ορθές επισημάνσεις, ευαισθησία, αγάπη και σεβασμός στην γλώσσα μας ήταν οι γλωσσικές του αρετές. Είχε συνειδητοποιήσει βαθιά τον ρόλο τής γλώσσας στην επιστήμη, στην ιατρική επιστήμη ειδικότερα, αλλά και στα έγγραφα τής διοικήσεως και φυσικά στα Μέσα Ευρείας Ενημέρωσης. Κατέγραφε και μού έφερνε διάφορες γλωσσικές χρήσεις που σημείωνε, συνοδεύοντάς τις με ευρηματικά σχόλια. Τα κείμενά του πάντα καλογραμμένα, ο λόγος του πλούσιος, εύστοχος, εκφραστικός και αποκαλυπτικός, προϊόν γνώσης, άσκησης και πολλών διαβασμάτων. Τον γοήτευε η λόγια παράδοση τής γλώσσας μας, στεκόταν στην «δυνατή» λέξη, ανέφερε συχνά στίχους που ήξερε απέξω.

Ο Αντώνης Κουτσελίνης ήταν ένας ολοκληρωμένος άνθρωπος και επιστήμων, χωρίς συμπλέγματα ή μικρότητες. Είχε αυτό που λέμε «θάρρος τής γνώμης», επιμονή στις απόψεις του αν πίστευε πως έχει δίκιο, αλλά και πνεύμα συνεργασίας και διαλλαγής (όχι συναλλαγής) όπου απαιτείτο. Δεν είναι τυχαίο ότι τα τρία χρόνια τής συνεργασίας μας κατά την πρώτη θητεία τής Πρυτανείας μου (2000-2003) –Αντώνης Κουτσελίνης, Μιχάλης Δερμιτζάκης, ο άλλος μεγάλος και άξιος φίλος, κι εγώ (κοντά μας πάντοτε και ο Παναγιώτης Κοντός)– συνεργαστήκαμε στενά, δημιουργικά και αποτελεσματικά και παραγάγαμε έργο για το Πανεπιστήμιό μας. Το έργο αυτό συνεχίστηκε –επιτρέψτε μου να πω– και στην δεύτερη θητεία τής Πρυτανείας μου (2003-2006) με εξίσου εκλεκτούς αντιπρυτάνεις, τον Μιχάλη Δερμιτζάκη πάλι, τον εκλεκτό φίλο και μετέπειτα Πρύτανη Χρίστο Κίττα και τον επίσης εκλεκτό επιστήμονα Δημοσθένη Ασημακόπουλο– αλλά, το σημειώνω κι αυτό, με πάντοτε παρόντα και πρόθυμο να βοηθήσει και εκτός πρυτανείας τον Αντώνη Κουτσελίνη. Μέσα από αυτή την στενή, δημιουργική και ανέφελη συνεργασία μας αξιωθήκαμε να αφήσουμε σημαντικό, νομίζω, έργο για το πανεπιστήμιό μας, έργο το οποίο συνέχισαν με την δική τους έμπνευση και δουλειά οι επόμενες πρυτανικές αρχές.

Τον πανεπιστημιακό καθηγητή Αντώνη Κουτσελίνη ετίμησε η Πανεπιστημιακή κοινότητα εκλέγοντάς τον σε καίριες διοικητικές θέσεις με κορύφωση εκείνη τού Αντιπρυτάνεως. Για την συμβολή του στον ειδικό επιστημονικό χώρο, στον οποίο αφιέρωσε την ζωή του, την συμβολή του στην ιατροδικαστική και τοξικολογία, στο Εργαστήριό του για το οποίο ήταν

περήφανος, στο Εγκληματολογικό Μουσείο στο οποίο αναφερόταν συχνά, και γενικότερα για την συμβολή του στον πρωτοποριακό χώρο τής ιατροδικαστικής στο πανεπιστήμιο και στην χώρα μας, θα μάς μιλήσει η ειδική καθηγήτρια, διάδοχος και συνεχίστρια τού έργου του, η κ. Σπηλιοπούλου.

Σ' εμένα, ας επιτραπεί, στο σημείο αυτό να μνημονεύσω κάτι που δείχνει την επιδραστικότητα που άσκησε ο καθηγητής Κουτσελίνη στο πανεπιστημιακό περιβάλλον. Εννοώ το επιβλητικό Αφιέρωμα στον Αντώνη Κουτσελίνη, τον εντυπωσιακό τιμητικό τόμο χιλίων σχεδόν σελίδων μεγάλου σχήματος που εκδόθηκε το 2006 (έκδοση τού γνωστού εκδοτικού Οίκου Παρισιάνου), έργο που αντιπροσωπεύει σημειολογικά την πολυσχιδή και πολυδύναμη προσωπικότητά του. Σπάνια τέτοιος αφιερωματικός τόμος διακρίνεται από την πολυμέρεια επτά διαφορετικών επιστημονικών περιοχών (ανθρωπιστικών σπουδών, εργαστηρίου, παθολογίας, νευρολογίας – ψυχιατρικής, χειρουργικής, οδοντιατρικής και ιστορίας τής ιατρικής). Και είναι ακόμη πιο χαρακτηριστικό, θεωρώ, για την προσωπικότητα τού Αντώνη ότι οι ανθρωπιστικές μελέτες τού τόμου καλύπτουν 115 ολόκληρες σελίδες!

Τον Αντώνη τον Κουτσελίνη τον αισθανόμασταν «δικό μας άνθρωπο»: στην επιστήμη αλλά και στην παρέα, σε διάφορες εκδηλώσεις, φιλικές, συναδελφικές, εορταστικές και ψυχαγωγικές. Αγαπούσε την ζωή, την καλή παρέα, την θάλασσα ιδιαίτερα (γι' αυτό και η συμβολή μου στον αφιερωματικό τόμο είναι «*Η θάλασσα στη γλώσσα μας*» που τον ενθουσίασε). Βρεθήκαμε μαζί σε πολλές περιοχές τής Ελλάδος –και φυσικά στον Βόλο. Ήταν περήφανος για τον τόπο καταγωγής του, τον Βόλο, που επισκεπτόταν και διέμενε εκεί συχνά. Μια άλλη ευαισθησία του, που μοιραζόμασταν από κοινού, ήταν η βαθιά πίστη του στην Χριστιανική θρησκεία μας και ο σεβασμός του στην Ορθόδοξη Εκκλησία μας. Η επιστημονική γνώση του δεν αντιδικούσε προς την χριστιανική θρησκευτική πίστη του.

Κυρίες και κύριοι,

Τελειώνοντας την σύντομη αυτή αναφορά, θα ήταν ασυγχώρητη παράλειψη αν δεν ανέφερα την Λένα Κουτσελίνη, την φυσική, συναισθηματική και πιο σημαντική προέκταση τής ζωής τού Αντώνη, την διακεκριμένη επιστήμονα τής ιατρικής, η οποία στάθηκε η ευτυχής σύζευξη αλλά και το μόνιμο στήριγμα τής ζωής του, ακόμη και στην περίοδο τής σκληρής δοκιμασίας του. Στην συνείδηση των φίλων Αντώνης και Λένα Κουτσελίνη συγκέντρωναν από κοινού πάντα την εκτίμηση, τον θαυμασμό και την αγάπη μας.

Επ' ευκαιρία, έχω την αίσθηση πως σε κάποια γωνιά τής αίθουσας, κάπου γύρω εδώ, μάς παρακολουθεί –χαρούμενος ελπίζω– ο Αντώνης, με το γλυκό του χαμόγελο, συγκινημένος για την πρωτοβουλία τής Λένας που μάς συγκέντρωσε απόψε εδώ –πρυτανικές αρχές, φίλους, συναδέλφους και γνωστούς– για να τον θυμηθούμε και να τιμήσουμε την μνήμη του.

ΧΡΗΣΤΟΥ ΚΙΤΤΑ

Επίτιμου Καθηγητή και π. Πρύτανη του ΕΚΠΑ

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ

Κύριε Πρύτανη,

Αξιότιμε τέως Πρόεδρε της Δημοκρατίας, κύριε Προκόπη Παυλόπουλε,
Σεβασμιότατε Μητροπολίτη Δημητριάδος και Αλμυρού, κύριε Ιγνάτιε,
Αξιότιμοι πρώην Πρυτάνεις, κύριοι Γεώργιε Μπαμπινιώτη και Θεόδωρε
Φορτσάκη,

Αξιότιμα μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου και της Συγκλήτου του ΕΚΠΑ,

Αξιότιμοι κύριοι Ακαδημαϊκοί,

Αξιότιμη κυρία Κουτσελίνη, φίλη μου Λένα,

Κυρίες και κύριοι,

Αποτελεί για μένα ξεχωριστή τιμή να απευθύνω χαιρετισμό στην επιστημονική εκδήλωση προς τιμή ενός Δασκάλου μου, μετέπειτα συναδέλφου μου στο Σώμα των Καθηγητών της Ιατρικής μας Σχολής, αλλά και πραγματικού μου φίλου, του πρώην Αντιπρύτανη του Πανεπιστημίου Αθηνών, Ομότιμου Καθηγητή της Ιατρικής Σχολής Αντώνη Κουτσελίνη.

Αυτή τη στιγμή δεν σας κρύβω ότι αισθάνομαι κάπως αμήχανος, καθώς διαδέχομαι στο βήμα τον πρώην Πρόεδρο της Δημοκρατίας, Επίτιμο Καθηγητή του Πανεπιστημίου μας και Ακαδημαϊκό κύριο Προκόπη Παυλόπουλο και τον Πρύτανή μου ή μάλλον τον Πρύτανή μας, δικό μου και του Αντώνη, τον Καθηγητή κ. Γεώργιο Μπαμπινιώτη, οι οποίοι μάγεψαν προηγουμένως με τον καθάριό τους Ελληνικό λόγο το ακροατήριο.

Επιπροσθέτως, μετά από εμένα ακολουθεί η τέως Αντιπρύτανης του ΕΚΠΑ, η Καθηγήτρια κ. Χαρά Σπηλιοπούλου, άμεση συνεργάτις του για πολλά πολλά χρόνια, η οποία θα παρουσιάσει εκτενώς το πολυποίκιλο έργο του μέντορά της Καθηγητή Αντώνη Κουτσελίνη. Γι' αυτόν τον λόγο, θα σας ζητούσα να με συγχωρήσετε που αποφάσισα τελικώς να αναφερθώ κατά την ομιλία μου αποκλειστικά στη δική μου, προσωπική σχέση με τον Θεσσαλό, όπως και εγώ, Καθηγητή μου, συνάδελφό μου, Πρόεδρό μου, Αντιπρύτανή μου, τον δικό μου Αντώνη.

Ο Αντώνης γεννήθηκε προπολεμικά στον αγαπημένο του Βόλο. Εγώ γεννήθηκα με τη λήξη του πολέμου στην, αντίπαλη του Βόλου για τα πρωτεία της Θεσσαλίας, πόλη της Λάρισας. Παρόλη τη γνωστή αυτή αντιπαλότητα ανάμεσα στις δύο πόλεις, από την πρώτη στιγμή που συναντηθήκαμε, εκεί γύρω στο 1974, Εντεταλμένος Υφηγητής της Ιατροδικαστικής και Τοξικολογίας εκείνος, ειδικευόμενος στο εργαστήριο της Παθολογικής Ανατομικής στο Γουδί εγώ, αναπτύχθηκε μια ιδιαίτερη σχέση μεταξύ μας, ίσως λόγω και της κοινής θεσσαλικής μας καταγωγής.

Τα χρόνια που ο Αντώνης Κουτσελίνης ήταν Διευθυντής του Εργαστηρίου Ιατροδικαστικής και Τοξικολογίας αρχικώς ως Έκτακτος και μετέπειτα (1981) ως Τακτικός Καθηγητής, με θεωρούσε βασικό του συνεργάτη. Για εκείνους που δεν γνωρίζουν, η Παθολογική Ανατομική (Pathology στα Αγγλικά) και η Ιατροδικαστική (Forensic Pathology επίσης στα Αγγλικά) είναι επιστημονικά απόλυτα συνδεδεμένες. Για να γίνει κανείς Ιατροδικαστής, πρέπει να εκπαιδευτεί για ένα διάστημα στην Παθολογική Ανατομική. Στο πλαίσιο αυτό και για πάρα πολλά χρόνια ο Καθηγητής και οι συνάδελφοί του στο Εργαστήριο Ιατροδικαστικής ζητούσαν συχνά την άποψή μου για τα ιστολογικά ευρήματα από τα όργανα των νεκροτομηθέντων από αυτούς, πριν καταλήξουν στη σύνταξη της τελικής ιατροδικαστικής έκθεσης της κάθε περίπτωσης. Δεν σας κρύβω ότι ο Αντώνης, μολονότι ήταν πολύ φίλος με τον δικό μου Καθηγητή της Παθολογικής Ανατομικής, τον επίσης αείμνηστο Νικόλαο Παπαχαραλάμπους, μου έκανε κάποτε πρόταση να μετακινηθώ στο Εργαστήριό του. Αν και δεν την έκανα αποδεκτή, η συνεργασία μας συνεχίστηκε για χρόνια, και όταν το 1993 έγινα Καθηγητής της Ιστολογίας – Εμβρυολογίας της Ιατρικής Σχολής, κατά έναν περίεργο τρόπο, τα βήματά μου ακολουθούσαν πάντοτε τα βήματα του καλού μου φίλου, του Αντώνη Κουτσελίνη.

Και σας διαβάζω για να το διαπιστώσετε και εσείς:

1997-2001: Πρόεδρος της Ιατρικής Σχολής Αντώνης Κουτσελίνης

2001-2003: Πρόεδρος της Ιατρικής Σχολής Χρήστος Κίττας

2001-2003: Αντιπρύτανης Ακαδημαϊκών Υποθέσεων του ΕΚΠΑ Αντώνης Κουτσελίνης

2003-2006: Αντιπρύτανης Ακαδημαϊκών Υποθέσεων του ΕΚΠΑ Χρήστος Κίττας.

Αυτά και μόνο μιλούν από μόνα τους, νομίζω, για τις άριστες σχέσεις ενός Βολιώτη και ενός Λαρισαίου σε επιστημονικό, εργαστηριακό, ακαδημαϊκό και διοικητικό επίπεδο.

Οι σχέσεις μας αυτές ενισχύθηκαν και από το γεγονός ότι η αγαπημένη του σύζυγος Λένα Κουτσελίνη, Καθηγήτρια της Κυτταρολογίας, και εγώ ήμασταν στενοί συνεργάτες στο πεδίο της μελέτης των κυττάρων και των ιστών και μάλιστα, για ένα χρονικό διάστημα μετά την αφυπηρέτησή μας από το Πανεπιστήμιο, εργαζόμασταν και στο ίδιο εργαστήριο του Νοσοκομείου «ΕΡΡΙΚΟΣ ΝΤΥΝΑΝ».

Κυρίες και κύριοι, ελπίζω να με συγχωρήσατε ήδη για τον απολύτως προσωπικό χαρακτήρα του χαιρετισμού μου, αλλά μέσα από αυτά τα λίγα που ανέφερα από την κοινή μας πορεία φαντάζομαι ότι έγινε αντιληπτή η φιλία μας και η βαθιά μου εκτίμηση προς τον Καθηγητή Αντώνη Κουτσελίνη, έναν Ακαδημαϊκό άντρα, τον οποίο χαρακτήριζε η ευρεία μόρφωση –αναφέρθηκαν σε αυτήν ο τέως Πρόεδρος της Δημοκρατίας κύριος Παυλόπουλος και ο πρώην Πρύτανης, Καθηγητής κύριος Μπαμπινιώτης–, όπως και η οξύτητα του πνεύματος, ο εξαιρετος τρόπος διδασκαλίας –ήταν εξαιρετικός δάσκαλος ο Αντώνης Κουτσελίνης– η ευθυκρισία του και η ισχυρή, η πανίσχυρη θα έλεγα, προσωπικότητά του, την οποία βιώσαμε πολλοί από όσους βρεθήκαμε δίπλα του.

Αντώνη μου, αν, όπως είπε ο κύριος Μπαμπινιώτης, βρίσκεσαι κάπου εδώ και μας ακούς, σε ευχαριστώ για όσα μου δίδαξες, σε ευχαριστώ για όσα έκανες για την Ιατροδικαστική και την Τοξικολογία, σε ευχαριστώ για όσα προσέφερες στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο, το δικό μας Πανεπιστήμιο, και, τέλος, σε ευχαριστώ για όσα δίδαξες στους μαθητές σου, πολλοί από τους οποίους βρίσκονται σήμερα μαζί μας στην αίθουσα αυτή.

Λένα μου, κυρία Κουτσελίνη, εσύ που στάθηκες όλα αυτά τα χρόνια στο πλάι του, να είσαι βεβαία ότι θα τον θυμόμαστε για πάντα.

Σας ευχαριστώ.

ΧΑΡΑΣ ΣΠΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ

Καθηγήτριας και τ. Αντιπρυτάνεως του ΕΚΠΑ

**ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ
ΤΟΥ ΑΕΙΜΝΗΣΤΟΥ ΟΜΟΤΙΜΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΗ**

Κύριε Πρύτανη, κύριοι πρώην πρυτάνεις,
Κύριε τέως Πρόεδρε της Δημοκρατίας,
Κύριοι Ακαδημαϊκοί,
Σεβασμιώτατε,
Κυρία Κουτσελίνη,
Κυρίες και κύριοι,

Εκπροσωπώ απόψε όλους τους συναδέλφους μου του Εργαστηρίου Ιατροδικαστικής και Τοξικολογίας (παλιούς και νέους) και σας μεταφέρω τη μεγάλη μας συγκίνηση για αυτή την επιστημονική εκδήλωση στη μνήμη του δασκάλου μας Αντώνη Κουτσελίνη.

Ο καθένας μας από τα μέλη ΔΕΠ του Εργαστηρίου του χρωστάμε και ένα κομμάτι της σταδιοδρομίας μας, μια ώθηση την κατάλληλη στιγμή, μια ενθάρρυνση πριν κάνουμε το επόμενο βήμα. Προσωπικά του οφείλω 25 χρόνια μαθητείας κοντά του και την ανθρώπινη στήριξή του σε κάθε δύσκολη στιγμή της ζωής μου.

Και δεν ήταν η περίπτωση ενός ανθρώπου που βρήκε εξαρχής στρωμένο τον δρόμο του. Το αντίθετο μάλιστα: Θυμάμαι πάντα την περιγραφή του καθηγητή για το πώς έφυγε από τον Βόλο για να σπουδάσει στην Ιατρική Σχολή Αθηνών, με την ελάχιστη οικονομική βοήθεια που μπορούσε να του προσφέρει ο πατέρας του. Εξάίρετος μαθητής στο Λύκειο και εξάίρετος φοιτητής στην Ιατρική, από όπου αποφοίτησε το έτος 1959. Στη διάρκεια των σπουδών του αλλά και μετά τη λήψη του πτυχίου του, οι χώροι των εργαστηρίων της Ιατρικής Σχολής έγιναν μέχρι αργά το βράδυ το σπίτι του. Τα Εργαστήρια της Φαρμακολογίας, της Βιολογικής Χημείας και βεβαίως της Ιατροδικαστικής και Τοξικολογίας έγιναν το εκκολαπτήριο της πολυεπίπεδης επιστημονικής κατάρτισής του. Ολοκλήρωσε τη διδακτορική του διατριβή και έλαβε τον τίτλο δύο ιατρικών ειδικοτήτων, της Μικροβιολογίας και της Ιατροδικαστικής.

Το 1967 έλαβε εκπαιδευτική άδεια και μετεκπαιδεύτηκε στις Ηνωμένες Πολιτείες. Μετά την επιστροφή του από τις ΗΠΑ, εξελέγη Υφηγητής το έτος 1970 και στη συνέχεια, το 1971, Εντεταλμένος Υφηγητής της Ιατροδικαστικής και Τοξικολογίας. Επί έξι έτη υπηρέτησε και το Υπουργείο Δικαιοσύνης, ως Ιατροδικαστής Αθηνών. Τον Οκτώβριο του 1981 εξελέγη παμψηφεί Τακτικός Καθηγητής και Διευθυντής του Εργαστηρίου Ιατροδικαστικής και Τοξικολογίας.

Παρέλαβε το εργαστήριο με στοιχειώδη υλικοτεχνική υποδομή και μια ειδικότητα στοιχειωμένη από τα γεγονότα και τα πάθη της επτάχρονης δικτατορίας αλλά και της μεταπολίτευσης. Οι συνεχείς προσπάθειές του, η βαθιά γνώση του αντικειμένου και το δόγμα του ότι οι ιατροδικαστικές επιστήμες ανήκουν στον χώρο των κοινωνικών επιστημών προσέδωσαν στο Εργαστήριό μας έναν άλλο χαρακτήρα και μια διεθνή αίγλη. Το χαρακτηριστικό γνώρισμα της προσωπικότητάς του ήταν ότι έβλεπε 10 χρόνια μπροστά από την εποχή του. Όχι μόνο υπηρέτησε την «κλασική» Ιατροδικαστική και Τοξικολογία αλλά και ανέπτυξε νέους κλάδους, καθώς ασχολήθηκε με την Ιατρική της εργασίας, την Ιατρική δεοντολογία και ευθύνη, τα ναρκωτικά και το ντόπινγκ, τη γενετική ιατροδικαστική και την περιβαλλοντική τοξικολογία. Σιγά, σιγά, το Εργαστήριο πήρε μια άλλη μορφή, εξοπλίστηκε με νέα μηχανήματα, επεκτάθηκε με την ανέγερση ενός ακόμη ορόφου, στελεχώθηκε από άξιους και, πάνω από όλα, ηθικά ακεραίους επιστήμονες.

Παράλληλα, ως πανεπιστημιακός δάσκαλος ήταν τόσο χαρισματικός και συναρπαστικός, που στα μαθήματά του οι φοιτητές παρακολουθούσαν ακόμη και όρθιοι. Ένας χείμαρρος γνώσεων, με το επιβλητικό του παράστημα που κυριολεκτικά καθήλωνε το ακροατήριο εντός και εκτός Πανεπιστημίου.

Δημοσίευσε πολύ μεγάλο αριθμό επιστημονικών εργασιών, συνέγραψε πλήθος συγγραμμάτων και για όλη την προσφορά του στην επιστήμη και στην κοινωνία έλαβε πολλές τιμητικές διακρίσεις στην Ελλάδα και στο εξωτερικό.

Δεν υπηρέτησε όμως μόνον το Πανεπιστήμιο. Η τετραετής θητεία του ως Προέδρου του Εθνικού Οργανισμού Φαρμάκων ήταν εξαιρετικά επιτυχημένη και έδωσε μεγάλη ώθηση στον τομέα των κλινικών μελετών, με τη σύνταξη βασικών προδιαγραφών, τη ρύθμιση των δεοντολογικών κανόνων και τη στενή παρακολούθησή τους.

Όπως ακούσατε, η συμμετοχή του στη διοίκηση του Πανεπιστημίου ήταν συνεχής και ιδιαίτερος επιτυχής ήδη από το 1992, οπότε διετέλεσε επί τριετία Διευθυντής του Κλινικοεργαστηριακού Τομέα. Στη συνέχεια, από το 1995 έως το 2001 εξελέγη διαδοχικά Αναπληρωτής Πρόεδρος και στη συνέχεια

Πρόεδρος της Ιατρικής Σχολής. Τον Ιούνιο του 2000 όλοι μας στο Εργαστήριο ζήσαμε τον πυρετό των εκλογών για νέο Πρύτανη και Αντιπρυτάνεις και αγωνιστήκαμε με πάθος για την εκλογή του Πρύτανη Γεωργίου Μπαμπινιώτη με αντιπρυτάνεις τους Καθηγητές Κουτσελίνη και Δερμιτζάκη. Θυμάμαι εκείνο το βράδυ, που γιορτάσαμε περήφανοι στο πάντα φιλόξενο σπίτι του την εκλογή του, όπως γιορτάζαμε κάθε φορά την ονομαστική του εορτή ή την κάθε επιτυχία του. Η κυρία Κουτσελίνη, η κυρία Λένα (όπως τη λέμε όλοι μας), δεν ήταν μόνο μια καταξιωμένη γιατρός, αλλά και μια εξαιρετική οικοδέσποινα, που άνοιγε την αγκαλιά της στοργικά και μας φρόντιζε όλους με το υπέροχο χαμόγελό της. Ήταν πολύ τυχερός ο καθηγητής στη ζωή του που είχε δίπλα του μια τόσο ικανή και αφοσιωμένη σύντροφο. Και εμείς στο Εργαστήριο ήμασταν τυχεροί, γιατί ό,τι δεν τολμούσαμε να πούμε στον καθηγητή το λέγαμε στην κυρία Λένα.

Βλέπετε, ο καθηγητής (και σε αυτό τυχερός) έζησε σε μια εποχή όπου η ακαδημαϊκή ιεραρχία και η δεοντολογία μεταξύ των μελών της κοινότητάς μας ήταν σεβαστές και τις τιμούσαμε όλοι. Δεν διανοηθήκαμε ποτέ να κρύψουμε κάτι από τον καθηγητή μας. Εξάλλου ήταν τόσο ευφυής, που καταλάβαινε τα πάντα πριν ανοίξουμε το στόμα μας. Ακόμη και όταν κάναμε κάποιο λάθος στη δουλειά, εκείνος μας παρηγορούσε με τη φράση: «μόνο όποιος δεν δουλεύει δεν σπάει».

Τον Σεπτέμβριο του 2003 αφυπηρέτησε αφήνοντας πίσω του μια τεράστια κληρονομιά σε μας τους απογόνους του. Η επιστημονική του πορεία άλλαξε τον σκοπό, το αντικείμενο και το ήθος στην άσκηση των Ιατροδικαστικών Επιστημών στην Ελλάδα. Ακόμη και σήμερα τον αναφέρουμε στην καθημερινότητά μας και, όταν μου ζητείται να δώσω λύση σε ένα δύσκολο θέμα, πάντα αναρωτιέμαι «τι θα έκανε άραγε ο καθηγητής στη θέση μου». Πράγματι, δεν μας άφησε άλλα περιθώρια, παρά να ακολουθήσουμε τα βήματά του, με σκληρή δουλειά, με αντικειμενικότητα και με τη μέγιστη κοινωνική ευαισθησία. Πήραμε δύναμη από τη γνώση και την εμπειρία του, φως από τη δική του λάμψη, καμάρι από το δικό του ανάστημα.

Είχαμε την τύχη και την εξαιρετική τιμή να μαθητεύσουμε δίπλα σε με μια τόσο εμβληματική και χαρισματική προσωπικότητα, έναν εξέχοντα Έλληνα, έναν οραματιστή και δημιουργό, προικισμένο με σπάνιες δεξιότητες, πρόθυμο πάντοτε να προσφέρει ανιδιοτελώς τη βοήθειά του σε οποιονδήποτε του τη ζητούσε. Η λαμπρή διαδρομή του έχει αφήσει ανεξίτηλο το αποτύπωμά της με την ανεκτίμητη προσφορά του στην Ιατρική επιστήμη, στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών και γενικότερα στην ελληνική κοινωνία.

Εμείς, οι μαθητές του στο Εργαστήριο Ιατροδικαστικής και Τοξικολογίας, τιμούμε τη μνήμη του με ευγνωμοσύνη και σεβασμό και με την υπόσχεση ότι δεν θα τον ξεχάσουμε ποτέ.

ΙΓΝΑΤΙΟΥ

Σεβασμιώτατου Μητροπολίτου Δημητριάδος και Αλμυρού

ΟΜΙΛΙΑ

Αγαπητέ μας κύριε Πρόεδρε,
Κύριε Πρύτανη,
Αγαπητή κυρία Κουτσελίνη,
Ελλογιμώτατοι,
Αγαπητοί μου,

Όταν το 1959 ο Αντώνης Κουτσελίνης αποφοιτούσε από την Ιατρική Σχολή του Πανεπιστημίου των Αθηνών, ο ομιλών ήταν μόλις 3 ετών. Ευτύχησε, όμως, στα νεανικά του ιερατικά χρόνια να γνωρίσει τον γίγαντά του. Γίγαντα στο σώμα σε σχέση με το δικό μου σωματότυπο. Ήταν γιγαντόσωμος. Αντώνης Κουτσελίνης, ο μεγαλοπρεπής. Γίγαντας στο πνεύμα, ήταν ο άνθρωπος της γνώσης, της Επιστήμης και γίγαντας στην ψυχή.

Ο πλούτος της ψυχής του ήταν αυτός που σε έκανε όταν τον γνώριζες να θαυμάζεις τον άνθρωπο και να χαίρεσαι να είσαι κοντά του. Ο παρών Υπουργός και Πρόεδρος της Βουλής των Ελλήνων κ. Γεώργιος Σούρλας στάθηκε αφορμή, όταν είχε την έμπνευση ως Υπουργός Υγείας να δημιουργήσει τον περίφημο Εθνικό Οργανισμό μεταμοσχεύσεων και να καλέσει τον τότε Μητροπολίτη Δημητριάδος Χριστόδουλο να γίνει μέλος του οργανισμού, να πρωτογνωρίσω τον μεγάλο απόντα. Κλήθηκε, λοιπόν, ο Χριστόδουλος να ορίσει τον αναπληρωτή του και όρισε τον Αρχιμανδρίτη Ιγνάτιο από τον Πειραιά. Φυσικά ο Χριστόδουλος παρέστη μόνο στην εναρκτήρια συνεδρίαση, και εγώ συνέχισα να είμαι παρών σε όλες τις υπόλοιπες συνεδριάσεις, όπου μυήθηκα στον κόσμο των μεταμοσχεύσεων, των ιατρών, των καθηγητών. Και ο Κουτσελίνης μού έλεγε: «Έχε τον νου σου να ακούς εδώ τι γίνεται· να βλέπεις τι κάνουμε». Και δεν ξέρω γιατί, ίσως γιατί ακριβώς είχε το ταλέντο να εμπιστεύεται ανθρώπους, εμπιστεύτηκε τον νεαρό κληρικό και τον έκανε σχεδόν –επιτρέψτε μου τη φράση– παρτενέρ του σε όλα τα ιατρικά συνέδρια. Αυτός να μιλάει για την αξία των μεταμοσχεύσεων και εγώ για την ηθική των μεταμοσχεύσεων. Αυτός να μιλάει για την αξία της ζωής και εναντίον της ευθανασίας και εγώ να στηρίζω αυτόν τον πόθο που είχε να μην ισχύσει ποτέ η ευθανασία, θεωρώντας ότι ο

άνθρωπος είναι μια μοναδική προσωπικότητα και αξίζει η ζωή του από την άκρα σύλληψή του μέχρι την τελευταία του πνοή. Αυτός να δίνει τη μάχη ενάντια στα ναρκωτικά κι εμείς να προσπαθούμε κοντά του να πείσουμε για να αποφύγουν οι άνθρωποι αυτή τη φοβερή εξάρτηση.

Είχε ένα μεγάλο ταλέντο. Όντας μεγάλος επιστήμονας, είχε εκλαϊκεύσει την Επιστήμη. Όταν μιλούσες μαζί του και τον ρωτούσες, ιδιαίτερα στις ραδιοφωνικές εκπομπές στην «Πειραϊκή Εκκλησία» –εκεί όπου καθιερώσαμε μαζί μια μεσημβρινή ζώνη για ιατρικά θέματα, μετά ξεκίνησαν οι υπόλοιποι ραδιοφωνικοί σταθμοί να το κάνουν–, είχε αυτή την ευκαιρία να μιλάει με τον πιο απλό τρόπο, για να καταλαβαίνει και ο ελάχιστος και ο τελευταίος ακροατής. Αυτό ήταν το τάλαντό του. Είναι σπουδαίο πράγμα, όποιος έχει συνομιλήσει με καθηγητές –συγνώμη, κύριοι καθηγητές–, δεν μπορείτε να φανταστείτε τη δυσκολία που αντιμετωπίζει ο συνομιλητής σας όταν είστε δεμένοι, σφιγμένοι μήπως και σας ξεφύγει κάτι. Ο Κουτσελίνης δεν είχε κανένα τέτοιο πρόβλημα: μιλούσε απλά, κατανοητά, κι αν ρωτούσες και κάτι παραπάνω είχε μία ακόμη απάντηση.

Ήταν για μένα ένας μέντορας. Ένας άνθρωπος που τον αγάπησα με την καρδιά μου, και σήμερα εδώ εκπροσωπώ και τη γενέτειρά του. Ο Αντώνης Κουτσελίνης επιστρέφει στη γενέτειρά του. Ήταν επιθυμία του. Και χάρη στην Ελένη Κουτσελίνη το πατρικό του σπίτι γίνεται πλέον και ετοιμάζεται να είναι η δική του βιβλιοθήκη. Τα βιβλία του θα είναι στον Βόλο· εκεί θα είναι και η ψυχή του· εκεί θα είναι και η παρουσία του. Και, μάλιστα, δεν θα είναι μια βιβλιοθήκη βουβή. Ξέρετε, βέβαια, ότι σήμερα οι βιβλιοθήκες είναι βουβές! Εμείς θα την κάνουμε μια βιβλιοθήκη ομιλούσα, μια βιβλιοθήκη που θα δέχεται με εγκαρδιότητα τον επισκέπτη, που θα είναι ένα κέντρο στο οποίο οι ενδιαφερόμενοι θα μπορούν να έχουν συνεδρίες για να στηρίζονται ψυχικά, που θα μπορούν να συναντώνται ιδιαίτερα οι σύλλογοι που έχουν σχέση με τα θέματα της υγείας. Θα είναι ένας ζωντανός χώρος. Θα τον ζωντανεύει η δική του παρουσία.

Είμαι ευγνώμων στον Θεό και σε όσους συνέβαλαν να τον γνωρίσω. Είμαι ευγνώμων στην κυρία Κουτσελίνη, που θα μας δώσει την ευκαιρία και τη δυνατότητα να συνεχίσουμε να τον έχουμε στη ζωή μας, στον Βόλο. Είμαι ευγνώμων, γιατί, όταν κανείς γνωρίζει αυτούς τους ανθρώπους, ξέρει τι σημαίνει ανθρωπιά!

Σας ευχαριστώ πολύ.

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 2024

ΑΝΑΓΟΡΕΥΣΗ ΣΕ ΕΠΙΤΙΜΟ ΔΙΔΑΚΤΟΡΑ
ΤΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗΣ
ΚΑΙ ΤΗΛΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΩΝ
ΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΘΕΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ **GERHARD WEIKUM**
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΥ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗ ΤΟΥ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟΥ
ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗΣ MAX PLANCK
(SAARBRUCKEN, GERMANY)
ΚΑΙ ΚΑΘΗΓΗΤΗ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗΣ
ΣΤΟ SAARLAND UNIVERSITY, GERMANIA

Τη 12^η Ιανουαρίου 2024, ημέρα Παρασκευή και ώρα 19.00, στη Μεγάλη Αίθουσα του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, αναγορεύθηκε επίτιμος διδάκτωρ του Τμήματος Πληροφορικής και Τηλεπικοινωνιών της Σχολής Θετικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Αθηνών ο κύριος **Gerhard Weikum**, επιστημονικός διευθυντής του Ινστιτούτου Πληροφορικής Max Planck (Saarbrucken, Germany) και Καθηγητής Πληροφορικής στο Saarland University, Γερμανία.

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

- * Προσφώνηση από την Αντιπρύτανη Ακαδημαϊκών, Διεθνών Σχέσεων και Εξωστρέφειας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, Καθηγήτρια κυρία Σοφία Παπαϊωάννου.
- * Παρουσίαση του έργου και της προσωπικότητας του τιμωμένου από τον Καθηγητή του Τμήματος Πληροφορικής και Τηλεπικοινωνιών του Πανεπιστημίου Αθηνών κύριο Εμμανουήλ Κουμπάρακη.
- * Αναγόρευση του τιμωμένου:
Ανάγνωση των κειμένων του Ψηφίσματος του Τμήματος, της Αναγόρευσης και του Διδακτορικού Διπλώματος από τον Πρόεδρο του Τμήματος

Πληροφορικής και Τηλεπικοινωνιών, Καθηγητή κύριο Δημήτριο Γουνόπουλο.

Περιένδυση του τιμωμένου με την τήβεννο της Σχολής από τον Κοσμήτορα της Σχολής Θετικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Αθηνών, Καθηγητή κύριο Ιωάννη Εμμανουήλ.

- * Ομιλία του τιμωμένου Καθηγητή, κυρίου Gerhard Weikum, με τίτλο: «Adventures in Data, Knowledge and Language».

ΑΝΑΓΟΡΕΥΣΗ ΣΕ ΕΠΙΤΙΜΟ ΔΙΔΑΚΤΟΡΑ
ΤΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΟΔΟΝΤΙΑΤΡΙΚΗΣ
ΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΥΓΕΙΑΣ
ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ **MARIANO SANZ**
ΚΑΘΗΓΗΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΝΤΟΛΟΓΙΑΣ ΣΤΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ COMPLUTENSE
ΤΗΣ ΜΑΔΡΙΤΗΣ, ΙΣΠΑΝΙΑ

Την 26^η Ιανουαρίου 2024, ημέρα Παρασκευή και ώρα 19.00, στη Μεγάλη Αίθουσα του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, αναγορεύθηκε επίτιμος διδάκτωρ του Τμήματος Οδοντιατρικής της Σχολής Επιστημών Υγείας του Πανεπιστημίου Αθηνών ο κύριος **Mariano Sanz**, Καθηγητής Περιοδοντολογίας στο Πανεπιστήμιο Complutense της Μαδρίτης, Ισπανία.

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

- * Προσφώνηση από τον Πρύτανη του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, Καθηγητή κύριο Γεράσιμο Σιάσο.
- * Παρουσίαση του έργου και της προσωπικότητας του τιμωμένου από τον Καθηγητή του Τμήματος Οδοντιατρικής του Πανεπιστημίου Αθηνών κύριο Φοίβο Μαδιανό.
- * Αναγόρευση του τιμωμένου:
Ανάγνωση των κειμένων του Ψηφίσματος του Τμήματος, της Αναγόρευσης και του Διδακτορικού Διπλώματος από τον Πρόεδρο του Τμήματος Οδοντιατρικής, Καθηγητή κύριο Νικόλαο Νικητάκη.
Περιένδυση του τιμωμένου με την τήβεννο της Σχολής από τον Κοσμήτορα της Σχολής Επιστημών Υγείας του Πανεπιστημίου Αθηνών, Καθηγητή κύριο Εμμανουήλ Πικουλή.
- * Ομιλία του τιμωμένου Καθηγητή, κυρίου Mariano Sanz, με τίτλο: «The Oral-Systemic Connection. Importance of Scientific Validation».

ΓΕΡΑΣΙΜΟΥ ΣΙΑΣΟΥ

Καθηγητή και Πρύτανη του ΕΚΠΑ

ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΗ

Με ιδιαίτερη τιμή λόγω της εμβέλειας και του σημαντικού έργου της τιμωμένης προσωπικότητας και πιστοί στην παράδοση του Ιδρύματός μας να αποδίδουμε τιμές σε προσωπικότητες που έχουν προσφέρει πολλαπλώς στην Επιστήμη, έχουμε σήμερα την ιδιαίτερη χαρά της απόδοσης **της ύψιστης τιμής, της ανακήρυξης σε επίτιμο διδάκτορα** του Τμήματος της Οδοντιατρικής της Σχολής Επιστημών Υγείας, **στον καθηγητή Mariano Sanz.**

Ο καθηγητής Mariano Sanz αποτελεί μια **εξέχουσα φυσιογνωμία** της Οδοντιατρικής διεθνώς, με εξόχως σημαντική **προσφορά στο πεδίο της περιοδοντολογίας.**

Ο τιμώμενος είναι καθηγητής και Διευθυντής στο Τμήμα Περιοδοντολογίας στο Πανεπιστήμιο Complutense της Μαδρίτης και καθηγητής της Σχολής Οδοντολογίας του Πανεπιστημίου του Όσλο.

Η ακαδημαϊκή του πορεία συνοδεύεται από την ανάληψη σημαντικών και εξαιρετικά τιμητικών ακαδημαϊκών και διοικητικών θέσεων. Ο ίδιος έχει παράλληλα λάβει πολλούς τιμητικούς τίτλους και βραβεία.

Έχει αναγορευτεί επίτιμος διδάκτορας από το Πανεπιστήμιο του Σαν Σεμπαστιάν, το Πανεπιστήμιο του Γκέτεμποργκ, το Πανεπιστήμιο της Κοϊμπρα, το Πανεπιστήμιο του Μπουένος Άιρες και το Πανεπιστήμιο της Βαρσοβίας.

Με ένα ευρύτατο πεδίο έρευνας, ο κ. Sanz κατατάσσεται στην πρώτη γραμμή των ερευνητών της περιοδοντολογίας, καθώς τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα επικεντρώνονται κατά κύριο λόγο στην αιτιολογία και τη θεραπεία των περιοδοντικών παθήσεων.

Το συγγραφικό του έργο είναι σπουδαίο. Ο καθηγητής Sanz έχει δημοσιεύσει εκατοντάδες άρθρα σε επιστημονικά περιοδικά και έχει γράψει τουλάχιστον 50 κεφάλαια βιβλίων αλλάζοντας ουσιαστικά την προσέγγισή μας ως προς τη διαχείριση των ασθενών που επηρεάζονται από περιοδοντικές παθήσεις.

Η σημαντικότερη ίσως συνεισφορά του είναι **η προώθηση της γνώσης για την πολυπαραγοντική αιτιολογία** των περιοδοντικών παθήσεων και κατά δεύτερον **η θεώρηση της περιοδοντικής υγείας ως θεμελιώδους στοιχείου**

της γενικής υγείας, αποδεικνύοντας ξεκάθαρα τη συσχέτιση μεταξύ περιοδοντίτιδας και πολλών άλλων συστηματικών ασθενειών.

Οι διακεκριμένοι συνάδελφοι που θα ακολουθήσουν στο βήμα θα αναφερθούν εκτενέστερα στο πραγματικά πολύ σημαντικό και ιδιαίτερα μεγάλο έργο του Mariano Sanz και θα μας δώσουν εναργέστερη εικόνα για έναν διεθνώς καταξιωμένο επιστήμονα με πληθωρική παρουσία και πολυσχιδή συνεισφορά στη γνώση μας για τη στοματική υγεία αλλά και τη διατήρηση της γενικής υγείας.

Αξιότιμε Καθηγητά κ. Sanz,

Η ακαδημαϊκή κοινότητα του μεγαλύτερου Πανεπιστημίου της χώρας, του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, είναι ευτυχής που σας υποδέχεται και σας καλωσορίζει στους κόλπους της.

Είμαστε περήφανοι που μπορούμε να αναγνωρίσουμε την προσφορά σας στην επιστήμη της Οδοντιατρικής και να εμπνευστούμε από το έργο σας.

Σας απευθύνουμε θερμές ευχές για τη συνέχιση του έργου σας, ενός έργου που γνωρίζουμε ότι τυγχάνει διεθνούς απήχησης και καταξίωσης.

Καλώς ήλθατε στην οικογένεια του ΕΚΠΑ!

Σας ευχαριστώ.

Professor Sanz,

It is a great honour for the academic community of the National and Kapodistrian University of Athens to welcome you to our institution.

We are proud to acknowledge your contribution to science, and deeply grateful to be inspired by your work.

We wish you all the best in the progress of your scientific work and your future endeavors.

Thank you.

ΦΟΙΒΟΥ ΜΑΛΙΑΝΟΥ

Καθηγητή της Οδοντιατρικής Σχολής του ΕΚΠΑ

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ ΤΟΥ ΤΙΜΩΜΕΝΟΥ

Ο Mariano Sanz έλαβε Πτυχίο Ιατρικής το 1981 από το Πανεπιστήμιο Complutense της Μαδρίτης στην Ισπανία, από όπου επίσης έλαβε Πτυχίο Οδοντιατρικής το 1983, καθώς και τη Διδακτορική του Διατριβή το 1993. Το 1987 ολοκλήρωσε την εξειδίκευσή του στην Περιοδοντολογία στο Πανεπιστήμιο της Καλιφόρνια, στο Λος Άντζελες (UCLA) των Ηνωμένων Πολιτειών.

ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΗ ΠΟΡΕΙΑ

Ο Mariano Sanz παρουσιάζει πολυσήμαντη δραστηριότητα στον ακαδημαϊκό χώρο, έχοντας εργαστεί σε διαφορετικά πανεπιστήμια από θέσεις διδασκαλίας, διαχείρισης και συμβουλευτικής, ως εξής:

Αντιπρόεδρος επί 12 έτη και **Πρόεδρος** επί 8 έτη στο Τμήμα Οδοντιατρικής του Πανεπιστημίου Complutense της Μαδρίτης, 16^{ου} στην παγκόσμια κατάταξη, σύμφωνα με το «2023 QS World Rankings».

Στο Συμβούλιο Προέδρων της Οδοντιατρικής, ως επικεφαλής του Ισπανικού Συμβουλίου επί 7 χρόνια και του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου επί 5 έτη.

Επισκέπτης Επίκουρος Καθηγητής σε πολλά Πανεπιστήμια (Πανεπιστήμιο του Όσλο, Πανεπιστήμιο της Βέρνης, Τμήμα Οδοντιατρικής του UCLA, Πανεπιστήμιο της Πενσυλβάνια, Πανεπιστήμιο Kings του Λονδίνου).

Συνεργάτης και Μέλος της Διεθνούς Συμβουλευτικής Επιτροπής του Οδοντιατρικού Κολλεγίου του Ομάν (Σουλτανάτο του Ομάν).

Απόκτηση πέντε τίτλων Επίτιμου Διδάκτορα σε Αργεντινή, Χιλή, Πολωνία, Πορτογαλία και Σουηδία.

ΕΡΕΥΝΑ

Ο Mariano Sanz έχει επιδείξει αξιοθαύμαστη ερευνητική δραστηριότητα στην Περιοδοντολογία, όπως διαφαίνεται από τον δείκτη h που καταγράφεται σύμφωνα με το Google Scholar στο 105 και σύμφωνα με το Scopus στο 77, αλλά και από έναν αριθμό δημοσιεύσεων (50+ επιστημονικά κεφάλαια σε βιβλία, 400+ επιστημονικά πονήματα σε JCR περιοδικά, 350+ προφορικές και

αναρτημένες ανακοινώσεις σε επιστημονικά συνέδρια με 16 αποκτηθέντα βραβεία, επίβλεψη 40 διδακτορικών διατριβών), μαζί με τον ρόλο του ως αναπληρωτή εκδότη σε δύο περιοδικά και ως μέλους συντακτικών ομάδων σε 10 περιοδικά.

Επιπροσθέτως, διατελεί ως Πρόεδρος της Ερευνητικής Ομάδας Αιτιολογίας και Θεραπείας Περιοδοντικών και Περιεμφυτευματικών Νοσημάτων (*Etiology and Therapy of Periodontal and Peri-implant Diseases Research Group – ETEP*) του Πανεπιστημίου Complutense της Μαδρίτης, με περισσότερα από 30 μέλη από διαφορετικές βαθμίδες (πλήρους και μερικής απασχόλησης διδακτικό και επιστημονικό προσωπικό, πλήρους απασχόλησης ερευνητές, μεταδιδακτορικούς υπότροφους και διδακτορικούς φοιτητές), με ετήσιο προϋπολογισμό σχεδόν τις 300.000 ευρώ (εξαιρουμένων των μισθών), έχοντας ήδη ηγηθεί 3 Ευρωπαϊκών Ανταγωνιστικών Ερευνητικών Εργασιών, 4 Διεθνών Ανταγωνιστικών Ερευνητικών Εργασιών, 16 Εθνικών Ανταγωνιστικών Ερευνητικών Εργασιών και 95 Ερευνητικών Εργασιών σε συμβόλαιο με εταιρείες του χώρου.

Κυρίαρχες ερευνητικές γραμμές της ομάδας ETEP αποτελούν:

- Η στοματική μικροβιολογία (βιολογία βιοϋμενίων, περιοδοντοπαθογόνα, βακτηριακή γενετική ποικιλότητα)
- Αλληλεπιδράσεις βακτηρίων-ξενιστή (αλληλεπιδράσεις μεταξύ του *P. gingivalis* και δενδριτικών κυττάρων)
- Αντιμικροβιακές προσεγγίσεις στη θεραπεία της ουλίτιδας και περιοδοντίτιδας (αντισηπτικά, αντιβιοτικά, lasers κ.λπ.)
- Κλινικές μελέτες για την αποτελεσματικότητα διαφορετικών αναγεννητικών τεχνικών στην Περιοδοντολογία, χειρουργικών πρωτοκόλλων που αφορούν στα οδοντικά εμφυτεύματα ή διαφορετικές προσεγγίσεις στη θεραπεία των περιεμφυτευματικών λοιμώξεων.

ΠΡΟΒΟΛΗ ΚΑΙ ΗΓΕΤΙΚΗ ΙΚΑΝΟΤΗΤΑ

Ο Mariano Sanz είναι ευρέως γνωστός σε παγκόσμιο επίπεδο, έχοντας υπάρξει προσκεκλημένος ομιλητής σε περισσότερα από 300 διεθνή συνέδρια τα τελευταία 5 έτη.

Έχει, ακόμη, υπάρξει ενεργό μέλος διαφορετικών οργανισμών, επιστημονικών εταιρειών και οργανώσεων, ως:

- Πρόεδρος της Ισπανικής Εταιρείας Περιοδοντολογίας (*SEPA*).
- Πρόεδρος της Ευρωπαϊκής Ομοσπονδίας Περιοδοντολογίας (*European Federation of Periodontology – EFP*), αλλά και με διαρκή προσφορά

στην Ομοσπονδία από ποικίλες άλλες θέσεις ευθύνης και αρμοδιοτήτων (Γενικός Γραμματέας, Επικεφαλής της Επιτροπής των Workshop, μέλος της Επιτροπής Προπτυχιακών Σπουδών, της Επιτροπής Ευρωπαϊκών Εγχειρημάτων, της Επιτροπής Επιστημονικών Ζητημάτων, Επιστημονικός Υπεύθυνος των EuroPerio2, EuroPerio8 και Πρόεδρος συνεδρίου στο EuroPerio5).

- Πρόεδρος και Γενικός Γραμματέας της Εταιρείας Οδοντιατρικής Εκπαίδευσης στην Ευρώπη (*Association for Dental Education in Europe*).
- Γενικός Γραμματέας της Διεθνούς Ομοσπονδίας της Εταιρείας Οδοντιατρικής Εκπαίδευσης (*International Federation of Dental Education Association*).
- Πρόεδρος του Οργανισμού Οστεολογίας (*Osteology Foundation*).
- Πρόεδρος του Ηπειρωτικού Ευρωπαϊκού Τομέα της Διεθνούς Εταιρείας για την Οδοντιατρική Έρευνα (*International Association for Dental Research – IADR*), Σύμβουλος της IADR, μέλος του Συμβουλίου Υπευθύνων του IADR και πρόεδρος του Πανευρωπαϊκού Τομέα της IADR.

PHOEBUS MADIANOS

Professor in the School of Dentistry of NKUA

HONORIS CAUSA

Mariano Sanz received his Degree in Medicine in 1981, from University Complutense Madrid, Spain, where he also received the Degree in Dentistry in 1983, and PhD in 1993. In 1987, he completed his specialist training in Periodontology, at the University of California, Los Angeles (UCLA), USA.

ACADEMIA

Mariano Sanz has been very active in the academia, working for different Universities in teaching, managerial and consulting positions:

Associate Dean for 12 years and Dean for 8 years of the Faculty of Odontology at University Complutense of Madrid, ranked 16th of the world according to 2023 QS World University Rankings.

Council of Dental Deans, as chair of the Spanish Council for 7 years and of the European Council for 5 years.

Visiting Assistant Professor in several Universities (University of Oslo, University of Bern, UCLA School of Dentistry, University of Pennsylvania, Kings College London)

Fellow and Member of the International Advisory Board – Oman Dental College, Muscat (Sultanate of Oman)

Getting five Honorary Doctorates in Argentina, Chile, Poland, Portugal and Sweden.

RESEARCH

Mariano Sanz demonstrated an outstanding research production in Periodontology, as proven by his h-factor (105, according to Google Scholar; 77, according to Scopus) and number of publications (50+ chapters in books, 400+ scientific articles in JCR journals, 350+ oral communications and poster at scientific congresses with 16 deserving awards, 40 supervised doctoral thesis), together with his role as associate editor (two journals) or editorial board member (ten journals).

In addition, he is the chair of the ETEP (Etiology and Therapy of Periodontal and Peri-implant Diseases) Research Group (University Complutense of Madrid), with more than 30 members of different levels (full and part-time faculty, full time researchers, postdoctoral fellows and PhD students), an annual budget close to 300,000 € (excluding salaries), and having led 3 European Competitive Research Projects, 4 International Competitive Research Projects, 16 National Competitive Research Projects and more than 95 Research Projects contracted with the industry.

The main research lines of the ETEP group are:

- Oral microbiology (biofilm biology, periodontal pathogens, bacterial genetic diversity)
- Bacterial host-interactions (specific interactions between *P. gingivalis* and dendritic cells)
- Antimicrobial approaches in the treatment of gingivitis and periodontitis (antiseptics, antibiotics, lasers, etc.)
- Clinical trials in the efficacy of different periodontal regenerative approaches, surgical protocols using dental implants or different approaches in the treatment of peri-implant infections.

VISIBILITY AND LEADERSHIP

Mariano Sanz is very well known world-wide, as an example, he has been invited as speaker in more than 300 international congresses in the last 5 years.

He has also been very active in leading different organizations, such as scientific associations and organizations:

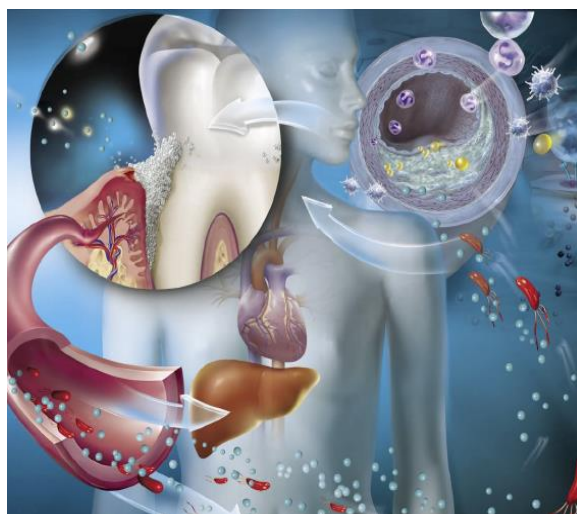
- President of the Spanish Society of Periodontology (SEPA).
- President of the European Federation of Periodontology (EFP), and continuously working for EFP with multiple positions and responsibilities (Secretary General, Chairman of the Workshop Committee, member of the Undergraduate Committee, European Project Committee and Scientific Affairs Committee, Scientific chairman of EuroPerio2 and EuroPerio8, Congress chairman of EuroPerio5).
- President and secretary general of the Association for Dental Education in Europe.
- Secretary general of the International Federation of Dental Education Association.
- President of the Osteology Foundation.

- President of the Continental European Division of the International Association for Dental Research (IADR), IADR Councilor, member of the IADR Board of Directors and president of the Pan European Region of the IADR.

MARIANO SANZ

Καθηγητή Περιοδοντολογίας στο Πανεπιστήμιο Complutense της Μαδρίτης,
Ισπανία

**ΟΜΙΛΙΑ ΜΕ ΘΕΜΑ:
«THE ORAL-SYSTEMIC CONNECTION.
IMPORTANCE OF SCIENTIFIC VALIDATION»**

Summary of the presentation delivered by Prof Mariano Sanz during his induction as Doctor Honoris Causa at the National and Kapodistrian University of Athens.

The Oral-Systemic Connection

The connection between the oral cavity and the body in both health and disease has been a matter of interest and scientific evaluation throughout the history of mankind. Already the ancient Egyptians (2100 BC) examined the oral cavity to diagnose systemic conditions and mentioned tooth pain associated with women's reproductive system diseases.

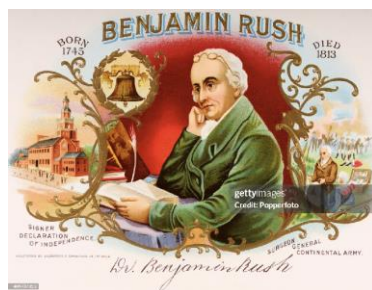
The first written therapeutic recommendations to extract teeth to alleviate pains in other parts of the body were written by the physician of the king Ashurbanipal in Babylonia (650 BC), but it was during ancient Greece where classic physicians and philosophers as Hippocrates (400 BC) or Aristotle (320 BC) associated, respectively, infections in the mouth with rheumatic conditions in the joints and related presence of teeth with longevity.

During the Roman Empire, the Greek Physician Galen (175 AD) further emphasised the inter-relationship between the oral cavity and other illnesses. This classic medical knowledge was preserved and extended by the Islamic Empire, mainly through the work of Avicenna's Canon of Medicine (900 AD), one of the most influential books in the history of medicine, which set the standards for the medicine that was practiced throughout the Middle Ages.

Modern medicine did not start until the XVIII century where the concepts of the oral systemic connection were again given a high relevance. In UK in 1768, Thomas Berdmore in his book *“disorders and deformities of the teeth and gums”* described the relationship between the teeth and the body and established the early concepts of preventive dentistry and treatment of periodontal diseases. However, it was in 1813 when Benjamin Rush, one of the parents of USA independence reported the course of a disease, in which a woman who was suffering from rheumatism, had an aching tooth extracted and she recovered in just a few days. The validation of these clinical findings were soon supported by the discoveries in the late 1800s in the field of microbiology with the works by Louis Pasteur, Robert Koch or Joseph Lister, which emphasised the influence of the mouth as a source of microorganisms for the rest of the body.

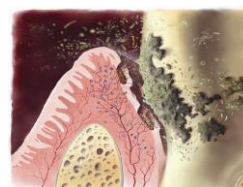
This concept was adopted by W.D. Miller who was convinced that the bacteria residing in the mouth could explain most illnesses, when he published his famous article in Dental Cosmos (1900) “*The Human Mouth as a Focus of Infection*”. This paradigm was soon adopted widely and since the teeth, tonsils, adenoids and mastoids were thought to be the most frequent source of bacteremia, their extraction was considered the most appropriate therapy to prevent these diseases. This concept led to the extraction of all teeth in large populations of USA and Europe.

However, as biomedical research evolved in the 1930s, this paradigm was challenged with a more scientific approach and the theory of the focal infection was critically reviewed, demonstrating that subjects with intact dentitions were no worse than those, which all their teeth had been removed. At the same time, in these years there was a revolution in the knowledge of dental materials and on the methods to treat caries by the filling and restoration of affected teeth. The emphasis, therefore changed, from extracting teeth to preserving and restoring them. In fact, during almost 50 years (1940-1989) there was little interest in the relationship between the oral cavity on the rest of the body.

In 1989, the attention to oral diseases as a source of systemic complications shifted again with the publication of the study by Mattila et al in Finland who associated the presence of oral infections with acute myocardial infarction in a case control study with 100 patients. Since this seminal study, many research groups in USA and Europe focused on the study, not only on the epidemiological associations between oral and systemic diseases, but on the plausible mechanisms of these links as well as the systemic health implications of treating and preventing oral diseases. In fact, in 1996, the term “*periodontal medicine*” emerged as scientists and clinicians in dentistry and medicine began to appreciate the effect that oral diseases, mainly periodontitis, could have on the body.

Today severe periodontitis stands as the 6th most prevalent disease in the world affecting approximately 11.2% of the adult population (Kassebaum et al 2014) what represents a global burden not only of oral disease, but of relevant systemic risk. Severe Periodontitis is considered a non communicable disease (NCD), sharing with other NCDs affecting mankind (diabetes, cardiovascular diseases, obesity, rheumatoid arthritis, chronic kidney diseases, etc.) many shared risk factors and one common link, chronic inflammation.

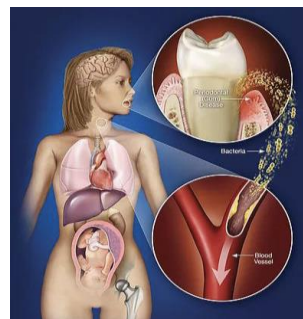
Severe periodontitis is not only the main cause of tooth loss and masticatory disfunction in adults, hence seriously affecting the nutrition, quality of life and self-esteem of those patients affected, but also an important source of chronic inflammation. The bacterial challenge from the biofilms adhered to the root surfaces, present in periodontitis affected teeth, may invade the ulcerated gum tissues and cause bacteraemia, thus spreading pathogens throughout the vascular system to distant parts of the body, or directly cause systemic inflammation, which via hepatic dissemination will also reach distant organs and systems. These mechanisms have been proven in experimental animal models, thus conferring periodontitis as an independent risk factor for different systemic conditions (overall mortality, diabetes, pulmonary infections, pregnancy complications, rheumatoid arthritis, cardiovascular diseases, neurodegenerative diseases and different cancers).

The scientific validation of these associations has been carried out through epidemiological studies (both case control and prospective cohort studies) demonstrating a significant risk of a systemic effect associated to a dose dependent exposure (periodontitis severity).

After demonstrating this epidemiological evidence, mechanistic studies using validated experimental models have proven that experimental periodontitis significantly increases bacterial translocation throughout the vascular system and systemic inflammation, what results in an enhanced risk of initiating and/or progressing these systemic conditions.

Finally well planned intervention studies have evaluated the effect of periodontal therapy in patients suffering from both periodontitis and the studied systemic affection. These studies have both evaluated the direct effect of periodontitis treatment on disease outcomes (as for example the effect on glycemic levels in diabetes people) and on surrogate outcomes (as for example the effect of C-reactive protein in patients that have suffered a primary cardiovascular event).

The Research Group ETEP (Aetiology and therapy of periodontal diseases) led by Prof Mariano Sanz at the University Complutense of Madrid has been directly involved in this scientific validation during the last 20 years, with relevant research production studying the association between periodontitis and the following systemic diseases: bacteremia, overall mortality, cardiovascular diseases, adverse pregnancy outcomes, diabetes, obesity, metabolic syndrome, rheumatoid arthritis, neurodegenerative disease, psychiatric diseases, COVID-19 disease (see attached references). This research has served not only to contribute to the knowledge base in this area but to foster the close collaboration between the dental and medical professions to improve general health, by promoting periodontal health. These efforts have crystallised with relevant publications of joint consensus documents between cardiologists, endocrinologists and periodontists providing insightful recommendations for the dental and medical professions, as well as for the public.

In summary, these scientific and professional efforts have been headed towards increasing the awareness of the medical and dental professions, as well as the public on the importance of oral hygiene as a key component of healthy lifestyle, as well as the relevance of preventing periodontal diseases to improve general health.

References

- Meurman, J.H., Sanz, M. & Janket, S.J. (2004) Oral health, atherosclerosis, and cardiovascular disease. *Crit Rev Oral Biol Med* 15: 403-413.
- De Paola D. (Editor), Fine Dh., Lamster I.B., Oppermann R.V., Rekow D., Sanz M., Tawse-Smith A. (2007). Proceedings and Consensus Opinion From the Global Oral and Systemic Health Summit. Grand Round in Oral-Systemic Medicine Supplement, 1-14.
- Meurman, J.H., Sanz M. & Janket S.K. (2007.) Oral Infections and vascular disease. *Vasc Disease Prevention*. 2008. *Vascular Disease Prevention*, Volume 4, Issue 4.
- Bouchard, P., Boutouyrie P., D'Aiuto F., Deanfield J., Deliargyris E., Fernandez-Aviles F., Hughes F., Madianos P., Renvert S. and Sanz M. (2010). "European workshop in periodontal health and cardiovascular disease consensus document." *Eur Heart J Suppl* 12(B): B13-B22.
- Sanz, M. (2010). "European workshop in periodontal health and cardiovascular disease." *Eur Heart J Suppl* 12(B): B2-B2.
- Sanz, M., D'Aiuto F., Deanfield J. and Fernandez-Aviles F. (2010). "European workshop in periodontal health and cardiovascular disease –scientific evidence on the association between periodontal and cardiovascular diseases: a review of the literature." *European Heart Journal Supplements* 12 (suppl_B): 3-12.
- Castillo, D.M., Sanchez-Beltran, M.C., Castellanos, J.E., Sanz, I., Mayorga-Fayad, I., Sanz, M. & Lafaurie, G.I. (2011) Detection of specific periodontal microorganisms from bacteraemia samples after periodontal therapy using molecular-based diagnostics. *J Clin Periodontol*. 2011 May;38(5): 418-27.
- Figuro, E., Sanchez-Beltran, M., Cuesta-Frechoso, S., Tejerina, J.M., del Castro, J.A., Gutierrez, J.M., Herrera, D. & Sanz, M. (2011) Detection of periodontal bacteria in atheromatous plaque by nested polymerase chain reaction. *J Periodontol* 82: 1469-1477.
- I. Santa Cruz; D. Herrera; C. Martin; A. Herrero; M. Sanz. 2013 Association between periodontal status and pre-term and/or low-birth weight in Spain: Clinical and microbiological parameters. *Journal of Periodontal Research*. 48-4, pp. 443-451.
- Sanz, M. & Kornman, K. (2013). Periodontitis and adverse pregnancy outcomes: consensus report of the Joint EFP/AAP Workshop on Periodontitis and Systemic Diseases. *Journal of Clinical Periodontology* 40, S164-S169.

E. Figuero; C. Lindahl; M.J. Marín; S. Renvert; D. Herrera; O. Ohlsson; T. Wetterling; M. Sanz. 2014. Quantification of periodontal pathogens in vascular, blood, and subgingival samples from patients with peripheral arterial disease or abdominal aortic aneurysms. *Journal of Periodontology*. 85-9, pp. 1182-1193.

S. Hernández-Vigueras; B. Martínez-Garriga; M.C. Sánchez; M. Sanz; A. Estrugo-Devesa; T. Vinuesa; J. López-López; M. Viñas. 2016. Oral microbiota, periodontal status, and osteoporosis in postmenopausal females. *Journal of Periodontology*. 87-2, pp. 124-133.

M.J. Marin; N. Ambrosio; L. Virto; P. Diz; M. Álvarez; D. Herrera; M. Sanz; E. Figuero. 2017. Detection and quantification of *Aggregatibacter actinomycetemcomitans*, *Porphyromonas gingivalis* and *Streptococcus oralis* in blood samples with different microbiological identification methods: An in vitro study. *Archives of Oral Biology*. 74, pp. 55-62.

Sanz M., Ceriello A., Buysschaert M., et al. Scientific evidence on the links between periodontal diseases and diabetes: Consensus report and guidelines of the joint workshop on periodontal diseases and diabetes by the International Diabetes Federation and the European Federation of Periodontology. *J Clin Periodontol*. 2018;45(2):138-149.

Virto L., Cano P., Jiménez-Ortega V., et al. Obesity and periodontitis: An experimental study to evaluate periodontal and systemic effects of comorbidity. *J Periodontol*. 2018;89(2):176-185.

Montero E., Carasol M., Fernández-Meseguer A., et al. Prediabetes and diabetes prevalence in the Workers' Oral Health Study. *Clin Oral Investig*. 2019;23(12):4233-4241.

Rodríguez-Lozano B., González-Febles J., Garnier-Rodríguez J.L., et al. Association between severity of periodontitis and clinical activity in rheumatoid arthritis patients: a case-control study. *Arthritis Res Ther*. 2019;21(1):27.

L. Virto; P. Cano; V. Jiménez-Ortega; P. Fernández-Mateos; J. González; H.J. Haugen; A.I. Esquifino; M. Sanz. Melatonin as adjunctive therapy in the treatment of periodontitis associated with obesity. *Journal of Clinical Periodontology*. 45-11, pp. 1336-1346.

N. Ambrosio; M.J. Marín; E. Laguna; D. Herrera; M. Sanz; E. Figuero. Detection and quantification of *Porphyromonas gingivalis* and *Aggregatibacter actinomycetemcomitans* in bacteremia induced by interdental brushing in periodontally healthy and periodontitis patients. *Archives of Oral Biology*. 98, pp. 213-219, 2019.

H.A. Schenkein; P.N. Papapanou; R. Genco; M. Sanz. Mechanisms underlying the association between periodontitis and atherosclerotic disease. *Periodontology* 2000. 83-1, pp. 90-106. 2020.

R.J. Genco; M. Sanz. Clinical and public health implications of periodontal and systemic diseases: An overview. *Periodontology* 2000. 83-1, pp. 7-13. 2020.

Gonzalez-Febles J., Rodriguez-Lozano B., Sanchez-Piedra C., et al. Association between periodontitis and anti-citrullinated protein antibodies in rheumatoid arthritis patients: a cross-sectional study. *Arthritis Res Ther.* 2020;22(1):27.

Herrera D., Serrano J., Roldán S., Sanz M. Is the oral cavity relevant in SARS-CoV-2 pandemic? *Clin Oral Investig.* 2020;24(8):2925-2930.

Montero E., Lopez M., Vidal H., et al. Impact of periodontal therapy on systemic markers of inflammation in patients with metabolic syndrome: A randomized clinical trial. *Diabetes Obes Metab.* 2020;22(11):2120-2132.

Sanz M., Marco Del Castillo A., Jepsen S., et al. Periodontitis and cardiovascular diseases: Consensus report. *J Clin Periodontol.* 2020;47(3):268-288.

M. Romandini; G. Baima; G. Antonoglou; J. Bueno; E. Figuero; M. Sanz. Periodontitis, Edentulism, and Risk of Mortality: A Systematic Review with Meta-analyses. *Journal of Dental Research.* 100-1, pp. 37-49, 2021.

Marouf N., Cai W., Said K.N., et al. Association between periodontitis and severity of COVID-19 infection: A case-control study. *J Clin Periodontol.* 2021;48(4):483-491.

Martinez M., Martin-Hernandez D., Virto L., et al. Periodontal diseases and depression: A pre-clinical in vivo study. *J Clin Periodontol.* 2021;48(4):503-527.

Montero E., Matesanz P., Nobili A., et al. Screening of undiagnosed hyperglycaemia in the dental setting: The DiabetRisk study. A field trial. *J Clin Periodontol.* 2021;48(3):378-388.

Montero E., Molina A., Carasol M., et al. The association between metabolic syndrome and periodontitis in Spain: Results from the WORALTH (Workers' ORAL healTH) Study. *J Clin Periodontol.* 2021;48(1):37-49.

Gonzalez-Febles J., Sanz M. Periodontitis and rheumatoid arthritis: What have we learned about their connection and their treatment? *Periodontol* 2000. 2021;87(1):181-203.

Said K.N., Al-Momani A.M., Almaseeh J.A., et al. Association of periodontal therapy, with inflammatory biomarkers and complications in

COVID-19 patients: a case control study. Clin Oral Investig. 2022;26(11):6721-6732.

Antonoglou G.N., Romandini M., Meurman J.H., Surakka M., Janket S.J., Sanz M. Periodontitis and edentulism as risk indicators for mortality: Results from a prospective cohort study with 20 years of follow-up. J Periodontal Res. 2023;58(1):12-21.

Baima G., Minoli M., Michaud D.S., et al. Periodontitis and risk of cancer: Mechanistic evidence. Periodontol 2000. 2023.

Herrera D., Sanz M., Shapira L., et al. Association between periodontal diseases and cardiovascular diseases, diabetes and respiratory diseases: Consensus report of the Joint Workshop by the European Federation of Periodontology (EFP) and the European arm of the World Organization of Family Doctors (WONCA Europe). J Clin Periodontol. 2023;50(6):819-841.

Marruganti C., Baima G., Aimetti M., Grandini S., Sanz M., Romandini M. Periodontitis and low cognitive performance: A population-based study. J Clin Periodontol. 2023;50(4):418-429.

Martín-Hernández D., Martínez M., Robledo-Montaña J., et al. Neuroinflammation related to the blood-brain barrier and sphingosine-1-phosphate in a pre-clinical model of periodontal diseases and depression in rats. J Clin Periodontol. 2023;50(5):642-656.

Montero E., Bujaldón R., Montanya E., et al. Cross-sectional association between severe periodontitis and diabetes mellitus: A nation-wide cohort study. J Clin Periodontol, 2023.

ΕΠΙΣΗΜΗ ΕΚΔΗΛΩΣΗ
ΠΡΟΣ ΤΙΜΗΝ ΤΟΥ ΕΠΙΤΙΜΟΥ
ΚΑΙ ΟΜΟΤΙΜΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΗ ΤΟΥ
ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΘΕΑΤΡΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΥΡΙΟΥ **ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ**

Την 29^η Ιανουαρίου 2024, ημέρα Δευτέρα και ώρα 18.00, στη Μεγάλη Αίθουσα του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, πραγματοποιήθηκε επίσημη εκδήλωση προς τιμήν του Επίτιμου και Ομότιμου Καθηγητή του Τμήματος Θεατρικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αθηνών κυρίου **Βάλτερ Πούχνερ**.

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

- * Προσφώνηση από τον Πρύτανη του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, Καθηγητή κύριο Γεράσιμο Σιάσο.
- * Χαιρετισμοί από τους:
 - Μέλος του Συμβουλίου Διοίκησης του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, Καθηγητή κύριο Αχιλλέα Χαλδαιάκη
 - Αναπληρωτή Πρόεδρο του Τμήματος Θεατρικών Σπουδών του ΕΚΠΑ, Αναπληρωτή Καθηγητή κύριο Γρηγόριο Ιωαννίδη
 - Πρόεδρο του Δικτύου Αποφοίτων του Τμήματος Θεατρικών Σπουδών του ΕΚΠΑ, πρ. Πρόεδρο του Τμήματος Θεατρικών Σπουδών, Καθηγητή κύριο Ιωσήφ Βιβιλάκη.
- * Παρουσίαση του επιστημονικού, ερευνητικού και ποιητικού έργου του Επίτιμου και Ομότιμου Καθηγητή κυρίου Βάλτερ Πούχνερ από τους:
 - Ακαδημαϊκό, Επίτιμο Διδάκτορα του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης, Επίτιμο Καθηγητή του Πανεπιστημίου του Βουκουρεστίου και Ομότιμο Καθηγητή του Τμήματος Φιλολογίας του ΕΚΠΑ, κύριο Χριστόφορο Χαραλαμπίκη

- Καθηγητή του Τμήματος Ιστορίας και Εθνολογίας του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης, κύριο Εμμανουήλ Βαρβούνη
 - Αναπληρώτρια Καθηγήτρια του Τμήματος Θεατρικών Σπουδών του ΕΚΠΑ, κυρία Γεωργία Βαρζελιώτη
 - Ομότιμη Καθηγήτρια του Τμήματος Θεατρικών Σπουδών του ΕΚΠΑ, κυρία Ευανθία Στιβανάκη.
- * Ομιλίες για τον δάσκαλο Βάλτερ Πούχνερ από τους αποφοίτους του Τμήματος:
- Ηθοποιό-Θεατρολόγο κύριο Γιάννη Κουρμπάνη
 - Ποιητή, Θεατρολόγο, Μεταφρασεολόγο, Κριτικό, Δρ. Κωνσταντίνο Μπούρα
 - Αντιπρύτανη Διεθνοποίησης και Εξωστρέφειας του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής, Καθηγητή Φυσιολογίας και Παθοφυσιολογίας στη Σχολή Επιστημών Υγείας, κύριο Θεόδωρο Ξάνθο.
- * Επίδοση τιμητικής πλακέτας στον τιμώμενο από τον Πρύτανη του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, Καθηγητή κύριο Γεράσιμο Σιάσο.
- * Αντιφώνηση του τιμώμενου καθηγητή, κυρίου Βάλτερ Πούχνερ.

Μουσικό μέρος:

Ο Δημήτρης Μικιός, ηθοποιός-σκηνοθέτης και επιμορφωτής θεάτρου στο ΚΕΘΕΑ, προπτυχιακός φοιτητής στο Τμήμα Θεατρικών Σπουδών, και η Αγγελική Νταλιάνη, μουσικός-προπτυχιακή φοιτήτρια του Τμήματος Θεατρικών Σπουδών, με την υποστήριξη των ηθοποιών Ντίνου Ποντικόπουλου και Άννας Ψαρρά, ερμήνευσαν χορικά από την *Ορέστεια* του Αισχύλου σε μουσική σύνθεση του Λάκη Καραλή και τραγούδια από το θέατρο.

ΓΕΡΑΣΙΜΟΥ ΣΙΑΣΟΥ

Καθηγητή και Πρύτανη του ΕΚΠΑ

ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΗ

Με ιδιαίτερη τιμή σας υποδεχόμαστε σήμερα εδώ, στη Μεγάλη Αίθουσα του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, σε αυτή την τελετή προς τιμήν του **Επίτιμου και Ομότιμου Καθηγητή του Τμήματος Θεατρικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αθηνών Βάλτερ Πούχγερ**, ενός ανθρώπου παιδείας και ήθους, ενός **εξέχοντος μέλους της ακαδημαϊκής μας κοινότητας**.

Ακολουθώντας την παράδοση του Ιδρύματός μας να αποδίδουμε τιμές σε προσωπικότητες που έχουν προσφέρει πολλαπλώς στην Επιστήμη, **σήμερα τιμούμε έναν διακεκριμένο πανεπιστημιακό και έναν κορυφαίο επιστήμονα. Ο Βάλτερ Πούχγερ** ενσαρκώνει, πρώτα και πάνω απ' όλα, ένα **πρότυπο παιδείας**, που φέρνει στον νου μας τις πολυσχιδείς πνευματικές μορφές της Αναγέννησης, οι οποίες συνδύαζαν την επιστήμη με την τέχνη, τη θεωρία με την πράξη. Όμοια πολυσχιδής και σύνθετη προσωπικότητα, πνεύμα ανήσυχο, λαμπερό και χαρισματικό είναι ο Βάλτερ Πούχγερ.

Ο κ. Πούχγερ γεννήθηκε και σπούδασε στη Βιέννη, αλλά τα περισσότερα χρόνια της ζωής του τα έχει ζήσει στην Ελλάδα. Επάζια πολιτογραφημένος Έλληνας, έχει διαγράψει με εργατικότητα, μεθοδικότητα και βαθιά γνώση του αντικειμένου του μια λαμπρή έως τώρα πορεία στον ακαδημαϊκό χώρο και έχει λάβει σημαντικές και εξαιρετικά τιμητικές διακρίσεις.

Το όνομά του είναι από τα πρώτα ανάμεσα στα λίγα ονόματα που έρχονται στη μνήμη μας όταν μιλάμε για τη θεατρική παιδεία στον τόπο μας. Μαζί με τον Σπύρο Ευαγγελάτο, στις αρχές της τελευταίας δεκαετίας του περασμένου αιώνα, ενέταξαν στον πανεπιστημιακό χάρτη της Αθήνας το Τμήμα Θεατρικών Σπουδών. Το τότε νεότευκτο αλλά πολύ δυναμικό Τμήμα Θεατρικών Σπουδών του Πανεπιστημίου μας τον κάλεσε από το 1989, αξιοποιώντας, χάριν των φοιτητών και της επιστήμης του θεάτρου, την πολύμορφη προσωπικότητα την οποία τιμούμε σήμερα.

Με συγγραφική δραστηριότητα επιβλητική σε όγκο αλλά και εξαιρετική σε ποιότητα, ο Βάλτερ Πούχγερ εξετάζει τις εξελίξεις της έρευνας στον χώρο της Θεατρολογίας υπό ένα αναστοχαστικό πρίσμα. Έχει γράψει πάνω από 120 βιβλία, μελετήματα και βιβλιοκρισίες για θέματα της ιστορίας του ελληνικού

και του βαλκανικού θεάτρου καθώς και περί της ελληνικής συγκριτικής λαογραφίας και των νεοελληνικών σπουδών και περί της θεωρίας του θεάτρου και του δράματος.

Με αφορμή την αποψινή εκδήλωση ήθελα να κάνω και άλλη μια επισήμανση: τη μοναδική συμβολή του τιμωμένου στη δημιουργία ενός δραστήριου επιστημονικού πυρήνα. Ο Βάλτερ Πούχγκερ υπήρξε και είναι κατεξοχήν ακαδημαϊκός δάσκαλος, που δημιούργησε μαθητές, που διατήρησε και διατηρεί γύρω του μια εργατική κυψέλη. Κατόρθωσε να εμπνεύσει νέους ανθρώπους, να βρει άξιους συνεργάτες, που σήμερα δίνουν τον τόνο αλλά και την εγγύηση της συνέχειας.

Σπάνια μπορεί κανείς να βρει συγκεντρωμένα τα χαρακτηριστικά και τις ιδιότητες που διακρίνουν αυτή την προσωπικότητα, όπως την ευτυχή συνάντηση του **πολιτισμού** με τον εν γένει **προβληματισμό**, την **υψηλή επιστημονική επίδοση με τον ανθρωπισμό**, διότι ο **Βάλτερ Πούχγκερ** παραμένει πρακτικός μεν στις επιστημονικές του επιδόσεις, ανθρωπιστής δε με βαθιά ανθρωπιστική παιδεία. Και πιστεύω ότι **ο ανθρωπισμός** είναι το στοιχείο αυτό που πρέπει να διέπει έναν επιστήμονα σήμερα.

«*Η άδεια θέα του μέλλοντος πρέπει να γεμίσει ουτοπίες*» μας λέει ο ίδιος, ως πρωτοπόρος και οραματιστής, με γνήσια αγάπη για το Πανεπιστήμιο και τους συνανθρώπους του, σε ένα δείγμα μιας άλλης του ενασχόλησης, **αυτής με τον χώρο της ποίησης**.

Κυρίες και κύριοι,

Ο Βάλτερ Πούχγκερ τίμησε το Τμήμα Θεατρικών Σπουδών, τη Φιλοσοφική Σχολή και το Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών με το έργο του, τη διδασκαλία του, την προσωπικότητα και το κύρος του.

Γι' αυτό και σήμερα του αποδίδουμε όλοι και όλες εδώ, στο αρχαιότερο και μεγαλύτερο Πανεπιστήμιο της χώρας, την οφειλόμενη αναγνώριση και τιμή.

Κύριε Πούχγκερ,

Σας ευχαριστούμε για όσα έχετε προσφέρει και προσφέρετε στο θέατρο, στον πολιτισμό και στην παιδεία της πατρίδας μας, για τα οποία και σας τιμά το Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Σας απευθύνουμε θερμές ευχές για τη συνέχιση του έργου σας, ενός έργου που γνωρίζουμε ότι τυγχάνει διεθνούς απήχησης και καταξίωσης.

Σας ευχόμαστε να συνεχίσετε να καθοδηγείτε τις νέες γενιές με τον ίδιο φωτεινό τρόπο!

Θερμά συγχαρητήρια.

ΑΧΙΛΛΕΑ ΧΑΛΛΑΙΑΚΗ

Καθηγητή του Τμήματος Μουσικών Σπουδών και μέλους του Συμβουλίου
Διοίκησης του ΕΚΠΑ

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ

Αξιότιμε κύριε Πρύτανη,
Εξοχωτάτη κυρία Πρέσβη,
Κύριοι Ακαδημαϊκοί,
Αγαπητές και αγαπητοί συνάδελφοι,
Κυρίες και κύριοι,
Φίλες και φίλοι,
Αγαπητές και αγαπητοί απόφοιτοι του Τμήματος Θεατρικών Σπουδών,

Ως μέλος του Συμβουλίου Διοίκησης του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, σεμνύνομαι απόψε να απευθύνω, με ιδιαίτερη χαρά, έναν σύντομο χαιρετισμό στην παρούσα, σεμνή αλλά περιεκτική και ουσιαστική, εκδήλωση τιμής προς τον φίλτατο Βάλτερ Πούχγερ, επίτιμο καθηγητή του Πανεπιστημίου μας.

Ο Βάλτερ Πούχγερ έχει κατακτήσει υψηλότερες ακαδημαϊκές κορυφές· έχει συγκεντρώσει πολυάριθμα βραβεία, επαίνους και διακρίσεις, στον ακαδημαϊκό και στον κοινωνικό τομέα, αλλά και σε επίπεδο προσωπικό και ανθρώπινο. Η τιμή, όμως, που απευθύνεται προς τον δάσκαλο εκπορευόμενη από ευγνωμονούντες μαθητές, φοιτητές κατά τη διαχρονική λειτουργία του Τμήματος Θεατρικών Σπουδών, είναι πιο γλυκιά, ουσιαστικότερη και σημαντικότερη. Γι' αυτόν τον λόγο, αρμόζουν –και εγκαρδώς απευθύνονται– συγχαρητήριες προσρήσεις προς το δίκτυο των αποφοίτων του Τμήματος Θεατρικών Σπουδών, με επικεφαλής τον παμφίλτατο Ιωσήφ Βιβιλάκη, που με τρόπο στοργικό, συνάμα δε μεθοδικό και συστηματικό, διοργάνωσαν την αποψινή εκδήλωση για να τιμήσουν τον δάσκαλό τους.

Επειδή γνωρίζω ότι εσχάτως ο Βάλτερ Πούχγερ αδολεσχεί ποιητικά, επιτρέψτε μου να υπενθυμίσω στην ομήγουρη ένα λαϊκότροπο βυζαντινό ποίημα, που συνόδευε συνήθως την εκπαιδευτική διαδικασία, το οποίο έλεγε τα εξής:
«Ο θέλων γράμματα μαθεῖν και θέλων επαινείσθαι | θέλει πολλές υπομονάς, θέλει πολλές ημέρας | θέλει καλόν σωφρονισμόν και φόβον του Κυρίου | τιμή προς τον

διδάσκαλον, δουκάτα εις τας χείρας | τότε να μάθει ο μαθητής και τέλειος να γένει». Μ' αυτόν ακριβώς τον τρόπο έμαθαν και οι μαθητές του Βάλτερ Πούχνερ, μάλιστα δε χωρίς «δουκάτα εις τας χείρας», στο ελληνικό δημόσιο πανεπιστήμιο· έμαθαν με «καλόν σωφρονισμόν», με «φόβον του Κυρίου», με «πολλές υπομονές», σε «πολλές ημέρες»· και έγιναν τέλειοι και τελειώτατα απόψε τιμούν τον δάσκαλό τους.

Αγαπητέ μου Βάλτερ, ζήθι και έρρωσο και «ανακαινισθήσεται ως του αετού η νεότης σου»!

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΔΗ

Αναπληρωτή Καθηγητή και Αναπληρωτή Προέδρου του Τμήματος Θεατρικών Σπουδών του ΕΚΠΑ

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ

Αξιότιμο μέλος του Συμβουλίου Διοίκησης κ. Χαλδαιάκη,
Εγκριτότατε Επίτιμε Καθηγητά κ. Πούχνερ,
Αγαπητοί συνάδελφοι και συναδέλφισσες,
Φίλοι και φίλες!

Πρέπει να ομολογήσω ότι υπήρξαν έντονα τα συναισθήματά μου όταν πληροφορήθηκα πως προγραμματισμένες υποχρεώσεις του Προέδρου του Τμήματος, κ. Πεφάνη, δεν του επέτρεπαν, παρά τη θέλησή του, να παραστεί στην εκδήλωση.

Ιδού λοιπόν πως θα ήμουν εγώ εκείνος που θα απηύθυνε στην αποψινή συνάντηση τον Χαιρετισμό του Τμήματος προς τον καθηγητή του, τον Βάλτερ Πούχνερ, πράγμα που, όπως καταλαβαίνετε, μου δημιούργησε και μου προκαλεί ακόμη έκδηλη αμηχανία μαζί με ειλικρινή συγκίνηση.

Ο Βάλτερ Πούχνερ, ως γνωστόν, είναι ένας εκ των βασικών εισηγητών της θεατρολογίας στην Ελλάδα και εις εκ των Διόσκουρων του Τμήματος κατά τη γένεση και στα πρώτα βήματά του μέχρι την πλήρη πορεία του, μέχρι την κορυφή των θεατρικών σπουδών όπου στέκει σήμερα. Πρόκειται για ένα σπουδαίο έργο και για μια σπάνια παρακαταθήκη, ιδιαίτερα αν σκεφτεί κανείς πως, όταν ο Πούχνερ εμφανιζόταν στο θέατρο της δεκαετίας του '70, η θεατρολογία ήταν ένα αντικείμενο νέο για τα ελληνικά ειωθότα, πεδίο για το οποίο εκείνος έπρεπε να βρει χώρο, προσανατολισμό και κατεύθυνση, σκοπό και ερείσματα, ανάμεσα στις καθιερωμένες ειδικότητες των επιστημών του ανθρώπου και των γραμμάτων.

Μα επιτρέψτε μου με αφορμή τον επίσημο αυτό Χαιρετισμό να γίνω λίγο πιο προσωπικός. Γιατί κάθε τέτοια συγκέντρωση γύρω από τον δάσκαλο θυμίζει τη συγκέντρωση του αρχαίου Χορού στις θυμέλες των θεάτρων, στο κέντρο της ορχήστρας, εκεί όπου συγκεντρώνεται το βλέμμα των θεατών και νοερά αναβλύζει από τον βωμό του θεάτρου η λατρευτική μνήμη.

Φέρνω λοιπόν στον νου μου σήμερα και συγκρατώ ξεχωριστά την παλιά και πάντα επίκαιρη σκέψη και έρευνα του καθηγητή για έναν νεοελληνικό πολιτισμό που θα ήταν άδικο να παραμένει αιωνίως στενά «ελληνοκεντρικός» –με γεωγραφικούς όρους–, όταν θα μπορούσε να συνομιλεί με την πλατιά βαλκανική και νοτιοευρωπαϊκή ταυτότητα αυτού του μέρους του κόσμου. Φέρνω ακόμη στο νου μου –και θεωρώ σπάνια τύχη ότι τη συνάντησα στη ζωή μου– την εικόνα του εργάτη του πνεύματος που δόθηκε στην επιστήμη του με αφάνταστη αποδοτικότητα και τόσο απaráμιλλη αφοσίωση. Και φέρνω και στον νου μου την τρυφερή ματιά του προς τους μαθητές του, μαζί με την απίστευτη γενναιοδωρία του προς όλους όσοι τον πλησίασαν· μια γενναιοδωρία που έφτασε να γεννήσει μέσα στους μαθητές αυτούς τη σκέψη ότι στη ρίζα κάθε αληθινής –και επιστημονικής– δημιουργίας βρίσκονται ο κόπος και η βάσανος μοιρασμένα με τον ενθουσιασμό και την αγάπη.

Το Τμήμα μας έχει και στο παρελθόν απευθυνθεί στον ιδρυτή και δάσκαλό του επιδίδοντας του –πάντα με πρωτοβουλία του ακάματου αρχιμαθητή του και καθηγητή του Τμήματός μας Ιωσήφ Βιβιλάκη– έναν αφιερωτικό τόμο (τον «Στέφανο»), σημαντικά Πρακτικά Συνεδρίων και τον ύψιστο τίτλο του Επίτιμου Διδάκτορά του. Οι παλιότεροι όμως απόφοιτοι, στα –άντα και τα –ήντα πλέον οι περισσότεροι, έχουμε να μοιραστούμε μεταξύ μας κάτι ακόμη, σιωπηρό και ακριβό, που ο καθένας μας φέρει ως τίτλο τιμής: πως εμείς υπήρξαμε μαθητές του Βάλτερ Πούχνερ.

Τα λόγια επομένως τελειώνουν εδώ. Ας δώσω γι' αυτό ολοκληρώνοντας τη θέση μου σε έναν άλλο μεγάλο δάσκαλο των γραμμάτων μας, για να χαιρετίσει και αυτός νοερά τον καθηγητή με τον δικό του τρόπο:

*Απαντάτε με θετική εργασία, μελετάτε σοβαρά,
εμβαθύνετε επιστημονικά τις ιδέες σας,
κηρύχνετε τες με πίστη και ενθουσιασμό,
πολεμάτε τίμια, ειλικρινά, παλληκαρήσια!*

Δημήτρης Γληνός

ΙΩΣΗΦ ΒΙΒΙΑΛΑΚΗ

Καθηγητή, Προέδρου του Δικτύου Αποφοίτων του Τμήματος Θεατρικών Σπουδών και πρ. Προέδρου του Τμήματος Θεατρικών Σπουδών του ΕΚΠΑ

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ

Αξιότιμε κύριε Πρύτανη και μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου του ΕΚΠΑ,
Αγαπητές και αγαπητοί συνάδελφοι και απόφοιτοι,
Φίλες και φίλοι,

Αντιπροσωπεύοντας το Διοικητικό Συμβούλιο του Δικτύου Αποφοίτων του Τμήματος Θεατρικών Σπουδών, θέλω να εκφράσω τη μεγάλη και βαθιά συγκίνηση που νιώθουμε στη σημερινή εκδήλωση που οργάνωσε το Δίκτυό μας, γιατί με τον χαρισματικό δάσκαλό μας δυναμώνει η σύνδεση με το αγαπημένο Τμήμα μας και με τη θερμή φιλοξενία του Πρύτανη κυρίου Σιάσου ενισχύεται η σχέση μας κεντρικά με το Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο.

Στην εποχή της πανδημίας οι απόφοιτοι του Τμήματος μπόρεσαν και συναντήθηκαν εκ νέου στο διαδίκτυο. Το Δίκτυο Αποφοίτων του Τμήματος Θεατρικών Σπουδών του ΕΚΠΑ ξεκίνησε ως ιδέα στις 8/9/2020, όταν πραγματοποιήθηκε η πρώτη τους συνάντηση στην Aula της Φιλοσοφικής Σχολής, μια πρωτοβουλία που είχα πάρει όταν ήμουν πρόεδρος στο Τμήμα. Εκεί κατατέθηκαν σκέψεις ιδέες και προτάσεις για τις μελλοντικές δράσεις που μπορεί να αναλάβουν τα μέλη του.

Πράγματι, όσα συζητήθηκαν και αποφασίστηκαν αφορούν την ανάπτυξη της επικοινωνίας και συνεργασίας μεταξύ των μελών του Δικτύου Αποφοίτων, τη γενικότερη προβολή και υποστήριξη των μελών στον επαγγελματικό, κοινωνικό και επιστημονικό τομέα, την προβολή, προώθηση, ενίσχυση και βελτίωση του προπτυχιακού προγράμματος του Τμήματος Θεατρικών Σπουδών του ΕΚΠΑ, την καλλιέργεια της μόνιμης και διαρκούς επαφής των μελών με τον πανεπιστημιακό χώρο και ιδίως με το Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, τη διαρκή ενημέρωση και επιμόρφωση των μελών στις εκάστοτε εξελίξεις στον χώρο των θεατρικών σπουδών, τη συνεργασία με το Τμήμα σχετικά με τις ανάγκες της αγοράς εργασίας και το επιδιωκόμενο προφίλ των μελλοντικών θεατρολόγων κ.ά.

Οι δύσκολες συνθήκες της πανδημίας ενίσχυσαν την επιθυμία μας για την υλοποίηση των δράσεων στο πλαίσιο των παραπάνω σκοπών.

Ως απόφοιτοι είμαστε οι πρεσβευτές των θεατρικών σπουδών στην κοινωνία και είμαστε στη διάθεση του Τμήματος και του ΕΚΠΑ για συνεργασία στο πλαίσιο αναβάθμισης των σπουδών, για την υποστήριξη των πρωτοετών αλλά και την υποστήριξη πρωτοβουλιών εκπαιδευτικής, καλλιτεχνικής και επαγγελματικής φύσεως.

Σήμερα το Δίκτυο έχει νομική υπόσταση και εργάζεται συστηματικά για την προώθηση της επικοινωνίας μεταξύ των αποφοίτων και για τη διά βίου σύνδεσή τους με το Τμήμα. Στο πλαίσιο αυτό αποφασίστηκε να τιμήσουμε τον κορυφαίο θεατρολόγο και δάσκαλό μας Βάλτερ Πούχνερ.

Πριν από λίγα χρόνια είχα την ευκαιρία να συνοψίσω σε 24 λέξεις την προσωπικότητα του δασκάλου μας Βάλτερ Πούχνερ που είχαμε την ευλογία να μας συντροφέψει στις σπουδές μας και προσωπικά να με καθοδηγήσει στη φοιτητική μου ζωή (1989-1994) και στη διδακτορική μου εργασία. Στη συνέχεια συνεργαστήκαμε ως συνάδελφοι στο Τμήμα που αγαπήσαμε, συνδεθήκαμε και στρατευτήκαμε για να προσφέρουμε στους φοιτητές, στην επιστήμη και στην κοινωνία. Αναφέρω επιγραμματικά την ακροστιχίδα που συνέθεσα:

Ασφάλεια (μέσα σε ένα ετερόκλητο κοινό της Φιλοσοφικής πάντοτε έκτιζε ένα πλαίσιο ασφάλειας). Βάθος (δεν στέκεται στην επιφάνεια, αναζητεί την ουσία των πραγμάτων). Γνώση (μοναδική γνώση για το δράμα και το θέατρο και πάντοτε με μια πρόθεση μοιράσματος). Διάθεση (θετική διάθεση που έβαζε στην άκρη προκαταλήψεις, νοοτροπίες, για να αναδείξει όσα ευεργετούσαν παιδαγωγικά τους φοιτητές του). Εκπαιδευτής (υπόδειγμα δασκάλου που έχει τεθεί στην υπηρεσία των μαθητών του). Ζωντάνια (στα μαθήματα με το χάρισμα της επικοινωνίας του). Ήθος (στάση ενωτική και συνδετική των διαφορετικών απόψεων, λύση στις κρίσεις). Θεατρολογία (τη φέρνει στην Ελλάδα αν αναλογιστούμε το τεράστιο έργο του με τα εργαλεία και τις μεθόδους που προτείνει και με την ανάλυση της παράστασης). Ιδιωτική ζωή (δυσκολεύομαι να αντιληφθώ πού τελειώνει ο επαγγελματικός χρόνος γιατί εργασία και ιδιωτική ζωή συμπλέκονται αρμονικά). Κριτική (κατέχει ίσως το παγκόσμιο ρεκόρ βιβλιοκρισιών). Λόγος (αναλύει το κείμενο του δράματος με αξεπέραστη διεισδυτικότητα και εμβρίθεια). Μαθητής (παραμένει γιατί δεν επαναπαύεται, καίγεται να κατανοήσει νέα ζητήματα, να αναστοχαστεί και να εξελιχθεί). Ντετέκτιβ (στην έρευνα και στην ανακάλυψη νέων έργων, νέων αναγνώσεων, νέων ανακαλύψεων). Ξένος (μόνο στο όνομα, λατρεύει την Ελλάδα). Ορειβάσια (έχει οργώσει τα ελληνικά βουνά). Παράδειγμα

(εργατικότητας και υπομονής). Ρητορική (όλα δένουν αρμονικά με τον λόγο και τη φωνή, για να μεταφέρει το μήνυμα). Σκιές (το θέατρο σκιών και η μελέτη του καθόρισαν τη βιογραφία του). Τηλεόραση (λέξη ανύπαρκτη). Ύπνος (πότε βρίσκει τον χρόνο να ξεκουράζεται;). Φωνή (γοητευτική εκφορά του λόγου). Χαρά (μετά από την επικοινωνία μαζί του, η εμψύχωσή του είναι μοναδική). Ψυχή (είναι ωραία Ψυχή). Ωα (βρίσκεται μέσα στη ζωή μας και όχι στο περιθώριο).

Ευχαριστούμε από καρδιάς τον Πρύτανη για την άμεση ανταπόκρισή του και όλους τους ομιλητές της σημερινής εκδήλωσης, καθώς και το πλήθος των φοιτητών του προπτυχιακού που ήλθαν να τιμήσουν τον δάσκαλο, τους εξαιρετικούς καλλιτέχνες για τη συμμετοχή τους στη σημερινή μας γιορτή, αλλά και τις κυρίες Σακελλαρίου και Τσολακίδου για τη φροντίδα της εθιμοτυπίας.

Αγαπητέ κύριε Πούχγερ, θα συνεχίσουμε εμείς οι απόφοιτοι του Τμήματος που ιδρύσατε μαζί με τον αείμνηστο Σπύρο Ευαγγελάτο να τιμούμε το έργο σας.

Ναι, αγαπημένε μας πνευματικέ πατέρα, θα μας εμπνέεις στις αναζητήσεις μας στην τέχνη και την επιστήμη, στην πράξη, στη θεωρία και στην ποίηση, με την ελπίδα να έχουμε στο πλάι τον μέγα κηπουρό να μας συμπαραστέκεται, όταν σκάβουμε στην άμμο για να βρούμε τη ρίζα μας.

Αγαπημένε μας δάσκαλε, όλοι οι απόφοιτοι θεατρολόγοι σου οφείλουμε ευγνωμοσύνη για όσα έχεις κάνει για μας, για όσα ακούραστα μας δίδαξες, για το πάθος και τον μόχθο σου και την προσφορά σου τόσες δεκαετίες στην επιστήμη του θεάτρου, στην Ελλάδα, στην παιδεία, στον πολιτισμό της χώρας και του κόσμου ολόκληρου.

ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΥ ΧΑΡΑΛΑΜΠΑΚΗ

Ακαδημαϊκού, Ομότιμου Καθηγητή του Τμήματος Φιλολογίας του ΕΚΠΑ,
Επίτιμου Καθηγητή του Πανεπιστημίου του Βουκουρεστίου και Επίτιμου
Διδάκτορα του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΟΥ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΥ, ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟΥ ΚΑΙ ΠΟΙΗΤΙΚΟΥ ΕΡΓΟΥ ΤΟΥ ΤΙΜΩΜΕΝΟΥ «Βάλτερ Πούχγερ: Ένας χαλκέντερος ερευνητής»

Κύριε Πρύτανη,
Κύριε πρώην Πρύτανη και πρώην Πρόεδρε της Ακαδημίας Αθηνών,
Αξιότιμη κυρία Πρέσβειρα της Αυστρίας,
Αγαπητά μέλη του Συμβουλίου Διοίκησης,
Κυρίες και κύριοι συνάδελφοι,
Εκλεκτοί προσκεκλημένοι,

Τον Βάλτερ Πούχγερ τον γνωρίζω περισσότερο από πενήντα χρόνια. Παρακολουθώντας από κοντά την ερευνητική του πορεία, αναγνώρισα στο πρόσωπό του έναν χαλκέντερο ερευνητή. Αυτό είναι το προσωνύμιο που του ταιριάζει. Ο Δίδυμος ο Αλεξανδρεύς, σπουδαίος γραμματικός του 1^{ου} π.Χ. αι., έγραψε κατά την παράδοση 3.500 βιβλία (κατά τον Σενέκα 4.000) και γι' αυτό αποκλήθηκε «χαλκέντερος». Ο Πούχγερ έχει συγγράψει περισσότερα από 120 βιβλία (τριάντα απ' αυτά αναφέρονται στη λογοτεχνία, πεζογραφία-ποίηση), 500 τουλάχιστο πρωτότυπες εργασίες και πάνω από χίλιες βιβλιοκρισίες, οι οποίες δεν είναι απλές παρουσιάσεις έργων, αλλά, το ξέρω από πρώτο χέρι, βαθυστόχαστες επιμέρους μελέτες. Για ένα βιβλίο μου¹ έγραψε μια από τις καλύτερες βιβλιοκρισίες. Όποιος διαβάζει τα κείμενά του πίσω από τις γραμμές, καταλαβαίνει τη βαθύνοια και την οξυδέρκεια που τον διακρίνει. Και σε άλλες περιπτώσεις έδειξε στην πράξη πόσο αποτελεσματικός είναι ο διεπιστημονικός διάλογος.²

¹ Νεοελληνικός λόγος. Μελέτες για τη γλώσσα, τη λογοτεχνία και το ύφος, Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1992. Βλ. Südost-Forschungen, 52, 1993, σελ. 546-549.

² Η εργασία μου «Σκέψεις γύρω από τη γλώσσα και το ύφος του Στρατηγού Μακρυγιάννη με αφορμή το νέο χειρόγραφο 'Οράματα και Θάματα'» (Μελέτες για την ελληνική γλώσσα, Πρακτικά της 6ης ετήσιας συνάντησης του Τμήματος Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1985, σελ. 347-380.

Στο Πανεπιστήμιο Κρήτης, όπου ιδρύθηκε πρώτη φορά σε ελληνικό πανεπιστήμιο έδρα θεατρολογίας, πρόσφερε επί δώδεκα χρόνια ανεκτίμητες υπηρεσίες. Για μία δεκαετία μοιραζόμασταν το ίδιο μικρό γραφείο. Δεν υπήρχαν οι ανέσεις που έχουν σήμερα πολλοί καθηγητές. Στην καθημερινή επικοινωνία μας ζούσα από κοντά την αρχοντιά, την ευγένεια ψυχής, αλλά και τη διακριτικότητά του. Το 1987 χρημάτισε Πρόεδρος του Τμήματος Φιλολογίας. Θαύμασα τις διοικητικές του ικανότητες, την αποτελεσματικότητα των ενεργειών του και ιδίως τη νηφαλιότητά του σε στιγμές εντάσεων και συγκρούσεων.

Επιτρέψτε μου να σας διηγηθώ κάτι το οποίο φαίνεται απίστευτο και όμως είναι αληθινό: Παραμονή Πρωτοχρονιάς του 2000, τηλεφώνησα στο σπίτι του δέκα λεπτά πριν μπει ο καινούργιος χρόνος και ξεκινήσει ο 21^{ος} αιώνας. Σήκωσε το τηλέφωνο η σύζυγός του Αριάδνη Μαλαμίτση, υπέροχος άνθρωπος και σπουδαία επιστήμονας, τώρα ομότιμη καθηγήτρια Παιδιατρικής-Νεογνολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, της ευχήθηκα καλή χρονιά και την παρακάλεσα να μου δώσει και τον Βάλτερ να του ευχηθώ. Μου ανέφερε ότι πριν από λίγο μπήκε στο γραφείο του και του είπε να κλείσει τα βιβλία του και να πάει στο σαλόνι γιατί σε λίγο έρχεται ο καινούργιος χρόνος. Η απάντησή του: «Έχω ακόμα μερικά λεπτά στη διάθεσή μου». Αυτός είναι ο Βάλτερ Πούχγερ. Αξιοποιεί στο έπακρο τον χρόνο του και έτσι εξηγείται το ασύλληπτο σε έκταση και ποιότητα έργο του.

Η αίγλη του γραπτού λόγου κυριάρχησε επί αιώνες, με αποτέλεσμα η επιστήμη της φιλολογίας να παραγνωρίζει την αξία του προφορικού λόγου. Η κατ' εξοχήν ιδιότητα της ανθρώπινης γλώσσας είναι ο προφορικός της χαρακτήρας. Η προφορικότητα αποτελεί συστατικό στοιχείο του λαϊκού πολιτισμού και των λαϊκών δρώμενων, θέμα με το οποίο έχουν ασχοληθεί διαλεκτολόγοι, λαογράφοι και θεατρολόγοι. Ο Πούχγερ άρχισε να μελετά από την ηλικία των 22 μόλις χρόνων το λαϊκό θέατρο. Η διδακτορική του διατριβή για τον Καραγκιόζη άνοιξε δρόμους.³ Πριν από δύο χρόνια επανήλθε στο προσφιλέ ερευνητικό του θέμα, το θέατρο σκιών και την αξία του προφορικού

Ανατύπωση: Νεοελληνικός λόγος, 1992, σελ. 253-276) τον απασχόλησε σε δύο μελέτες του: Η γλωσσική σάτιρα στην ελληνική κωμωδία του 19^{ου} αιώνα (Αθήνα 2001, σελ. 187, σημ. 376) και Studien zur Volkskunde Südosteuropas und des mediterranen Raums (Böhlau Verlag, Wien-Köln-Weimar 2009, p. 628, Fußnote 34).

³ Das neugriechische Schattentheater Karagiozis, Institut für Byzantinistik und Neugriechische Philologie der Universität, München 1975. Επανεκδοση Hollitzer Verlag, Βιέννη 2014.

λόγου.⁴ Το βιβλίο του *Χίλια χρόνια θέατρο σκιών στην Ανατολική Μεσόγειο και στη Χερσόνησο του Αίμου* (Ηρόδοτος, Αθήνα 2022) δείχνει την ευρύτητα οριζόντων που τον διακρίνει καθώς οι έρευνές του δεν περιορίζονται στα στενά γεωγραφικά όρια της Ελλάδας. Με αυτή την έννοια η φήμη του έχει ξεπεράσει την Ελλάδα και τη Νοτιοανατολική Ευρώπη. Το έργο του είναι διεθνώς γνωστό.

Το βιβλίο του *Η προφορική λογοτεχνία στους λαούς της Βαλκανικής (15^{ος} - πρώιμος 20^{ός} αι.)*. Συγκριτική Βαλκανολογία Β' (Εκδοτικός οίκος Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2023), μέρος της τριλογίας που είναι αφιερωμένη στον γραπτό και προφορικό πολιτισμό της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, επιβεβαιώνει την άνεση με την οποία κινείται ο συγγραφέας του σε διεπιστημονικές προσεγγίσεις οι οποίες οδηγούν σε καινοτόμα συμπεράσματα.

Το ενδιαφέρον του για τις νεοελληνικές διαλέκτους και τα ιδιώματα υπήρξε μεγάλο στο πλαίσιο των ερευνών του για τον θεατρικό λόγο.⁵

Όταν διάβασα προσεκτικά το βιβλίο *Σφαλτά επροπάτου και τυφλά... Μυητική αφήγηση και δραματική ποίηση στον Ερωτόκριτο* (Αρμός, Αθήνα 2019), τον οποίο παιδάκι άκουγα να τον απαγγέλλουν από στήθους στο χωριό μου, και σ' ολόκληρη την Κρήτη, τότε κατάλαβα ακριβώς τι καινοτόμα πράγματα έφερε στην επιφάνεια ο συγγραφέας του. Αξίζει να αναφερθεί ότι αφιερώνει το σπουδαίο αυτό έργο στη μνήμη ενός από τους κορυφαίους νεοελληνιστές, του Στυλιανού Αλεξίου, όπως και στη σύζυγό του, Μάρθα Αποσκήτη, σπουδαία φιλόλογο και ερευνήτρια.

Το βιβλίο *Greek theatre between antiquity and independence* (Cambridge University Press, Cambridge 2017) εμπεριέχει το καταστάλαγμα των μακροχρόνιων ερευνών του. Εξετάζει τη δραματουργία και την πορεία του ελληνικού θεάτρου από τον 3^ο π.Χ. αιώνα μέχρι το 1830. Στις ευχαριστίες γράφει: I must express my gratitude to many for their support and inspiration - beginning with my family, to whom I must apologize for being such an absent-minded father and husband. Το ότι νιώθει ακόμα και τώρα ενοχές για το ότι αφιέρωσε ολόκληρη τη ζωή του περισσότερο στην έρευνα και λιγότερο στην οικογένειά του και ζητά συγγνώμη, αυτό σημαίνει πολλά. Θα ήθελα να

⁴ B. Πούχγερ - Α. Γ. Χοτζάκογλου, *Χίλια Χρόνια Θέατρο Σκιών στην Ανατολική Μεσόγειο και στην Χερσόνησο του Αίμου*. Από τον αραβικό στον ελληνικό караγκιόζι, Ηρόδοτος, Αθήνα 2022.

⁵ Στο βιβλίο του *Η γλωσσική σάτιρα στην ελληνική κωμωδία του 19^{ου} αιώνα*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2001, αξιοποιεί πολλαπλώς τη μελέτη μου «Το καρπαθιακό ιδίωμα στην κωμωδία του Σωτηρίου Καρτέσιου 'Ο Καρπάθιος', (1862)», 8ο Πολιτιστικό Συμπόσιο της Στέγης Γραμμάτων και Τεχνών Δωδεκανήσου, Κάρπαθος, 19-22.8.1993, Δωδεκανησιακά Χρονικά, 16, 1998 [1999], σελ. 377-391.

ευχαριστήσω και εγώ με τη σειρά μου και να συγχαρώ την εκλεκτή σύζυγό του Αριάδνη Μαλαμίτση, η οποία «ανέχεται», όπως κάνουν και πολλές σύζυγοι διαπρεπών επιστημόνων, όλες αυτές τις ιδιαιτερότητες ενός ανθρώπου που είναι κυριολεκτικά παθιασμένος με τους υψηλούς στόχους που θέτει στη ζωή του.

Το βιβλίο *Το 1821 και το θέατρο. Από τη μυθοποίηση στην απομυθοποίηση* (Εκδόσεις Όταν, Αθήνα 2020), το οποίο εκδόθηκε με επιμέλεια της καθηγήτριας Κυριακής Πετράκου, αποτελεί μια από τις καλύτερες συμβολές στον κλάδο των ανθρωπιστικών επιστημών για τον εορτασμό της επετείου των 200 χρόνων από την έναρξη του απελευθερωτικού αγώνα από τον τουρκικό ζυγό. Η εκτενής αυτή μονογραφία των 526 σελίδων, με 1.237 εκτενείς ως επί το πλείστον υποσημειώσεις, αφιερώνεται «Στη μνήμη των ηθοποιών και αγωνιστών του 1821». Ευπρόσδεκτη συμβολή στην έρευνα είναι το κεφάλαιο «Η ελληνική επανάσταση στο ευρωπαϊκό θέατρο». Τον κορμό του βιβλίου αποτελεί η μεγάλη ενότητα «Η ελληνική επανάσταση στην ελληνική δραματουργία», ενώ διατυπώνονται καίριες υποδείξεις για το παραμελημένο θέμα των εθνικών γιορτών στα σχολεία. Το σχετικό κεφάλαιο ξεκινά (σ. 429) με μια περίοδο λόγου που απαρτίζεται από 126 λέξεις, δεν ενοχλεί όμως καθόλου η μακροπερίοδη αυτή δομή η οποία χαρακτηρίζει κυρίως την επιστημονική γλώσσα:

Το θέμα της μορφολογίας των εθνικών γιορτών στα σχολεία, σε λύκειο, γυμνάσιο, δημοτικό και νηπιαγωγείο, δεν βρίσκεται συχνά στον ορίζοντα των ενδιαφερόντων των επιστημών της Παιδαγωγικής ούτε έγινε αντικείμενο του ερευνητικού φακού της Θεατρολογίας, της Παιδαγωγικής και της παιδικής και νεανικής Ψυχολογίας, αν και η έννοια και το περιεχόμενο, η αισθητική και η θεματική, η στοχοθεσία και η κοινωνική λειτουργία των επετειακών εκδηλώσεων, τις τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα, ήδη έχουν μεταβληθεί σημαντικά και απομακρυνθεί από την ιστορική και πατριωτική ιδεολογία της πανηγυρικής ανάμνησης σημαντικών γεγονότων του κάθε λαού, που υπάρχει για να τονώνει το εθνικό φρόνημα και την πατριωτική υπερηφάνεια, που έχει ανοιχτεί σε πιο ελεύθερες, ποικίλες ακόμα και υβριδικές μορφές, τόσο στο επίπεδο της μορφής και του περιεχομένου όσο και της αισθητικής και σκοποθεσίας.

Διερωτώμαι πόσοι ομότιμοι καθηγητές μπορούν με ειλικρίνεια να ευχαριστήσουν τους συναδέλφους στο Τμήμα στο οποίο υπηρέτησαν, με τον τρόπο που το κάνει ο Πούχγερ στον Πρόλογο του βιβλίου του (σ. 22): «Πρέπει επίσης να ευχαριστήσω πολλούς συναδέλφους μου στο Τμήμα Θεατρικών Σπουδών του ΕΚΠΑ για συγκεκριμένη βοήθεια αλλά και το ευχάριστο και δημιουργικό πνευματικό κλίμα, στο οποίο ζούσα για 25 χρόνια και το οποίο σφράγισε τη δική μου πνευματική συγκρότηση».

Από τις πιο ευχάριστες εκπλήξεις που μας επιφύλασσε ο τιμώμενος απόψε καθηγητής είναι η δημοσίευση του ποιητικού του έργου, μέσα από το οποίο αναδεικνύεται η φιλοσοφημένη πλευρά της προσωπικότητάς του. Παρά το ότι έγραφε ποίηση από τα νεανικά του χρόνια, η πρώτη ποιητική του συλλογή *Δοκίμια για τον ουρανό. Εκλογές ποιήσεων* κυκλοφόρησε μόλις το 2016 (Αρμός, Αθήνα). Για το λογοτεχνικό του έργο θα ακολουθήσει ειδική ομιλία και γι' αυτό θα περιοριστώ σε ορισμένες γενικές παρατηρήσεις επιλέγοντας παραδείγματα από τρεις πρόσφατες ποιητικές συλλογές.

Από τα *Ευρήματα* (Αρμός, Αθήνα 2023) σταχυολογώ μερικούς στίχους που δείχνουν τον ευφάνταστο λυρικό ποιητή. Θαυμάζει τον «γαλαξία των λέξεων» (σελ. 20) όπου «γυμνόστηθες οι λέξεις χορεύουν μουσική» (15). Αποφαινεται (43) ότι «Η γλώσσα είναι κάτι σαν πεπρωμένο/(γι' αυτό και η πολυγλωσσία σωτήρια)» και ότι (79) «Η ποίηση είναι ένας τρόπος επιβίωσης». Απαστράπτουν ως μορφή και ως περιεχόμενο στίχοι, όπως: «Στη μουσική/ακόμα και ο πόνος/είναι όμορφος» (13), «Πόσο δύσκολο είναι το απλό» (33), «Το χιούμορ θα σώσει τον κόσμο/και η ομορφιά» (49), «Στο ήπιο φως της ματαιότητας/καίγεται και η αθανασία» (75).

Η συλλογή *Βάθη* (Νίκας, Αθήνα 2023) ασχολείται με το βάθος των πραγμάτων και το αβυθομέτρητο των καταστάσεων διερευνώντας με αναστοχαστική διάθεση το σημασιολογικό πεδίο του βάθους, «Βάθη άβατα και άπατα, απύθμενα και απίθανα» (σ. 7) φέρνοντας στην επιφάνεια τη βαθύτητα των σκέψεων του ποιητή, χωρίς ο ίδιος να το επιδιώκει:

Στα βάθη της ψυχής οι λέξεις χάνονται. Στον πάτο του πηγαδιού τα μονοκύτταρα. Πάνω στο χώμα, πάνω στην πέτρα. Μην την ξεχνάς την επιφάνεια του φωτός. Τη διαύγεια του νοός. Τη δύναμη της σκέψης. Αυτή σε πήγε στην ανασκαφή. Στην αγγείωση των ριζών, στα σπλάχνα των οργανισμών. Οι θησαυροί της αρχής είναι άνθραξ, άζωτο και οξυγόνο. Φτηνά υλικά. Κι όμως μ' αυτά ποίηση γίνεται.

Η ποίηση είναι η μικρή αδελφή της εξέλιξης. Πολύ μικρή. Κι όμως σ' αυτήν είναι η δύναμη. Στην ομορφιά του απλού.

Σπάνια σε μια ποιητική συλλογή χαρτογραφείται το βάθος της συνείδησης και του εγκεφάλου και γίνεται κατά βάθος εκ βαθέων και σε βάθος εξομολόγηση ενός ευαίσθητου ποιητή που αναζητά στα βάθη του βίου και της ιστορίας και στα αβυθομέτρητα βάθη των βιωμάτων το βαθυκόκκινο, το βαθυγάλανο και το βαθυπράσινο, ενώ τον εκστασιάζει το βάθος της φύσης και της αυγής, για να καταλήξει σ' ένα απαύγασμα σοφίας (σ. 71): «Το βαθύ γράψιμο είναι η προσευχή». Ο ποιητής αναζητά εναγωνίως (σ. 25) την «άγρια

αγνότητα των πρωταρχικών λέξεων, όπου ήχος και σημασία ακόμα δεν χώρισαν και η πολυσημία είναι απεριόριστη». Εκεί «φωλιάζει η ποίηση, το βρέφος της άνοιξης του νου».

Σε μια μελέτη μου εξετάζω με το αυστηρό μάτι του ερευνητή τις σκοτεινές πλευρές της γλώσσας της εξουσίας.⁶ Ο Πούχνερ διερευνά το ίδιο θέμα (σελ. 48-49) με ποιητική ματιά και φυσικά είναι πιο αποτελεσματικός στην ευαισθητοποίηση του κόσμου με τις μειλίχιες φωνές απελπισίας που βγάζει. Τονίζει ότι είναι «Ο λόγος της εξουσίας κραταιός και δυναστικός, [...] ευάλωτος, αμήχανος και τεχνητός. Η βία του αδιέξοδου. Η αυθαιρεσία της απλούστευσης». Αξίζει να συγκρίνει κανείς τις δύο προσεγγίσεις, την επιστημονική και την ποιητική, για να συνειδητοποιήσει τη δύναμη που αποκτά η γλώσσα όταν ο ποιητής επικεντρώνεται με πυκνότητα λόγου στην ακατανίκητη δύναμη του συναισθήματος.

Ένας επιστήμονας που ασχολείται με πολλά γνωστικά αντικείμενα και παράλληλα είναι ποιητής και κριτικός της λογοτεχνίας δεν μπορεί να μην έχει διερωτηθεί ποια είναι η βαθύτερη ουσία της ποιητικής τέχνης. Ο Πούχνερ επανέρχεται σε όλες σχεδόν τις ποιητικές του συλλογές στο αιώνιο αυτό πρόβλημα προσφέροντας εναλλακτικές δυνατότητες ορισμού της ποίησης, η οποία παραμένει διαχρονικά και διατοπικά ανεξάντλητη και ανερμήνευτη. Τα αλληπάλληλα ερωτηματικά στο παράθεμα που ακολουθεί (σελ. 50) απηχούν τους κραδασμούς μιας ευαίσθητης ψυχής:

Μια εξομολόγηση εκ βαθέων. Τι άλλο είναι η ποίηση; Ο σειсмоγράφος των δονήσεων στα έγκατα της ψυχής; Τα τεκτονικά πρωτόκολλα από τη σπλαγχνική σκέψη, που είναι όλο ενέργεια, ιδέα και αίσθημα; Μια κεραυνοβόλα παρατήρηση λεπτομέρειας, που βουνά μετακινεί υπαρξιακών εμπειριών; Ο ανθός του βάθους που γλώσσα μιλά ακατάληπτη, κι όμως με γνωστές λέξεις;

Πόση κατασταλαγμένη πείρα ζωής πρέπει να έχει ένας ποιητής για να μπορεί να αποφανθεί (σελ. 51) ότι η ποίηση «δεν είναι δική σου. Τίποτε δεν είναι δικό σου. Και ταυτόχρονα όλα».

Στο *Χρηστικό Λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας* της Ακαδημίας Αθηνών λημματοποιήθηκε πρώτη φορά σε νεοελληνικό λεξικό η λέξη *αυτοεκπλήρωση*, μεταφραστικό δάνειο του αγγλ. selffulfillment. Σας εκμυστηρεύομαι ότι, όταν συνέτασσα το λήμμα αυτό, ήρθε στο μυαλό μου ο Βάλτερ. Αυτοεκπλήρωση είναι, και το λέω αυτό emphaticά για τους φοιτητές και τους νέους επιστήμονες,

⁶ «Η εξουσία της γλώσσας και η γλώσσα της εξουσίας», *Γλωσσολογία*, 23, 2015, σελ. 3-12.

το μυστικό κλειδί της επιτυχίας. Το να προσφέρεις στην επιστήμη και την παιδεία χωρίς να περιμένεις τίποτα και από κανέναν, γιατί αυτό σε γεμίζει, σε κάνει να νιώθεις ανείπωτη ευτυχία, όταν ανακαλύπτεις μυστικά της γνώσης, αυτό δηλώνει στη συγκεκριμένη περίπτωση η αυτοεκπλήρωση ή αυτοπραγμάτωση που χαρακτηρίζει τον Βάλτερ Πούχκερ. Πρόκειται για έναν χαλκέντερο ερευνητή, έναν καθολικό άνθρωπο, *homo universalis*, με την αναγεννησιακή σημασία του όρου, που συναντά κανείς σήμερα πολύ σπάνια.

Εύχομαι υγεία και δύναμη, Βάλτερ, να συνεχίζεις το πρωτοποριακό και πολυσχιδές έργο σου.

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗ

Καθηγητή Λαογραφίας και Κοσμήτορα της Σχολής Κλασικών και Ανθρωπιστικών Σπουδών του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΟΥ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΥ, ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟΥ ΚΑΙ ΠΟΙΗΤΙΚΟΥ ΕΡΓΟΥ ΤΟΥ ΤΙΜΩΜΕΝΟΥ

«Το λαογραφικό έργο του Walter Puchner:

Ορισμένες διαπιστώσεις»

Το λαογραφικό έργο του Καθηγητή Walter Puchner αναφέρεται σε λαϊκές θρησκευτικές τελετουργίες και δρώμενα, την ιστορία και τη θεωρία της Λαογραφίας και τον επιστημονικό της διάλογο με την Κοινωνική Ανθρωπολογία. Οι σχετικές δημοσιεύσεις του σε επιστημονικά περιοδικά διεθνώς, αλλά και τα βιβλία του, τόσο τα ελληνόγλωσσα όσο και τα ξενόγλωσσα, αναφέρονται σε επιστήμες που θεραπεύονται από την Ελληνική Λαογραφία, αλλά και από τις Λαογραφίες των υπολοίπων λαών της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, καθώς μάλιστα γνωρίζει και μπορεί να χειριστεί τις γλώσσες των περισσότερων από αυτούς.

Ωστόσο, η πλήρης αποτύπωση του έργου αυτού εντοπίζεται στους τόμους της σημαντικότητας λαογραφικής σειράς του, αποτελούμενης από δεκατέσσερις πυκνοτυπωμένους τόμους, η οποία εκδόθηκε στην Αθήνα από τις εκδόσεις «Αρμός» (2009-2017), όπως δηλώνεται και στον τίτλο τους. Ας δούμε όμως αναλυτικότερα τα σχετικά με τους τόμους της σειράς «Λαογραφία», την οποία εξέδωσε στις εκδόσεις «Αρμός», αφού αυτοί συμπυκνώνουν την προσφορά του στην Ελληνική Λαογραφία. Η αναφορά θα γίνει κατά τη χρονολογική σειρά της έκδοσης των τόμων που απαρτίζουν το έργο, ώστε να είναι περισσότερο ενδεικτική της προσφοράς του:

Θεωρητική Λαογραφία. Έννοιες – μέθοδοι – θεματικές, Αθήνα 2009 (Λαογραφία 1) – Ο Puchner εστιάζει στον ογκώδη αυτό τόμο στα στοιχεία που χωρίζουν και στα δεδομένα που ενώνουν σήμερα τη Λαογραφία με την Ανθρωπολογία και την Εθνολογία. Επίσης, στον ρόλο που παίζει η προσωπική ματιά, ο ψυχισμός, το συναίσθημα και το βίωμα, στην εξερεύνηση και ερμηνεία παλιότερων, ιστορικών πλέον, μορφών βίου και κοινωνικής οργάνωσης. Με μια σειρά από οξυδερκείς και τεκμηριωμένες παρατηρήσεις αναλύει και συστηματοποιεί τα πλέον πρόσφατα επιστημονικά δεδομένα για τα εργαλεία της

μελέτης του λαϊκού πολιτισμού, ενώ στέκεται κριτικά στις αποικιοκρατικές δυτικές προσεγγίσεις και στις ευρωκεντρικές αγκυλώσεις των ερευνητών. Στη συνέχεια εστιάζει στη σκηνοθεσία της λαϊκής παράδοσης, αναζητά την κοινωνική κατασκευή της πραγματικότητας και της αυθεντικότητας, ενώ με επιλεγμένα παραδείγματα, τα οποία αναλύονται σε βάθος, ο αναγνώστης ξεναγείται στο εύρος των μεθόδων της λαογραφικής έρευνας και στον πλούτο του ελληνικού λαϊκού πολιτισμού, ο οποίος εντάσσεται σε ευρύτερες γεωγραφικές και πολιτισμικές ζώνες, όπως είναι η Νοτιοανατολική Ευρώπη και η Μεσόγειος.

Συγκριτική Λαογραφία Α'. Έθιμα και τραγούδια της Μεσογείου και της Βαλκανικής (Λαογραφία 2), Αθήνα 2009 – Πρόκειται για τον πρώτο τόμο της ενότητας «Συγκριτική Λαογραφία», όπου συγκεντρώνονται πέντε μελέτηματα υψηλής συστηματικότητας και πυκνής τεκμηρίωσης, τα οποία αντιλαμβάνονται τον χώρο της Μεσογείου και της Βαλκανικής ως, εν μέρει, ενιαίο πολιτισμικό χώρο, χωρίς υπαρκτά σύνορα, ανεξάρτητα από γλώσσες, κρατικές διοικήσεις και εθνοτικές διαρθρώσεις. Στο επίκεντρο των αναζητήσεων του Puchner βρίσκονται από τη μια πλευρά ο Λάζαρος και το πλέγμα των εθίμων γύρω από την ανάσταση του αγαπημένου φίλου του Χριστού, μέσα στον θρίαμβο της άνοιξης, και από την άλλη τα δρώμενα γύρω από τη διαπόμπευση και τον θάνατο του Ιούδα, αρνητική αντίστιξη στην κατάνυξη και την αγάπη, τη θλίψη των επιτάφιων ακολουθιών και την αγαλλίαση της Ανάστασης. Και τα δύο είναι για τον Puchner αγαπημένα λαογραφικά θέματα, με τα οποία έχει ασχοληθεί σε μονογραφίες και μελέτες.

Στο βιβλίο περιέχονται επίσης μελέτες για το «κορίτσι της βροχής», τις πομπές και λιτανείες σε καιρούς ανομβρίας, για το αποκριάτικο σκωπτικό και γροτέσκο δικαστήριο, θεσμό για την επίλυση των διαφορών πριν από τη Σαρακοστή, και για τους εκστατικούς χορούς των «Αλογανθρώπων» και των Αναστενάρηδων.

Συγκριτική Λαογραφία Β'. Δημώδη βιβλία και λαϊκά θέματα στη Χερσόνησο του Αίμου, Αθήνα 2009 (Λαογραφία 3) – Ο τόμος αυτός είναι ο δεύτερος της ενότητας «Συγκριτική Λαογραφία» και περιλαμβάνει μελέτες που βασίζονται στον συνδυασμό μεθοδολογιών, αλλά και επιστημονικών κλάδων όπως η Φιλολογία, η Ιστορία της Λογοτεχνίας των βαλκανικών λαών, η Ιστορία του Θεάτρου, η Ιστορία των Νοοτροπιών, όσον αφορά τις αισθητικές και θεματικές προτιμήσεις του αναγνωστικού κοινού, καθώς και η Θρησκευσιολογία, η Θεατρολογία, η Ιστορική Βαλκανιολογία, οι Μεσογειακές Σπουδές και η Ιστορία του Πολιτισμού. Στο πρώτο μελέτημα του βιβλίου ο Puchner

χαρτογραφεί δρόμους και διαδρομές της πρόσληψης των δημωδών βιβλίων και των λαϊκών αναγνωσμάτων στη Νοτιοανατολική Ευρώπη, όπου διαφαίνεται ο ξεχωριστός διαμεσολαβητικός ρόλος του Ελληνισμού στους ορθόδοξους λαούς.

Αγερμοί, συμβολικά αντικείμενα και μιμητικές πράξεις, μεταμφιέσεις, παραστατικά δρώμενα, μορφές ερασιτεχνικού θεάτρου, κουκλοθέατρο και θέατρο σκιών, αλλά και μορφές επαγγελματικού λαϊκού θεάτρου είναι το υλικό του δεύτερου μελετήματος του τόμου. Το κείμενο στοχεύει σε μια συγκριτική καταγραφή των προδρομικών μορφών του λαϊκού θεάτρου που έχουν εθιμικό υπόστρωμα και εορτολογικό προσδιορισμό, καθώς και των πιο σύνθετων μορφών ερασιτεχνικού και επαγγελματικού λαϊκού θεάτρου, με κανονικές σκηνικές παραστάσεις.

Ιστορική Λαογραφία. Η διαχρονικότητα των φαινομένων, Αθήνα 2010 (Λαογραφία 4) – Ο τόμος αυτός συγκεντρώνει μελετήματα τα οποία ασχολούνται με πτυχές του ελληνορθόδοξου πολιτισμού από την ύστερη αρχαιότητα και τους πρωτοχριστιανικούς χρόνους έως τον 17ο και τον 20ό αιώνα. Κοινό χαρακτηριστικό όλων των μελετών είναι η εξέταση ιστορικών πηγών ώστε να επισημανθούν πληροφορίες για τον καθημερινό εορταστικό βίο, τις νοοτροπίες και τα αισθήματα του απλού ανθρώπου των ιστορικών λαών της Ευρώπης.

Στα κεφάλαια του βιβλίου ο Puchner προσεγγίζει το φαινόμενο της χρήσης αρχαίων αγαλμάτων στη χριστιανική λατρεία, εξετάζει τις γιορτές των νεκρών και της άνοιξης μέσα από τις τελετουργίες των ροσαλίων, όπως αυτές εκδηλώνονται σε ανθοστολισμούς εικόνων, συμπόσια σε τάφους, δρώμενα, εκστατικούς χορούς και Νεράιδες που παριστάνουν τις ψυχές, ανιχνεύει παγανιστικές επιβιώσεις στο Βυζάντιο και καταπιάνεται με το μεσαιωνικό δρώμενο «Άρατε Πύλας», σε Δύση και Ανατολή. Στο κεφάλαιο για την αδελφοποιία αναλύεται η αντίστοιχη τελετουργία που σφραγίζει τελεστικά και εθιμικά μια επιστήθια φιλία, ή ακόμη και την ψυχική ενότητα των μελών της κοινότητας, ενώ σε ειδικό μελέτημα για τα τάματα και τα κουρμπάνια εξετάζονται οι μορφές της θυσίας και των αφιερωτικών αναθημάτων στη χριστιανική λαϊκή λατρεία, οι οποίες φανερώνουν την προσπάθεια της Εκκλησίας να αφομοιώσει τις ειδωλολατρικές πρακτικές της ελληνορωμαϊκής εποχής.

Μεταξύ των άλλων θεμάτων ερευνώνται πώς τα εγκλήματα του Οιδίποδα αποδόθηκαν στον Ιούδα Ισκαριώτη, σύμφωνα με τον μεσαιωνικό απόκρυφο βίο του, καθώς και μία συναρπαστική περιγραφή ζακυνθινού καρναβαλιού του αποκαλυπτικού έτους 1666, και η δίκη ενός ψευδομεσσία.

Κοινωνιολογική Λαογραφία. Ρόλοι – συμπεριφορές – αισθήματα, Αθήνα 2010 (Λαογραφία 5) – Όπως τονίζει ήδη από την αρχή ο Puchner, πολιτισμός και

κοινωνία αποτελούν δύο πλευρές του ίδιου νομίσματος: οι δομές της κοινωνίας υλοποιούνται σε συμπεριφορές και αισθήματα, σε ενδυμασίες και τελετουργίες, ενώ αντίθετα οι «παραστάσεις» και οι αναπαραστάσεις του πολιτισμού παρουσιάζουν με απτό και βιωματικό τρόπο τους θεσμούς και τις ιεραρχίες της κοινωνίας, ακόμα και τους άγραφους νόμους του εθνικού δικαίου. Στον κοινωνικό ρόλο συναντώνται και οι δύο οπτικές: κάθε άτομο ή ομάδα ενσαρκώνει και παριστάνει όσο καλύτερα μπορεί τον άγραφο ρόλο του και κρίνεται για την «παράστασή» του, ταυτοχρόνως δε είναι και θεατής και κριτής των «παραστάσεων» των άλλων, δηλαδή ένα είδος θεματοφύλακα του νόμου, της συμπεριφοράς των ανθρώπων και της εφαρμογής του στην πράξη, τόσο στον εαυτό του, όσο και στους άλλους.

Μια τέτοια προσέγγιση επιτρέπει, πέρα από τις δομολειτουργικές αναλύσεις της κοινωνίας σε αφηρημένο επίπεδο, και την ανάλυση του πολιτισμού *in vivo*: τι αισθήματα και τι διλήμματα προκαλούν οι νόρμες και οι θεσμοί, οι υποχρεωτικές ιδανικές συμπεριφορές και ο συνεχής κοινωνικός έλεγχος, με ποια μέσα διαδίδονται οι αξίες αυτές, πώς υλοποιούνται ή καταστρατηγούνται, τι ψυχολογικές επιπτώσεις έχουν στο άτομο και την οικογένεια κ.τ.λ. Δρώμενα, παροιμίες, λαϊκές δοξασίες και προφορικές αυτοβιογραφίες είναι κομβικά σημεία αποκρυπτογράφησης και συμπυκνωμένης εκδήλωσης των αντιλήψεων αυτών, οι οποίες διέπουν ολόκληρη την κοινωνία.

Η ανάλυσή τους δίνει από μία άποψη μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα σε σχέση με ό,τι η συμμετοχική παρατήρηση της επιτόπιας έρευνας παρουσιάζει, καθώς στις πολιτισμικές αυτές εκφάνσεις έχουν συσσωρευτεί ο χρόνος της παράδοσης και η συλλογικότητα πολλών γενεών. Στον τόμο αυτό περιλαμβάνονται δέκα μελετήματα που δια φωτίζουν περιμετρικά τον κοινωνιολογικό προβληματισμό της Λαογραφίας, όπως εκτέθηκε παραπάνω.

Παραμυθολογικές μελέτες Α΄. Η ξεχασμένη νύφη. Από την ιταλική Αναγέννηση στο ελληνικό λαϊκό παραμύθι, Αθήνα 2011 (Λαογραφία 6) – Η μονογραφία αυτή έχει ως θέμα το συναρπαστικό παραμύθι της λησμονημένης μνηστής που έχει γνωρίσει πολλαπλές μεταμορφώσεις, αποδόσεις και εκφράσεις σε πρόσωπα, τίτλους και μοτίβα, ενώ έχει διαδοθεί σε όλη την Ευρώπη: ένα βασιλόπουλο χάνει τη μνήμη του και ξεχνάει την αγαπημένη του, την οποία ξαναθυμάται με ένα φίλι της βασίλισσας μητέρας του.

Ο Ruchner καταγράφει και συγκρίνει μαρτυρίες του προφορικού λόγου, ανέκδοτες ελληνικές παραλλαγές, αποκλίσεις και διαφοροποιήσεις του μύθου, εξετάζει το γλωσσικό υλικό, καθώς και ρήσεις, ρίμες και λογότυπους, για να παρουσιάσει μια από τις γνωστές μέχρι σήμερα σημαντικές περιπτώσεις

μεταφοράς ενός αφηγηματικού θέματος της ιταλικής λογοτεχνίας της Αναγέννησης στον ελληνικό χώρο υπό τη μορφή του παραμυθιού της προφορικής παράδοσης. Στην αναζήτηση του λογοτεχνικού και αφηγηματικού προτύπου, ο Puchner με πειστική επιχειρηματολογία υποστηρίζει ότι εδώ βρίσκεται η σπάνια περίπτωση της διατήρησης έμμετρων τμημάτων στις παραλλαγές του παραμυθιού από άγνωστο ελληνικό δραματικό έργο το οποίο πρέπει να ήταν κρητική κωμωδία του 17ου αιώνα, που ίσως παραστάθηκε στον Χάνδακα.

Από τις 81 εκδοχές της ιστορίας καταρτίζεται και παρουσιάζεται εδώ μία πρόταση αναστήλωσης του έργου αυτού, που προσφέρει κατά το δυνατόν καλή εικόνα του χιούμορ και της κωμικής υφολογίας, της δραματικότητας και της αγωνίας που προκαλούσε στους θεατές το αρχικό λογοτεχνικό κείμενο.

Παραμυθολογικές μελέτες Β'. Μυθολογικά και άλλα θέματα, Αθήνα 2012 (Λαογραφία 7) – Ο δεύτερος τόμος των παραμυθολογικών μελετημάτων περιέχει κείμενα τα οποία περιλαμβάνονται στην *Enzyklopädie des Märchens*, το μεγαλύτερο εγχειρίδιο της προφορικής αφηγηματολογίας σε παγκόσμια κλίμακα. Στο επίκεντρο της μελέτης του Puchner είναι μοτίβα και παραλλαγές παραμυθιών του ευρωπαϊκού λαϊκού πολιτισμού, προφορικές παραδόσεις και τύποι που έρχονται από τα βάθη της αρχαιότητας: αμαρτήματα και εγκλήματα, μαγεία και αναστάσεις νεκρών, χρησμοί, προφητείες και παιχνίδια της μοίρας συμπλέκονται σε μύθους και κύκλους διηγήσεων με βασιλιάδες, ήρωες και δράκους, συγκρίνονται και αναλύονται υπό το φως των σύγχρονων επιστημονικών δεδομένων.

Η ανάλυση περιλαμβάνει την ιστορία του αρχαίου βασιλιά Οιδίποδα και τις διηγήσεις των μεσαιωνικών αιμομικτών σε λαούς που δεν είχαν επαφή με την ελληνική παράδοση, τον μετασχηματισμό της ελληνικής μυθολογίας σε προφορικό παραμύθι και τον τρόπο που παρουσιάζεται το εθνοστερεότυπο του Έλληνα στα νοτιοσλαβικά παραμύθια. Δύο κεφάλαια αναφέρονται στα αρχαία παραμυθιών του Γεωργίου Μέγα και του Friedrich Salomo Krauss, των οποίων η συμβολή στη μελέτη του ελληνικού και του σλαβικού παραμυθιού υπήρξε θεμελιακή και πρωτοπόρα.

Μελέτες για το ελληνικό δημοτικό τραγούδι, Αθήνα 2013 (Λαογραφία 8) – Ο τόμος αυτός περιέχει μελέτες για το ελληνικό δημοτικό τραγούδι. Ο Puchner από ένα εκτεταμένο υλικό, το οποίο ξεκινά από τις παραλογές και τους θρήνους και φτάνει έως τα θρησκευτικά άσματα και τα ριζίτικα, εξετάζει τα τραγούδια ως μια κατ' εξοχήν ποιητική πράξη με συγκεκριμένες λειτουργίες που

επιτελείται στα όρια μιας κοινότητας, η οποία τα δημιουργεί και τα μεταδίδει προφορικά.

Τα θέματα στα οποία εστιάζει ο συγγραφέας είναι το ιστορικό τραγούδι για την πολιορκία της Βιέννης από τους Τούρκους, οι απηχήσεις της τραγωδίας του κρητικού θεάτρου *Ερωφίλη* στην προφορική παράδοση, ιστορικά γεγονότα του 20ού αιώνα που εμπνέουν τη σύνθεση νέων δημοτικών τραγουδιών, η εικόνα του «ξένου» στην οικογένεια, στο χωριό, στη χώρα και στο έθνος, το Δωδεκαήμερο με τα εθιμικά παιδικά κάλαντα, καθώς και τα «γαμοτράγουδα», τα βωμολοχικά και ελευθερόστομα τραγούδια της αποκριάς. Ο Puchner αναζητά τη σκοπιμότητα των συνθέσεων και των παραλλαγών στο ιστορικό και κοινωνικό τους πλαίσιο, εντοπίζει προσαρμογές και αφομοιώσεις, εξετάζει κριτικά διασκευές και μελετά τους παράγοντες και τα στοιχεία, αισθητικά και θεματολογικά, τα οποία συγκινούν τον ακροατή των τραγουδιών, ώστε να τίθενται σε λειτουργία οι μηχανισμοί της επιλογής και της απομνημόνευσης.

Εθνογλωσσολογικές μελέτες. Μορφολογίες – σημασίες – ετυμολογίες, Αθήνα 2013 (Λαογραφία 9) – Στο βιβλίο αυτό, το οποίο περιέχει επτά εθνογλωσσολογικές μελέτες, ο Puchner αναφέρεται στον ελληνικό και βαλκανικό λαϊκό πολιτισμό και στις «άκρες του κόσμου», όπου κατοικούν μυθικά όντα, τέρατα και κυνοκέφαλοι, νάνοι και λυκάνθρωποι, βρικόλακες και νεράιδες, καλικάντζαροι και δαιμόνια με άγρια και γκροτέσκα μαζί δράση. Στην πραγματικότητα κινείται σε ένα ευαίσθητο και ευμετάβλητο πεδίο έρευνας, για να αναζητήσει τα σημασιολογικά δίκτυα τα οποία περιβάλλουν μια λέξη ή μια έκφραση, και τα οποία αλλάζουν και μετατοπίζονται ανάλογα με τα συμφραζόμενα, μ' έναν τρόπο που μετέχει της καλλιτεχνικής ενσυναίσθησης.

Μέσα από την επίσκεψη των ονομάτων και με βάση πλούσιο γλωσσικό υλικό που προέρχεται από παροιμίες, ύβρεις και ρητά, το εορτολόγιο και τις λατρευτικές πρακτικές, τη λαϊκή ιατρική και τον καθημερινό βίο, ο Puchner ασχολείται με την καταγωγή, τις μορφές και τις σημασίες των ονομάτων των δαιμονικών όντων που τρέφουν τη λαϊκή φαντασία. Ασχολείται επίσης με τις συναφείς εθιμικές μεταμφιέσεις και αξιολογεί τις θεωρίες που έχουν αναπτυχθεί για την καταγωγή, τη σημασία, την εξέλιξη και την προέλευσή τους, με ιστορικά, γλωσσολογικά και γεωγραφικά τεκμήρια, για να χαρτογραφήσει τους τρόπους με τους οποίους μεταμορφώνεται ο ανθρώπινος φόβος σε δοξασίες, μαγικά έθιμα και δρώμενα.

Εφαρμοσμένη Λαογραφία. Ο λαϊκός πολιτισμός σε επιστήμες και τέχνες, Αθήνα 2014 (Λαογραφία 10) – Ο όρος «Εφαρμοσμένη Λαογραφία» περιγράφει ένα φαινόμενο «χρήσης» και μια πρακτική, η οποία απαντά κυρίως στις τέχνες

αλλά δεν είναι άγνωστη και στην επιστήμη: εν προκειμένω πρόκειται για τη «χρήση» στοιχείων του λαϊκού πολιτισμού σε γνωστικά πεδία και επίπεδα του πολιτισμού που δεν ανήκουν πια σ' αυτόν.

Στο βιβλίο εξετάζονται, υπό το πρίσμα αυτό, διαδοχικά η σταδιοδρομία του θρακικού λαϊκού δρωμένου του «Καλόγερου στα γράμματα και στις επιστήμες, τα λαϊκά στοιχεία που ενσωματώθηκαν σε χριστουγεννιάτικο δράμα από τον χώρο των Κυκλάδων, την εποχή της Αντιμεταρρύθμισης, τις λαϊκότερες τραγωδίες του Θεοδώρου Αλκαίου, την εποχή της Ελληνικής Επανάστασης, τον «Θάνατο του παλληκαριού» και την ηθογραφική υπέρβαση του λαϊκού πολιτισμού, το δημοτικό τραγούδι για το «Γεφύρι της Άρτας» στη βαλκανική δραματολογία, την παραλογή του «Νεκρού Αδελφού» και το έργο *Βρυκόλακας* του Φώτου Πολίτη (1908), την τραγωδία *Ροδόπη* του Νικολάου Ποριώτη (1913) και τη συνάφειά της με το δημοτικό τραγούδι, καθώς και το έργο *Ο Λάζαρος* του Παντελή Πρεβελάκη (1952) και τη σχέση του με τη λαϊκή θρησκευτική παράδοση.

Θρησκευτική Λαογραφία Α'. Ο Λάζαρος στην ορθόδοξη παράδοση και τον λαϊκό πολιτισμό της Βαλκανικής, Αθήνα 2015 (Λαογραφία 11) – Η θρησκευτική λαογραφία είναι ένα πεδίο αναζητήσεων πολύ ευρύ, γιατί ο λαϊκός πολιτισμός συνδέεται και συμφύρεται πολλαπλώς με το εκκλησιαστικό εορτολόγιο και τον επίσημο θρησκευτικό βίο. Επίσης, οι ποιμαντικές πρακτικές της Εκκλησίας συχνά είναι διαποτισμένες από πράξεις και αντιλήψεις των λαϊκών στρατηγικών της επιβίωσης, και όχι τόσο από τα θεολογικά δόγματα της επίσημης θρησκείας.

Στον πρώτο αυτό τόμο της «Θρησκευτικής Λαογραφίας» παρουσιάζεται η περίπτωση του Λάζαρου, του φίλου του Ιησού, μορφής ιδιαίτερα αγαπητής στον ορθόδοξο λαϊκό πολιτισμό, του οποίου η έγερση στη Βηθανία προεικονίζει την Ανάσταση του Χριστού. Ο Ruchner αποκαλύπτει τη δυναμική της παράδοσης του Λάζαρου, στη διάρκεια δύο χιλιετιών, μέσα από ένα πλούσιο υλικό. Οδηγεί στην παρακολούθηση της ιστορίας του Λάζαρου, ήδη από την εμφάνισή του στη Βίβλο, μέσω των εκφραστικών μέσων της Θείας Λειτουργίας, δηλαδή του συνδυασμού λόγου, εικόνας και δρωμένου, έως τις «χρήσεις» του θέματος στον λαϊκό πολιτισμό, και κυρίως σε θρύλους, τραγούδια, έθιμα και παροιμίες. Η διαχρονική διαδρομή την οποία επιχειρεί ολοκληρώνεται με το δράμα και τη σύγχρονη έντεχνη και προσωπική λογοτεχνία, όπου συνήθως οι αντιλήψεις και πρακτικές του λαϊκού πολιτισμού αμφισβητούνται και οι θεολογικές προβληματικές συχνά αντιστρέφονται.

Θρησκευτική Λαογραφία Β'. Ο Ιούδας στην ορθόδοξη παράδοση και τον λαϊκό πολιτισμό της Βαλκανικής, Αθήνα 2015 (Λαογραφία 12) – Μετά τον

Λάζαρο, τον φίλο του Ιησού με τον οποίο ασχολήθηκε στον πρώτο τόμο της ενότητας «Θρησκευτική Λαογραφία», στον δεύτερο τόμο ο Puchner αφηγείται ιστορίες που έχουν δημιουργηθεί στη διάρκεια των αιώνων για τον προδότη μαθητή, τον Ιούδα Ισκαριώτη. Παρακολουθεί το θέμα του άστοργου μαθητή που πρόδωσε τον δάσκαλο, απελπίστηκε και αυτοκτόνησε, από την εμφάνισή του στη Βίβλο έως την ενσωμάτωσή του, με τη μορφή του λόγου, της εικόνας και του δρώμενου, στην επίσημη λατρεία, καθώς και την αξιοποίησή του στον λαϊκό πολιτισμό, σε τραγούδια, έθιμα και παροιμίες. Αυτή η γοητευτική διαδρομή, με την πλούσια επιστημονική τεκμηρίωσή της, φθάνει έως τη σύγχρονη λογοτεχνία.

Θεατρολογική Λαογραφία Α΄. Τα δρώμενα της Ελλάδας και της Βαλκανικής. Από το μαγικοθρησκευτικό έθιμο στη λαϊκή διασκέδαση, Αθήνα 2016 (Λαογραφία 13) – Το βασικό ερώτημα που θέτει ο Puchner είναι πώς θα μπορούσαμε να φανταστούμε τη γένεση του θεάτρου από το μαγικοθρησκευτικό δρώμενο και από την κοινωνική τελετουργία. Σε αυτό προσπαθεί να απαντήσει με βάση το υλικό που παρέχουν τα λαϊκά δρώμενα της Ελλάδας και της Βαλκανικής, παρουσιάζοντας 1668 περιπτώσεις δρωμένων στη φάση της μετάβασης από την εθιμοτυπία στη λαϊκή διασκέδαση και την ψυχαγωγική απόλαυση.

Ο Puchner θέτει ως στόχο να τεκμηριώσει με ελληνικό υλικό, προερχόμενο από τα δρώμενα και τους αγερμούς του εορτολογίου μια υποθετική εξέλιξη, που οδηγεί από τα μεμονωμένα συστατικά στοιχεία του θεάτρου προς τις αρχικές πρωτοβάθμιες μορφές του λαϊκού θεάτρου, οι οποίες στηρίζονται πλέον σε διακριτούς ρόλους και τη διάδραση ή τον διάλογο μεταξύ σκηνικών προσώπων, δημιουργώντας μια σκηνική πραγματικότητα, η οποία διαφέρει από την κοινωνική. Οι διάφορες φάσεις της «εξέλιξης» σχετίζονται με την πομπή του αγερμού, τα συμβολικά αντικείμενα που περιφέρονται, τις συμβολικές πράξεις που τελούνται, τις μιμητικές συμπεριφορές στα δρώμενα, και κυρίως τη μεταμπίηση, που καταλήγει σε συγκεκριμένους παραστατικούς ρόλους, σε πρακτικές οι οποίες, στη συνύπαρξη και σύμπραξή τους, δημιουργούν πλέον μια μικρή αυτοσχέδια σκηνή.

Στον πρώτο τόμο της ενότητας «Θεατρολογική Λαογραφίας» ο Puchner διασκευάζει και παρουσιάζει στα ελληνικά τη διατριβή του επί υφηγεσία στο Πανεπιστήμιο της Βιέννης, που ολοκληρώθηκε το 1977, μια μονογραφία για τα εθιμικά φαινόμενα στο ελληνικό εορτολόγιο και τις σχέσεις τους με το λαϊκό θέατρο. Μέσα από την ανάλυση και τον στοχασμό μάς υπενθυμίζει ότι στον

γηρασμένο χρόνο οι άνθρωποι έχουν απολέσει την ουσιαστική ικανότητα να γιορτάζουν ειλικρινά και να πενθούν ολόψυχα και πραγματικά.

Θεατρολογική Λαογραφία Β΄. Το παραδοσιακό λαϊκό θέατρο στην Ελλάδα και τη Βαλκανική. Οι πρώτες μορφές του θεάτρου, Αθήνα 2017 (Λαογραφία 14) – Το θέμα που στην πραγματικότητα πραγματεύεται ο Puchner στον τόμο αυτό, τον τελευταίο της σειράς, είναι οι οργανωμένες μορφές του λαϊκού θεάτρου σε έναν πλούσιο πολιτισμό παραστατικών δρωμένων. Διαμέσου μιας συγκριτικής προσέγγισης διαφόρων παραδειγμάτων, τα μελετήματα του τόμου κινούνται με άνεση στο παραδοσιακό κουκλοθέατρο, την ιστορία του Καραγκιόζη και τις λαϊκές παραστάσεις της *Ερωφίλης*, φθάνοντας έως τις επτανησιακές ομιλίες, το θρησκευτικό θέατρο ως μαζικό θέαμα από τις Άλπεις ως το Αιγαίο, και το ερασιτεχνικό θέατρο της ελληνικής επαρχίας.

Ο διεθνώς διακεκριμένος Καθηγητής Walter Puchner, με τις μακροχρόνιες αναζητήσεις του σε αρχεία, συλλογές και επιτόπια έρευνα, μας παραδίδει ένα corpus συστηματικών μελετών που συνθέτουν έναν καταστατικό χάρτη των κύριων τάσεων της σύγχρονης λαογραφίας, ενώ εισάγει νέους κλάδους και ειδικεύσεις, όπως είναι η Θεωρητική Λαογραφία, η Λαογραφική Συγκριτολογία, η Εφαρμοσμένη, η Θρησκευτική και η Θεατρολογική Λαογραφία. Το πλούσια τεκμηριωμένο έργο προσφέρει τα μεθοδολογικά εννοιολογικά εργαλεία της λαογραφικής επιστήμης, ενώ δεν περιορίζεται μόνο στην Ελλάδα. Η συνολική εργασία χαρακτηρίζεται από μια υπερεθνική και διαγλωσσική διάσταση, επεκτείνοντας το ερευνητικό ενδιαφέρον σε όλη τη Βαλκανική (και τη Μικρασία και τη Μεσόγειο), προχωρώντας σε συγκρίσεις και τυπολογίες, και δίνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο μια ισχυρή ώθηση στο άνοιγμα της εθνικής επιστήμης της λαογραφίας σε μια υπερεθνική προοπτική, που συμπεριλαμβάνει όλο τον χώρο της Νοτιοανατολικής Ευρώπης. Η πρωτοτυπία και η πολύπλευρη θεωρητική προσέγγιση του Βάλτερ Πούχνερ καθιστούν τη σειρά αυτή απαραίτητη για τους σύγχρονους μελετητές του λαϊκού πολιτισμού, τους φοιτητές και όσους ενδιαφέρονται για την τελεστικότητα του πολιτισμού των Βαλκανίων.

Δεν είναι βεβαίως μικρότερης σημασίας και η ανάπτυξη εργαλείων έρευνας της Ελληνικής Λαογραφίας από τον Walter Puchner: αναφέρομαι κυρίως στη σύνταξη μιας εκτενούς βιβλιογραφίας των δημοσιεύσεων σε αγγλική, γαλλική, γερμανική και ιταλική γλώσσα, που αναφέρονται στον λαϊκό πολιτισμό των Ελλήνων, τόσο στον ελλαδικό χώρο, όσο και στην Κύπρο, τη Μικρά Ασία, μέχρι το ιστορικό ορόσημο του 1922-1924, αλλά και στην ελληνική διασπορά,

ως το 2000. Με τη βιβλιογραφία αυτή, τη θεματικά καταταγμένη, ολοκληρώνεται η συμβολή του στην έρευνα της Ελληνικής Λαογραφίας, η οποία έχει τα χαρακτηριστικά μιας συνολικής θέασης που μόνο σε έργα παλαιότερων λαογράφων, όπως οι Ν. Γ. Πολίτης, Στ. Κυριακίδης και Γ. Α. Μέγας, μπορεί να συναντηθεί.

Εκείνο που κυριαρχεί στο λαογραφικό έργο του Καθηγητή Puchner είναι ο συνδυασμός της συγκριτικής μεθοδολογίας τόσο με την παραδοσιακή, όσο και με τη νεωτερική θεματολογία της Ελληνικής Λαογραφίας. Αποτελεί, από την άποψη αυτή, το λαογραφικό έργο του έναν ευρηματικό συνδυασμό παράδοσης και νεωτερισμού, διατήρησης της παλαιότερης φυσιογνωμίας της επιστήμης μας και ανανέωσης. Και βέβαια, το ίδιο παρατηρείται στα λαογραφικά πεδία με τα οποία ασχολείται ο Puchner: δρώμενα και τελετουργίες, έντεχνος λαϊκός λόγος και λαϊκή λογοτεχνία, ακόμη δε και κοινωνικές δομές και μορφές της οργάνωσης των παραδοσιακών κοινωνιών.

Αν, με βάση τα παραπάνω, θέλαμε να οριοθετήσουμε και να σταθμίσουμε την προσφορά του Καθηγητή Walter Puchner στην Ελληνική Λαογραφία, θα λέγαμε ότι έφερε ως νέα στοιχεία, και κατ' εξοχήν χαρακτηριστικά του έργου του, τη συστηματική συγκριτική θεώρηση προς τον λαϊκό πολιτισμό των λαών της Νοτιοανατολικής Ευρώπης και τη θεατρολογική οπτική στη μελέτη των λαϊκών δρωμένων. Και τα δύο εν σπέρματι προϋπήρχαν στην Ελληνική Λαογραφία, είναι όμως ο Puchner που τα θεμελίωσε σε καθαρά επιστημονικές βάσεις, τους έδωσε μια διεθνή προοπτική και τα οργάνωσε εξ υπαρχής, ώστε να παράγουν διακριτά και αποδεκτά από την επιστημονική κοινότητα αποτελέσματα.

Τον ενδιαφέρει επίσης η διαμόρφωση των λαϊκών δρωμένων και στις νέες συνθήκες που έχει διαμορφώσει για την εθιμική ζωή των λαών της περιοχής η νεωτερικότητα και η μετανεωτερικότητα, με τη διαχείριση των παλαιών τελετουργικών μορφών, διά εργαλείων όπως η επιβίωση, η αναβίωση, ο φολκλορισμός κ.λπ., και με τη δημιουργία νεωτερικών επίσης θρησκευτικών τελετουργιών και εθίμων. Οι μελέτες του παρέχουν μια απολύτως σταθερή βιβλιογραφική βάση για να μελετηθεί ο τρόπος με τον οποίο οι κοινωνίες σήμερα διαχειρίζονται το πολύχρωμο και πολυποίκιλο αυτό υλικό της πολιτισμικής τους κληρονομιάς, με βάση κυρίως την πρακτική του φολκλορισμού που εξασκούν οι εθνοτοπικοί και πολιτιστικοί σύλλογοι, αλλά και το πανταχού παρόν ιδεολόγημα της «επιστροφής στις ρίζες», το οποίο αποτελεί βασικό μοχλό για τη διαχείριση όλου αυτού του πολιτισμικού πλούτου.

Ανάμεσα στο λαϊκό θέατρο και τη λαϊκή λογοτεχνία, με τα επιστημονικά και ερευνητικά εργαλεία που η έρευνα καθιέρωσε για τη συγκριτική μελέτη των λαϊκών τελετουργιών, των ειδών της λαϊκής αφήγησης και της κοινωνιολογικής λειτουργικότητας των λαογραφικών φαινομένων διαφόρων λαών, οπλισμένος με τη στέρεη γνώση γλωσσών και βιβλιογραφίας, με υπομονή και απaráμιλλη εργατικότητα, με επιστήμη και αγάπη, με γνώση και συναίσθημα, ο καθηγητής Walter Puchner χάραξε τον δικό του διακριτό δρόμο στις ελληνικές λαογραφικές σπουδές.

ΒΑΣΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Varvounis M. G., «The Austrian contribution to the research of the Greek Folklore», στον τόμο Herbert Kröll (επιμ.), *Austrian – Greek Encounters over the centuries. History – Diplomacy – Politics – Arts – Economics*, Innsbruck – Wien - Bozen 2007, εκδ. Studien Verlag, σ. 205-215.

Βαρβούνης Μ. Γ., «Η συμβολή των Αυστριακών ερευνητών στη μελέτη του ελληνικού λαϊκού πολιτισμού», *Παρνασσός* 49 (2007), σ. 275-290.

Βαρβούνης Μ. Γ., «Ο Καθηγητής Walter Puchner και η προσφορά του στις ελληνικές λαογραφικές σπουδές», *Επιστημονική Επετηρίδα της Σχολής Κλασικών και Ανθρωπιστικών Σπουδών του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης* 2 (2022-2023). Αφιέρωμα στα δέκα χρόνια (2013-2023) λειτουργίας της Σχολής Κλασικών και Ανθρωπιστικών Σπουδών, σ. 191-201.

Βιβλάκης Ι. (επιμ.), *Κατάσταση και προοπτικές της Λαογραφίας σήμερα. Κείμενα επιστημονικής συνάντησης με την ευκαιρία της ολοκλήρωσης των 14 τόμων της λαογραφικής σειράς του Β. Πούχνερ στις εκδόσεις «Αρμός», 2009-2017 (Αθήνα, 29 Ιανουαρίου 2018, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηναίων. Διοργάνωση: Ελληνική Λαογραφική Εταιρεία)*, Αθήνα 2021, εκδ. Αρμός.

Βίος και Έργο Βάλτερ Πούχνερ. Βιογραφικά, δημοσιεύματα, αναφορές, ευρετήρια, αναλύσεις και πρόσληψη. Βιβλιογραφικό δοκίμιο, Αθήνα 2007, εκδ. Ergo / Παράβασις – Βιβλιογραφία, 1.

Στέφανος. *Τιμητική προσφορά στον Βάλτερ Πούχνερ*, Αθήνα 2007, εκδ. Ergo.

ΓΕΩΡΓΙΑΣ ΒΑΡΖΕΛΙΩΤΗ

Αναπληρώτριας Καθηγήτριας του Τμήματος Θεατρικών Σπουδών του ΕΚΠΑ

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΟΥ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΥ, ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟΥ ΚΑΙ ΠΟΙΗΤΙΚΟΥ ΕΡΓΟΥ ΤΟΥ ΤΙΜΩΜΕΝΟΥ «Βάλτερ Πούχνερ: Γράφοντας την ελληνική θεατρολογία»

Αξιότιμε κύριε Πρότανη,
Αξιότιμοι κύριοι Ακαδημαϊκοί,
Αγαπητές και αγαπητοί συνάδελφοι και φίλοι,
Αγαπημένοι μου φοιτητές και συμφοιτητές και συναπόφοιτοι,
Κυρίες και κύριοι,
Αγαπημένε μας κύριε Πούχνερ,

Δέχτηκα με πολύ μεγάλη χαρά την πρόσκληση του Συλλόγου Αποφοίτων του Τμήματος Θεατρικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αθηνών να μιλήσω για το θεατρολογικό έργο του κυρίου Πούχνερ. Ως απόφοιτος, κι εγώ, αυτού του Τμήματος, θα μιλήσω εκ μέρους όλων μας. Όλων εμάς που εδώ και χρόνια έχουμε παρακολουθήσει πολλές φορές διαλέξεις του Βάλτερ Πούχνερ στο βήμα της σπουδαίας αυτής Αίθουσας, μαθαίνοντας πάντοτε κάτι καινούργιο... Κι άλλες φορές έχουμε καθίσει μαζί του, δίπλα-δίπλα, σε εκδηλώσεις και συνέδρια σε διάφορα μέρη του κόσμου, έχουμε μαθητεύσει, έχουμε συνεργαστεί σε πολλές και ποικίλες δημιουργικές περιστάσεις.

Θα χρησιμοποιήσω, λοιπόν, αυτό το «δίπλα-δίπλα», αυτό το ενωτικό σχήμα στη σύντομη παρουσίασή μου, γιατί πιστεύω ότι, όσο κι αν φανεί παράξενο, αποτελεί διαχρονικά το χαρακτηριστικό στοιχείο σας, κύριε Πούχνερ, σε όλες τις εκφάνσεις του ακαδημαϊκού σας βίου: όχι μόνο ως δασκάλου, ως συναδέλφου, ως συνομιλητή και συνεργάτη, αλλά και ως συγγραφέα - ερευνητή/ιστορικού και θεωρητικού της επιστήμης του θεάτρου.

Τα δέκα λεπτά που έδωσε ο Ιωσήφ Βιβιλάκης στους ομιλητές μοιάζουν πολύ πολύ λίγα για την περίπτωση. Θα προσπαθήσω να είμαι όσο το δυνατόν πιο σύντομη και θα ξεκινήσω με κάτι που γνωρίζω ότι ο τιμώμενος αγαπά πολύ: με αριθμούς. Ο Βάλτερ Πούχνερ, λοιπόν, έχει διδάξει σε περίπου τριάντα πανεπιστήμια –και ανάμεσά τους τα μεγαλύτερα του κόσμου–, έχει διδάξει τριάντα επτά χρόνια στο ελληνικό πανεπιστήμιο, έχει επιβλέψει αμέτρητες

διδασκαρικές διατριβές, και μεταπτυχιακές και προπτυχιακές διπλωματικές εργασίες, και διηύθυνε για περίπου τριάντα χρόνια την *Παράβαση*, το περιοδικό του Τμήματός μας – στο οποίο Τμήμα διετέλεσε πρόεδρος ή αντιπρόεδρος για παραπάνω από είκοσι χρόνια. Έχει πραγματοποιήσει περισσότερες από τετρακόσιες διαλέξεις, σειρές διαλέξεων, και ανακοινώσεις σε διεθνή και ελληνικά συνέδρια.

Έχει εκδώσει αυτοτελώς εκατόν είκοσι πέντε βιβλία, έχει δημοσιεύσει περίπου πεντακόσια μελετήματα στα ελληνικά, γερμανικά, αγγλικά, γαλλικά, ιταλικά σε διακόσια είκοσι οκτώ επιστημονικά περιοδικά, πάνω σε ζητήματα ιστορίας και θεωρίας του θεάτρου και του δράματος, και έχει συντάξει πάνω από χίλιες βιβλιοκρισίες και βιβλιοπαρουσιάσεις στην Ελλάδα και το εξωτερικό.

Κυρίες και κύριοι, δεν νομίζω ότι υπάρχει αντικείμενο μελέτης στο ερευνητικό περιβάλλον της θεατρολογίας που να μην έχει απασχολήσει τον Βάλτερ Πούχνερ. Έχει γράψει, χωρίς υπερβολή, για τα πάντα: εργάστηκε αδιάλειπτα ως ιστορικός, υποδειγματικός εκδότης και παλαιογράφος, αναδεικνύοντας καινούργια ερευνητικά πεδία, άγνωστα θεατρικά κείμενα και συγγραφείς. Ταυτόχρονα, έθεσε τις βάσεις για την εφαρμογή του θεωρητικού προβληματισμού στην ελληνική θεατρολογική επιστήμη –διευρύνοντας τους ορίζοντές της πολύ μακρύτερα από το ελληνικό θέατρο– και συνέβαλε αποφασιστικά στη διάδοσή της: ένας αφοσιωμένος μισσιονάριος διεθνούς εμβέλειας – σαν τους μισσιονάριους του αιγαιοπελαγίτικου θεάτρου που πρώτος ανέδειξε με τις έρευνές του!

Το έργο του περιλαμβάνει εργασίες βάσης για την οριοθέτηση και τη μεθοδολογία της έρευνας, πρωτότυπες μελέτες πάνω στη θεωρία και τη σημειολογία του θεάτρου, προβληματισμούς σχετικά με περιοδολογήσεις, αλλά και ειδολογικά ή και επιτελεστικά προβλήματα των κειμένων. Επίσης, στην εργογραφία του περιέχονται εκτενείς μελέτες και μονογραφίες πάνω στο ελληνικό θέατρο από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα –με ιδιαίτερη έμφαση στο νεοελληνικό– γιατί, όπως συχνά μας έλεγε, «αν δεν ασχοληθούμε εμείς με το νεοελληνικό θέατρο, ποιος θα το κάνει;», βάζοντάς μας, διακριτικά, προ των ευθυνών μας.

Συνδεδετικός, συνθετικός και στις έρευνές του, απέφυγε συστηματικά το διαζευτικό «ή» προτιμώντας το συνδεδετικό «και»: κείμενο και παράσταση, σκηνή και πλατεία, φιλοσοφία και δραματουργία, χειρόγραφο και έντυπο, θεωρία και πράξη, όπερα και αστικό δράμα, Καραγκιόζης και Αρλεκίνος, λαϊκό και λόγιο, θρησκευτικό θέατρο και μεσαιωνικά παραμύθια, παραδοσιακά

δρώμενα και μεταδραματικό, εκπαίδευση και παιχνίδι, συμβάσεις και υπερβάσεις, διακειμενικότητα και πρωτοτυπία, Βαλκάνια, Νοτιοανατολική Ευρώπη και Δύση, συγγραφείς και σκηνοθέτες, το σταθερό της σκηνής και το εφήμερο της παράστασης.

Με αυτόν τον τρόπο, ενωτικά, έγραψε και δίδαξε την Ιστορία του Θεάτρου και συνέβαλε αποφασιστικά στη θεμελίωση της Επιστήμης του στη χώρα μας. Επίμονος, ακούραστος και ευρηματικός, εργάστηκε συστηματικά για τη διαμόρφωση των ορισμών και των μεθοδολογικών δεδομένων της σχετικά καινούργιας επιστήμης του θεάτρου στην Ελλάδα, τη διατύπωση θεωρητικών σχημάτων, την ανάδειξη του πρωτογενούς πηγαϊκού υλικού και τη σύνθεση της βιβλιογραφίας. Δηλαδή, τη δημιουργία των εργαλείων που θα άνοιγαν τις πόρτες σε καινούργιες έρευνες, καινούργιες μονογραφίες, διδακτορικές διατριβές και σύνθετες μελέτες κάθε λογής.

Γιατί, για να επανέλθω στο μαζί, το πλάι-πλάι στο οποίο αναφέρθηκα λίγο νωρίτερα, ο Πούχγερ από πολύ νωρίς έβαλε στο παιχνίδι της έρευνας τους μαθητές του. Σε πολλές από τις έρευνές του συνομιλούσε ενεργά με τους φοιτητές του, ενθαρρύνοντάς τους να συμμετέχουν σε πρωτότυπες, πολλές φορές και τολμηρές επιστημονικές περιπέτειες –κι εδώ μιλώ από προσωπική πείρα, για περιπέτειες στην κυριολεξία επιστημονικής φαντασίας–, και εμπλέκοντάς τους σε ερευνητικά προγράμματα και εκδόσεις, στις οποίες συχνά μας προέτρεπε να δημοσιεύσουμε με θάρρος τις εργασίες μας, παρά τη νεαρή μας ηλικία.

Και κάπως έτσι, όλοι μαζί, ξεκινήσαμε να συνθέτουμε το ψηφιδωτό της Ιστορίας του ελληνικού θεάτρου, πάντοτε σε δημιουργικό διάλογο με τις διεθνείς τάσεις και συγκείμενα. Ειλικρινά, δεν θυμάμαι να έχετε πει όχι, ποτέ, σε κανέναν μας, κύριε Πούχγερ. Πάντοτε θετικός, πάντοτε υποστηρικτικός, και πάντοτε εκεί, με υπομονή, πλατύ χαμόγελο και ακόμα πιο πλατιά καρδιά, στις χαρές, τις επιτυχίες αλλά και τις αποτυχίες μας – πώς αλλιώς, άλλωστε, θα φτάναμε στην καλύτερη εκδοχή του εαυτού μας;

Σε αυτό το πνεύμα ο Βάλτερ Πούχγερ διοίκησε το Τμήμα Θεατρικών Σπουδών για δεκαετίες, πλάι-πλάι με τον συνιδρυτή του, τον αείμνηστο Σπύρο Ευαγγελάτο, τους συναδέλφους και τους συνεργάτες τους, στην εμβληματική Γραμματεία μας και το φιλόξενο Σπουδαστήριό μας. Στο Τμήμα οι πόρτες ήταν πάντοτε ανοιχτές, κυριολεκτικά και μεταφορικά, με την καλλιέργεια της διεπιστημονικότητας και τη συστηματική εμπλοκή των μελών του σε διεθνή δίκτυα και διαπανεπιστημιακές συνεργασίες: είχαμε ανακαλύψει την

εξωστρέφεια πριν ακόμα γίνει τεχνοκρατικός όρος και κρίσιμος δείκτης αξιολόγησης.

Ήταν μια κυψέλη γνώσης, ελευθερίας και δημιουργικότητας, τόπος συνάντησης, ανταλλαγής και προκλήσεων, ανοιχτό στο σύνολο της ακαδημαϊκής κοινότητας με τη διοργάνωση επιστημονικών συναντήσεων και εκδόσεων, με ναυαρχίδα την *Παράβαση*, το πρώτο και μακροβιότερο πανεπιστημιακό θεατρολογικό περιοδικό στη χώρα. Χάρη στην επίμονη φροντίδα του Πούχνερ, θα έλεγα ότι δεν υπάρχει κανείς που να μην έχει περάσει από τις εκδόσεις, τα συνέδρια και τις δράσεις του Τμήματός μας.

Δεν νομίζω ότι θα διαφωνούσε κάποιος στο εξής: Χωρίς τον Βάλτερ Πούχνερ το Τμήμα Θεατρικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αθηνών δεν θα ήταν το ίδιο. Του οφείλει πολλά – οπωσδήποτε τόσα, που ξεπερνούν τη συμβολή του στην ίδρυσή του. Διευρύνοντας την εικόνα, δεν μπορούμε παρά να επισημάνουμε και ότι χωρίς τον Πούχνερ η διακίνηση των θεατρολογικών ερευνών στη χώρα μας δεν θα είχε την ίδια δυναμική, ότι οι θεατρικές σπουδές σίγουρα δεν θα ήταν οι ίδιες.

Είναι και κάτι ακόμα όμως: εμείς δεν θα ήμασταν οι ίδιοι. Και δεν αναφέρομαι μόνο στις πρώτες φουρνιές αποφοίτων από όπου και προέρχομαι – αυτό θα ήταν αυτονόητο. Αναφέρομαι σε μια αλυσίδα θεατρολόγων που για τρεις δεκαετίες, με την καταλυτική συμβολή του Βάλτερ Πούχνερ, διαμόρφωσαν την επιστημονική τους ταυτότητα και την επαγγελματική τους ηθική και πρακτική, σε ένα ακαδημαϊκό περιβάλλον γνώσης, ευγένειας και εμπιστοσύνης, φιλόξενο και ευφρόσυνο, ελεύθερο και πρωτοποριακό, διαδραστικό, ανοιχτό και συμπεριληπτικό, σταθερό και γενναιόδωρο, ενωτικό και δίκαιο.

Ένα απαιτητικό αλλά και προστατευτικό κουκούλι μέσα στο οποίο όλοι εμείς, οι σημερινοί απόφοιτοι, διδαχθήκαμε να βάζουμε πάντοτε τον πήχυ ψηλά, να προσπερνάμε το αναμενόμενο, να είμαστε πιο στοχαστικοί, πιο ανήσυχοι, φιλέρευνοι, δεκτικοί σε ιδέες και προκλήσεις φαινομενικά αδιανόητες, αλληλοϋποστηρικτικοί και συνεργατικοί, επίμονοι, τολμηροί και ατρόμητοι.

Όπως ήταν ο δάσκαλός μας· όπως μας ήθελε ο δάσκαλός μας.

Σας ευχαριστώ πολύ!

Κύριε Πούχνερ, σας ευχαριστούμε πολύ!

ΕΥΑΝΘΙΑΣ Ε. ΣΤΙΒΑΝΑΚΗ

Ομότιμη Καθηγήτριας του Τμήματος Θεατρικών Σπουδών του ΕΚΠΑ

**ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΟΥ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΥ, ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟΥ
ΚΑΙ ΠΟΙΗΤΙΚΟΥ ΕΡΓΟΥ ΤΟΥ ΤΙΜΩΜΕΝΟΥ
«Ο ποιητής Βάλτερ Πούχγερ»**

Ενώ ο καθηγητής Βάλτερ Πούχγερ απολαμβάνει την ευρεία αναγνώριση και εκτίμηση του πνευματικού, επιστημονικού και καλλιτεχνικού κόσμου ως διαπρεπής της διεθνούς ακαδημαϊκής κοινότητας, εξέχων, φωτισμένος, πολυγραφότατος (αρίφνητες μελέτες και βιβλία) και ενώ πρωτοπορεί, ιχνηλατεί, θεμελιώνει, αναπτύσσει τη νεαρή ελληνική θεατρολογία οδηγώντας την από τη γέννηση, την παιδική και εφηβική ηλικία και συμβάλλοντας ακατάπαυστα στην ενηλικίωσή της· και ενώ, διά του πλήθους των διακρίσεών του, υπογραμμίζεται η πολυσχιδής και ανυπολόγιστη προσφορά του στο επιστημονικό, εκπαιδευτικό και θεσμικό πεδίο, όντας εκ των εμπνευστών των θεατρολογικών σπουδών στη χώρα μας και εκ των ιδρυτών του Τμήματος Θεατρικών Σπουδών του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου, ώστε σε κάθε ευκαιρία αναγνωρίζεται ως ο επιδραστικός, γενναιόδωρος, δημοκρατικός, εμπνευσμένος Δάσκαλος πλειάδας αξιόλογων θεατρολόγων (Για όλα τα παραπάνω, το ευστοχότερο όλων το έγγραψαν προς τιμήν του οι φοιτητές μας: Ήταν ένα τραγούδι / αφιέρωμα με τίτλο και ρεφρέν: «Είμαστε όλοι Πουχγεράκια»!): κι ενώ τον περιβάλλουν όλα αυτά, ο εμβληματικός θεατρολόγος ανοίγει αίφνης τα συρτάρια του γραφείου του, ακονίζει με ορμή τις πένες του και εκθέτει δυναμικά στο *«φως, τις κρύπτες της ψυχής του, τις πιο βαθιές»*, αποδίδοντας ό,τι τον περιβάλλει με μια εκρηκτική και αναπάντεχη εσωτερική όραση.

Αποτέλεσμα: 10 χρόνια δημόσιας ποιητικής έκφρασης, 25 ποιητικές συλλογές!

Άλμα δυσεξήγητο; Για τους γνώστες του έργου του, έστω και μερικώς, πάντοτε η ποιητική πνοή ενυπάρχει ως συνοδευτική του τρόπου γραφής του. Είναι σύμφυτη σε κάθε κείμενό του, ώστε το γραπτό επιστημονικό έργο του, εκτός όλων των άλλων, να καθίσταται πολυεπίπεδη εμπειρία. Εξάλλου, η γειτνιάζουσα του Θεάτρου τέχνη της Ποίησης (και μάλιστα στις ακμαίες εποχές η δραματουργία είναι ποίηση) αποτυπώνει την εγγενή συνάφειά της με την επιστήμη στη γραφίδα του Πούχγερ ως επιστήμονα και ως ποιητή.

Αλλά ο επιστήμονας οφείλει να είναι ορθολογιστής, άτεγκτος, ακριβής, ψύχραιμος, πάνοπλος, συστηματικός, μεθοδικός, σοφός, ενώ ο ποιητής οφείλει να είναι πάντοτε νέος, ενθουσιώδης, αειθαλής, εύθραυστος, γυμνός, αθώος και αιώνιος. Ο Β. Πούχγερ δεν παραδέχεται την αντίφαση ή τουλάχιστον δεν τη βιώνει ως τέτοια. Αντιπαρέρχεται αυτό το αντιθετικό δίπολο, υπενθυμίζοντας τη φράση του Φρόυντ: «Εκεί που έφτασε ο επιστήμονας, νωρίτερα είχε πάει ένας ποιητής».

Η ποίηση μοιάζει να είναι η Ηγερία του, η Μούσα του, η προστάτιδα όλων των πνευματικών πηγών του. Η Ποίηση, η πανάρχαια, η πρωτεϊκή αυτή έκφραση, η καλλιτεχνική πρωτο-γλώσσα των ανθρώπων, «εκείνος ο εαυτός μας που δεν κοιμάται ποτέ», όπως λέει ο Σεφέρης, το *Φιλοσοφικότερον και σπουδαιότερον*, όπως γράφει ο Αριστοτέλης (αφού η Ποίηση μας αποκαλύπτει όχι απλώς συμβάντα αλλά αποδίδει ολιστικότητες).

Για τον Πούχγερ η Ποίηση είναι ποιότητα πολύτροπη. Είναι ιδιότητα υπαρξιακή και ταυτόχρονα συμπαντική. Άλλοτε: «ένας τρόπος επιβίωσης» και άλλοτε μια κραυγή: «*ποίηση σημαίνει ελευθερία*»! Το ποίημα είναι παντού: «*τίποτα πιο ποιητικό από τις θεωρίες της αστροφυσικής*». Και ο ποιητής: «*ιερέας που στεφανώνει το σίχο/ πλαστοουργός μες τον πηλό τον ιστορικό/ με δέος χειρίζεται την ανώνυμη ύλη*». Ο ποιητής είναι ασκητής: «*Ερημίτης, στυλίτης πάνω στην πέναλ αναχωρητής στην έρημο της σελίδας*». Και τέλος: «*Εξορία αυτόβουλη η ποίηση δεν επικοινωνεί πια με τον κόσμο. Μα... το βάθος του κόσμου εκπροσωπεί...*».

Καταλήγει: «*Ο πυρήνας των πάντων ποιητικός. Η ποίηση, η απεικόνιση του όλου!*».

Καθώς πυκνώνουν οι ποιητικές του συλλογές πυκνώνουν και οι αποκαλύψεις του εσώτερου εαυτού του: «*Κάθε ποίημα γλυπτό, \κάθε στίχος κέντημα, όχι ροή μελάνης*». Οι φιλοσοφικές αναζητήσεις του, οι αγωνίες για τη Μοίρα του κόσμου, οι υπαρξιακοί μετεωρισμοί του, οι ερμηνείες, τα πένθη και οι ματαιώσεις, οι ελπίδες και οι προσδοκίες του, με δυο λόγια, το όραμα του κόσμου εντός του, φανερώνει την πιο ευαίσθητη, την πιο βαθιά και, επομένως, την πιο ευάλωτη πλευρά του. Κάθε ποιητική κατάθεση είναι μια επαναλαμβανόμενη «αιματηρή» συνθήκη, μια μικρή αυτοχειρία. Ό,τι τον αγγίζει, ό,τι τον περιβάλλει και ό,τι τον απασχολεί τοποθετείται σε ρευστές αφετηρίες: «*Τις αμφιβολίες θησαυρίζεις\ τις βεβαιότητες αμφισβητείς*». Ούτε ο εαυτός του γλιτώνει από τον σαρκασμό: «*Ένα όνομα, δυο λήμματα, εκατό βιβλία...*». «*Διαβάζεις τα περασμένα και λες: εγώ τα έχω γράψει αυτά, αλήθεια;*» Κοιτάζει το είδωλό του στον ποιητικό καθρέφτη και δεν διαπιστώνει

βεβαιότητες: «Και στέκομαι μπροστά από τα ράφια\ με τόσες ράχες που φέρουν το όνομά μου\ Εγώ τα έγραψα όλα αυτά; ... \μερικά κάτι μου θυμίζουν. Από άλλη ζωή;».

Ξανακοιτάζει τον τρέχοντα Κόσμο. Άλλοτε τον θαυμάζει και κάποτε τον εμπαίζει. Τον ερμηνεύει, τον πολιορκεί, τον αμφισβητεί, τον αρνείται: «...Το παρελθόν είναι γεμάτο πτώματα και θανάτους, η ιστορία ένας θρήνος... μια αφήγηση στο ζοφερό βάθος του πένθους...». Υποθέτει. Υποδεικνύει. Απαντά. Αγωνιά για τη μετάλλαξη του ανθρώπινου όντος σε όρθιο δίποδο-διπλόκαμο «άλιεν». Καταγγέλλει τον ξεπεσμό των πάντων σεπραμάτια: «Στρογγυλά τα τάλαρα κυλούν από τσέπη σε τσέπη./ Πόλεις πουλούνται, χώρες αγοράζονται, αφηρημένοι αριθμοί κυβερνούν τον Κόσμο». Απελπίζεται: «Διαλύεται ο κόσμος, σε πολλά κομμάτια». Κι ο ποιητής: ένας πλανόδιος, ένας ξενιτεμένος, ένας εξόριστος...

Η ποίηση του Πούχνερ είναι αμείλικτη: Ελλειπτική, υπαινικτική, ανατρεπτική, συμπυκνωμένη, σχεδόν αποφθεγματική. Η ευρυμάθεια, η βαθιά καλλιέργεια, η πολυγλωσσία του (ας σημειωθεί εδώ ότι γράφει ποίηση στα ελληνικά! Και εξηγεί: «Η γλώσσα είναι κάτι σαν πεπωμένο», η διανοητικότητα του, η προσήνειά του, η επικοινωνιακή ευχέρεια, η ερευνητική διακονία του, το πνεύμα διαλλαγής, η σοφία του τού παρέχουν πλούσια ποιητικά πεδία. Ότι ορίζει τον ποιητή Πούχνερ είναι το εκλεκτό και εκλεπτυσμένο πνεύμα, η ευαισθησία, ο πλούτος και η τόλμη των στοχασμών του, ο ουμανιστικός προσανατολισμός του, η αναζήτηση των αληθινών αξιών και των ουσιωδών νοημάτων, η κριτική διαχείριση των πολιτισμικών κερτημένων μέσα στη διαχρονία, η δύναμη των συναισθημάτων: Το μεγαλείο και η μεταφυσική του έρωτα, η μακροθυμία της αγάπης, ο πόνος της ματαιώσης, το πένθος της ματαιότητας κ.ά. Πορεύεται με τρόπο καίριο και εναργή, ρυθμικό, αποφασιστικό και δυναμικό, στοχαστικό και ευαίσθητο, ορμητικό, ευθύβολο, ελκυστικό. Η πένα του βαφτίζεται στις αγωνίες του Ανθρώπου και των Ανθρώπων, άλλοτε ως ορμητικός ποταμός άλλοτε σαν μια αθόρυβη πνοή. Συχνότερα εγερτικός, σαρκαστικός: «Εσύ ποιητής; Πού τα φτερά σου;\ πού η πτήση πάνω στο χρόνο;».

Ο Πούχνερ έχει προνομιακή σχέση με το Ωραίο εκ θέσεως και εκ φύσεως: «Στην ομορφιά\ αγνοφάνεται\ το απόλυτο». Ταυτίζει το Ωραίο με το ιερό και το ηθικό: «Την ομορφιά την προσκυνάς»... «Τόση ομορφιά πονάει\ σε γκρεμίζει στο τίποτε...». Αταλάντευτος υμνητής του Ωραίου: «Οι φωτεινοί νόμοι του ωραίου\ φυλάσσουν τη μικρή μου ύπαρξη\....\ λάμπουν στη στράτα που περπατώ\ το σκότος

του βυθού και η αλμύρα\ γλυκαίνουν». Η ομορφιά κατά τον Πούχγερ είναι πνοή θεού!

Ο ποιητής προσεγγίζει τα κοσμολογικά αινίγματα με αρχαϊκό δέος. Υμνεί την ύπαρξη σε κάθε μορφή της. Ανατρέχει στα κυρίαρχα υλικά του κόσμου, στην «αγνότητα της αρχής». Τα τιμά ως κοσμολογικές βεβαιότητες τα επαναφέρει στον ποιητικό ορίζοντά του με την έμφαση και το κύρος της ιωνικής πρωτο-σοφίας: «...*Τα βασικά, τα πρωταρχικά, τα αυτονόητα είναι ιερά...*»: Εξάρχει το Ηρακλείτειο εναρκτήριο πυρ, το ζωογόνο φως, «*το φως το εξώτερον την ύλη διυλίζει*». Το παρηγορητικό φως: «*Στο ναό της Κτίσης\ μπαίνει νικητής το φως...*». Ταυτόχρονα λατρεύει το δυναμικό ύδωρ του Θαλή, το χθόνιο και επίγειο, την πρώτη μήτρα των πλασμάτων: «*Ο κατοπτρικός γιαλός, ο λυσσώδης αφρός*», «*τα λαλούμενα νερά*»... Οι λικνιστικοί άνεμοι του Αναξιμένη και το Αναξιμάνδρειο άπειρο, τελικά όλο το αέναο σύμπαν διαλαλεί: Ανήκουμε στον κόσμο των πρωταρχικών στοιχείων. Μας γέννησαν, μας διαμορφώνουν και μας καθορίζουν.

Ακέραιη η Φύση υπερέχει. Ακατάβλητη η μητέρα Γη, «*αρχή της αρχής και τέλος του τέλους...*». Τα δέντρα, τα δάση, τα κλαδιά, τα φύλλα, όλα, ακόμα και τα παραμικρά, όσα συνυφαίνουν τη Ζωή στέκουν καίρια, αξιοσέβαστα, αφτιασίδωτα, συμπαντικά: «*Στο σώμα σου φυτρώνει η πλάση*». Ο πηλός της αρχής και η κατάληξη του τέλους ακατανίκητος, απαραβίαστος: «*Χοϊκέ πατέρα και χθόνιε θεέ\ πατρίδα της ρίζας...*».

Η Φύση στοιχειώνει, πραγματώνει την ύπαρξη. Διαμορφώνει τη νόηση, καλλιεργεί τα αισθήματα, περιβάλλει τα συναισθήματα: «*...ήλιος, όραση, ύπαρξη, συνείδηση...*». Ο ποιητής υπενθυμίζει: Ο σύμπας κόσμος είναι το θαυμαστό κέλυφος. Εντός του φύεται, δημιουργεί, μετέχει, συντηρείται και πάσχει η εύθραυστη Ανθρωπότητα. Ακόμα και το ελάχιστο ανήκει στο απροσπέλαστο άπειρο, από όπου προέρχεται, όπου πορεύεται και όπου καταλήγει. Με κάθε ευκαιρία εκφράζεται ο εναγώνιος καημός του για τη Φύση που μας περιβάλλει, την οποία ο άνθρωπος αλόγιστα καταπονεί και καταστρέφει. Παντού διάχυτη η επιθυμία για επανασύνδεση και συμφιλίωση με τον «φυσικό» εαυτό μας: «*Ο περιβόητος νους μια πλάνη\ τρωτός\ στη βουλμία των διπόδων...*». Ανάγκη για εναρμόνιση του ανθρώπινου όντος με τη γήινη σφαίρα και τελικά με το συμπαντικό Όλον: «*Φορείς της ιερής σκόνης\ που λέγεται εμβιότητα*». Υπογραμμίζει τη φθαρτότητά μας: «*...Κανείς θνητός δεν ξεπερνά το σώμα του...*». «*Υπήρξαμε, εκτίσαμε τη θητεία\ φροντίσαμε το δανεισμένο σώμα\... δώσαμε πίσω το ξένο όνομα...*». Στην επικράτεια της

ποίησής του κυριαρχεί ο βαθύς νόστος για την επιστροφή στα ουσιώδη της ζωής.

Είναι πραγματικά ριψοκίνδυνη η αποστολή του ποιητή σε έναν κόσμο όπου οι βεβαιότητες έχουν ραγίσει, τα δεδομένα φθίνουν, οι παραδοχές ξηλώνονται. Αλλά ταυτόχρονα είναι οφειλόμενη, αναγκαία: «*Στο παραμύθι της πολιτισμένης ζωής*» ζούμε παγιδευμένοι καταναλωτές και άφρονες κερδοσκόποι με ορατό ενδεχόμενο την αυτοκαταστροφή μας. Οδοιπόροι του παραλογισμού, ολισθαίνουμε σε έναν κόσμο όλο και πιο ανεργάτιστο, πιο άψυχο. Αλγόριθμοι πλέον λογίζονται οι τροπές της ζωής μας. Βαδίζουμε όλο και πιο ξένοι από ό,τι μας συνιστά και μας καθορίζει: «*...Χάνουμε και των λέξεων την ύλη\ την αφή, τη γέυση, την ομορφιά\ και το άγνωστο, ακόμα πιο άγνωστο*». Ο στίχος κυριεύεται από άλγος, προσωπικό και πανανθρώπινο.

Ο ποιητής καταγγέλλει την υποχώρηση του αυθεντικού, του αληθινού, δείχνει την αιματηρή όψη της σύγχρονης ανθρωπότητας, την απληστία, την αδικία, τη μετατροπή των αξιών σε σύγχρονες καρικατούρες, την καταναλωτική φενάκη, την υποβάθμιση, τη σκαλιότητα, την καταστροφή: «*Δεν είναι όλα του ανθρώπου*», φωνάζει! Πονά για τις τόσες ιδεολογικές και οραματικές ματαιώσεις: «*Τόσα όνειρα, τόσες ουτοπίες, τόσες ιδέες\ Θεέ μεγαλοδύναμε, πού πήγαν τόσες ιδέες;*». Θυμώνει με τη βεβήλωση «*του κοσμικού δέους*», με την προϊούσα απομάγευση, την περιφρόνηση της ιερότητας της Ζωής και του Κόσμου.

Αγωνίζεται να εκφραστεί με το ένδυμα του Απέριττου: «*Ο στίχος συμπτκνώνει το είναι των όντων \τον βηματισμό ακολουθεί των πλανητών\... \το όλο αναπαριστά\... \τη θαυμαστή πληρότητα του παντός...*». Βεβαιώνει ότι η ποιητική ωριμότητα απαιτεί λιτότητα αφού στην κυτταρική υφή του ελάχιστου βλέπει το θεμέλιο του πλήρους.

Αλλά ποια ανάγκη γεννά τον ποιητή Πούχγερ; Πού εδράζεται η έμπνευσή του και ποια είναι η ποιητική του επικράτεια; «*Δεν γνωρίζω τι θα πω και αν θα μιλήσω και σε ποιά γλώσσα. Αλλά, θα βυθίζομαι όλο και πιο βαθιά στην αβυθομέτρητη διαλεκτική ανάμεσα στο Εγώ και τον Κόσμο...*».

Αποκαλύπτεται: «*...Κάποτε η μουσική\ τινάζει τις λέξεις στον αέρα\ χελιδόνια γυρίζουν στο μυαλό\ σμήνη στον ουρανό τον άγραφο\ ο μέγας πυθμένας της ποίησης...*».

Τι απομένει να υμνηθεί στον επίφοβο αιώνα μας; Ο φανατικός οπαδός της γιορτής, ο ερευνητής της τελετής, ο ερμηνευτής του θρύλου, ο ποιητής Πούχγερ δίνει μια απάντηση παρμένη από την Ωραία και ανεπανάληπτη Χώρα του εφήμερου: Απομένει το φως, το όνειρο, η αγάπη, ο έρωτας, η συγκίνηση, η

ομορφιά, η γιορτή, ο άλλος, οι άλλοι, η θάλασσα, η ιστορία, τα τα παραμικρά, τα μεγαλειώδη, το παιδί, τα χελιδόνια..., ό,τι μας αποτελεί: *«Πόσο άδειος θα ήταν ο στίχος τούτος\ δίχως του κόσμου το περιεχόμενο\ στάμνα ήχων κενών...»*. Εδώ κατοικούν αγκαλιασμένα τα θαυμαστά με τα πεπερασμένα, τα ελάχιστα με τα μέγιστα.

Για αυτό αντιστέκεται και ελπίζει: *«Τον τελευταίο λόγο\ δε θα τον έχει\ ο θάνατος»*.

Ο ποιητής Βάλτερ Πούχγερ δεν είναι πρόθυμος να συνθηκολογήσει:

«Αυτό το τοπίο\ συνεχίζεται μέσα μου»...

Πούχγερ και Ποίηση (με κεφαλαία)!

ΓΙΑΝΝΗ ΚΟΥΡΜΠΑΝΗ

Ηθοποιού-Θεατρολόγου

**ΟΜΙΛΙΕΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΔΑΣΚΑΛΟ ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ
ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΑΠΟΦΟΙΤΟΥΣ ΤΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ**

Αξιότιμε κύριε Πρύτανη,

Αξιότιμες κυρίες και αξιότιμοι κύριοι του πνεύματος,

Είναι μεγάλη μου τιμή και απίστευτη χαρά να πω δυο λόγια για τον δάσκαλο Βάλτερ Πούχνερ. Το Δ.Σ. των αποφοίτων του Τμήματος μου έκανε αυτή την τιμή και το ήθελα με όλη μου την καρδιά να μιλήσω απόψε εδώ, διότι ο Βάλτερ Πούχνερ είναι ένας σπουδαίος δάσκαλος.

Τα δύο βασικά στοιχεία που είχα πάντα μέσα μου και που έτυχε να τα διαβάσω όταν πρόσφατα άνοιξα ένα τετράδιο σημειώσεων του 2008, όταν και ήμουν φοιτητής και από τότε μου έμειναν στο μυαλό και με ακολουθούν μέχρι και σήμερα, είναι ο έρωτας για το αντικείμενό σου –τόσο απλό αλλά και τόσο σύνθετο παράλληλα...– και μια γενικότερη απόσταση που χρειάζεται να έχεις πάντα από αυτό που συμβαίνει μπροστά σου, για να μπορείς καλύτερα να πορεύεσαι, να αντιλαμβάνεσαι, να αποφασίζεις.

Θα ήμουν ψεύτης αν έλεγα πως για μένα ο Βάλτερ Πούχνερ ήταν ένας σπουδαίος δάσκαλος μόνο όσο σπούδαζα στο Τμήμα Θεατρικών Σπουδών Αθήνας, διότι είναι ένας δάσκαλος ο οποίος –το πιστεύω απόλυτα πια– σε ακολουθεί και σε εμπνέει. Εμένα λοιπόν ο Βάλτερ Πούχνερ με ακολούθησε και αργότερα, όταν αποφάσισα να γίνω ηθοποιός και έδωσα στη δραματική σχολή. Όταν ήρθε η ώρα για το μάθημα της θεωρίας και κάθισα να ακούσω, την ίδια στιγμή που κάποιοι από τους συμφοιτητές μου, θα έλεγα, δεν ήταν έτοιμοι να ακούσουν, εγώ ήμουν έτοιμος, γιατί είχα ήδη ανοιχτή την ψυχή μου να δεχτώ πράγματα. Τον Βάλτερ Πούχνερ, είτε ως θεατρολόγος κάνοντας μάθημα σε μια τάξη ή οπουδήποτε αλλού, είτε ως ηθοποιός πάνω στη σκηνή, τον έχω μέσα μου, γιατί στη σκηνή, πέρα από τα δραστικά ρήματα, τον τρόπο που σε σκηνοθετούν, πέρα από όλα αυτά που πρέπει να κάνεις, οφείλεις πάντοτε να έχεις γεμάτο πνεύμα, γεμάτη ψυχή ό,τι ρόλο κι αν κάνεις, οφείλεις να έχεις από κάτω ένα περιεχόμενο, κι όταν είχες την ευκαιρία και την τύχη να έχεις δάσκαλο έναν άνθρωπο σαν τον Βάλτερ Πούχνερ είσαι πιο εύκολα γεμάτος!

Θα μου επιτρέψετε να διαβάσω ένα ποίημα του δασκάλου-ποιητή, το «Φως», από το βιβλίο του: *Δοκίμια για τον Ουρανό. Εκλογές ποιήσεων*, Εκδόσεις Αρμός, 2016, σ.196.

Φως

Φως ιλαρόν φως εσπερινόν
φως ως το τέλος του κόσμου
φάρος του ήλιου το καμπαναριό
χρυσό απλώνεται το πέλαγος
διαφανώς και δίχως το αλάτι
ως τα πέρατα του ορίζοντα
κ' εσύ χρυσός κ' εσύ πορφυρός
κ' εσύ ο εκλεκτός της ημέρας
στο βράδυ βραβεύεται όπως όλοι
όπως οι έσχατοι και οι τελευταίοι
οι ξεχασμένοι από μάνα και θεό

όλοι στη φωτοθάλασσα λούζονται
και βγαίνουν αγνοί και καθαροί
απ' τον ιδρώτα επίβουλων σκέψεων
την αποφορά σχεδίων ιδιοτελών
στο φως στο φως όλοι στο φως!
ολόφωτα αγιασμός διαφωτισμός
χρυσωμένη εικόνα αχειροποίητη
λάμπει στο θόλο της εκκλησιάς.

Φως ιλαρών φως εσπερινόν
φως στου μυαλού τις κατακόμβες
στις απόκρυφες της ψυχής κρύπτες
φως στα κορμιά φως στα πουλιά
φως στα φαινόμενα της πλάσης.
Από φως η ύλη, από φως η ιδέα
από φως ο κόσμος, πάνω και κάτω
από φως η μνήμη, από φως η λήθη
από φως η στιγμή, από φως το αεί
και οι αιώνες και οι αιωνιότητες

φως άσβεστο φως χαρμόσυνο
εν αρχή το φως και στο τέλος
στον λόγο το φως και στη σιωπή
ουράνιο το κερί που δεν σβήνει.

Δάσκαλε,

Εύχομαι πολλά ευδαιμονικά τοπία και ό,τι καλύτερο! Να είσαι πάντα καλά!

ΔΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΠΟΥΡΑ

Ποιητή, Θεατρολόγου, Μεταφρασεολόγου και Κριτικού

**ΟΜΙΛΙΕΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΔΑΣΚΑΛΟ ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ
ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΑΠΟΦΟΙΤΟΥΣ ΤΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ**

**«ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ: ΠΟΙΗΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ ΗΘΟΥΣ,
ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΣ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΒΕΛΗΝΕΚΟΥΣ
ΚΑΙ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑΣ ΕΜΒΕΛΕΙΑΣ»**

Επιστήμονες εγνωσμένου κύρους, ερευνητές, μελετητές, δοκιμογράφοι, συγγραφείς ενδέχεται να είναι καλοί και ως διδάσκαλοι.

Ακαδημαϊκοί Δάσκαλοι, συχνά πυκνά, είναι και διακεκριμένοι επιστήμονες.

Ελάχιστοι/ελάχιστες όμως αφήνουν εποχή, χαράζουν καινούργιους δρόμους, ανοίγουν μονοπάτια, υποδεικνύουν μεθόδους, παρέχουν αφειδώς εργαλεία διαπραγματεύσεως εξειδικευμένων ή διεπιστημονικών αντικειμένων.

Ο όρος «αναγεννησιακός άνθρωπος» θεωρήθηκε υποτιμητικός, εάν όχι κι απευκαίσιος στην Πρώτη, στη Δεύτερη και στην Τρίτη Βιομηχανική Επανάσταση.

Σήμερα όμως που η Ρομποτική και η Κβαντομηχανική εξασφαλίζουν τάχιστα διαχείριση/μετάδοση πληροφοριών, η περαιτέρω εξάσκηση της κριτικής σκέψης και η διεπιστημονική πολυγνωσία είναι από τα desiderata της μετανεωτερικής εποχής.

Ο Ποιητής Βάλτερ Πούχνερ είναι και Καθηγητής. Κι όχι ανάστροφα, κατά την ταπεινή μου επαγγελματική γνώμη, ως κριτικού Λογοτεχνίας και Θεάτρου. Γιατί η νοησιαρχική ταξινόμηση και η κριτική αξιολόγηση κάθε πειραματικού δεδομένου που προέρχονται από εμβριθή έρευνα-μελέτη ΔΕΝ ακυρώνουν την ποιητική υπερβατικότητα. Η «συνεργασία» αριστερού και δεξιού ημισφαιρίου του εγκεφάλου είναι τόσο σπάνια, που αποτελεί ένδειξη ιδιοφυΐας, μεγαλοφυΐας. Ο Λεονάρντο ντα Βίντσι αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα. Η Τεχνητή Νοημοσύνη (ΑΙ) δεν έχει βεβαίως τους περιορισμούς της ανθρώπινης φυσιολογίας. Επομένως, άνθρωποι όπως ο πολυγράφος Ποιητής και διεπιστήμων Βάλτερ Πούχνερ είναι οι υποδειγματικοί και ενδεδειγμένοι Δάσκαλοι τόσο για τον εικοστό όσο και για τον εικοστό πρώτο αιώνα. Γιατί δείχνουν τον δρόμο προς

τη νέα εποχή των συνδημιουργικών επιστημόνων, που συνεργάζονται, που είναι συμβατοί, που είναι ανοικτοί στο κοινωνικό γίνεσθαι. Ο νεορομαντικός μύθος της απομονωμένης, «μισάνθρωπης», παραγνωρισμένης μεγαλοφυΐας δεν ισχύει πλέον. Ο πνευματικός άνθρωπος επιδρά κι επηρεάζεται από την περιρρέουσα ατμόσφαιρα. Δεν είναι «αυθεντία» (που παραπέμπει στο «αφέντης»). Είναι ίσος μεταξύ ίσων, ΠΡΟΕΔΡΕΥΕΙ σε ένα διαρκές «brainstorming», καταγράφει δίκαια, συν-αξιολογεί και δίνει κατευθύνσεις βασιζόμενος/η στη γνώση και στην εμπειρία του/της. Η τεχνογνωσία είναι απαραίτητη τόσο στον επιστήμονα όσο και στον πραγματογνώμονα/εμπειροτέχνη. Ο συντονισμός, η διεύθυνση, η εμψύχωση, η ενδυνάμωση προϋποθέτουν αποδοχή, παραδοχή. Το προσήκον σέβας κερδίζεται, κατακτάται, αξιολογείται, αποτιμάται διαρκώς.

Ο ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ κέρδισε και κερδίζει τους φοιτητές/σπουδαστές του που παραμένουν εσαεί μαθητές Του.

Αυτή είναι η προσωπική μου γνώμη κι εμπειρία, που επιθυμώ να μοιραστώ μαζί σας: Όταν εισήχθην το 1990, με κατατακτήριες, στο νεοσύστατο τότε ΤΜΗΜΑ ΘΕΑΤΡΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ, εργαζόμενος ταυτόχρονα (από το 1985) ως διπλωματούχος μηχανολόγος μηχανικός του ΕΜΠ (integrated master), ανακάλυψα ένα καινούργιο σύμπαν (πέρα από το θεατρικό, που το γνώριζα από παιδί, ως ερασιτέχνης ηθοποιός). ΑΝΑΚΑΛΥΨΑ ΤΗΝ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΙΑΚΗ ΓΝΩΣΗ που επεκτείνεται στη Λαογραφία, στη Σημειολογία, στην Ιστορία, στη Θεωρία Λογοτεχνίας και Θεάτρου, στη Θεατρολογία αυτή καθαυτή...

ΚΑΙ ΠΕΡΑ ΑΠΟ ΟΛΑ, ΣΤΗΝ ΠΟΙΗΣΗ, που ήταν πάντα η κύρια ιδιότητα, το κύριο μέλημα και η διά βίου φροντίδα που φωτίζει τη ζωή και τον δημόσιο βίο μου.

Τότε, δεν ήξερα πως ο Καθηγητής Βάλτερ Πούχνερ γράφει ΚΑΙ ποιήματα. Ήταν όμως ποιητικός ο τρόπος που δίδασκε. Ήταν ποιητικό το «είναι» και το «φαίνεσθαι» του. ΥΠΗΡΧΕ ΜΕ ΠΟΙΗΤΙΚΟ ΤΡΟΠΟ.

Όταν βγήκε στη σύνταξη, τότε δημοσίευσε τα ποιητικά, μη επιστημονικά γραπτά του (πολλά από τα εκδοθέντα μελετήματά του είχα την τύχη να επιμεληθώ). Βιβλία που κοσμούν τη βιβλιοθήκη, τη δική μου και πολλών άλλων, εάν κρίνω από τον αύξοντα αριθμό και από την πληθώρα των εκδοτικών οίκων.

Ο ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ είναι κύριος εκπρόσωπος του ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΥ. Τα παντοειδή του γραπτά διαπνέονται από ουμανιστικά ιδεώδη. Η φυσική του παρουσία (από την πανεπιστημιακή έδρα κι από τις στρογγυλές τράπεζες, από

τα πάνελ παρουσιάσεων όπου συμμετέχει) συμπληρώνει αυτή τη φιλότιμη, ξεστή, οικεία, φιλική προσωπογραφία.

Δεν αγιογραφώ ομιλώντας για τον Καθηγητή και Δάσκαλό μας, για τον Ποιητή και για τον Πνευματικό Άνθρωπο.

Ο ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ ΦΩΤΙΖΕΙ ΤΟΥΣ ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΟΥΣ, ΜΕΤΑΙΧΜΙΑΚΟΥΣ ΚΑΙΡΟΥΣ ΜΑΣ ΜΕ ΤΟ ΒΑΘΟΣ, ΤΟ ΥΦΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΗΘΟΣ ΤΟΥ.

Του εύχομαι μακροήμερευση, συνώνυμη (γι' αυτόν) της αέναης δημιουργικότητας. Η παραγωγικότητά του είναι απλώς συνεπακόλουθη της ολόψυχης συγγραφικής του πρόθεσης να ΠΡΟΣΦΕΡΕΙ, να ΦΩΤΙΣΤΕΙ, να μεταλαμπαδεύσει τις ΠΟΛΥΤΙΜΕΣ ΓΝΩΣΕΙΣ και ΔΕΞΙΟΤΗΤΕΣ που διαθέτει και τον χαρακτηρίζουν.

Ο Βάλτερ Πούχνερ εξασκείται σε καθημερινή βάση στην ΕΝΣΥΝΑΙΣΘΗΣΗ. Δεν γράφει για τον εαυτό του. Γράφει με πλέρια, ακέραια, ολάκερη την πνευματική-νοητική-ψυχοσωματική του ύπαρξη/οντότητα/ολότητα. Η ένωση με το Όλον, η νοσταλγία του για το ΑΠΑΝ είναι σταθερό leitmotiv της ποιητικής του.

ΟΛΙΣΤΙΚΗ ΚΑΙ Η ΓΡΑΦΗ ΚΑΙ Ο ΑΠΩΤΕΡΟΣ ΣΚΟΠΟΣ ΤΟΥ (σε πολύχρονη, μακροπρόθεσμη προοπτική).

Ο Βάλτερ Πούχνερ είναι ένας ΟΛΙΚΟΣ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ, που άνοιξε δρόμους στη νεοελληνική και παγκόσμια Θεατρολογία. Ως Ποιητής ομιλεί για εκείνα που η Επιστήμη δεν έχει ΑΚΟΜΗ αποδείξει. Ας θυμηθούμε, εξάλλου, την περίφημη ρήση του Σίγκμουντ Φρόιντ: «κάθε φορά που έφτανα κάπου, είχε ήδη περάσει ένας Ποιητής»!!!

Ο Βάλτερ Πούχνερ είναι πρωτίστως ΠΟΙΗΤΗΣ. Τιμή μας και χαρά που μας ΔΙΔΑΣΚΕΙ αενάως. ΔΙΚΑΙΟΥΝΤΑΙ ΤΑ ΜΕΓΙΣΤΑ, ΤΑ ΑΡΙΣΤΑ.

ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΞΑΝΘΟΥ

Καθηγητή Φυσιολογίας και Παθοφυσιολογίας στη Σχολή Επιστημών Υγείας
και Αντιπρύτανη Διεθνοποίησης και Εξωστρέφειας του Πανεπιστημίου Δυτικής
Αττικής

ΟΜΙΛΙΕΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΔΑΣΚΑΛΟ ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΑΠΟΦΟΙΤΟΥΣ ΤΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ

Αξιότιμε κ. Πρύτανη,
Αξιότιμε κ. Καθηγητά,
Αγαπητοί συνάδελφοι,

Γνώρισα τον κ. Πούχνερ την ημέρα που έδινα κατατακτήριες στο Τμήμα Θεατρικών Σπουδών, ένα πολύ νέο τμήμα, με διάρκεια ζωής τότε μόλις 4 ετών. Είχα γνωρίσει τα έργα του καθηγητή από το διάβασμα για τις κατατακτήριες εξετάσεις και είχα μαγευτεί από την ποιητική του γραφή και τη γλαφυρή του γλώσσα, αλλά δεν είχα καμία επαφή με τον ίδιο, ως την ημέρα που μπήκε στην αίθουσα του 9ου ορόφου στη Φιλοσοφική, για να δώσει διευκρινίσεις για τα θέματά του. Θυμάμαι έναν άνθρωπο γαλήνιο, ήρεμο, καθησυχαστικό, με πραγματικό ενδιαφέρον για τους εξεταζόμενους. Είχα την τύχη και την ευλογία, ως νέος γιατρός τότε, το μακρινό 1995, να περάσω στο Τμήμα Θεατρικών Σπουδών με ΑΜ 501. Τότε γνώρισα πραγματικά τον καθηγητή (που αργότερα τον έμαθα και «εξ αγχιστείας» από τη γυναίκα του, καθηγήτρια κ. Μαλαμίτση, με την οποία δουλεύαμε μαζί στην Εθνική Επιτροπή Καρδιοαναπνευστικής Αναζωογόνησης). Ο Καθηγητής με συνεπήρε με τον λόγο του, τη σεμνότητά του και τους δρόμους που άνοιξε στο μυαλό μου με όλη τη σοφία που τον διακατέχει. Θυμάμαι χαρακτηριστικά να διαπραγματεύεται τα δρώμενα της Μεγάλης Παρασκευής και τη θεατρικότητα της εκκλησιαστικής δοξολογίας, ένα γεγονός που με συνεπήρε, καθώς μιλούσε για μια παράδοση που τελικά με οδήγησε σε άλλα μονοπάτια σκέψης. Τα μάτια ενός νέου βιολογικού γιατρού είχαν εκτεθεί στο φως μιας νέας πραγματικότητας, που δεν την είχε φανταστεί ως τότε. Δεν θα μπορούσα να διανοηθώ τότε πως τα λόγια του καθηγητή θα διαμόρφωναν τη σκέψη μου και την προσέγγισή μου στην Ιατρική Εκπαίδευση. Σχεδόν ταυτόχρονα με τη πρώτη μου επαφή με τον κ. Πούχνερ έτυχε να βρεθώ και στη γέννηση ενός άλλου θεσμού, του Συμβουλίου Αναζωογόνησης της

Μεγάλης Βρετανίας και του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου Αναζωογόνησης, όπου εκτέθηκα για πρώτη φορά σε προσομοίωση διδασκαλίας σεναρίου ασθενή. Μια προσομοίωση χοντροειδή, χωρίς ίχνος θεατρικότητας. Αργότερα, κ. Πούχνερ, όταν δημιουργήθηκε και καθιερώθηκε ο θεσμός των Educators σε ευρωπαϊκό επίπεδο μετουσίωσα αυτό που λέγατε τότε και το μετέφερα στη διδασκαλία της προσομοίωσης εμπλέκοντας όλα όσα είχατε πει, τόσο σοφά, τότε. Είχατε πει ο ίδιος σε μια συνέντευξη στο ΣΠΕΚ: *«Ως ακαδημαϊκός δάσκαλος έχω πολλά ευχάριστα βιώματα, ξέρω πως σε αρκετούς από τις χιλιάδες φοιτητές μου έχω αφήσει ανεξίτηλα ίχνη στη συνείδηση και την ψυχή τους»*, και είναι αλήθεια, κ. Καθηγητά, όλοι σας οι μαθητές πριν από μένα το μαρτυρούν. Ως θεατρολόγος, λαογράφος, ως ερευνητής αγγίζατε μια ολόκληρη γενιά θεατρολόγων, που τώρα σας υμνεί και σας ευχαριστεί. Χωρίς όμως να το ξέρετε αγγίζατε και την Ιατρική Εκπαίδευση, όχι μόνο στην Ελλάδα, αλλά σε όλο τον κόσμο, μέσω ενός απροσδόκητου επισκέπτη στο νέο τότε Τμήμα Θεατρικών Σπουδών του ΕΚΠΑ. Ενόσ επισκέπτη που έμελλε να επιστρέψει πολλά χρόνια αργότερα, για να τελειώσει τις σπουδές του στο Τμήμα που τόσο αγάπησε. Και χωρίς να το ξέρετε, κ. Καθηγητά, αυτή η επιστροφή μου με έσμιξε με τους παλιούς μου φίλους, τον Ιωσήφ Βιβιλάκη, την Ευανθία Στιβανάκη, αλλά και την «αδερφή» μου, από άλλη μητέρα και πατέρα, την αγαπημένη μου Γωγώ Βαρζελιώτη, δικά σας παιδιά όλα. Η Ελένη Μανιωράκη γράφει για τον δάσκαλο *«Τάισες τις ψυχές, ψωμί από αγάπη,-πότισες τις καρδιές παιδιών με αξίες,-φύτεψες στο μυαλό ιδανικά αιώνια,-γέμισες φως τα μάτια τους,-τον κόσμο να αντικρίζουν φωτεινό...»*. Αυτά και άλλα τόσα έχετε δώσει, κ. Καθηγητά, ταΐσατε τις καρδιές με αγάπη για τη θεατρικότητα, που όλοι μας μετουσιώσαμε, μας ενσταλάξατε ιδανικά που μας οδηγούν σε όλη μας τη ζωή, μας γεμίσατε με το φως της σοφίας σας, και μας δείξατε πώς να βλέπουμε το φως του κόσμου. Όλοι εμείς σας ευχαριστούμε, κ. Πούχνερ, που μας δείξατε τις ρίζες μας και μας φυτέψατε τα φτερά για να πετάξουμε.

ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ

Επίτιμου και Ομότιμου Καθηγητή του Τμήματος Θεατρικών Σπουδών του ΕΚΠΑ

ΑΝΤΙΦΩΝΗΣΗ «ΤΟ ΣΤΙΓΜΑ ΜΙΑΣ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑΣ»

Μέρος Α΄: Ο έρωτας της έρευνας

Εν αρχή ην ο ενθουσιασμός. Η χαρά της ανακάλυψης κάποιου ερευνητικού προβλήματος που σου εμπιστεύτηκε μια ευνοϊκή συγκυρία και, τρόπον τινά, σε περίμενε εσένα αποκλειστικά να ασχοληθείς μαζί του, να λύσεις το αίνιγμα του μυστηρίου και να ρίξεις φως στον σκοτεινό πυθμένα του. Για να το πετύχεις, πρέπει να επιστρατεύσεις όχι μόνο μια μεθοδολογική συμπάθεια για το αντικείμενο που επέλεξες, καλύτερα, που αυτό σε επέλεξε, αλλά να το ερωτευτείς παράφορα με όλο το είναι σου, να του δοθείς και τότε θα σου δοθεί και αυτό, και κρύπτες και κατακόμβες θα ανοίξουν κάτω από την επιφάνεια, και θα σε πάρει από το χέρι και θα σε ξεναγήσει στα ενδότερα και στα άδυτα των αδύτων.

Χωρίς να ερωτευτείς δεν κάνεις επιστήμη. Και αν το έχεις πετύχει μία φορά, θα έρθουν ταπεινά και άλλα προβλήματα που συναντάς καθ' οδόν και θα σε παρακαλούν ικετευτικά να ασχοληθείς μαζί τους, φτάνει να έχεις αντί να τα ακούσεις. Και επειδή στις επιστήμες του ανθρώπου τα ερευνητικά προβλήματα είναι ανθρώπινα, αυτά που σε καλούν να ασχοληθείς μαζί τους ανθρώπινα είναι και δύσκολα μπορείς να αρνηθείς, να αντισταθείς. Και έτσι θα πορευτείς σιγά σιγά στον χρόνο σου και θα στοιβάζονται τα βιβλία σου στα ράφια και στην κορυφή το χιόνι· αυτό που δεν λιώνει πια, μόνο βάφεται.

Αλλά στην πορεία αυτή θα ανακαλύψεις και κάτι άλλο που δεν ήξερες. Ότι ο άνθρωπος έχει απίστευτες δυνάμεις, σχεδόν απεριόριστες, φτάνει να τους δώσει την ευκαιρία να εκλύονται, να εκτυλίσσονται, φτάνει να τις ανακαλύψει με τον ενθουσιασμό, φτάνει να τις καλλιεργήσει με την αφοσίωση, την ολόψυχη αφιέρωση σ' ένα θέμα έως την εμμονή και τον φανατισμό. Εάν μπορέσεις να ερωτευτείς ψυχή τε και σώματι, τότε θα ανακαλύψεις πως ο άνθρωπος έχει σχεδόν άπειρη ενέργεια, φτάνει να βρει τον τρόπο να την ξυπνήσει και να τη θέσει σε κίνηση. Αυτό δεν γίνεται χωρίς έρωτα. Όταν επενδύσεις την ψυχή σου, αφιερώσεις τη νόησή σου, εστιάσεις την προσοχή σου, τότε αρχίζουν τα πράγματα να σου μιλούν, σαν τα λουλούδια ανοίγονται στην προσοχή και τη

συμπάθεια, σου εμπιστεύονται τον καημό τους. Αυτή η μυσταγωγία της επικοινωνίας με τα πράγματα και τα θέματα κάνει την έρευνα τόσο υπέροχα ικανοποιητική, που σε γεμίζει χαρά και γνώση, φως και ευγνωμοσύνη· και είναι διαδικασία μνητική στην ουσία της ζωής. Και όποιος έχει πει μια φορά από αυτό το κρασί, το δυνατό, το μεθυστικό, θα ξαναπιεί, και αλκοολικός θα γίνει και θα μείνει. Αυτή η μέθη είναι διά βίου. Όπως η τέχνη είναι μια αρρώστια, έτσι και η επιστήμη· τέχνη είναι κι αυτή. Και άλλη θεραπεία δεν έχει ο αρρωστος παρά να αρρωστήσει πάλι. Και τα ράφια γεμίζουν και τρέχουν οι αριθμοί.

Μέρος Β΄: Η χάρα της διδασκαλίας

Η διδασκαλία είναι μια μνητική διαδικασία. Οι πρωτοετείς δεν είναι πια ίδιοι όταν τελειώσουν τις σπουδές τους. Τα χρόνια της φοίτησης είναι και τα χρόνια της διαμόρφωσης της νόησης και της ψυχής. Συχνά και τα πιο όμορφα χρόνια της ζωής. Η εκμάθηση ενός γνωστικού αντικείμενου είναι απλώς το εργαλείο. Και το θέατρο είναι ένα υπέροχο γνωστικό αντικείμενο, γιατί οδηγεί παντού και μέσα στη ζωή. Ο δάσκαλος καλλιεργεί το μυαλό και την ψυχή, στις φοιτητικές θεατρικές παραστάσεις – ακόμα και το σώμα. Το ακροατήριό του είναι μια πλαστελίνη που διαμορφώνεται. Και το μάθημα είναι μια διαδικασία αυτογνωσίας.

Προσπαθούσα πάντα να μεταλαμπαδεύω τον ενθουσιασμό μου. Αν το πετύχεις, δημιουργείς και νόημα ζωής. Η φύση φροντίζει για τη ζωή, αλλά όχι για το περιεχόμενό της. Αυτό είναι έργο του ανθρώπου, και οι νέοι που ψάχνουν τον εαυτό τους, όπως λέμε, δεν τον βρίσκουν έτοιμο· σε εκείνη τη φάση τον δημιουργούν. Και αυτό είναι και το βαθύτερο νόημα των σπουδών.

Δεν το έπαιζα προφέσορας. Προσπαθούσα να είμαι φίλος. Και μέσα στο μάθημα λέγαμε και άλλα πράγματα. Εκτός της λεγόμενης διδακτέας ύλης. Του άσχημου και άσχετου γραφειοκρατικού όρου. Άλλωστε το θέμα μας, το θέατρο, μας οδηγούσε συνέχεια στην ίδια τη ζωή. Η μύηση σε άλλες ιστορικές εποχές, και στον πολύ διαφορετικό λαϊκό πολιτισμό, είναι μια συνάντηση με το ξένο, το διαφορετικό, που τόσο χρειάζεται για τον εμπλουτισμό του νεαρού εγώ.

Όπως το διατύπωσε υπέροχα μια φοιτήτρια στο chatroom μιας διαδικτυακής εκδήλωσης κατά της διάρκειας της καραντίνας: «Τον αγαπώ τον Πούχνερ. Δεν προσπαθούσε να επιβληθεί, αλλά ήταν προσιτός, χαμογελαστός, φιλικός. Ίσος ανάμεσα σε ίσους. Έτοιμος να σε πάρει από το χέρι να δείτε μαζί μια παράσταση».

Μέρος Γ': Η μετάβαση προς την ποίηση

Εδώ και μερικά χρόνια ασχολούμαι δημιουργικά με τη λογοτεχνία, ιδίως με την ποίηση, που είναι και η υπέρτατη μορφή της γλωσσικής έκφρασης και έχει αποβάλει τελείως τη χρηστική της λειτουργικότητα. Με τον ίδιο ενθουσιασμό, και ίσως ακόμα περισσότερο μεθυσμένος. Κι έχω την αίσθηση ότι με αυτήν την υπέρβαση ολοκληρώνω την πορεία μου. Βέβαια, δεν έλειπε ποτέ μια ποιητική διάσταση στα γραπτά μου, τα επιστημονικά, και το φιλοσοφικό βάθος των αναλύσεων απαιτεί καμιά φορά μια υφολογική ανάταση και μια πιο ευαισθητοποιημένη εκφραστικότητα. Αλλά και στις αισθητικές αναλύσεις δραματικών έργων εν τέλει είσαι εσύ και το κείμενο. Οι επιστήμες των τεχνών έχουν αναπόφευκτα μια αισθητική διάσταση. Και ο λαϊκός πολιτισμός, μέσα στη μαγικοθρησκευτική του μεταφυσικότητα, είναι από τη φύση του ποιητικός.

Έτσι αυτή η μετάβαση είναι φυσιολογική και οργανική. Επιστήμη και τέχνη αδελφές είναι, μπορεί ακόμα και δίδυμες, στην οντολογική υπόσταση ως ψυχικές και νοητικές στρατηγικές του ανθρώπου, για να κάνει την ύπαρξη που του δόθηκε σπίτι του και να κατανοήσει και να νοικοκυρέψει τα πλανητικά δεδομένα, τα του οίκου του.

Κλείνοντας, θέλω να ευχαριστήσω τους οργανωτές της βραδιάς, κυρίως τον πρόεδρο του Συλλόγου των Αποφοίτων του Τμήματος Θεατρικών Σπουδών, Ιωσήφ Βιβιλάκη, τους ομιλητές και το εκλεκτό ακροατήριο, από τα βάθη του είναι μου για την όμορφη βραδιά που μου χαρίσατε, και χαρίσατε στον εαυτό σας, γιατί η συμπόρευσή μας είναι ανεξίτηλα εγγεγραμμένη στη μνήμη μας ως ωραία χρόνια που περάσαμε και βάλαμε, ο καθένας ξεχωριστά και όλοι μαζί, ένα λιθαράκι στο πολιτιστικό τοπίο της όμορφης αυτής χώρας. Είμαι ευγνώμων για τα μαθήματα που μου δώσατε, γιατί στη ζωή όλα αμοιβαία είναι. Η συναναστροφή με τα νιάτα σας πάντα με γέμιζε χαρά και αγάπη, κι έτσι όλη η ζωή μου ήταν μια άνοιξη και μια αύρα δροσιάς, που μου έδινε δύναμη και ευχαρίστηση. Χωρίς εσάς το έργο μου δεν θα υπήρχε. Κι εγώ θα ήμουν άλλος άνθρωπος.

Να είστε πάντα καλά.

Καλό βράδυ.

Ο ΕΠΙΣΗΜΟΣ ΕΟΡΤΑΣΜΟΣ ΤΗΣ ΗΜΕΡΑΣ
ΤΩΝ ΤΡΙΩΝ ΙΕΡΑΡΧΩΝ
ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ

Την 30^ή Ιανουαρίου 2024, ημέρα Τρίτη και ώρα 11.30, στη Μεγάλη Αίθουσα του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, πραγματοποιήθηκε ο επίσημος εορτασμός της ημέρας των **Τριών Ιεραρχών και της Ελληνικής Παιδείας**.

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

- * Προσφώνηση από τον Πρύτανη του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, Καθηγητή κύριο Γεράσιμο Σιάσο.
- * Ομιλία του Επίκουρου Καθηγητή του Τμήματος Θεολογίας, Αρχιμανδρίτη π. Ισίδωρου-Χαράλαμπου Κάτσου, με τίτλο: **«Ο Διάλογος της Θεολογίας με τις Θετικές Επιστήμες. Σύγχρονες Σκέψεις και Κριτικές Παρατηρήσεις με Βάση το Έργο των Τριών Ιεραρχών»**.

Ο Χορός Ψαλτών «Οι Μαΐστορες της Ψαλτικής Τέχνης» απέδωσε Αρμόδιους Ύμνους υπό τη χορορχία του Καθηγητή κυρίου Αχιλλέα Χαλδαιάκη, μέλους του Συμβουλίου Διοίκησης του ΕΚΠΑ.

ΓΕΡΑΣΙΜΟΥ ΣΙΑΣΟΥ

Καθηγητή και Πρύτανη του ΕΚΠΑ

ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΗ

Τιμούμε σήμερα τη μνήμη των Τριών Ιεραρχών –του Βασιλείου του Μεγάλου, του Γρηγορίου του Θεολόγου και του Ιωάννη του Χρυσοστόμου– που με τη ζωή και το έργο τους έκαναν πράξη τις αξίες του χριστιανισμού κι ανέδειξαν τα Ελληνικά Γράμματα.

Οι φωτισμένες μορφές τους μπόλιασαν την ορθόδοξη πίστη με την ελληνική σοφία. Δεν διέδωσαν μόνο τον Χριστιανισμό, αλλά και την αγάπη για την επιστήμη, την ορθή σκέψη και τη φιλομάθεια. Εξήραν τη μάθηση, το έργο και τον ρόλο του δασκάλου, την αξία των γραμμάτων και του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού. Παρότρυναν τους νέους να αναζητήσουν την αλήθεια και να βλέπουν με κριτική ματιά τα δεδομένα της εποχής. Όχι τυχαία, το 1841 το Πανεπιστήμιο Αθηνών ταύτισε τη γιορτή τους με τη **Γιορτή των Ελληνικών Γραμμάτων**.

Το δίδαγμά τους αποτελεί αυθεντική έκφραση Παιδείας και το φως της σοφίας τους διαπερνά τους αιώνες. Την πνευματική ζωή, τον πνευματικό άνθρωπο, τα πνευματικά αγαθά ευαγγελίζονται «εν παιδεία» οι Μεγάλοι Ιεράρχες ως προορισμό του ανθρώπου. Μέσα από το έργο τους πρεσβεύουν πως η μόρφωση πρέπει να εφοδιάζει τους νέους με όλα τα αναγκαία πνευματικά εφόδια που θα τους κάνουν φωτισμένους ανθρώπους, χρήσιμους κοινωνικούς εργάτες και θαρραλέους μαχητές στη ζωή τους.

Οι Τρεις Οικουμενικοί Διδάσκαλοι έθεσαν έτσι τις βάσεις για μια **ολοκληρωμένη και καθολική Παιδεία** για τον Άνθρωπο, η οποία δεν μένει μόνο στις γνώσεις αλλά προάγει την «**κατίσχυση του Πνεύματος**», που καταξιώνει τον άνθρωπο και δίνει νόημα στη ζωή του.

Η αγάπη για τον συνάνθρωπο, ο σεβασμός, η αλληλεγγύη, η παρρησία και η κοινωνική δικαιοσύνη ήταν οι αρετές που δίδαξαν και υπηρέτησαν έμπρακτα οι Τρεις Ιεράρχες.

Αξιοσημείωτο είναι ότι οι τρεις εμπνευσμένοι Πατέρες, έχοντας μελετήσει τα σπουδαία κείμενα της ελληνικής φιλοσοφίας και της ρητορικής και έχοντας μαθητεύσει κοντά σε λαμπρά ονόματα Ελλήνων διδασκάλων, συνέβαλαν με τον βίο και τη διδασκαλία τους στη συνάντηση της αρχαίας ελληνικής γραμματείας

με τα χριστιανικά διδάγματα της ορθόδοξης πίστης και τη σύζευξη του Ορθού Λόγου με την Ορθοδοξία.

Τον Ορθό Λόγο του ελληνικού στοχασμού όχι μόνο δεν τον θεωρούν εμπόδιο προς τη θέωση του ανθρώπου, αλλά τον αξιοποιούν για την «ορθή» περί Θεού «δόξα», για την Ορθοδοξία.

Την ιστορική αυτή συνάντηση, των ελληνικών γραμμάτων, της ελληνικής παιδείας και του χριστιανισμού, η οποία προσδιορίζει τον ελληνισμό από τον 4ο αιώνα έως σήμερα, εκφράζει συμβολικά στο Πανεπιστήμιό μας η ύπαρξη των δύο λαβάρων.

Η Αθηνά και οι Τρεις Ιεράρχες, ο ελληνισμός που συμβαδίζει με τον χριστιανισμό, μια υπόθεση η οποία διατυπώθηκε αρχικά στα μέσα του 19ου αιώνα, αλλά ο κύριος εκφραστής και υποστηρικτής της υπήρξε μια μεγάλη προσωπικότητα, ο καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος. Αυτός είναι ο οποίος θεμελιώνει και στηρίζει ιστορικά αυτή τη συμπόρευση, ώστε έκτοτε αποτελεί μία θέση της ιστορικής επιστήμης.

Η διδασκαλία των Τριών Ιεραρχών εξακολουθεί να μας καθοδηγεί σε θέματα ουσίας της Παιδείας, και από το φωτεινό τους παράδειγμα εμπνέεται σήμερα το μεγαλύτερο Δημόσιο Πανεπιστήμιο της χώρας, το Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, ως ο κατεξοχήν κορυφαίος θεσμός της Δημόσιας Εκπαίδευσης.

Έχοντας κατά νου **τη ρήση του Γρηγορίου του Ναζιανζηνού ότι «η παιδεία είναι το πρώτιστον παρ' ημίν αγαθόν»**, ενώνουμε τις δυνάμεις μας για ένα σύγχρονο και ανεξάρτητο δημόσιο Πανεπιστήμιο, ευαίσθητο στις προκλήσεις του σύγχρονου κοινωνικού γίγνεσθαι, που πρωταγωνιστεί στην εκπαίδευση, την έρευνα, την πρωτοπορία και συμβάλλει στην ευημερία και πρόοδο της χώρας.

Πάγια επιδίωξή μας αποτελεί ένα Ανώτατο Εκπαιδευτικό Ίδρυμα με διάπλοτο ορίζοντα, όπου η αξιοκρατία, η ελεύθερη διακίνηση των ιδεών, η εξωστρέφεια, η αλληλεγγύη, η συλλογικότητα και η συμπερίληψη είναι πάντα παρούσες.

Και αυτή η επιδίωξή μας γίνεται καθημερινά πράξη με σκληρή εργασία και στρατηγικό σχέδιο, με συντονισμένα και σταθερά βήματα που δημιουργούν το μέλλον του Ιδρύματός μας.

Το Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών **τιμά σήμερα τη μνήμη των Τριών Μεγάλων Ιεραρχών και Πατέρων της Ορθοδοξίας, τιμά την Ελληνική Παιδεία και τα Ελληνικά Γράμματα** και δεσμεύεται να τιμήσει την αποστολή του στο ακέραιο.

Δίδοντας τον λόγο στον σημερινό εκλεκτό ομιλητή, καθηγητή του Τμήματος Θεολογίας, Αρχιμανδρίτη π. **Ισίδωρο-Χαράλαμπο Κάτσο**, ο οποίος θα αναπτύξει το θέμα: «Ο Διάλογος της Θεολογίας με τις Θετικές Επιστήμες. Σύγχρονες Σκέψεις και Κριτικές Παρατηρήσεις με Βάση το Έργο των Τριών Ιεραρχών», θα ήθελα να ευχηθώ σε όλες και όλους ολόψυχα χρόνια πολλά, με υγεία και δύναμη για την ευόδωση του εκπαιδευτικού και ερευνητικού έργου μας!

ΙΣΙΔΩΡΟΥ (ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥ) ΚΑΤΣΟΥ

Αρχιμανδρίτη, Επίκουρου Καθηγητή της Θεολογικής Σχολής του ΕΚΠΑ

ΟΜΙΛΙΑ ΜΕ ΘΕΜΑ:

«Ο ΔΙΑΛΟΓΟΣ ΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ ΜΕ ΤΙΣ ΘΕΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ: ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΣΚΕΨΕΙΣ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΩΝ ΤΡΙΩΝ ΙΕΡΑΡΧΩΝ»

I. Σύγχρονη φυσική και αλλαγή επιστημονικού παραδείγματος

Εδώ και λίγους μήνες, η επιστημονική κοινότητα βρίσκεται σε αναβρασμό. Θα μπορούσε ίσως να πει κανείς ότι, ήδη από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα και τις αρχές του 20^{ου}, η επιστημονική κοινότητα βρίσκεται σε διαρκή αναβρασμό. Η δημοσίευση της *Καταγωγής των ειδών* από τον Κάρολο Δαρβίνο το 1869, η διατύπωση της γενικής θεωρίας της σχετικότητας από τον Αϊνστάιν το 1915 και η ανάδυση της κβαντομηχανικής κατά το πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα αποτελούν σημειακές εκδηλώσεις τεραστίων ζυμώσεων που επιτελούνται στους κόλπους των θετικών επιστημών – ζυμώσεων της τάξεως των «επιστημονικών επαναστάσεων» και της αλλαγής «επιστημονικών παραδειγμάτων» (Kuhn).¹ Ας εστιάσουμε στην κοσμολογία. Όταν ο Αϊνστάιν θέλησε να εφαρμόσει τις πεδιακές του εξισώσεις στην κοσμολογία το 1917, η εικόνα που υπήρχε για τον κόσμο με βάση την κλασική φυσική ήταν αυτή ενός στατικού σύμπαντος με έναν γαλαξία που απλά εκτεινόταν στον χώρο και τον χρόνο. Ήταν ένα σύμπαν άπειρο σε ηλικία και σε έκταση. Μέσα σε εκατό χρόνια εφαρμογής της γενικής θεωρίας της σχετικότητας, σε συνδυασμό με τις αστρονομικές παρατηρήσεις που δημιουργήθηκαν με τη χρήση όλο και πιο εξελιγμένων τηλεσκοπίων, η

¹ Για μια σύντομη αλλά γλαφυρή περιγραφή των επιστημονικών επαναστάσεων που οριοθετούν τη σύγχρονη φυσική βλ. Jonathan Powers, *Φιλοσοφία και Νέα Φυσική*, μτφρ. Τάσος Κυπριανίδης και Τάσος Τσιαντούλας, επιμ. Αριστείδης Μπαλτάς (Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1994), xxiii-xxv· για εμβάθυνση βλ. Αριστείδης Μπαλτάς και Κώστας Στεργιόπουλος, «Εισαγωγή», στο: των ιδίων (επιμ.), *Φιλοσοφία και Επιστήμες στον Εικοστό Αιώνα* (Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2013), 1-90. Για τη «δαρβινική επανάσταση» και τη σύγχρονη βιολογία βλ. Peter J. Bowler και Iwan Rhys Morus, *Η ιστορία της νεότερης επιστήμης: Μια επισκόπηση*, μτφρ. Βαρβάρα Σπυροπούλου και Μιχάλης Δαγτζής, επιμ. Θεόδωρος Αραμπατζής και Φαίδρα Παπανελοπούλου (Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2022), 133-190. Για μια εξαιρετική εισαγωγή στη θεωρία του Kuhn (και των προβλημάτων της) βλ. E. F. Chalmers, *Τι είναι αυτό που το λέμε επιστήμη*, μτφρ. Γιώργος Φουρτούνης, επιμ. Αριστείδης Μπαλτάς (Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1994), 139-176.

εικόνα που αποκτήσαμε για το σύμπαν άλλαξε ρηξικέλευθα. Μάθαμε ότι ο κόσμος έχει ηλικία, άρα χρονική αρχή, τη λεγόμενη «μεγάλη έκρηξη» («Big Bang»), ότι κινείται δυναμικά διαστελλόμενος με εκθετικό ρυθμό, ότι στο ορατό σε μας σύμπαν πρέπει να υπάρχουν πάνω από 2 τρισεκατομμύρια γαλαξίες, ο καθένας από τους οποίους πιστεύουμε ότι περιέχει κατά μέσο όρο γύρω στα 100 δισεκατομμύρια άστρα, ενώ υπάρχουν περιοχές του σύμπαντος – άλλοι γαλαξίες– που απομακρύνονται από μας με τέτοιες ταχύτητες, που να μην μπορεί το φως που εκπέμπουν να φτάσει σε μας ώστε να τις παρατηρήσουμε.² Πρόκειται για μια εικόνα ριζικά διαφορετική από ό,τι είχαν φανταστεί οι δημιουργοί της κλασικής φυσικής τον 16^ο και 17^ο αιώνα, από τον Κοπέρνικο και τον Γαλιλαίο μέχρι τον Κέπλερ και τον Νεύτωνα, οι οποίοι με τη σειρά τους αναθεώρησαν ριζικά το προηγούμενο κοσμολογικό παράδειγμα, το γεωκεντρικό δηλαδή κοσμοείδωλο της ύστερης αρχαιότητας και του μεσαίωνα, θέτοντας στο κέντρο του σύμπαντος τον ήλιο αντί για τη γη. Κι όμως. Εδώ και λίγους μήνες η επιστημονική κοινότητα βρίσκεται πάλι σε αναβρασμό – αρκετοί μιλούν για «κρίση». Αυτό διότι τα πρώτα δεδομένα από το νέο διαστημικό τηλεσκόπιο της Nasa, το James Webb, υποδεικνύουν την ύπαρξη γιγάντιων γαλαξιών στους λεγόμενους «σκοτεινούς χρόνους», τη νεαρή δηλαδή εποχή του σύμπαντος κατά την οποία δεν θα έπρεπε να έχουν ακόμα σχηματιστεί τέτοιοι γαλαξίες, σύμφωνα με τα υπάρχοντα κοσμολογικά μοντέλα.³ Τα πρώτα

² Για μια προστιθέ στο ευρύ κοινό παρουσίαση της εξέλιξης της κοσμολογίας τα τελευταία 100 χρόνια βλ. Michael Turner, «Origin of the Universe», *Scientific American* 22/2 (2013), 36-43. Για μια πιο εξειδικευμένη προσέγγιση βλ. Malcolm Longair, «100 Years of Cosmology», *Astronomy & Geophysics*, 61/1 (2020), 1.21-1.27. Για τη σύγχρονη εικόνα της κοσμολογίας βλ. Ξενοφών Μουσάς, «Οι επιστημονικές θεωρίες για την αρχή του κόσμου», στον συλλογικό τόμο: Αρχή και εξέλιξη του κόσμου και του ανθρώπου με αναφορά στην εξαήμερο του Μεγάλου Βασιλείου: Πρακτικά διεπιστημονικού συνεδρίου (19-18 Οκτωβρίου 2017) (Αθήνα: ΕΚΠΑ και Εταιρεία των Φίλων του Λαού, 2018), 39-60.

³ Βλ. τις δημοσιεύσεις των Marco Castellano et al., «Early Results from GLASS-JWST. III. Galaxy Candidates at $z \sim 9-15$ », *The Astrophysical Journal Letters* 938 (2022), L15· Rohan P. Naidu et al. «Two Remarkably Luminous Galaxy Candidates at $z \approx 10-12$ Revealed by JWST», *The Astrophysical Journal Letters* 940/1 (2022), L14· Ivo Labbé, Pieter van Dokkum, Erica Nelson, et al., «A Population of Red Candidate Massive Galaxies ~600 Myr After the Big Bang», *Nature* 616 (2023), 266-269. Για την ασυμβατότητα αυτών των γαλαξιών με το καθιερωμένο κοσμολογικό μοντέλο βλ. Michael Boylan-Kolchin, «Stress Testing Λ CDM With High-redshift Galaxy Candidates», *Nature Astronomy* 7 (2023), 731-735. Για το ευρύ κοινό βλ. NASA Webb Telescope Team, «NASA's Webb Draws Back Curtain on Universe's Early Galaxies», ηλεκτρονική δημοσίευση της 17 Νοεμβρίου 2022 στην ιστοσελίδα της nasa.gov (<https://www.nasa.gov/universe/nasas-webb-draws-back-curtain-on-universes-early-galaxies/>)· Marc Airhart, «James Webb Space Telescope Images Challenge Theories of How Universe Evolved», ηλεκτρονική δημοσίευση της 13ης Απριλίου 2023 στην ιστοσελίδα του Πανεπιστημίου του Τέξας (<https://cns.utexas.edu/news/research/james-webb-space-telescope-images-challenge-theories-how-universe-evolved>)· Ben Turner, «James Webb Telescope spots

δεδομένα του νέου τηλεσκοπίου δείχνουν δηλαδή μια σοβαρή ανωμαλία: μας δείχνουν κάτι που, με βάση τα όσα ξέρουμε, δεν θα έπρεπε να υπάρχει.

Οι ενδείξεις ότι κάτι δεν πάει καλά με την επικρατούσα σήμερα θεωρία, το «καθιερωμένο κοσμολογικό πρότυπο» (ΚΚΠ) της μεγάλης έκρηξης, δεν είναι πρόσφατες. Εδώ και αρκετό καιρό έχει παρατηρηθεί ότι οι δύο μέθοδοι που διαθέτουμε για τη μέτρηση της διαστολής του σύμπαντος χαρακτηρίζονται από μεταξύ τους απόκλιση, γνωστή ως «ένταση Hubble», την οποία αδυνατούμε να εξηγήσουμε με βάση το ΚΚΠ.⁴ Τα πρώτα δεδομένα του νέου διαστημικού τηλεσκοπίου James Webb απλά επιβεβαιώνουν τις ήδη υπάρχουσες υποψίες ότι το υπάρχον μοντέλο χρειάζεται αναθεώρηση. Το αν η αναθεώρηση αυτή θα αφορά μόνο την ανασκευή των όσων γνωρίζαμε για τη δημιουργία των γαλαξιών κατά τη νεαρή ηλικία του σύμπαντος ή αν θα αγγίζει το ίδιο το καθιερωμένο πρότυπο συνολικά, φτάνοντας ενδεχομένως μέχρι και την ιδέα της μεγάλης έκρηξης, όπως προτείνουν εναλλακτικές θεωρίες που ακόμα φαντάζουν εκκεντρικές (άραγε για πόσο ακόμα;), είναι κάτι που συζητείται έντονα, αλλά χρειάζεται περισσότερες μετρήσεις και δεδομένα προτού αποσαφηνιστεί.⁵ Ένα είναι βέβαιο. Η εικόνα που έχουμε για τον κόσμο αλλάζει

galaxies from the dawn of time that are so massive they ‘shouldn’t exist’», ηλεκτρονική δημοσίευση της 22ας Φεβρουαρίου 2023 στην ιστοσελίδα του [livescience.com](https://www.livescience.com/james-webb-telescope-spots-galaxies-from-the-dawn-of-time-that-are-so-massive-they-shouldnt-exist#xenforo-comments-13277) (<https://www.livescience.com/james-webb-telescope-spots-galaxies-from-the-dawn-of-time-that-are-so-massive-they-shouldnt-exist#xenforo-comments-13277>).

⁴ Για μια προστιθέμενη στο ευρύ κοινό παρουσίαση σχετικά με τις αναθεωρήσεις που απαιτεί στο κοσμολογικό μοντέλο η «ένταση Hubble» βλ. Don Lincoln, «The Hubble Tension: Is Cosmology in Crisis?», ηλεκτρονική δημοσίευση της 2ας Νοεμβρίου 2022 στην ιστοσελίδα του [bigthink.com](https://bigthink.com/hard-science/hubble-tension-cosmology-crisis/#) (<https://bigthink.com/hard-science/hubble-tension-cosmology-crisis/#>): για μια πιο εξειδικευμένη επισκόπηση του προβλήματος βλ. Jian-Ping Hu και Fa-Yin Wang, «Hubble Tension: The Evidence of New Physics», *Universe* 9/2 (2023), 94 (<https://inspirehep.net/files/227c4f76070f8ee580afc30dad0f86a9>).

⁵ Για τον αναβρασμό που επικρατεί στους κόλπους της επιστημονικής κοινότητας μετά τα νέα δεδομένα του τηλεσκοπίου James Webb βλ. Ben Turner, «After 2 Years in Space, the James Webb Telescope Has Broken Cosmology. Can It Be Fixed?», ηλεκτρονική δημοσίευση της 22ας Δεκεμβρίου 2023 στην ιστοσελίδα του [livescience.com](https://www.livescience.com/space/after-2-years-in-space-the-james-webb-telescope-has-broken-cosmology-can-it-be-fixed) (<https://www.livescience.com/space/after-2-years-in-space-the-james-webb-telescope-has-broken-cosmology-can-it-be-fixed>).

Η αβεβαιότητα που διαπνέει τους κόλπους της επιστημονικής κοινότητας αποτυπώνεται στην παρατήρηση του διεθνώς βραβευμένου αστροφυσικού Γ. Ευσταθίου ότι μέχρι σήμερα έχουμε επιτύχει ελάχιστη κατανόηση των τριών βασικών συστατικών του ΚΚΠ: του κοσμολογικού πληθωρισμού, της σκοτεινής ύλης και της σκοτεινής ενέργειας. Και συνεχίζει με νόημα: «Μελλοντικές γενεές επιστημόνων μπορεί να βρεθούν αντιμέτωπες με την καταθλιπτική προοπτική να ανακαλύψουν ότι το σύμπαν είναι όντως όπως το περιγράφει το ΚΚΠ. Αν όμως είμαστε τυχεροί, η κοσμολογία του ΚΚΠ θα καταρρεύσει, οδηγώντας στην ανακάλυψη μιας νέας φυσικής», βλ. George Efstathiou, «Do We Have a Standard Model of Cosmology?», *Astronomy & Geophysics* 64/1 (2023), 1.21-1.24 (1.23).

τόσο πολύ και τόσο γρήγορα που, αν η τεχνολογική ανάπτυξη δεν ανακοπεί, στα επόμενα εκατό χρόνια η εικόνα του σύμπαντος θα είναι ακόμη πιο ριζικά διαφορετική από ό,τι σήμερα.⁶

II. Σύγχρονη φυσική και θεολογία: ένα αγεφύρωτο χάσμα;

Τις συνταρακτικές αλλαγές επιστημονικών παραδειγμάτων το θρησκευτικό αίσθημα τις βιώνει πολλές φορές ως απειλή, ενώ ο νουνεχής θεολόγος προτιμά να οχυρώνεται πίσω από τη σιωπή. Χαρακτηριστική είναι η στάση του Karl Barth, του πλέον επιφανούς Προτεστάντη θεολόγου του 20^{ου} αιώνα, ο οποίος σε μια διάσημη επιστολή προς την ανιψιά του Χριστίνα το 1965 επέκρινε την οποιαδήποτε συσχέτιση της Βίβλου με την επιστήμη. Η Χριστίνα είχε προβληματιστεί σχετικά με τη θεωρία της εξέλιξης και το κατά πόσον αυτή έρχεται σε σύγκρουση με τη βιβλική διήγηση για τη δημιουργία του ανθρώπου. Ο θείος της υποστήριξε ότι δεν γεννάται καν θέμα σύγκρουσης. Είναι σαν «να συγκρίνουμε, κατά κάποιο τρόπο, ένα μουσικό όργανο με μια ηλεκτρική σκούπα», έγραφε. Κι εξηγούσε:

«Η βιβλική διήγηση της δημιουργίας ασχολείται μόνο με το γίνεσθαι όλων των πραγμάτων, και επομένως με την αποκάλυψη του Θεού, η οποία είναι απρόσιτη στην επιστήμη ως τέτοια. Η θεωρία της εξέλιξης ασχολείται με αυτό που έχει γίνει, όπως παρουσιάζεται στην ανθρώπινη παρατήρηση και έρευνα και όπως προσφέρεται για ανθρώπινη ερμηνεία».⁷

Το ζητούμενο για τον Barth ήταν να διαφυλάξει τόσο την ακεραιότητα της Χριστιανικής διδασκαλίας όσο και της επιστήμης, έτσι ώστε να μπορεί κανείς να είναι πιστός χωρίς εντάσεις σε έναν διαρκώς εξελισσόμενο κόσμο. Η λύση ήταν ο χωρισμός της θεολογίας από την επιστήμη ως δύο διακριτά γνωστικά

⁶ Η διάχυτη προσμονή μιας νέας φυσικής που θα υπερπηδήσει τις δυσκολίες των υπαρχουσών σήμερα θεωριών δεν συνεπάγεται ότι οι τωρινές θεωρίες απέχουν από την αλήθεια. Βλ. για το πρόβλημα της «πεσιμιστικής επαγωγής», Stathis Psillos, «Realism and Theory Change in Science», ηλεκτρονική δημοσίευση της 11ης Ιουλίου 2022 στην ιστοσελίδα της Stanford Encyclopedia of Philosophy (<https://plato.stanford.edu/entries/realism-theory-change/>).

⁷ Karl Barth, Επιστολή 181 της 18ης Φεβρουαρίου 1965, βλ. Geoffrey Bromily (επιμ. και μτφρ.), Karl Barth Letters: 1961-1968 (Grand Rapids, MI: Eerdmans, 1981), 184, ελλ. μτφρ.: DeepL.com (ελεύθερη έκδοση), ελαφρά τροποποιημένη. Ο Barth εν προκειμένω εκμεταλλεύεται τη διπλή σημασία της λέξης «Instrument» στα γερμανικά ως «μουσικό όργανο» και «εργαλείο χρήσης». Πρόκειται για περίπτωση ομωνυμίας, όπως η λέξη «τράπεζα», που μπορεί να σημαίνει το «τραπεζικό κατάστημα» ή το «τραπέζι». Στη σύγχρονη φιλοσοφία της γλώσσας, οι ομωνυμικές σημασίες δεν συνδέονται μεταξύ τους («τυχαία ομωνυμία»). Το περιεχόμενο ολόκληρης της επιστολής παρατίθεται στην υποσ. 9 (1).

πεδία. Το να συγκρίνει κανείς τη βιβλική διήγηση με επιστημονική εξήγηση οδηγούσε με τον τρόπο αυτό σε καθαρό κατηγοριακό σφάλμα. Ήταν σαν «να συγκρίνουμε, κατά κάποιο τρόπο, ένα μουσικό όργανο με μια ηλεκτρική σκούπα».

Ελάχιστα θα ενδιέφερε, ίσως, τον Ορθόδοξο θεολόγο η άποψη του Barth, αν δεν είχε διαποτίσει υπόρρητα και τον σύγχρονο Ορθόδοξο στοχασμό. Σύμφωνα δηλαδή με μία κατεξοχήν διαδεδομένη αντίληψη στην ελληνική βιβλιογραφία, όταν μελετάμε τη σχέση θεολογίας και επιστήμης οφείλουμε να αποφύγουμε τη σύγχυση μεταξύ δύο διακριτής τάξεως ερωτημάτων. Οφείλουμε με άλλα λόγια να διακρίνουμε το **ποιος** δημιούργησε τον κόσμο από το **πώς** δημιουργήθηκε αυτός ο κόσμος. Στο πρώτο ερώτημα (το «ποιος») απαντά η θεολογία, ενώ στο δεύτερο (το «πώς») η επιστήμη. Έχοντας έτσι διακρίνει τις επικράτειες της επιστήμης και της θεολογίας, τίποτα δεν εμποδίζει τη μία να έρθει σε γόνιμο διάλογο με την άλλη.⁸

Η εντυπωσιακή ομοιότητα της προσέγγισης αυτής και του Barth εντοπίζεται στη δομική τους αναλογία, τον χωρισμό δηλαδή δύο επικρατειών, την επικράτεια της θεολογίας και την επικράτεια της επιστήμης, οι οποίες κάλλιστα μπορούν να συνυπάρχουν αυτόνομα.⁹ Στο ερώτημα: «ποιος δημιούργησε τον κόσμο;» η

⁸ Βλ. Νίκου Ματσούκα, «Η διπλή θεολογική μεθοδολογία του Γρηγορίου του Παλαμά» στο Γεώργιος Μαντζαρίδης και Χριστόφορος Κοντάκης (επιμ.), Πρακτικά θεολογικού συνεδρίου εις τιμήν και μνήμην του εν αγίοις Πατρός ημών Γρηγορίου Αρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης του Παλαμά (Θεσσαλονίκη: Μέλισσα, 1986), 75-105 (ιδίως 79 με έμφαση στον Μ. Βασίλειο). Έκτοτε, η διάκριση «ποιος – πώς» επαναλαμβάνεται σταθερά στα έργα του συγγραφέα, βλ. Επιστήμη, φιλοσοφία και θεολογία στην Εξαήμερο του Μ. Βασιλείου (Θεσσαλονίκη: Πουρναρά 1990²), 76-78· Δογματική και συμβολική θεολογία, τ. Α': Εισαγωγή στη θεολογική γνωσιολογία (Θεσσαλονίκη: Πουρναρά, 1990²), 137-149 (ιδίως 143)· Ιστορία της φιλοσοφίας (Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη, 2016), 490-505. Προσλαμβάνεται σχεδόν ομόφωνα, ασκώντας τεράστια επίδραση, στον ελληνόφωνο θεολογικό στοχασμό, βλ. π. Γεώργιος Μεταλληνός, «Πίστη και επιστήμη στην Ορθόδοξη γνωσιολογία», στον συλλογικό τόμο που εξέδωσε η Ένωση Ελλήνων Φυσικών, Παράρτημα Ανατολικής Κρήτης: Ορθοδοξία και φυσικές επιστήμες (Αθήνα: Σαββάλας, 1996), 15-23· Μιχαήλ Δερμιτζάκης, Γεωλογικές προσεγγίσεις στην Εξαήμερο του Μεγάλου Βασιλείου (Αθήνα: Αρμός, 2007), 16-17· Μαρίνα Κολοβοπούλου, «Θεός και νόμος της φύσεως», στο: Αρχή και εξέλιξη του κόσμου και του ανθρώπου με αναφορά στην εξαήμερο του Μεγάλου Βασιλείου, 91-100· Νικόλαος Ξιώνης, «Η εξέλιξη του κόσμου και η εξελικτική ανθρωπολογία στην πατερική παράδοση», στον ίδιο συλλογικό τόμο σελ. 249-264 (250-251)· Σταύρος Γιαγκάζογλου, Ορθοδοξία και Νεωτερικότητα: Δοκίμια για τη συνάντηση της Ορθόδοξης Θεολογίας με τον σύγχρονο κόσμο (Αθήνα: Αρμός, 2023), 123-132.

⁹ Αξίζει να συγκριθεί ολόκληρο το κείμενο της επιστολής του Barth με σύγχρονες απόψεις στον χώρο της Ορθόδοξης διανόησης προκειμένου να διαφανεί η μεταξύ τους ομοιότητα: 1) Επιστολή 181 του Barth: «Δεν σου εξήγησε κανείς στο σεμινάριο ότι μπορούμε να συγκρίνουμε τη βιβλική ιστορία της δημιουργίας με μια επιστημονική θεωρία, όπως αυτή της εξέλιξης, τόσο

επιστήμη αδυνατεί να εισέλθει. Πρόκειται για τον κατεξοχήν χώρο της θεολογίας, τον χώρο, όπως λέμε, του «ακτίστου». Αντιστοίχως, στο ερώτημα: «πώς έγινε ο κόσμος;» η θεολογία αδυνατεί να εισέλθει. Πρόκειται για τον κατεξοχήν χώρο της επιστήμης, τον χώρο του «κτιστού». Ενδεχομένως, η Ορθόδοξη διάκριση των δύο επικρατειών αποκαλύπτει τον βαθύτερο νοηματικό ορίζοντα της σύλληψης του Barth. Η σύγκριση θεολογίας και επιστήμης συνιστά κατηγοριακό σφάλμα, ακριβώς επειδή θεολογία και επιστήμη ασχολούνται με διαφορετικά ερωτήματα και συνεπώς αφορούν διαφορετικά γνωστικά πεδία. Δεν είναι επομένως δυνατό θεολογία και επιστήμη να έρθουν σε σύγκρουση.¹⁰ Εξ ου και το επιθυμητό

λίγο όσο μπορούμε να συγκρίνουμε, κατά κάποιο τρόπο, ένα όργανο με μια ηλεκτρική σκούπα – ότι μπορεί να υπάρξει μεταξύ τους τόσο λίγο ζήτημα αρμονίας όσο και αντίφασης; Η ιστορία της δημιουργίας είναι μια μαρτυρία για την αρχή ή το γίνεσθαι όλης της πραγματικότητας που διαφέρει από τον Θεό υπό το πρίσμα των μεταγενέστερων πράξεων και λόγων του Θεού που αφορούν τον λαό του Ισραήλ – φυσικά με τη μορφή έπους ή ποιήματος. Η θεωρία της εξέλιξης είναι μια προσπάθεια να εξηγηθεί η ίδια πραγματικότητα στην εσωτερική της διασύνδεση – φυσικά με τη μορφή μιας επιστημονικής υπόθεσης. Η ιστορία της δημιουργίας ασχολείται μόνο με το γίνεσθαι όλων των πραγμάτων, και επομένως με την αποκάλυψη του Θεού, η οποία είναι απρόσιτη στην επιστήμη ως αποκάλυψη. Η θεωρία της εξέλιξης ασχολείται με αυτό που εμπίπτει στο γίνεσθαι, όπως παρουσιάζεται στην ανθρώπινη παρατήρηση και έρευνα και όπως προσφέρεται για ανθρώπινη ερμηνεία. Εξήγησε λοιπόν στην εν λόγω εκπαιδευτικό ότι θα πρέπει να διακρίνει αυτά που πρέπει να μένουν ξέχωρα και να μην αποκλείει καμία από τις δύο πλευρές» (ελλ. μτφρ.: DeepL.com [ελεύθερη έκδοση], ελαφρά τροποποιημένη). 2) π. Δημήτριος Μπαθρέλλος, «Η διήγηση της Γένεσης και η σύγχρονη επιστήμη για τη δημιουργία του κόσμου», Εφημέριος 73/1 (2024), 8-9: «Γενικά, η όλη αφήγηση της Γένεσης μοιάζει με ένα μεγαλειώδες κοσμικό άσμα προς τον Θεό-Δημιουργό του κόσμου. Τι σχέση έχει η αφήγηση αυτή με τις επιστημονικές θεωρίες για τη δημιουργία του σύμπαντος; Η ερώτηση είναι παραπειστική καθώς μας καλεί να συγκρίνουμε δύο διαφορετικά πράγματα. Η αφήγηση της Γένεσης και ένα βιβλίο σύγχρονης φυσικής δεν ανήκουν στο ίδιο είδος κειμένου (genre). Δεν μπορούμε, για παράδειγμα, να συγκρίνουμε ένα βιβλίο ιστορίας, ένα μυθιστόρημα και ένα ποίημα θέτοντας το ερώτημα ποιο από τα τρία λέει την αλήθεια [...] Η Βίβλος βέβαια δεν είναι μυθιστόρημα. Δεν είναι όμως ούτε επιστημονική πραγματεία. Σκοπός της δεν είναι να μας μεταδώσει επιστημονικές γνώσεις. Μέλημά της δεν είναι να μας πει πώς δημιουργήθηκε ο κόσμος αλλά Ποιος και γιατί τον δημιούργησε. Γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο ανακρίβεις βιβλικές αναφορές σε θέματα χρονολογίας, γεωγραφίας, κοσμολογίας κλπ. δεν αναιρούν το αλάθητο της Βίβλου, το οποίο σχετίζεται με ό,τι αφορά τη σωτηρία του ανθρώπου. Προσπάθειες υποστήριξης «επιστημονικών» παραμέτρων της βιβλικής αφήγησης με βάση μια στενή κατά γράμμα ερμηνεία, όπως λ.χ. ότι ο κόσμος δημιουργήθηκε σε έξι εικοσιτετράωρα, δεν αποτελούν απότοκα της πατερικής παράδοσης αλλά του προτεσταντικού φονταμενταλισμού».

¹⁰ Σύμφωνα με μια ευρέως διαδεδομένη αντίληψη, δεν είναι η «επιστήμη» που έρχεται σε σύγκρουση με τη «θεολογία», αλλά η (αρχαία) «φιλοσοφία», και μάλιστα η ελληνική «οντολογία», βλ. Μητρ. Περγάμου Ιωάννου Ζηζιούλα, Ελληνισμός και Χριστιανισμός: Η συνάντηση των δύο κόσμων (Αθήνα: Αποστολική Διακονία, 2003), 93-103, 193-197· Γεώργιος Μεταλληνός, «Η εορτή των Τριών Ιεραρχών και η 'σύνθεση' Ορθοδοξίας και ελληνικότητας», στο: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Επίσημοι Λόγοι, τ. 35: Πρυτανεία Χρήστου Ν. Κίττα 2006-2010 (Αθήνα: ΕΚΠΑ, 2006), 412-432· Μητροπολίτης Ναυπάκτου Ιερόθεος Βλάχος, Μεταπατερική θεολογία και εκκλησιαστική εμπειρία (Λειβαδιά: Ιερά Μονή Γενεθλίου της Θεοτόκου, 2016²), 169-219· Γιαγκάζογλου, Ορθοδοξία

συμπέρασμα: Όσο κι αν σείεται συθέμελα ο κόσμος της επιστήμης, η θεολογία μπορεί να ρεμβάζει ήσυχα στην ήρεμη κλίνη της. Τα αστρονομικά δεδομένα του τηλεσκοπίου James Webb λίγο αφορούν τις αίθουσες της Θεολογικής Σχολής, καθώς είτε έγινε είτε δεν έγινε η μεγάλη έκρηξη, τίποτα δεν αλλάζει στα δόγματα της πίστewς.

Στο σημείο αυτό ανακύπτει αδήριτο το ερώτημα: εάν έτσι έχουν τα πράγματα, μπορεί ποτέ να υπάρξει ουσιαστικός διάλογος μεταξύ θεολογίας και επιστήμης; Εάν τα ερωτήματα που απασχολούν θεολογία και επιστήμη είναι διαφορετικά και δεν τέμνονται, μπορεί άραγε ποτέ να υπάρξει ο οποιοσδήποτε διάλογος μεταξύ τους; Η απάντηση στο ερώτημα αυτό εξαρτάται από το τι εννοούμε με τη λέξη «διάλογος». Εάν ως διάλογο εκλάβουμε τη δυνατότητα παράλληλων μονολόγων,

και Νεωτερικότητα, 123-132. Φαίνεται όμως ότι η αντίληψη αυτή παραγνωρίζει τον άρρηκτο σύνδεσμο μεταξύ επιστήμης, φιλοσοφίας και θεολογίας στο προνεωτερικό γνωσιολογικό πρότυπο – σύνδεσμος που, όπως θα φανεί στη συνέχεια (βλ. παρακάτω III), δεν επιτρέπει να διαχωρίζεται η σχέση της επιστήμης με τη θεολογία (ως δήθεν αρμονική) από τη σχέση της φιλοσοφίας με τη θεολογία (ως δήθεν προβληματική). Ο χωρισμός της επιστήμης από την αρχαία φιλοσοφία οφείλεται εντέλει σε αναχρονιστική προβολή μιας διπλής μεταγενέστερης διάκρισης που όμως δεν υφίσταται στις αρχαίες πηγές. Πρόκειται αφενός για τη διάκριση μεταξύ «φιλοσοφίας και θεολογίας» και αφετέρου για τη διάκριση μεταξύ «θρησκείας και επιστήμης». Το πρόβλημα της παραπάνω ερμηνείας δημιουργείται επειδή είναι άλλη η σημασία και το εύρος των όρων «θρησκεία», «θεολογία», «φιλοσοφία» και «επιστήμη» στο αρχαίο γνωσιακό παράδειγμα και άλλη στο νεωτερικό. Δύο σύγχρονες μελέτες είναι εξαιρετικά σημαντικές ως προς το πρόβλημα της αναχρονιστικής κατανόησης των πηγών. Όπως εξηγεί ο Theo Kobusch, *Christliche Philosophie: Die Entdeckung der Subjektivität* (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2006), 26-33, η σημερινή σημασία των όρων «θεολογία» και «φιλοσοφία» ανάγεται στη σχολαστική φιλοσοφία (δηλαδή περίπου στον 12^ο-13^ο αιώνα), που εισάγει για πρώτη φορά τη διάκριση μεταξύ τους. Παράλληλα, όπως επισημαίνει ο Peter Harrison, *Οι επικράτειες της επιστήμης και της θρησκείας*, επιμ. Κώστας Δρουναλάς, μτφρ. Δημήτρης Πετάκος (Θεσσαλονίκη: Ροπή, 2023), 13-50, η σημερινή σημασία των όρων «θρησκεία» και «επιστήμη» ανάγεται στη Μεταρρύθμιση και την πειραματική φυσική φιλοσοφία (δηλαδή περίπου στον 16^ο-17^ο αιώνα, ειδικά δε για την «επιστήμη» αποκρυσταλλώνεται μόλις τον 19^ο αιώνα), είναι επομένως κατασκευάσμα της νεωτερικότητας, η οποία εισάγει και τη διάκρισή τους. Στο αρχαίο γνωσιακό πρότυπο, τόσο οι αρχές των σημερινών «θετικών επιστημών» όσο και η «θεολογία» εντάσσονται στην ευρύτερη έννοια της «φιλοσοφίας», βλ. χαρακτηριστικά Αριστοτέλης, *Μετά τα φυσικά* E.1, 1026a18-19: «ὥστε τρεῖς ἂν εἴεν φιλοσοφαὶ θεωρητικαί, μαθηματικὴ, φυσικὴ, θεολογική». Από τη σύγχρονη βιβλιογραφία βλ. ενδεικτικά W. Windelband και H. Heimsöth, *Εγχειρίδιο ιστορίας της φιλοσοφίας*, Τόμος Α΄: *Η φιλοσοφία των αρχαίων Ελλήνων, Η φιλοσοφία των ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων*, μτφρ. Ν. Μ. Σκουτερόπουλος (Αθήνα: ΜΙΕΤ, 2018), 22: «Αρχικά η έρευνα της φύσης τραβά σχεδόν αποκλειστικά το ενδιαφέρον της φιλοσοφίας, ύστερα μένει για πολλόν καιρό μέσα στην περιοχή της, και μόλις στους νεώτερους χρόνους αποχωρίζεται». Βλ. και Βασίλης Καρασμάνης, *Μαθηματικά και τεχνολογία στην αρχαία Ελλάδα: Δεκαεπτὰ μελέτες* (Αθήνα: Λιβάνης, 2019), 11-36, όπου ο συγγραφέας κάνει σταθερά λόγο για «φιλοσοφία και επιστήμη στην αρχαία Ελλάδα» (υπογράμμιση του γράφοντος) ως αδιάσπαστη ενότητα.

τότε πράγματι μπορούμε να φανταστούμε παράλληλους μονολόγους μεταξύ θεολογίας και επιστήμης. Μπορούμε δηλαδή να φανταστούμε ένα στρογγυλό τραπέζι –ή ένα συνέδριο– με θεολόγους και φυσικούς, όπου οι φυσικοί θα αναπτύσσουν τις απόψεις τους και οι θεολόγοι πάλι τις δικές τους. Κι αν ποτέ τους ρωτήσουμε τι σχέση έχουν οι απόψεις των μεν με τις απόψεις των δε, θα μας δώσουν την «όμορφη» απάντηση ότι δεν έχουν καμιά σχέση, διότι άλλα ερωτήματα εξερευνά η μία επιστημονική κοινότητα κι άλλα η άλλη. Εντούτοις χαίρονται πολύ και οι δύο κοινότητες για τη δυνατότητα αυτής της συνεύρεσης και ανταλλαγής απόψεων. Μπορούμε, νομίζω, να συμφωνήσουμε ότι μια τέτοια συνεύρεση αποτελεί όχι διάλογο αλλά «καρικατούρα» διαλόγου. Διότι πώς να υπάρξει πραγματικός διάλογος όταν οι μεν μιλούν για μουσικά όργανα και οι δε για ηλεκτρικές σκούπες, για να θυμηθούμε τη ρήση του Barth. Πραγματικός διάλογος σημαίνει τίμια αντιπαράθεση, διαπάλη, ανταλλαγή διαφορετικών απόψεων επί του ιδίου αντικειμένου, προσπάθεια επομένως απάντησης του ιδίου ερωτήματος, οπότε και μόνο μπορεί να υπάρξει η δυνατότητα αληθινής διαφωνίας ή συμφωνίας. Αυτό πάλι προϋποθέτει ότι καταλαβαίνει ο ένας τον άλλον, ότι όλοι οι συνδιαλεγόμενοι μιλάνε την ίδια γλώσσα. Κι εδώ ακριβώς αναφέρεται το βαθύτερο πρόβλημα. Διότι στο σημερινό δυτικό πανεπιστήμιο, έτσι όπως είναι δομημένο, με την κατάτμηση των γνωστικών αντικειμένων, την αυτονόμηση των επιστημονικών κλάδων, το μεθοδολογικό χάσμα μεταξύ των ανθρωπιστικών και των θετικών επιστημών, ο φυσικός ποτέ δεν εκπαιδεύτηκε πώς να σκέφτεται και να μιλάει για τον Θεό ούτε ο θεολόγος πώς να λύνει μαθηματικές εξισώσεις. Η θεολογία και η επιστήμη χρησιμοποιούν τόσο διαφορετικές τεχνικές γλώσσες μεταξύ τους, που παραμένουν ακατανόητες η μία για την άλλη. Κι αυτό είναι ένα δομικό πρόβλημα. Είναι το πρόβλημα της έλλειψης ενότητας των επιστημών, το οποίο διατρέχει όλο το εκπαιδευτικό και μαθησιακό μας σύστημα. Όχι μόνο το ελληνικό, αλλά το ευρωπαϊκό και εν γένει το δυτικό μαθησιακό πρότυπο της νεωτερικότητας. Η διάκριση των γνωστικών πεδίων (**ποιος – πώς**) αντικατοπτρίζει ένα παγιωμένο πλέον ρήγμα μεταξύ των ανθρωπιστικών και των θετικών επιστημών.¹¹ Πρόκειται για πρόβλημα διαφοράς μεθόδου.¹² Αγγίζει κατεξοχήν τη σύγχρονη φιλοσοφία, η οποία διαιρείται σε δύο

¹¹ Το πρόβλημα δεν λύνεται ούτε αν ο φυσικός σπουδάσει θεολογία ούτε αν ο θεολόγος σπουδάσει φυσική. Πράγματι, ο θεολόγος θα κατανοεί τις εξισώσεις μόνο ως φυσικός (αφού η θεολογία δεν ασχολείται με εξισώσεις) και ο φυσικός θα ομιλεί για τον Θεό μόνο ως θεολόγος (αφού αν ομιλεί ως φυσικός θα υπερβαίνει τα όρια της επιστήμης του).

¹² Για την «επιστημονική μέθοδο» και τα προβλήματα που δημιουργεί η παραδοχή μιας μόνης τέτοιας μεθόδου βλ. James Ladyman, Τι είναι η φιλοσοφία της επιστήμης, μτφρ. Γιώργος Μαραγκός (Ηράκλειο: 2019, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης), 33-226. Για την κατάρρευση

σχολές –τρόπους σκέψης– που αδυνατούν να επικοινωνήσουν μεταξύ τους: την αναλυτική σχολή, που εμπνέεται από τις μεθόδους των θετικών επιστημών, και την ηπειρωτική σχολή που εμπνέεται από τη λογοτεχνία, την ιστορία και την τέχνη.¹³ Το αίτημα συμφιλίωσης μεταξύ τους παραμένει εξίσου χιμαιρικό με το αίτημα μιας ενοποιημένης θεωρίας των πάντων στη σύγχρονη φυσική. Είναι αυτό το ρήγμα στους κόλπους της φιλοσοφίας που δεν επιτρέπει στην Ορθόδοξη θεολογία να επικοινωνήσει με τις θετικές επιστήμες, *ακόμα και εάν θα ήθελε να χρησιμοποιήσει τη φιλοσοφία ως διαμεσολαβητή ή διερμηνέα*. Η επιλογή φιλοσοφικού στρατοπέδου θα σήμαινε αυτομάτως και διαφορετική σύνδεση του «ποιος» με το «πώς», άρα και λήψη του ζητουμένου.¹⁴

του μύθου της «μιας» επιστημονικής μεθόδου, ιδίως μετά το έργο του Karl Popper πάνω στο πρόβλημα της επαγωγής και την αρχή της διαψευσσιμότητας, βλ. Brian Hepburn και Hanne Andersen, «Scientific Method», The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Summer 2021 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/sum2021/entries/scientific-method/>>. Για τον προβληματικό κατακερματισμό της γνώσης στο σύγχρονο πανεπιστήμιο, βλ. The Trinity Forum (επιμ.), The Loss of the University: Selections from Wendell Berry and Jacques Maritain (USA: The Trinity Forum Reading, 2022).

¹³ Πρόκειται για το γνωστό πρόβλημα ότι συνυπάρχουν «δύο κουλτούρες στη φιλοσοφία», βλ. Simon Critchley, Ηπειρωτική φιλοσοφία: Όλα όσα πρέπει να γνωρίζετε, μτφρ. Γεράσιμος Κακολύρης και Γεωργία Σακκά (Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2006), 37-62.

¹⁴ Στη βιβλιογραφία υποστηρίζεται η άποψη ότι ο σύγχρονος διάλογος μεταξύ θεολογίας και επιστήμης επιτυγχάνεται μέσω της φιλοσοφίας, και δη της οντολογίας, βλ. Μάριος Μπέγζος, Θρησκεία και Φιλοσοφία της Επιστήμης (Αθήνα: χ. εκδ., 2003) [=Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα: ΕΚΠΑ (Θεολογική Σχολή, Τμήμα Ποιμαντικής), 1984], 10: «ο σύγχρονος φιλοσοφικός διάλογος φυσικής και θεολογίας δύναται να διεξαχθεί μόνο επί της οντολογίας...» του ιδίου, Σύγχρονη φυσική φιλοσοφία της θρησκείας (Αθήνα: Λειμών, 2022), 23: «Στον διάλογο φυσικής και θεολογίας, η φιλοσοφία παίζει το ρόλο του διερμηνέα». Αντιθέτως, εδώ υποστηρίζεται η άποψη ότι η σύγχρονη φιλοσοφία αδυνατεί να επιτελέσει μόνη της τον ρόλο αυτό. Πρώτον, διότι ενώ πλέον έχουν αυτονομηθεί οι θετικές επιστήμες από τη φιλοσοφία, οι επιστημονικές θεωρίες διατηρούν στο ακέραιο τις ρητές ή άρρητες μεταφυσικές προκείμενες και προεκτάσεις τους, βλ. Χρήστος Γιανναράς, Μετα-νεωτερική μετα-φυσική (Αθήνα: Δόμος, 1993), 144-166 (ιδίως 155-158)· και Μπέγζος, Θρησκεία και φιλοσοφία της επιστήμης, VII: «Με την σπουδήν του έργου του Χάιζενμπεργκ αποκαλύπτεται η μεταφυσική προϋπόθεση της συγχρόνου φυσικής γνωσιολογικώς και οντολογικώς...». Δεν είναι δυνατόν επομένως να υπάρξει ένας διαμεσολαβητικός ή διερμηνευτικός ρόλος της φιλοσοφίας ως (δήθεν αμερόληπτου) «τρίτου συνομιλητή», αφού ο διάλογος της επιστήμης με τη θεολογία είναι *a priori* φιλοσοφικά φορτισμένος. Δεύτερον, διότι, ακόμη κι αν ήθελε κανείς να χρησιμοποιήσει μια προθεωρητικά φορτισμένη «φιλοσοφία» ως διαμεσολαβητή, υπάρχει τεράστια διαφωνία ως προς το αντικείμενο, τη μέθοδο ή τους σκοπούς της ίδιας της φιλοσοφίας. Από τη μία, η αναλυτική σχολή ενσωματώνει τις μεθόδους των θετικών επιστημών, βλ. χαρακτηριστικά Richard Swinburne, The Existence of God (Oxford: Oxford University Press, 2004²), ενώ αδιαφορεί για την ερμηνευτική (που είναι απαραίτητη για την κατανόηση των θεολογικών κειμένων, όπως η Βίβλος και η Πατερική γραμματεία). Από την άλλη, η ηπειρωτική σχολή (που δίνει έμφαση στην ερμηνευτική) αντιλαμβάνεται τον εαυτό της σε αντιδιαστολή προς τις μεθόδους των θετικών επιστημών, βλ. χαρακτηριστικά Μάρτιν Χάιντεγκερ, Είναι και Χρόνος, τ. Α', επιμ. και μτφρ. Γιάννης Τζαβάρας (Αθήνα: Δωδώνη, 2013²), 34-39 (§3)· Χρήστος Μαλεβίτης, Η

III. Φυσική και θεολογία στο προνεωτερικό επιστημολογικό παράδειγμα

Επέλεξα συνειδητά να ξεκινήσω το δοκίμιο αυτό για τον εορτασμό των Τριών Ιεραρχών όχι από το εγκώμιο προς τους εορταζόμενους Αγίους, κατά το ειωθός, αλλά από τη σκιαγράφηση ενός ζωντανού προβλήματος: του σημερινού ρήγματος μεταξύ ανθρωπιστικών και θετικών επιστημών, που εκτείνεται μέχρι τον χώρο της ακαδημαϊκής θεολογίας, μην επιτρέποντάς της να έρθει σε διάλογο με τις θετικές επιστήμες, ακόμη κι αν το ήθελε. Στη συνέχεια σκοπεύω να δείξω πόσο απέχει το σημερινό γνωσιολογικό τοπίο από αυτό της εποχής των Τριών Ιεραρχών. Θέλω με τον τρόπο αυτό να σημάνω έναν κώδωνα κινδύνου για τον άκοιμφο τρόπο με τον οποίο κινδυνεύουμε να εορτάζουμε τους μεγάλους εκείνους άνδρες της ύστερης αρχαιότητας, αναπέμποντας εγκώμια στη μνήμη τους χωρίς να συνειδητοποιούμε πόσο διαφορετικά τοποθετούνταν εκείνοι μπροστά στο ζήτημα της γνώσης και της παιδείας σε σχέση με μας. Ταπεινά φρονώ ότι μεγαλύτερη υπηρεσία προσφέρει στη μνήμη τους η συνειδητοποίηση της απόστασης που χωρίζει το σημερινό πανεπιστήμιο από τους Τρεις Ιεράρχες, παρά μια ανεπίγνωτη, ίσως, αλλά σαφώς παραπλανητική αίσθηση εγγύτητας και συνέχειας με τον τρόπο σκέψης τους. Η επιλογή μου αυτή ενέχει μια αξιακή στάση. Θεωρεί ότι οι άνθρωποι και τα κείμενα γίνονται κατανοητά μες στον ορίζοντα του χρόνου που ανατέλλουν και μες στον οποίο φωτίζονται, μέσα στην ιστορική τους, δηλαδή, συνάφεια: ότι δηλαδή η αλήθεια υποστασιάζεται εν χρόνω· κι ότι επομένως αν θέλουμε να τιμήσουμε τους Τρεις Ιεράρχες με λόγια που έχουν νόημα, οφείλουμε να τους δούμε μέσα στη ριζική διαφορετικότητά τους σε σχέση με εμάς σήμερα. Διότι τότε μόνο –ίσως– μπορούσαμε να αφουγκραστούμε κάτι από την αλήθεια, την οποία εκείνοι αναζήτησαν μέσα από το σύνολο έργο τους. Ίσως τέτοιο να είναι το γνήσιο

φιλοσοφία του Χάϊντεγκερ: Δοκίμιο (Αθήνα: Δωδώνη, 1974), 47-48. Πρόκειται για δύο διαφορετικούς τρόπους του φιλοσοφείν («δύο κουλτούρες») που οδηγούν αναπόδραστα και σε διαφορετικούς τρόπους του διαμεσολαβείν. Αυτό που μεταφράζει φιλοσοφικά η μία σχολή ως «X», η άλλη σχολή το αντιλαμβάνεται διαφορετικά ως «Y» ή αρνείται εντελώς να το μεταφράσει θεωρώντας το ψευδο-επιστήμη. Χαρακτηριστικό παράδειγμα διαφωνίας ως προς τη μετάφραση (δηλ. ερμηνεία) αποτελεί το «πρόβλημα της σχέσης σώματος και ψυχής» (mind/body problem), βλ. Ισίδωρος Χ. Κάτσος, «Εγώ – Ψυχή – Σώμα: Τι είδαν οι Πατέρες που ίσως εμείς αγνοούμε», σε: Τιμητικός Τόμος της Θεολογικής Σχολής του ΕΚΠΑ για την ευδόκιμη δεκαπενταετή αρχιερατεία του Μακαριωτάτου Αρχιεπισκόπου Αθηνών και Πάσης Ελλάδος κ. Ιερωνύμου Β' (Αθήνα: Κόσμησις, 2023), 507-516. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ταυτόχρονης μετάφρασης (αναλυτική σχολή) και άρνησης μετάφρασης (ηπειρωτική σχολή) αποτελεί η λεγόμενη «φυσική θεολογία», βλ. Isidoros C. Katsos, «Is There an Orthodox Concept of Natural Theology?», στο: Vasilios N. Makrides και Eudoxie Delli (επιμ.), *Intersections of Orthodox Christianity with Modern Science: Current Perspectives from Theology and Philosophy*, Volos: Volos Academy Publications (forthcoming in 2025).

εγκώμιο στους εορταζόμενους Αγίους: να τους ξαναδούμε ως ανθρώπους, μέσα στην ιστορία τους.

Εάν τολμήσουμε μια τέτοια επαναπροσέγγιση της εορτής, θα διαπιστώσουμε ότι οι εορταζόμενοι Άγιοι της Εκκλησίας μας ανήκουν σε ένα διαφορετικό –το προνεωτερικό– επιστημολογικό παράδειγμα, το οποίο εκκινούσε από διαφορετικές γνωσιολογικές προϋποθέσεις απ’ ό,τι το δικό μας –νεωτερικό– πανεπιστήμιο. Προϋπέθετε δηλαδή η δική τους εποχή ένα ολοκληρωμένο πρόγραμμα παιδείας που βασιζόταν στην ενοποίηση, αντί τον κατακερματισμό, των διαφόρων ειδών γνώσης. Το επιστημολογικό αυτό παράδειγμα το έχει περιγράψει με εξαιρετική ενάργεια ο αείμνηστος καθηγητής Νίκος Ματσούκας, του οποίου τα λόγια δανείζομαι προς στιγμήν. Γράφει χαρακτηριστικά:

«Ήδη από τα πρώτα χρόνια της εμφάνισης και εμπέδωσης του Χριστιανισμού στο χώρο γενικώς της Ανατολής και αργότερα του Βυζαντίου οι επιστήμες διαρθρώνονται σε μια ιεράρχηση, όπως ακριβώς γινόταν στην κλασική Αρχαιότητα και στους ελληνιστικούς χρόνους. Θα μπορούσε κανείς να πει ότι από τον Αριστοτέλη ως τον Ιωάννη Δαμασκηνό και εφεξής γίνεται η ίδια συγκεντρωτική δουλειά: επιστημονικές γνώσεις συγκεντρώνονται από όλα τα μέρη του τότε επιστητού (φυσικού και πνευματικού) και διαρθρώνονται αρχιτεκτονικά σε μια πυραμίδα. Κατά την Αρχαιότητα στην κορυφή αυτής της πυραμίδας ήταν η φιλοσοφία, ενώ στο Βυζάντιο η θεολογία. [...] Αυτό το σύνολο των επιστημών ήταν ολόκληρο στη διάθεση του θεολόγου που έκανε θεολογική επιστήμη: η σύνδεση με άλλα λόγια ήταν αυτονόητη: οτιδήποτε χρειαζόταν (και χρειαζόταν τα πάντα) η θεολογική επιστήμη το έπαιρνε απ’ αυτές τις επιστήμες...»¹⁵.

Τι εννοεί άραγε ο Ματσούκας όταν γράφει ότι η θεολογική επιστήμη «χρειαζόταν τα πάντα» από τις άλλες επιστήμες; Την απάντηση μας τη δίνουν οι Τρεις Ιεράρχες μέσα από το έργο τους. Σε αυτό επομένως θα στραφώ αμέσως τώρα.

¹⁵ Ματσούκας, Δογματική Α΄, 140-141 (βλ. παραπάνω υποσ. 8).

IV. Φυσική θεωρία και φυσική θεολογία στο έργο των Τριών Ιεραρχών

Ξεκινώ με τον Θεολόγο Γρηγόριο, ο οποίος στον περίφημο δεύτερο θεολογικό του λόγο περιγράφει τη γνωστική εμπειρία με την οποία ο άνθρωπος μπορεί να αποκτήσει μια πρώτη ενσυναίσθηση του θείου:

«Η ομορφιά και η τάξη της φύσης μάς διδάσκουν ότι υπάρχει Θεός και ότι αυτός δημιούργησε και κυβερνά τα σύμπαντα. Με το βλέμμα αντικρύζουμε τα ορατά δημιουργήματα, να είναι καλά στερεωμένα, να οδεύουν, να κινούνται ακινήτως, ας το πω έτσι, και να περιστρέφονται· η τάξη όλων αυτών που βλέπουμε φέρνει στη σκέψη μας τον Δημιουργό. Διότι πώς ήταν δυνατόν να δημιουργηθεί και να συγκρατηθεί αυτό το σύμπαν, αν ο Θεός δεν έδινε σε όλα και την ουσία και τη διατήρηση;»¹⁶.

Ο Γρηγόριος παραθέτει στη συνέχεια μια αναλογία εμπνευσμένη από τα μουσικά όργανα (εν προκειμένω: «κιθάραν»), που όταν μελετά κανείς την τεχνική τους κατασκευή και ακούει τη μουσική που παράγουν αμέσως εννοεί την ύπαρξη ενός κατασκευαστή. Και συνεχίζει ο ιερός ανήρ:

«Κατά παρόμοιο τρόπο είναι εμφανής και σε μας ο Δημιουργός που κινεί και διατηρεί τα δημιουργήματα, ακόμη κι αν δεν χωρά στη σκέψη μας. Και είναι πολύ αχάριστος εκείνος που δεν θέλει να προχωρήσει μέχρι αυτές τις σκέψεις και να ακολουθήσει τις φυσικές αποδείξεις»¹⁷.

Η αναλογία μεταξύ του κόσμου και ενός μουσικού οργάνου είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτού που ονομάζουμε σήμερα «τεολογική απόδειξη» για την ύπαρξη του Θεού.¹⁸ Στην πραγματικότητα, όλος ο δεύτερος

¹⁶ Γρηγόριος Θεολόγος, Λόγος 28^{ος} (Περί Θεολογίας), §6: «Τοῦ μὲν γὰρ εἶναι θεόν, καὶ τὴν πάντων ποιητικὴν τε καὶ συνεκτικὴν αἰτίαν, καὶ ὅψις διδάσκαλος, καὶ ὁ φυσικὸς νόμος· ἡ μὲν τοῖς ὀρωμένοις προσβάλλουσα, καὶ πεπηγόσι καλῶς καὶ ὀδεύουσι, καὶ ἀκινήτως, ἵνα οὕτως εἴπω, κινουμένοις καὶ φερομένοις· ὁ δὲ διὰ τῶν ὀρωμένων καὶ τεταγμένων τὸν ἀρχηγὸν τούτων συλλογίζομενος· πῶς γὰρ ἂν καὶ ὑπέστη τόδε τὸ πᾶν, ἢ συνέστη, μὴ θεοῦ τὰ πάντα καὶ οὐσιώσαντος καὶ συνέχοντος;». Στο κείμενο ακολουθείται η κλασική απόδοση στα νέα ελληνικά του Στεργίου Σάκκου, η οποία απλώς μεταφέρεται στη δημοτική, βλ. Γρηγορίου του Θεολόγου *ἅπαντα τα ἔργα*, τ. 4: *Λόγοι Δογματικοί* (28-31, 20, 40), επιμ. και μτφρ. Στέργιος Σάκκος (Θεσσαλονίκη: Πατερικὲς ἐκδόσεις «Γρηγόριος ο Παλαμᾶς», 1976 = ΕΠΕ - Ἑλληνες Πατέρες της Εκκλησίας 25), 43-45.

¹⁷ Ο.π. §6: «οὕτω καὶ ἡμῖν τὸ ποιητικὸν δῆλον, καὶ τὸ κινεῖν καὶ τηροῦν τὰ πεποιημένα, κἂν μὴ διανοίᾳ περιλαμβάνηται· καὶ λίαν ἀγνώμων ὁ μὴ μέχρι τούτων προῖων ἐκουσίως καὶ ταῖς φυσικαῖς ἐπόμενος ἀποδείξεσιν» (μτφρ. σελ. 45).

¹⁸ Βλ. σχετικά Μιχάλης Φιλίππου, «Αναλυτικά επιχειρήματα για την ύπαρξη του Θεού», στο:

θεολογικός λόγος αποτελεί μια άσκηση «φυσικής θεολογίας»: πώς δηλαδή ο ανθρώπινος νους, ως μέρος της δημιουργίας, έρχεται να γνωρίσει τον Δημιουργό του μελετώντας την τάξη και την αρμονία του κόσμου που τον περιβάλλει.¹⁹ Η βασική ιδέα είναι απλή: Αν δεχτούμε ότι υπάρχει μια φυσική νομοτέλεια –οι νόμοι της φύσης που περιγράφουμε με τις μαθηματικές εξισώσεις–, τότε πρέπει κατ' ανάγκη να δεχτούμε ότι υπάρχει ένας νους που συνέλαβε αυτή τη μαθηματική – ο Γρηγόριος μιλάει για «λογική»– δομή του σύμπαντος.²⁰ Διαφορετικά οι εξισώσεις της φυσικής –οι λόγοι οι εγκατεσπαρμένοι στη φύση– θα ήταν προϊόντα τυχαιότητας και θα ήταν αδύνατον να πραγματοποιήσουμε οποιαδήποτε πρόβλεψη για τον εξωτερικό κόσμο. Όμως πραγματοποιούμε προβλέψεις και μάλιστα εξαιρετικά επιτυχείς. Όλος ο ανθρώπινος πολιτισμός βασίζεται πάνω στις τεχνολογικές εφαρμογές των φυσικών νόμων. Άρα ο δημιουργός νους υπάρχει. Αυτόν τον νου ονομάζουμε Θεό.²¹

Η ιδέα αυτού του επιχειρήματος δεν είναι καινούργια. Συναντάμε την κοσμο-τεολογική απόδειξη για την ύπαρξη του Θεού στο 10^ο βιβλίο των *Νόμων* του Πλάτωνα, από όπου τη δανείζεται ο Αριστοτέλης και την αναπτύσσει εντάσσοντάς την μέσα στο ερευνητικό του πρόγραμμα.²² Το κοσμολογικό επιχείρημα ολοκληρώνει τις μελέτες του Σταγειρίτη για την εξήγηση της κίνησης των φυσικών σωμάτων στο 8^ο βιβλίο των *Φυσικών*, ενώ ως τεολογικό επιχείρημα το συναντάμε στο περίφημο 12^ο βιβλίο των *Μεταφυσικών*, που μας παρέχει την πληρέστερη έκφραση που εμείς γνωρίζουμε

Στέλιος Βιρβιδάκης και Μιχάλης Φιλίππου (επιμ.), *Επιχειρήματα για την ύπαρξη του Θεού και άλλα δοκίμια αναλυτικής φιλοσοφίας της θρησκείας* (Αθήνα: Άρτος Ζωής, 2018), 171-174.

¹⁹ Για την έννοια της «φυσικής θεολογίας» στον πρώιμο Χριστιανισμό, κατεξοχήν δε στους Καππαδόκες Πατέρες, βλ. Katsos, «Is There an Orthodox Concept of Natural Theology?» 141 (βλ. παραπάνω υποσ. 14).

²⁰ Ό.π. §16: «ἄρ' οὐχ ὁ τεχνίτης τούτων, καὶ πᾶσι λόγον ἐνθείς, καθ' ὃν τὸ πᾶν φέρεται τε καὶ διεξάγεται;» (υπογράμμιση του γράφοντος). Για τους φυσικούς νόμους ως έκφραση της λογικότητας του σύμπαντος κατά την Πατερική διδασκαλία βλ. Ξιώνης, «Η εξέλιξη του κόσμου και η εξελικτική ανθρωπολογία στην πατερική παράδοση», 262-264 (βλ. παραπάνω υποσ. 8)· Κολοβοπούλου, «Θεός και νόμος της φύσεως», 92 (βλ. παραπάνω υποσ. 8).

²¹ Ό.π. §16: «τοῦτο δὲ τί ποτε ἄλλο πλὴν θεός; οὕτως ὁ ἐκ θεοῦ λόγος, καὶ πᾶσι σύμφυτος, καὶ πρῶτος ἐν ἡμῖν νόμος, καὶ πᾶσι συνημμένος, ἐπὶ θεὸν ἡμᾶς ἀνήγαγεν ἐκ τῶν ὀρωμένων».

²² Για τις ιστορικές απαρχές των αποδείξεων περί Θεού στον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη βλ. Donald R. Burrill, *The Cosmological Arguments* (Garden City, N.Y.,: Anchor Books, 1967)· Lloyd P. Gerson, *God and Greek Philosophy: Studies in the Early History of Natural Theology* (New York: Routledge, 1990)· Edward Grant, *A History of Natural Philosophy. From the Ancient World to the Nineteenth Century* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007).

της Αριστοτελικής θεολογίας. Παράλληλα, συναντάμε την κοσμο-τεολογική απόδειξη στους Στωικούς, από τους οποίους φαίνεται ότι την δανείζεται ο Γρηγόριος.²³

Ο πυρήνας του επιχειρήματος, όπως ήδη αναφέρθηκε, είναι η παρατήρηση κανονικοτήτων στη φύση, οι οποίες αποκαλύπτουν την εγγενή λογικότητα δομών και ακολουθιών των φυσικών μηχανισμών. Είναι αυτό που ονομάζουμε «φυσική νομοτέλεια». Ο Πλάτων προσπαθεί να δείξει στον *Τίμαιο* τη μαθηματική δομή των φυσικών νόμων, ενώ ο Αριστοτέλης ενδιαφέρεται να δείξει την τελεολογία που τους διέπει μέσα από τις βιολογικές του μελέτες. Ο Γρηγόριος αφιερώνει το πρώτο ήμισυ του θεολογικού του λόγου στην περιγραφή των επιστημολογικών όρων και των προϋποθέσεων προκειμένου ο ανθρώπινος νους να αισθανθεί την πανταχού εγκατεσπαρμένη λογικότητα του σύμπαντος. Στο δεύτερο ήμισυ του λόγου του διατρέχει νοερά, μαζί με τον ενδιαφερόμενο ακροατή, όλο το πεδίο του επιστητού, από την ανατομία και λειτουργία του ανθρώπινου σώματος (§22) μέχρι τη λειτουργία του οικοσυστήματος του ζωικού (§23-25) και φυσικού βασιλείου (§26). Ανέρχεται σταδιακά από τη γη στον ουρανό διασχίζοντας τον κόσμο της μηχανικής αιτιότητας κατά την τάξη των 4 στοιχείων: πρώτα η γη και τα ύδατα με τα συστήματα των ποταμών και των θαλασσών (§26-27), μετά ο αέρας με την ατμόσφαιρα (§28), στη συνέχεια το πυρ ως βασικό συστατικό των φωτεινών ουρανίων σωμάτων, των άστρων και των πλανητών (§29-30). Δεν σταματά όμως εκεί. Συνεχίζει την ανάβασή του στη σφαίρα των δευτερογενών νοερών αιτίων, των «αγγέλων» της βιβλικής παράδοσης και των καθαρών «νοών» της Αριστοτελικής, μέχρι να αγγίξει τα κράσπεδα του θρόνου του υπερβατικού πρώτου αιτίου, του Ποιητή και Πατρός του παντός, του Θεού Δημιουργού (§31).

Το πέταγμα του Γρηγορίου, κατά το οποίο ο ανθρώπινος νους διατρέχει ενορατικά όλη τη φυσική πραγματικότητα, επιχειρεί να εισδύσει στην εσωτερική της νομοτέλεια και από κει να εκτιναχθεί στη θέαση ενός

²³ Για τα στωικά επιχειρήματα σχετικά με την ύπαρξη του Θεού σημαντική, αν και συχνά παραγνωρισμένη, πηγή είναι ο Αέτιος, *Περὶ τῶν ἀρεσκόντων* 1.6, του οποίου το κείμενο πλέον διαθέτουμε στην κριτική έκδοση των Jaap Mansfeld και David Runia (επιμ.), *Aëtiana V: An Edition of the Reconstructed Text of the Placita with a Commentary and a Collection of Related Texts* (Leiden: Brill, 2020). Κλασική είναι η μελέτη της Myrto Dragona-Monachou, *The Stoic Arguments for the Existence and Providence of the Gods* (Athens: National and Capodistrian University, 1976). Για την πρόσληψη και τον ρόλο των επιχειρημάτων αυτών στην κατπαδοκική γραμματεία, βλ. Katsos, «Is There an Orthodox Concept of Natural Theology?» (βλ. παραπάνω υποσ. 14).

γενεσιουργού πρώτου αίτιου, ονομάζεται στην Πατερική παράδοση «φυσική θεωρία» και παρομοιάζεται με την άνοδο του Μωυσή στο όρος Σινά (*Εξοδος* 19-20 και 24). Ο Γρηγόριος δεν θα ήταν ίσως δυνατό να επιτελέσει τη δική του ανάβαση εις το Όρος, τη δική του φυσική θεωρία, αν δεν στηριζόταν στους ώμους ενός γίγαντα, του επιστήθιου φίλου του Βασιλείου Καισαρείας. Ο Βασίλειος εκφώνησε κατά τη Μεγάλη Τεσσαρακοστή του τελευταίου έτους της ζωής του (378 ή 379) μία σειρά εννέα ομιλιών πάνω στη δημιουργία του κόσμου, τις περίφημες *Όμιλίες εις την Έξαήμερον*. Στις ομιλίες αυτές ακολούθησε πιστά τη βιβλική διήγηση του 1^{ου} κεφαλαίου της *Γενέσεως*, αναλύοντας στίχο-στίχο τη βιβλική κοσμολογία, συγκρίνοντας και συζητώντας κριτικά τη βιβλική διήγηση με την τότε γνωστή αστρονομία, φυσική, χημεία, ζωολογία, βοτανολογία και ορυκτολογία. Στους εννέα αυτούς λόγους ο Βασίλειος διαλέγεται κριτικά με την επιστήμη –για την ακρίβεια, με τη φυσική φιλοσοφία– της εποχής του. Ερευνά τη χρονική αρχή του σύμπαντος, τη θέση της γης, την κίνηση του ηλίου και των πλανητών, τη φύση του φωτός και του αέρος, τη λειτουργία των υδάτων, τη σύνθεση των μετάλλων, τη λειτουργία του φυσικού και βασικού βασιλείου, επαναλαμβάνοντας διαρκώς στους ακροατές του το βασικό αξίωμα της τελολογικής θεωρίας του Αριστοτέλη ότι «*ή φύσις οὐδὲν ποιεῖ μάτην*».²⁴ Ως έμπειρος δάσκαλος, ο Βασίλειος καθοδηγεί τον ακροατή ενδελεχώς στην θεωρία της φύσεως, προκειμένου να κατανοήσει τη μεγάλη αλήθεια. Σημειώνει ο Μέγας Καππαδόκης ήδη από την αρχή:

²⁴ Βλ. σχετικά Isidoros C. Katsos, *The Metaphysics of Light in the Hexaemeral Literature: From Philo of Alexandria to Gregory of Nyssa* (Oxford: Oxford University Press, 2023), 42-43. Σημειώτεον ότι η ένατη Όμιλία εις την Έξαήμερο τελειώνει κάπως απότομα, με την υπόσχεση του Βασιλείου να αναπτύξει σε επόμενη ομιλία του τα σχετικά με το ανθρώπινο σώμα. Δεν πρόλαβε, καθώς τον βρήκε ο θάνατος. Στη χειρόγραφη παράδοση μαρτυρείται μια ομάδα δύο –ενίοτε τριών– ομιλιών «Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου» που αποδίδονται σε αυτόν. Σήμερα γνωρίζουμε ότι προέρχονται από άλλη γραφίδα. Ενδεχομένως ο Βασίλειος να είχε προλάβει να ετοιμάσει ένα προσχέδιο, το οποίο ολοκληρώθηκε μετά θάνατον. Το προσχέδιο αυτό αγνοούσε απ' ό,τι φαίνεται ο νεότερος αδερφός του Γρηγόριος, επίσκοπος Νύσσης, ο οποίος λίγους μήνες μετά τον θάνατο του Βασιλείου εκπόνησε δική του περίφημη πραγματεία «Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου» με σκοπό να εκπληρώσει την υπόσχεση του αδερφού του. Η πραγματεία κορυφώνεται με ένα εγκώμιο στην τελολογία της κατασκευῆς του ανθρώπινου σώματος που φανερώνει την τελειότητα του θείου Δημιουργού. Παράλληλα, ο Γρηγόριος εξέδωσε μια απολογητική πραγματεία στην Έξαήμερο του Βασιλείου, στην οποία καταγίνεται να δείξει λεπτομερῶς την εσωτερική νομοτέλεια του γήινου οικοσυστήματος αφενός, τη φύση του φωτός αφετέρου, προκειμένου να υποστηρίξει τις φυσικές θεωρίες που ο Βασίλειος παρέθεσε στους λόγους του, βλ. Katsos, *The Metaphysics of Light in the Hexaemeral Literature*, 43-45 (για την ένατη Όμιλία του Βασιλείου) και 76-91 (για την Απολογία εις την Έξαήμερον του Νύσσης). Για το Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου του Νύσσης, βλ. πλέον την εξαιρετική μονογραφία του John Behr (επιμ. και μφτρ.), *Gregory of Nyssa: On the Human Image of God* (Oxford: Oxford University Press, 2023), ιδίως 89-138.

«Έτσι λοιπόν, για να δειχθεί ότι ο κόσμος είναι κατασκευάσμα τέχνης τοποθετημένο ενώπιον όλων για να το βλέπουν, ώστε από τον κόσμο να αναγνωρίζουν την σοφία του τεχνίτη του, ο σοφός Μωυσής δε χρησιμοποίησε γι' αυτό καμία άλλη έκφραση αλλ' είπε: "Εν ἀρχῇ ἐποίησεν"».²⁵

Για τον Βασίλειο, η μελέτη της φύσης και της νομοτέλειας που τη διέπει υπηρετεί έναν βαθιά ανθρωπιστικό σκοπό: τη διπλή αναγωγή, το διπλό πέταγμα του νου, από την αισθητή στη νοητή πραγματικότητα («διὰ τῶν ὁρωμένων καὶ αἰσθητῶν πρὸς τὴν θεωρίαν τῶν ἀοράτων») και από τη νοητή στην υπερβατική («διὰ αὐτοῦ [sc. τοῦ παντός κόσμου] τὴν τοῦ ποιήσαντος αὐτὸν σοφίαν ἐπιγινώσκεισθαι»), μέσω της τριπλῆς κλιμακωτῆς αιτιότητας: φυσικῆς (ἡ πρώτη κίνησις), μεταφυσικῆς (ὅτι ἔστι τις τεχνικός λόγος ὁ καθηγησάμενος τῆς τῶν ὁρωμένων διακοσμήσεως), υπερβατικῆς (καὶ αἴτιον τοῦ κόσμου τὸν Θεόν) (Ομιλ. Ι.6-7). Πάνω στη διπλή αυτή αναγωγή βασίζεται ὅλη η Πατερικὴ «φυσικὴ θεωρία».

Όταν μερικά χρόνια αργότερα ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος, ο τρίτος από τους εορταζόμενους Αγίους, εκφώνησε τις δικές του ομιλίες εἰς τὴν Γένεσιν, εφάρμοσε αυστηρά το ερμηνευτικὸ πρόγραμμα του Βασιλείου, υποστηρίζοντας ὅτι η κοσμογονία του Μωυσῆ αναφέρεται στη δημιουργία μόνο του φυσικοῦ κόσμου και ὄχι και του νοερού, ὅπως ἦταν η κρατούσα ερμηνευτικὴ τάση στους κόλπους του Χριστιανισμοῦ κατὰ τους πρώτους τρεις αἰῶνες. Ο Χρυσόστομος εἶχε λόγο για την ερμηνευτικὴ αὐτὴ ἐπιλογή. Ἐχοντας ιδιαίτερη ευαισθησία στην εσωτερικὴ δομὴ της Γραφῆς, διέκρινε τρεις διαδοχικὲς φάσεις σύνταξης του βιβλικοῦ κειμένου, οι οποίες αντιστοιχοῦσαν σε τρεις διαδοχικὲς φάσεις της θείας αποκάλυψης στον κόσμο: στην *Πεντάτευχο*, που περιέχει την αποκάλυψη που ἐγίνε στον Μωυσῆ και αναφέρεται στη δημιουργία του φυσικοῦ κόσμου· στην Προφητικὴ και Ποιητικὴ παράδοση, που συγκεφαλαιώνεται στους *Ψαλμούς* και αναφέρεται στη δημιουργία του νοερού κόσμου· και στην *Καινὴ Διαθήκη*, που κορυφώνεται στην αποκάλυψη του ἰδίου του Λόγου στους μαθητὲς του και αναφέρεται στο γενεσιουργό αἴτιο τόσο του φυσικοῦ ὅσο και του νοερού κόσμου. Οι τρεις φάσεις της αποκάλυψης (φυσικός, νοερός, θείος

²⁵ Βασίλειος Καισαρείας, Ἑξαήμερος, 1.7: «Ἵνα οὖν δειχθῇ ὅτι ὁ κόσμος τεχνικόν ἐστὶ κατασκευάσμα, προκείμενον πᾶσιν εἰς θεωρίαν, ὥστε δι' αὐτοῦ τὴν τοῦ ποιήσαντος αὐτὸν σοφίαν ἐπιγινώσκεισθαι, οὐκ ἄλλη τινὶ φωνῇ ἐχρήσατο ὁ σοφὸς Μωϋσῆς περὶ αὐτοῦ, ἀλλ' εἶπεν, Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν». Παράθεση και πάλι στην ερμηνευτικὴ ἀπόδοση του Σάκκου: Βασίλειος Καισαρείας *ἅπαντα τα ἔργα*, τ. 4: Ἑξαήμερος, επιμ. και μτφρ. Στέργιος Σάκκος (Θεσσαλονίκη: Πατερικὲς ἐκδόσεις «Γρηγόριος ο Παλαμάς», 1973 = ΕΠΕ 4), 45.

κόσμος) παρουσιάζονται ως τρεις φάσεις μέσα στην ιστορία της ανθρωπότητας. Την ιστορία αυτή περιδιαβαίνει νοερά ο αναγνώστης καθώς προχωράει από βιβλίο σε βιβλίο της Αγίας Γραφής. Επομένως, υπονοεί μυστικά ο Χρυσόστομος, οι τρεις φάσεις της βιβλικής ιστορίας είναι οι τρεις φάσεις που διέρχεται ο ίδιος ο αναγνώστης του κειμένου, καθώς ανάγεται σταδιακά από τον κόσμο των φυσικών αιτίων στον κόσμο των νοερών αιτίων μέχρι να καταλήξει στον κόσμο των υπερβατικών αιτίων, της Τριάδος.²⁶ Στο σχήμα αυτό, η βιβλική διήγηση της *Γενέσεως* αντιστοιχεί στο πρώτο στάδιο της αναγωγής, τη φυσική θεωρία. Σημειώνει ο ιερός Χρυσόστομος:

«...κατ' αρχήν από τα αισθητά πράγματα οδηγεί αυτούς [sc. τους Ιουδαίους ο Μωυσής] προς τον δημιουργό των πάντων, για να τον προσκυνήσουν, αφού γνωρίσουν καλά από τα δημιουργήματα τον τεχνίτη του παντός και να μην παραμείνουν στα κτίσματα»²⁷

Ο καταρτισμένος ακροατής αμέσως κατανοεί ότι η αναγωγή αυτή γίνεται διαισθητικά μέσω του κάλους της δημιουργίας και λογικά μέσω της μελέτης των φυσικών νόμων που συνεπινοούν την ύπαρξη ενός θείου νου δημιουργού, όπως δίδασκε ο Γρηγόριος.

Όταν ο Ιωάννης Μαυρόπουλος συνέλαβε –σύμφωνα με τον συναξαριστή– τον κοινό εορτασμό των Τριών Ιεραρχών τον 11^ο αιώνα, το βασικό κοσμοειδωλό

²⁶ Διασώζονται δύο σειρές ομιλιών του Χρυσόστομου «εις την Γένεσιν», μία σειρά σύντομη αποτελούμενη από 9 ομιλίες στα τρία πρώτα κεφάλαια της Γενέσεως, που εκφωνήθηκαν το 386 (εφεξής: «Λόγοι στη Γένεση»)· και μία σειρά μακρά από 67 ομιλίες που καλύπτουν όλο το βιβλίο της Γενέσεως και που εκφωνήθηκαν το 388 (εφεξής: «Υπόμνημα στη Γένεση»). Τη διδασκαλία σχετικά με την προοδευτική αναγωγή του ανθρώπου από τα αισθητά δημιουργήματα στον νοητό Δημιουργό αναπτύσσει ο Χρυσόστομος στην πρώτη ομιλία (§2) των Λόγων. Την ίδια διδασκαλία επαναλαμβάνει στη δεύτερη ομιλία (§3) του Υπομνήματος με σχεδόν ίδιο περιεχόμενο. Από αυτή την ομοιότητα (και παρόμοιες συγκρίσεις) συμπεραίνουμε ότι το υλικό των Λόγων αποτέλεσε το υπόστρωμα για το κατοπινό Υπόμνημα (εναλλακτικά, ότι και οι Λόγοι και το Υπόμνημα έχουν ένα τρίτο κοινό υπόστρωμα). Οι ομιλίες είναι δημοσιευμένες σε νεοελληνική μετάφραση στη σειρά ΕΠΕ: 1) οι Λόγοι στον τόμο 65 (επιμ. και μτφρ. Ελευθέριος Μερετάκης)· 2) το Υπόμνημα στους τόμους 53 (επιμ. και μτφρ. Σπυρίδων Μουστάκας), 45 (επιμ. και μτφρ. Παναγιώτης Παλαμάς), 60 (επιμ. και μτφρ. Παναγιώτης Παλαμάς), 55 (επιμ. και μτφρ. Ελευθέριος Μερετάκης). Το κείμενο που ακολουθεί η έκδοση της ΕΠΕ είναι αυτή του Migne, PG 53 και 54, εδώ 52:29 και 54:582-583.

²⁷ Υπόμνημα στη Γένεση, Ομιλία 2.2 (= PG 53:29), μτφρ. Μουστάκα, μεταφερόμενη στη δημοτική και ελαφρά τροποποιημένη. Βλ. και Λόγοι στη Γένεση, Ομιλία 1.2 (= PG 54:582): «...ἀπὸ τῶν κτισμάτων ὁ δημιουργὸς θεωρεῖται...»· «Διὰ τοῦτο αὐτοὺς [sc. τοὺς Ἰουδαίους] διὰ τῆς εὐκολωτέρας [sc. ὁδοῦ] ἄγει [sc. εἰς τὸν δημιουργόν], δι' οὐρανοῦ καὶ γῆς καὶ θαλάττης, καὶ τῆς ὀρωμένης κτίσεως ἀπάσης».

του Βασιλείου, του Γρηγορίου και του Ιωάννου ήταν ακόμα εν ισχύι.²⁸ Όπως έχει παρατηρηθεί, η ακολουθία τους είναι γεμάτη από ουσιαστικά και επίθετα που παραπέμπουν στα 4 στοιχεία, τα δομικά δηλαδή συστατικά του φυσικού κόσμου κατά το αρχαίο κοσμοείδωλο: φως/πυρ, πνεύμα/αήρ, ύδωρ και γη.²⁹ Εξ ου και το απολυτίκιο:

«Τούς τρεῖς μεγίστους φωστήρας τῆς τρισηλίου Θεότητος, τούς τήν οἰκουμένην ἄκτισι δογμάτων θείων πυρσεύσαντας, τούς μελιρρύτους ποταμούς τῆς σοφίας, τούς τήν κτίσιν πᾶσαν, θεογνωσίας νάμασι καταρδεύσαντας ...»³⁰

Μπορούμε πλέον να κατανοήσουμε το βαθύτερο νόημα του απολυτικίου και τον λόγο της εορτής των Τριών Ιεραρχών. Πρόκειται για τη διαρκή υπόμνηση στον άνθρωπο που αναζητεί, στον άνθρωπο που διψά για νόημα ύπαρξης, ότι το ποθούμενο υπάρχει κι ότι η ανεύρεσή του περνά μέσα από την αγάπη του νου, την αγαθή περιέργειά του, για τον φυσικό κόσμο. Η ενσυναίσθηση του θείου ξυπνάει μέσα στον κόσμο με την ενδελεχή μελέτη της φύσης και τη μύηση στα μυστικά της. Σήμερα ονομάζουμε τη δραστηριότητα αυτή «επιστήμη». Για τους Τρεις Ιεράρχες η θεολογία ξεκινάει, λοιπόν, με τις θετικές επιστήμες.

V. Αλλαγή παραδείγματος, διεπιστημονικότητα και σύγχρονη θεολογία

Ολοκληρώνοντας το δοκίμιο αυτό, επιστρέφουμε στο σήμερα. Από όσα προηγήθηκαν διαφαίνεται ότι το θεολογικό όραμα των Τριών Ιεραρχών είναι αδύνατο να πραγματοποιηθεί *σήμερα* με τους όρους του *τότε*. Ο κατακερματισμός των γνωστικών αντικειμένων, το ρήγμα μεταξύ των ανθρωπιστικών και των θετικών επιστημών, η διαφορά μεθόδων και γλωσσών καθιστούν αδύνατη την πραγματική επικοινωνία μεταξύ θεολογίας και θετικών επιστημών – τουλάχιστον με τον τρόπο που οι Τρεις Ιεράρχες κατανοούσαν την επικοινωνία αυτή: ως διαδικασία γνήσιου διαλόγου μεταξύ Χριστιανών και φυσικών φιλοσόφων, όπου η βιβλική κοσμολογία διεκδικούσε –και για πολλούς αιώνες κέρδισε– την πρώτη θέση ανάμεσα σε εναλλακτικές κοσμολογικές θεωρίες, όπως την πλατωνική ή την αριστοτελική. Αν σε μας φαντάζει άγνωστη

²⁸ Για την ιστορία της θέσπισης της εορτής των Τριών Ιεραρχών στο Βυζάντιο και τον πολιτιστικό περίγυρο της εποχής βλ. την κατατοπιστική μονογραφία της Έφης Γαζή, Ο δεύτερος βίος των τριών ιεραρχών: Μια γενεαλογία του «ελληνοχριστιανικού πολιτισμού» (Αθήνα: Νεφέλη, 2004), 135-191.

²⁹ Βλ. Γρηγόριος Στάθης, «Οι τρεις Ιεράρχες υμνολογούμενοι και μελωδούμενοι», στο: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Επίσημοι Λόγοι, τ. 32: Πρυτανεία Κωνσταντίνου Α. Δημόπουλου (1997-2000) (Αθήνα: Λογοθέτης, 2006), 377-397 (381-384).

³⁰ Οι αναφορές στα 4 στοιχεία αποτελούν υπογράμμιση του γράφοντος.

–αν όχι περίεργη– η ιδέα μια Χριστιανικής φυσικής, αστρονομίας ή ακόμη ακόμη οικολογίας, αυτό είναι γιατί έχει απολεσθεί η δυνατότητα μιας ενοποιημένης προσέγγισης του επιστητού ως εσωτερικά ιεραρχημένης, σύνολης παιδείας· είναι γιατί έχει καταρρεύσει η σκάλα της γνώσης που οδηγούσε τον μαθητή από τις ανθρωπιστικές και τις θετικές επιστήμες στη θεολογία μέσω της ενωτικής δύναμης μιας σθεναρής μεταφυσικής οντολογίας. Υπό το φως μιας τέτοιας διαπίστωσης, οι Τρεις Ιεράρχες που κοσμούν το λάβαρο του Πανεπιστημίου Αθηνών αχνοφέγγουν ως σταθερή υπόμνηση του παρελθόντος από το οποίο ως ακαδημαϊκή κοινότητα προερχόμαστε, αναζητώντας ελπίδα στην καταχνιά ενός αβέβαιου τεχνολογικά μέλλοντος.

Μπορεί άραγε το ενοποιημένο γνωσιακό πρότυπο των Τριών Ιεραρχών να λάμψει εκ νέου φωτίζοντας τον άνθρωπο της ψηφιακής πραγματικότητας που σιγά αλλά σταθερά αναδύεται; Αυτό είναι το ερώτημα το οποίο αναδεικνύεται μέσα από το δοκίμιο αυτό. Η προσωπική μου απάντηση είναι ένα βροντερό «*ναι*», που συνοδεύεται όμως από ένα εξίσου μεγάλο «*αλλά*». Ας επιστρέψουμε στο σημείο εκκίνησης, ανασύροντας τη θεμελιώδη διάκριση «*ποιος – πώς*». Το πρόβλημα δεν είναι η διάκριση καθαυτή, η οποία είναι γνωστή στη φιλοσοφία εδώ και χιλιετίες, αλλά το επιστημολογικό τοπίο εντός του οποίου λαμβάνει χώρα. Στο προνεωτερικό παράδειγμα, η διάκριση λαμβάνει χώρα εντός του ενιαίου γνωσιακού τοπίου της ύστερης αρχαιότητας, όπου το αν έγινε ή δεν έγινε, για παράδειγμα, η μεγάλη έκρηξη –το «*πώς*» της δημιουργίας– σαφώς και επηρεάζει το ερώτημα του «*ποιος*» είναι ο δημιουργός. Διαφορετική απάντηση στο «*πώς*» της λογικότητας του κόσμου αποκαλύπτει και διαφορετικά ποιοτικά χαρακτηριστικά του «*ποιος*» είναι ο θεός Δημιουργός του. Ένας πανάγαθος νους για τον Πλάτωνα, τέλεια νοητική ενέργεια για τον Αριστοτέλη, ολόφωτη λογικότητα για τους Στωικούς, ο Θεός που φανερώθηκε στον Μωυσή ως «*ἐγώ εἰμι ὁ ὢν*» (Εξ. 3:14) για τους Τρεις Ιεράρχες.³¹ Πρόκειται για διαφορετικές απαντήσεις στο «*ποιος*» της δημιουργίας, ακριβώς επειδή εφορμώνται από διαφορετικές απαντήσεις στο «*πώς*». Άλλος πίνακας –άλλο «*πώς*»– μας φανερώνει άλλη πτυχή του καλλιτέχνη. Πίνακας εδώ είναι το κάθε διαφορετικό κοσμολογικό μοντέλο.

Η παραπάνω αναλογία περιέχει και την απάντηση στο ερώτημα που επιχειρήθηκε να αναδειχθεί μέσα από το δοκίμιο αυτό, εάν μπορεί δηλαδή η

³¹ Για τον πρώιμο χριστιανισμό ως φιλοσοφική θεολογία που κορυφώνεται στη σκέψη των Καππαδοκών βλ. την εξαιρετική μονογραφία του Kobusch, *Christliche Philosophie*, ιδίως 26-33 (βλ. παραπάνω υποσ. 10).

θεολογία να επανασυνδεθεί με τις θετικές επιστήμες. Εάν έχει σκιαγραφηθεί σωστά το παράδειγμα των Τριών Ιεραρχών, τότε η απάντηση προκύπτει αβίαστα: η θεολογία *οφείλει* να βρει τρόπους επανασύνδεσης με τις θετικές επιστήμες, έτσι ώστε να επικαιροποιεί στο διηνεκές το ερμηνευτικό πρόγραμμα της *Εξαήμερου*, της ενορατικής δηλαδή συλλήψεως του θείου Δημιουργού μέσω μιας συνεχώς ανανεούμενης «φυσικής θεωρίας».³² Μόνο οι θετικές επιστήμες μπορούν να προσφέρουν τη δυνατότητα αυτή στη θεολογία. Από την άλλη, η ανάκτηση του προγράμματος της αρχαίας «φυσικής θεωρίας», της εποπτικής δηλαδή και ενορατικής σύλληψης της φύσης ως νομοτελειακού όλου, είναι η μόνη δυνατότητα επιστροφής των θετικών επιστημών στην αναζήτηση υπαρκτικού νοήματος. Συνέπεια θα είναι βέβαια να αποδεχθούν ξανά οι θετικές επιστήμες την ύπαρξη ενός τέλειου θείου νου Δημιουργού (ή εναλλακτικά να ομολογήσουν την διά παντός αποποίηση του αρχέγονου αιτήματος αναζήτησης υπαρκτικού νοήματος, κάτι που θα αποτελούσε μια τρομακτική προοπτική για την ίδια την επιστήμη). Η επανασύνδεση θεολογίας και θετικών επιστημών είναι επομένως αναγκαία, αν η μετανεωτερικότητα επιθυμεί να κρατήσει ζωντανό το όραμα υπαρκτικού νοήματος στον χώρο των επιστημών. Αυτό είναι το διαχρονικό αίτημα του επιστημολογικού παραδείγματος των Τριών Ιεραρχών.

Ο τόπος της επανασύνδεσης θεολογίας και θετικών επιστημών μπορεί να είναι μόνο το ίδιο το πανεπιστήμιο, εάν και εφόσον η ακαδημαϊκή κοινότητα αποφασίσει να λάβει το αίτημα για διεπιστημονικότητα επιτέλους σοβαρά, αναζητώντας τρόπους επανασύζευξης των κατακερματισμένων γνωστικών πεδίων του νεωτερικού πανεπιστημίου. Πρόκειται για έναν άθλο που υπερβαίνει τα πλαίσια της θεολογίας και αφορά την ακαδημαϊκή κοινότητα στο σύνολό της. Ίσως να υπερβαίνει ακόμα και τα ίδια τα πλαίσια μιας συγκεκριμένης ακαδημαϊκής κοινότητας: είναι θέμα αλλαγής επιστημολογικού παραδείγματος, επαναπροσδιορισμού της ταυτότητας και του τρόπου εργασίας του σημερινού πανεπιστημίου. Είναι στοίχημα που υπερβαίνει ίσως τις δυνατότητες μιας μόνο γενιάς –της γενιάς μας– καθώς δεν γνωρίζουμε ακόμη πώς να συνενώσουμε τα διεστώτα, τα υπαρκτικά ερωτήματα με τα τεχνολογικά επιτεύγματα. Είναι γελοίο να ρωτήσουμε την τεχνητή νοημοσύνη ποιο είναι το νόημα της ζωής. Αν ίσως το όραμα της αληθινής διεπιστημονικότητας, του αληθινού διαλόγου των

³² Για το πρόγραμμα της Εξαήμερου ως βιβλικής «φυσικής θεωρίας» βλ. διεξοδικά Katsos, *The Metaphysics of Light in the Hexaemeral Literature*, ιδίως: 58-60, 75-76, 79 υποσ. 64, 81-82 (βλ. παραπάνω υποσ. 24).

επιστημών, υπερβαίνει τα πλαίσια μιας ακαδημαϊκής γενιάς, μπορεί εντούτοις μια γενιά να βάλει την αρχή. Αξίζει να προσπαθήσουμε.

Βάζω την αρχή της διεπιστημονικότητας σημαίνει: Δεν είναι δυνατόν να αλλάζει συθέμελα η αντίληψη που έχουμε για το σύμπαν και την εκπληκτική νομοτέλειά του και να μην αλλάζει η αντίληψη που έχουμε για την τελειότητα του θείου νου που το συνέλαβε. Το αμείλικτο ερώτημα είναι: Είμαστε έτοιμοι να αναθεωρήσουμε ό,τι νομίζαμε ότι ξέρουμε για έναν τόσο τέλειο νου;

ΜΑΡΤΙΟΣ 2024

ΤΕΛΕΤΗ ΕΠΙΔΟΣΗΣ ΤΟΥ ΤΙΜΗΤΙΚΟΥ ΤΟΜΟΥ
ΜΕ ΤΙΤΛΟ «ΑΝΤΙΑΩΡΟ – LIBER DISCIPULORUM
IN HONOREM SPYRIDON FLOGAITIS»
ΣΤΟΝ ΟΜΟΤΙΜΟ ΚΑΘΗΓΗΤΗ
ΤΗΣ ΝΟΜΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ
ΚΥΡΙΟ ΣΠΥΡΙΔΩΝΑ ΦΛΟΓΑΪΤΗ

Τη 19^η Μαρτίου 2024, ημέρα Τρίτη και ώρα 18.00, στη Μεγάλη Αίθουσα του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, πραγματοποιήθηκε η τελετή επίδοσης του Τιμητικού Τόμου με τίτλο «ΑΝΤΙΑΩΡΟ – **Liber Discipulorum in honorem Spyridon Flogaitis**» στον Ομότιμο Καθηγητή της Νομικής Σχολής, κύριο Σπυρίδωνα Φλογαΐτη.

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

- * Προσφώνηση από τον Πρύτανη του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, Καθηγητή κύριο Γεράσιμο Σιάσο.
- * Χαιρετισμοί από τους:
 - μέλος του Συμβουλίου Διοίκησης, Καθηγητή κύριο Σπυρίδωνα Βλαχόπουλο
 - Αναπληρωτή Κοσμήτορα της Νομικής Σχολής, Καθηγητή κύριο Κωνσταντίνο Χριστοδούλου.
- * Ομιλίες από τους:
 - Ομότιμο Καθηγητή της Νομικής Σχολής κύριο Αντώνη Μ. Παντελή
 - Ομότιμη Καθηγήτρια της Νομικής Σχολής κυρία Γλυκερία Σιούτη
 - Ομότιμο Καθηγητή της Νομικής Σχολής κύριο Ιωάννη Γιαννίδη
 - Διευθυντή του ΠΜΣ Δικαίου Περιβάλλοντος και Πρόεδρο της Ελληνικής Εταιρείας Δικαίου του Περιβάλλοντος, Καθηγητή κύριο Γεώργιο Δελλή
 - Διευθύντρια του Τομέα Δημοσίου Δικαίου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια κυρία Αικατερίνη Ηλιάδου.

* Αντιφώνηση του τιμωμένου Ομότιμου Καθηγητή, κυρίου Σπυρίδωνα Φλογαΐτη.

ΓΕΡΑΣΙΜΟΥ ΣΙΑΣΟΥ

Καθηγητή και Πρύτανη του ΕΚΠΑ

ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΗ

Με ιδιαίτερη τιμή σας υποδεχόμαστε σήμερα εδώ, στην ιστορική Μεγάλη Αίθουσα του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, για την **τελετή επίδοσης του Τιμητικού Τόμου** με τον τίτλο «ΑΝΤΙΔΩΡΟ» στον Ομότιμο Καθηγητή της Νομικής Σχολής **κ. Σπυρίδωνα Φλογαΐτη**, μια προσωπικότητα της επιστήμης του Δικαίου, έναν ακαδημαϊκό παιδείας και ήθους, ο οποίος υπηρέτησε με αφοσίωση το Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών επί 37 έτη.

Ο καθηγητής **Σπυρίδων Φλογαΐτης** αποτελεί μια **εξέχουσα φυσιογνωμία** της Νομικής Επιστήμης διεθνώς, με **εξόχως σημαντική προσφορά στο πεδίο του Διοικητικού Δικαίου**.

Η ακαδημαϊκή του πορεία συνοδεύεται από την ανάληψη σημαντικών και εξαιρετικά τιμητικών ακαδημαϊκών και διοικητικών θέσεων. Ο τιμώμενος **έχει αναγορευτεί επίτιμος Διδάκτωρ** στο Πανεπιστήμιο της Λισαβόνας στην Πορτογαλία, στο Πανεπιστήμιο της Μαριούπολης στην Ουκρανία, στο Πανεπιστήμιο USPEE στη Μολδαβία και στο Πανεπιστήμιο του Καυκάσου στη Γεωργία. Έχει επίσης τον τίτλο του Honorary Fellow στο Wolfson College του Πανεπιστημίου του Cambridge και του Academic Benchers του Inner Temple στο Λονδίνο.

Ο καθηγητής Φλογαΐτης έχει παράλληλα λάβει πολλούς τιμητικούς τίτλους. Έχει τιμηθεί με το **παράσημο του Ιππότη της Λεγεώνας της Τιμής** της Γαλλικής Δημοκρατίας, του **Ιππότη της Τάξεως της Αξίας** της Ιταλικής Δημοκρατίας, του **Ανώτερου Αξιωματούχου του Τάγματος της Τιμής** της Ουγγαρίας, και του **Ανώτερου Αξιωματούχου του Τάγματος του Πρίγκιπα Ερρίκου** της Πορτογαλικής Δημοκρατίας.

Διαθέτει πλούσιο **συγγραφικό έργο** στα αντικείμενα της εξειδίκευσής του, τόσο στην Ελλάδα όσο και σε πολλές χώρες του εξωτερικού, σε ένα ιδιαίτερα ευρύ πεδίο, αφού δεν καλύπτει μόνο θέματα Δημοσίου Δικαίου, που είναι το κατεξοχήν γνωστικό αντικείμενό του, αλλά καταπιάνεται εξίσου και με ζητήματα Ιστορίας.

Αυτό δεν είναι τυχαίο: Από πολύ νωρίς, ήδη κατά την περίοδο των διδακτορικών του σπουδών στο Παρίσι, ο Σπυρίδων Φλογαΐτης επέλεξε να μην περιοριστεί στη δογματική του Δικαίου, αλλά να εμπλουτίσει εις βάθος τις γνώσεις του και στον τομέα της Ιστορίας, εκπονώντας και μία δεύτερη διδακτορική διατριβή στον τομέα αυτόν. Συνδυάζει έτσι ο τιμώμενος επιτυχώς δύο επιστημονικούς κλάδους, κάτι το οποίο δεν είναι ούτε συνηθισμένο ούτε αυτονόητο.

Είναι γνωστό άλλωστε ότι η προσφορά του Σπυρίδωνος Φλογαΐτη δεν περιορίζεται στο πλούσιο ακαδημαϊκό έργο του. Αντιθέτως, ο τιμώμενος υπηρέτησε επιτυχώς τη Χώρα, όποτε ανέκυψε σχετική ανάγκη, όπως για παράδειγμα ως **Υπηρεσιακός Υπουργός** διαφορετικών Κυβερνήσεων, και τίμησε την Ελλάδα και το Πανεπιστήμιό μας συμμετέχοντας σε σημαντικότερες θέσεις ευθύνης πολλών **Διεθνών Οργανισμών**.

Το έργο και η προσφορά του Σπυρίδωνος Φλογαΐτη κορυφώνεται στην εργώδη προσπάθειά του για την επιτυχή σύσταση και λειτουργία του **μοναδικού Διεθνούς Οργανισμού με έδρα την Ελλάδα, του Ευρωπαϊκού Οργανισμού Δημοσίου Δικαίου**, μέσω του οποίου αναδεικνύεται το έργο Ελλήνων επιστημόνων αλλά και μελών της παγκόσμιας ακαδημαϊκής κοινότητας διασφαλίζοντας έτσι συνθήκες ανάπτυξης επιστημονικού διαλόγου, διεθνούς συνεργασίας και φιλίας.

Οι διακεκριμένοι συνάδελφοι που θα ακολουθήσουν στο βήμα θα αναφερθούν εκτενέστερα στο πραγματικά πολύ σημαντικό έργο του **Σπυρίδωνος Φλογαΐτη** και θα μας δώσουν εναργέστερη εικόνα για έναν διεθνώς καταξιωμένο επιστήμονα με πληθωρική παρουσία και πολυσχιδή συνεισφορά στη γνώση μας για το Δημόσιο Δίκαιο.

Κύριε Φλογαΐτη,

Σας ευχαριστούμε για όσα έχετε προσφέρει και προσφέρετε στη Νομική επιστήμη, στους θεσμούς της δημοκρατίας και στην παιδεία της πατρίδας μας, για τα οποία και σας τιμά το Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Σας απευθύνουμε θερμές ευχές για τη συνέχιση του έργου σας, ενός έργου που γνωρίζουμε ότι τυγχάνει διεθνούς απήχησης και καταξίωσης.

Συγχαρητήρια σε εσάς και στους εκλεκτούς συναδέλφους, οι οποίοι φρόντισαν για την έκδοση του ιδιαίτερα επιμελημένου τόμου προς τιμήν σας.

ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΥ

Καθηγητή της Νομικής Σχολής και μέλους του Συμβουλίου Διοίκησης του ΕΚΠΑ

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ

Αξιότιμε κύριε Πρύτανη του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών,

Αξιότιμε κύριε τέως Πρόεδρε της Ελληνικής Δημοκρατίας, επίτιμε Καθηγητή Προκόπη Παυλόπουλε,

Αξιότιμε κύριε τιμώμενε Καθηγητή, Σπύρο Φλογαΐτη,

Αγαπητές και αγαπητοί συνάδελφοι,

Κυρίες και κύριοι,

Επιτρέψτε να σας καλωσορίσω στη σημερινή εκδήλωση εκ μέρους του Συμβουλίου Διοίκησης του Ιδρύματός μας.

Το πολυσχιδές έργο του τιμώμενου Καθηγητή θα το αναπτύξουν άλλοι συνάδελφοι. Γι' αυτόν τον λόγο, θα περιοριστώ σε ορισμένα χαρακτηριστικά στοιχεία της προσωπικότητάς του.

Ο Σπύρος Φλογαΐτης υπήρξε το πρότυπο της διεπιστημονικής προσέγγισης. Ποτέ δεν περιοριζόταν στη «στεγνή» νομική ανάλυση και αναδείκνυε ιδίως το ιστορικό υπόβαθρο των κανόνων δικαίου, κάτι που ασφαλώς οφείλεται και στις ιστορικές του σπουδές.

Ο Σπύρος Φλογαΐτης υπήρξε ο πρωτοπόρος στη διεθνοποίηση του δημοσίου δικαίου, κάτι καθόλου αυτονόητο, δεδομένου ότι το δημόσιο δίκαιο μέχρι σχετικά πρόσφατα θεωρούνταν το κατεξοχήν «εθνικό» δίκαιο. Ο τιμώμενος Καθηγητής ήταν και είναι η ψυχή του Ευρωπαϊκού Οργανισμού Δημοσίου Δικαίου («European Public Law Organization»).

Ο Σπύρος Φλογαΐτης υπήρξε ένας ακάματος εργάτης της νομικής επιστήμης και του δημόσιου βίου. Υπάρχουν δύο κατηγορίες ανθρώπων και επιστημόνων. Αυτοί που ασκούν μονίμως κριτική χωρίς να συμμετέχουν οι ίδιοι στα κοινά και χωρίς να αναλαμβάνουν τις σχετικές ευθύνες. Και αυτοί που εργάζονται αδιάκοπα και προσφέρουν στο Πανεπιστήμιο και στο κοινωνικό σύνολο. Ο τιμώμενος Καθηγητής ανήκει στη δεύτερη κατηγορία.

Ο Σπύρος Φλογαΐτης μάς αποδεικνύει με το παράδειγμά του και τον τρόπο ζωής του πως κάποιος μπορεί να είναι και πατριώτης και κοσμοπολίτης ταυτόχρονα. Αγαπάει την Ελλάδα και ιδίως τον τόπο καταγωγής του, τη Λευκάδα. Αγαπάει και το Μεσολόγγι, κάτι που μας έκανε να συνδεθούμε ακόμη περισσότερο. Όπως συνηθίζει να λέει: «Κάθε Έλληνας πρέπει να επισκεφθεί το Μεσολόγγι και να προσκυνήσει στον Κήπο των Ηρώων». Ταυτόχρονα όμως ο τιμώμενος Καθηγητής αγαπάει και την Ευρώπη (όπως αποδεικνύει και ο Ευρωπαϊκός Οργανισμός Δημοσίου Δικαίου) και είναι πάντοτε ανοικτός στα διεθνή επιστημονικά ρεύματα και στη συναναστροφή με αξιόλογους ανθρώπους απ' όλο τον κόσμο.

Κάτι τελευταίο: Ο Σπύρος Φλογαΐτης συμμετείχε πάντοτε στα κοινά και έθετε υποψηφιότητα, ιδίως για τα ανώτατα πανεπιστημιακά αξιώματα. Πάντοτε όμως και ανεξαρτήτως αποτελέσματος, τιμούσε τους συνυποψηφίους του και ποτέ δεν έλεγε κάτι αρνητικό γι' αυτούς. Ξέρετε γιατί; Γιατί ο τιμώμενος Καθηγητής ποτέ δεν υπήρξε «ιδιώτης». Θεωρούσε τη συμμετοχή στα κοινά αυτονόητη υποχρέωσή του. Ο Σπύρος Φλογαΐτης ήταν και είναι «πολίτης» με την αρχαιοελληνική του όρου έννοια.

Αξιότιμε κύριε Καθηγητά,
Αγαπητέ μας Σπύρο,

Σε παρακαλούμε να δεχθείς σήμερα τον Τιμητικό αυτόν Τόμο ως ένα μικρό αντίδωρο για όσα πολύτιμα μας έχεις προσφέρει.

Σας ευχαριστώ πολύ.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Ν. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ

Καθηγητή και Αναπληρωτή Κοσμήτορα της Νομικής Σχολής του ΕΚΠΑ

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ

Θεοφιλέστατε, αξιότιμε κ. Πρύτανη, κ.κ. Πρόεδροι, κ.κ. Συνάδελφοι,

Όλοι γνωρίζετε ότι δεν αρέσκομαι στο να ομιλώ από χειρογράφου. Το πράττω εδώ, επειδή θα ήθελα με τον τρόπον αυτό να αποδώσω τον σεβασμό μου στον τιμώμενο δάσκαλο, αν και τα αυθόρμητα αισθήματα ωθούν σε έξοδο από το γραπτό έρκος.

Ο Ομότιμος Καθηγητής Σπυρίδων Φλογαΐτης αποτελεί όλως διακριτή περίπτωση δημοσιολόγου. Το πολυσχιδές έργο του κινείται ταυτόχρονα στον πυρήνα του δημοσίου δικαίου –οργάνωση και αποκέντρωση της Διοικήσεως–, στη Διοικητική Σύμβαση, αλλά και πέρα από το δημόσιο δίκαιο, στην ιστορία του δικαίου, η δε δράση και τα επιτεύγματά του ακόμη και πέρα τη στενά νοούμενη Νομική Επιστήμη, στην παιδεία την ίδια, στην κοινωνική *ευποιΐα*. Δύο χαρακτηριστικά του, ανάμεσα σε πολλά, ξεχωρίζουν ιδιαίτερα:

Ο *νομικός του κοσμοπολιτισμός*, ιδιότητα αξιοσημείωτη τοσούτω μάλλον, αφού το δημόσιο δίκαιο έχει ως αντικείμενό του το κράτος, την οργάνωση του έθνους και του λαού σε συγκεκριμένο τόπο. Στον δρόμο του αυτό μάλιστα οδήγησε κι άλλους νεότερους συναδέλφους, πρωτεργάτες του επιδιδομένου τιμητικού τόμου.

Το δεύτερο –σπουδαιότερο και διαλεκτικώς συνεχόμενο με το πρώτο– γνώρισμά του είναι η ικανότητά του να εισδύει γρήγορα στον πυρήνα του προβλήματος, του «απορήματος», να εισδύει πέρα από εννοιοκρατικές φόρμες, αναγόμενες στο ένα ή το άλλο εθνικό δίκαιο. Αυτή η *μητιόεσσα σκέψη* του έχει μάλλον κληροδότημα από τον πρώτο ίσως κοσμοπολίτη, τον συμπατριώτη του Οδυσσέα· θυμίζω ότι κατά πλείστους ερευνητές η ομηρική Ιθάκη είναι η Λευκάδα. Είναι περιττό να επισημάνω ότι η ικανότητα αυτή είναι καθαρώς δικανική και δη δικηγορική. Ο δικηγόρος ενισχύει την άγευστη θέση του πελάτη του, ανασύροντας άλας από τον *αγάρρουν πυθμένα της γνωστικής αλός του*· όντως δε η γνωστική αλς του τιμωμένου υπάρχει πλούσια. Το μαρτυρούν ήδη έκτοτε τα πρωτεία της φοίτησής του. Τα όπλα του, καρποί δόκιμοι παλίμψηστης εμπειρίας, του επιτρέπουν να προβάλλει στον δικό

του ορίζοντα την εξεταζόμενη υπόθεση, επαναοριοθετώντας την στην ορθή, πληρέστερη διάσταση της δικής του κατανόησης. Αντάξια ευρείς και μητιόντες είναι και οι ορίζοντες του προσφερόμενου. Θεματολογία ρωμαλέα και πρωτοπόρα, κριτική και διαλεκτική.

Τύχη αγαθή ο ομιλών, μη όντας δημοσιολόγος, είναι στην ευνοϊκή θέση να εκφράζει σήμερα την ευγνωμοσύνη της ολότητας, του μέσου μαθητή, συναδέλφου, συνομιλητή στον τιμώμενο Δάσκαλο. Του ευχόμαστε ολόψυχα συνέχιση του πλούσιου έργου του και είμαστε για τούτο βέβαιοι και ευτυχείς.

ΑΝΤΩΝΗ Μ. ΠΑΝΤΕΛΗ

Ομότιμου Καθηγητή της Νομικής Σχολής του ΕΚΠΑ

ΟΜΙΛΙΑ

Θα σας κάνω μιαν αποκάλυψη, κάτι που δεν ξέρει παρά μόνον ένας άνθρωπος, και ήγγικεν η ώρα να μαθευτεί. Είναι γνωστό ότι ο αείμνηστος καθηγητής Ανδρέας Γαζής ήταν πολύ απαιτητικός για να αναγνωρίσει ένα νέο επιστήμονα, και αυτό το έκανε –αν το έκανε– μετά τη διδακτορία ή μάλλον την υφηγεσία του νέου, όταν αυτός δεν ήταν πλέον φέρελπις αλλά είχε ανταποκριθεί στις ελπίδες. Όμως τον μαθητή του Σπύρο Φλογαΐτη ο άρχοντας Γαζής τον είχε ξεχωρίσει από τα φοιτητικά έδρανα και πίστεψε σε αυτόν από νωρίς. Ήταν το πρώτο μεγάλο επίτευγμα του Φλογαΐτη. Όσο ζούσε ο Γαζής ενθάρρυνε και συμβούλευε τον Φλογαΐτη. Σας αποκαλύπτω λοιπόν σήμερα ότι, όταν επιστρέψαμε από τις σπουδές μας στο Παρίσι, ο Γαζής με τίμησε αναθέτοντάς μου μιαν εθνική αποστολή: *«Να είσαι φίλος με τον Φλογαΐτη, γιατί είναι άνθρωπος σκόρπιος...»*. Πιστεύω ότι από τότε επιτελώ αυτό το καθήκον μου ευόρκως, αλλά τούτο δεν ήταν διόλου δύσκολο. Ήταν σαν μια αργομισθία στο Δημόσιο. Ο Φλογαΐτης δεν χρειαζόταν κάτι, όχι διότι δεν διέτρεξε κινδύνους στη νεοελληνική πραγματικότητα, κάθε άλλο, αλλά διότι είχε τη γραφίδα του και είναι μεγάλος –ναι, μεγάλος!– τόσο από τη φύση του όσο και από την προπαρασκευή που φρόντισε ο ίδιος να αποκτήσει. Προσθετέα βεβαίως η Ηγερία.

Η προσφορά του καθηγητή Φλογαΐτη στην επιστήμη, και συνακόλουθα στο Έθνος και τον πανανθρώπινο πολιτισμό, οφείλεται σε τρεις αλληλένδετες αρετές του, απότοκες του ορθού λόγου που τον διακατέχει. Αυτές οι αρετές είναι η οξυδέρκεια, η οργανωτική ικανότητα και η εξωστρέφεια.

Ο Φλογαΐτης είναι οξυδερκής όπως ο Άργος, όχι βέβαια ο σκύλος του Οδυσσέα, αλλά ο Άργος ο πανόπτης, που σκότωσε την Έχιδνα. Μελετώντας την αυτοδιοίκηση σε τρεις χώρες και συγκρίνοντας όλο το διοικητικό δίκαιο της Γαλλίας και της Αγγλίας, κάτι που ούτε Γάλλος ούτε Άγγλος έκανε, αλλά και με τα άλλα βιβλία του για τη διοικητική οργάνωση ή το κράτος, ο Φλογαΐτης αποδεικνύει ότι μπορεί και εντοπίζει την καρδιά κάθε προβλήματος. Με τις λεπτομέρειες ας ασχοληθεί ο κατώτερος κλήρος. Ο Φλογαΐτης ασχολείται με τα μεγάλα επειδή το μπορεί.

Η διοικητική οργάνωση του κράτους απαιτεί να την αναλύει κάποιος που έχει οργανωτικές ικανότητες. Δεν γίνεται αλλιώς. Ως άλλος Ευγένιος Μποχαρναί, που κατά δυστυχίαν μας δεν έγινε βασιλεύς της Ελλάδος, ο Φλογαΐτης απέδειξε ότι έχει οργανωτικότητα ιδίως στη Νομική Σχολή, π.χ. στην ανάδειξη 5 ή 6 ή 8 και βάλε λεκτόρων αλλά και πάρα πέρα, ιδρύοντας και διευθύνοντας τον Ευρωπαϊκό Οργανισμό Δημοσίου Δικαίου.

Ο Οργανισμός αυτός, de facto προέκταση της Νομικής Σχολής, επιτρέπει τη διαρκή πρόσβαση των Ελλήνων νομικών στα διεθνή επιστημονικά ρεύματα, αλλά και πυκνή επικοινωνία των ξένων μεταξύ τους χωρίς σύνορα. Χάρη στον καθηγητή Φλογαΐτη, οι Ευρωπαίοι νομικοί αναθέτουν πλέον στην Ελλάδα την παραγωγή επιστημονικών γνώσεων, κάτι που συμβαίνει μόλις στη γενιά μας, και δεν αρκούνται απλώς να καλούν τότε τότε έναν Έλληνα στις έρευνές τους. Η εξωστρέφεια υμνήθηκε και από τον Περικλή στον *Επιτάφιο*. Όπως συμβαίνει με κάθε επιστήμονα, η διεθνής παρουσία του καθηγητή Φλογαΐτη αποδεικνύεται με τη συγγραφή 5 βιβλίων σε ξένη γλώσσα, με τα οποία ο αρχικώς άγνωστος διδάκτωρ και αργότερα γνωστός καθηγητής έχει εκτεθεί στον αυστηρό επιστημονικό έλεγχο, τον δεδομένο μόνον εκτός νεοελληνικού κρατιδίου. Και τα έχει βγάλει πέρα με το σπαθί του. Ποιος τάχα από «τους στιχουργούς που ανάζια στιχουργούνε» –και, φευ, επιμένουν να στιχουργούν– μπορεί να βγει μπροστά σε εκείνον;

Τώρα πρέπει να διορθώσω κάτι που είπα. Ο καθηγητής Φλογαΐτης δεν είναι μεγάλος. Χάρη στη συνδρομή αυτών των τριών ζηλευτών αρετών του –της οξυδέρκειας, της οργανωτικότητας και της εξωστρέφειας– τον χαρακτηρίζω τρισμαίεστο –ναι, τρισμαίεστο!– και έχω βαθιά πεποίθηση ότι δεν υπερβάλλω διόλου.

Όταν έχει κανείς την τιμή να ομιλεί στην Αula του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών και μάλιστα να ομιλεί για τον τρισμαίεστο καθηγητή Σπύρο Φλογαΐτη, οφείλει να τελειώσει όπως αρμόζει στην περίπτωση. «In amicitia nihil fictum est, nihil simulatum, et quicquid est, id est verum et voluntarium».

Ευχαριστώ όλους εσάς για την προσοχή σας και ευχαριστώ εσένα, Σπύρο, για τη φιλία που εσύ επιδαψιλεύεις σε εμένα επί μισόν αιώνα και κάτι.

ΓΛΥΚΕΡΙΑΣ Π. ΣΙΟΥΤΗ

Ομότιμης Καθηγήτριας της Νομικής Σχολής του ΕΚΠΑ

ΟΜΙΛΙΑ

Αγαπητοί συνάδελφοι, φίλοι και μαθητές,

Μαζευτήκαμε εδώ απόψε για να τιμήσουμε τον Σπύρο Φλογαΐτη. Μιλώντας όμως για τον ίδιο, κινδυνεύουμε πολλοί από μας να καταλήξουμε να μιλάμε για τη ζωή μας, και αυτό, σ' ένα βαθμό, εγώ τουλάχιστον δεν θα το αποφύγω.

Τον Σπύρο Φλογαΐτη τον πρωτογνώρισα εδώ και σχεδόν πέντε δεκαετίες και σε μεγάλο βαθμό, πολλές σημαντικές αναμνήσεις μου, ένα μεγάλο συμπαγές κομμάτι βιωμάτων, αφορούν όχι μόνο τη δική του ζωή αλλά και τη δική μου. Αλλά αυτή είναι μία άλλη ιστορία. Στο σημερινό αφήγημα λοιπόν: Παρίσι 1977, Φθινόπωρο. Όταν πήγαινες, την εποχή εκείνη στο Παρίσι και μάλιστα για μεταπτυχιακές σπουδές στο Διοικητικό Δίκαιο και συγκεκριμένα στο Paris II, ο Επαμεινώνδας Σπηλιωτόπουλος σε έστελνε στους παλαιότερους, που ήταν και δεν ήταν η προηγούμενη γενιά από σένα, για να σε εισαγάγουν στα νέα μυστήρια της επιστήμης και της ζωής σε έναν ξένο τόπο. Στον Προκόπη Παυλόπουλο, στον Αντώνη Παντελή, στον Γιώργο Μαύρο και στον Σπύρο Φλογαΐτη. Τους αντιμετωπίζαμε κάπως σαν ιεράρχες της επιστημοσύνης και, πράγματι, δεν χάσαμε από αυτό.

Αυτή ήταν η πρώτη συνάντηση λοιπόν με τον Φλογαΐτη και ακολούθησαν όλοι οι διαδοχικοί σταθμοί της επιστημονικής και επαγγελματικής ζωής μου: στον Τομέα Δημοσίου Δικαίου, στο Κέντρο και στον Ευρωπαϊκό Οργανισμό Δημοσίου Δικαίου, στο επάγγελμα: συνιδρυτές και συνέταιροι σ' ένα καράβι εδώ και πάνω από τριάντα χρόνια στο φουρτουνιασμένο και υπέροχο ταξίδι της δικηγορίας.

Μέσα από την αγλύ τόσων χρόνων και τόσων αναμνήσεων, εμπειριών και εικόνων, αν με ρωτήσετε ποια είναι η κυρίαρχη αξιολόγηση, αποτίμηση, μορφή που αναδύεται; Η απάντηση είναι εύκολη. Ο Σπύρος Φλογαΐτης είναι ένας κονκισταδόρος της επιστήμης. Σαν τους ιστορικούς εκείνους εξερευνητές που ξεκίνησαν να ανακαλύψουν νέες γαίες, έτσι και αυτόν, μονίμως στραμμένο προς τα έξω, τον έχω στο νου μου. Να σαλπάρει σε ένα νέο ταξίδι, για έναν καινούργιο τόπο και να επιστρέφει με τις νέες γνώσεις, τις νέες ανακαλύψεις, τις

νέες κατακτήσεις. Έτσι γεννήθηκε στο μυαλό του, εδώ και τριάντα χρόνια πίσω, να μαζέψει τους ολιγάριθμους τότε συναδέλφους του από τη Νομική Σχολή μας και από 3-4 άλλες χώρες της Ευρώπης, για να ξεκινήσουμε μαζί ένα νέο επιστημονικό ταξίδι στο παντελώς άγνωστο. Γεννήθηκε τότε ο τωρινός Ευρωπαϊκός Οργανισμός Δημοσίου Δικαίου, που σήμερα συγκαταλέγει στους κόλπους του 14 κράτη, 6 πανεπιστήμια και άλλες δημόσιες αρχές, εκατοντάδες δημοσιολόγους από όλο τον κόσμο και παράγει χρόνο τον χρόνο, μέρα τη μέρα γνώση, πλουραλισμό, σκέψη, με μια κουβέντα άνοιγμα στον κόσμο, στον απέραντο κόσμο της διαρκώς εξελισσόμενης πνευματικής δημιουργίας.

Ο Σπύρος Φλογαΐτης έδωσε και δίνει σε αυτή τη δημιουργία όλο του τον χρόνο, όλη του τη ζωή, όλη του την ψυχή. Ακριβώς σαν εκείνους τους ιστορικούς κονκισταδόρες που σας έλεγα, αφού ο παλιός κόσμος χρειαζόταν νέες διεξόδους, νέα εδάφη, και νέες γνώσεις, ο Σπύρος Φλογαΐτης έφερε και ξεδίπλωσε στα πόδια της πατρίδας του, ως πνευματικά λάφυρα, το άνοιγμα, την επαφή, την όσμωση με πολλές δεκάδες πανεπιστήμια, ινστιτούτα, κράτη, θεσμούς, κέντρα, τόπους διαφορετικής γνώσης, επιστημονικής καλλιέργειας, με την πεμπτουσία δηλαδή αυτού που ονομάζουμε ευρωπαϊκό πνεύμα.

Για τα βιβλία που έγραψε και για τα Πανεπιστήμια όπου δίδαξε, για τις θεσμικές θέσεις που υπηρέτησε και για τα βραβεία που έλαβε θα διαβάσετε πλούσιες λεπτομέρειες στο βιογραφικό του τιμητικού του τόμου.

Ο τιμητικός αυτός τόμος, φτιαγμένος από τους μαθητές του, εκ των οποίων κάποιοι είναι πια συνάδελφοι, είναι στην πραγματικότητα ο δεύτερος τιμητικός τόμος. Ο πρώτος στην αγγλική γλώσσα και με τον τίτλο *Values in Global Administrative Law* είδε το φως της δημοσιότητας ήδη το 2011, μετά από πρωτοβουλία των καθηγητών Gordon Antony, Jean Bernard Auby, John Morison, και Tom Zwart, και σ' αυτόν γράφουν όλοι ο σύγχρονοι, γνωστοί δημοσιολόγοι της Ευρώπης, όπως ο Sabino Cassese, ο Paul Craig, ο Eberhard Schmidt-Aßmann, ο Jean Bernard Auby, ο Louis Ortega κ.ά.

Κράτησα για το τέλος δύο λόγια για ένα βιβλίο του Σπύρου Φλογαΐτη της τελευταίας δεκαετίας, που αποτελεί και το επιστέγασμα θαρρώ της επιστημονικής ενασχόλησης και συνεισφοράς του. Αυτό που εκφράζει και αποτελεί την πυξίδα της σκέψης του και στον χώρο της επιστήμης αλλά και σε αυτόν της πολιτικής, δηλαδή της ζωής.

Γραμμένο και δημοσιευμένο σε δύο γλώσσες, αγγλικά και ελληνικά, το βιβλίο του Σπύρου Φλογαΐτη *Η εξέλιξη του δικαίου και του Κράτους στην Ευρώπη* απηχεί τα μαθήματα που έδωσε ως επισκέπτης καθηγητής στο Πανεπιστήμιο του Cambridge. Το βιβλίο αυτό, όπως σημειώνει ο καθηγητής

David Feldman, που έγραψε τον πρόλόγό του, αποτελεί προϊόν του συνδυασμού της τεχνογνωσίας, της εμπειρίας και του μεγάλου προβληματισμού του Σπύρου Φλογαΐτη για το σύγχρονο κράτος, σε έναν κόσμο παγκοσμιοποιημένο ή, όπως λέει, τουλάχιστον διεθνοποιημένο. Φωτίζει τον τρόπο με τον οποίο τα ευρωπαϊκά κράτη άλλαξαν τη μορφή τους, εδραίωσαν τη νομική κανονικότητά τους και προσαρμόστηκαν στην άνοδο των υπερεθνικών και διεθνών θεσμών.

Στο βιβλίο αυτό οδήγησε όλη η πορεία του Σπύρου Φλογαΐτη, ο οποίος ήδη από τις διδακτορικές σπουδές του εντάρφησε στο νομικό σύστημα τριών ευρωπαϊκών κρατών, της Γαλλίας, της Γερμανίας και της Ιταλίας, εκπονώντας συγχρόνως δύο διατριβές: μία νομική για τον θεσμό της τοπικής αυτοδιοίκησης και μία ιστορική για το βενετσιάνικο σύστημα κληρονομικής διαδοχής και τις οικογενειακές δομές στα Επτάνησα.

Η ιστορία και ιδίως η ιστορία του κράτους και της ισχύος υπήρξαν πάντοτε το εκλεκτικό πεδίο της έρευνας και της επιστημονικής επεξεργασίας του Σπύρου Φλογαΐτη. Στο έργο αυτό, της ωριμότητάς του, για την εξέλιξη, την ιστορική διαδρομή και τις μεταμορφώσεις της ισχύος ως κρατικής εξουσίας μπόρεσε με έναν συνοπτικό και συγχρόνως διαυγή τρόπο, γεφυρώνοντας τη νομική με την ιστορική σκέψη, να καταδείξει τους νέους ρόλους στους οποίους κινείται πλέον το κράτος.

Επισημαίνει τη σημασία να αναπτυχθούν νέα συστήματα για την προστασία των ατόμων από τις δημόσιες εξουσίες στον παγκοσμιοποιημένο κόσμο, φωτίζοντας τη σκηνή για να δει κανείς την ανάγκη ενός νέου διαλόγου μεταξύ του κράτους και της κοινωνίας, αντί να παραμένει στην παραδοσιακή προσέγγιση των συνταγματικών δικαιωμάτων.

Διαπιστώνοντας ο Σπύρος Φλογαΐτης ότι η παγκοσμιοποιημένη οικονομία έχει δημιουργήσει ένα σύστημα ή, έστω, τον μοναδικό τρόπο για να υφίσταται κάτι το οποίο δεν είναι δυνατόν να ελεγχθεί, υποδεικνύει τη διέξοδο μέσω του διεθνούς περιβάλλοντος, των διεθνών συνθηκών και οργανισμών και εν τέλει μέσω του διεθνούς δικαίου.

Καταλήγει στο εκ πρώτης όψεως παράδοξο, ότι τα κράτη πλέον για να επιβιώσουν χρειάζονται να συμβάλουν στη δημιουργία περισσότερων διεθνών θεσμών και κανόνων, ώστε να δημιουργηθεί ένας δυναμικός παγκόσμιος νομικός χώρος. Και ίσως, χωρίς να το συνειδητοποιεί πλήρως ή απλά χωρίς να το διατυμπανίζει, με αυτό το βιβλίο ξαναθυμίζει την ισχύ των αξιών, δηλαδή του φυσικού δικαίου, που έχουν, όπως λέει, τον δικό τους χώρο πέρα και πάνω από τα έθνη και τα κράτη.

Μέσα λοιπόν από αυτό το βιβλίο, συμπύκνωση της έρευνας, της διδασκαλίας και της συγγραφής του, και μέσα από τη δημιουργία του μόνου στην Ελλάδα Διεθνούς Οργανισμού, του Ευρωπαϊκού Οργανισμού Δημοσίου Δικαίου, τον οποίο υπηρετεί με πάθος, μένει το γερό αποτύπωμα του επιστήμονα και δημοσίου προσώπου Σπυρίδωνα Φλογαΐτη.

Για εμάς τώρα, που έχουμε τη χαρά και την τιμή να είμαστε εκτός από συνάδελφοι και φίλοι του Σπύρου ή Φλοξ, μένει το πολυτιμότερο: οι αναμνήσεις από το μέλλον μιας ουσιαστικής ζωής.

ΙΩΑΝΝΗ ΓΙΑΝΝΙΔΗ

Ομότιμοι Καθηγητή της Νομικής Σχολής του ΕΚΠΑ

ΟΜΙΛΙΑ

Η *laudatio*, η προερχόμενη από μη ειδικό σε σχέση με το επιστημονικό αντικείμενο του τιμωμένου, παρουσιάζει την ιδιαιτερότητα ότι δεν προσφέρει καταφύγιο στην παρουσίαση ακριβώς του επιστημονικού έργου του κι εμφανίζει έτσι τον τιμώμενο μέσα από τις παράπλευρες ή προσωπικές δραστηριότητές του, κάνοντας πιο εύκολη την αναδρομή σε στοιχεία χαρακτήρος. Υπό την έννοια αυτή η αναφορά στο πρόσωπο και γενικότερα στις προσωπικές ιδιότητες του τιμωμένου καθίσταται κύριος άξονας μιας *laudatio* που καθίσταται πιο ελκυστική για όσους αναμένουν μια πιο ζωντανή και γλαφυρή περιγραφή του τιμωμένου και των πεπραγμένων του.

Και επειδή αυτό ακούγεται ολίγον ως υπόσχεση αποκαλύψεων, σπεύδω να σας διαβεβαιώσω ότι ο τιμώμενος δυστυχώς δεν προσφέρεται για αποκαλύψεις καθ' ότι μάλλον προς ανοικτό βιβλίο προσομοιάζει. Γνωρίζοντάς τον για κάτι λιγότερο από 60 χρόνια (από την τρίτη λυκείου), έχω την πεποίθηση ότι ακόμη και στις πιο διακριτικές και μυστικές του προσπάθειες οι άλλοι ήξεραν πάντα περισσότερα από αυτόν. Αυτός λοιπόν ο ανοικτός χαρακτήρας είναι ένας από τους κύριους λόγους που ο Σπύρος είναι δάσκαλος ειδικά διαμορφωμένος για παροχή συμβουλών προς τους νεότερους. Ο άλλος λόγος είναι ότι αποτελεί έναν ανεξάντλητο ταμειυτήρα εμπειριών και χρήσιμων πληροφοριών. Ο συνδυασμός των δυο αυτών ιδιοτήτων τον καθιστά ιδιαιτέρως ωφέλιμο αλλά και απολαυστικό, όταν συμβουλεύει νεότερους. Και βεβαίως αυτή η ιδιότητα είναι μια μεγάλη αρετή για έναν πανεπιστημιακό δάσκαλο. Έχω όμως υποσχεθεί στον εαυτό μου ότι ενόψει τόσων αξιόλογων και δοκιμασμένων ομιλητών για τον τιμώμενο εγώ δεν θα κάνω το κλίμα επιστημονικά βαρύ. Έτσι λοιπόν συνεχίζω. Ο ανεξάντλητος φίλος μου Σπύρος, ανεξάντλητος σε ιδέες και μεθόδους, είναι συγχρόνως ένας μαχητής. Η πορεία του από το σχολείο στη Λευκάδα μέχρι σήμερα καταδεικνύει του λόγου του αληθές. Τα χαρακτηριστικά του μαχητή (που είναι εν μέρει και χαρακτηριστικά πολιτικού ανδρός) είναι η αισιοδοξία, η συστηματικότητα, η υπομονή και η επιμονή. Ποιος θα μπορούσε να αμφισβητήσει ότι ο Σπύρος τα διαθέτει, ορισμένα μάλιστα από αυτά καθ' υπερβολήν; Και, επιπλέον, ας μην ξεχνάμε ότι ενδύει τις ικανότητες αυτές με

ένα διεθνές ένδυμα, ώστε να καθίσταται αποτελεσματικός και στην αλλοδαπή, και ίσως κυρίως εκεί. Η διεθνής παρουσία του Σπύρου, και δεν εννοώ μόνο την επιστημονική αλλά εκ παραλλήλου την προσφορά ιδεών και οργανωτικών αρετών, αποτελεί μεταφορά στο πεδίο της πολιτικής και οργάνωσης του δικαίου των γενικότερων πολιτικών ικανοτήτων που υπαινίχθηκα παραπάνω. Για κάποιο λόγο που ο ίδιος μάλλον δεν γνωρίζει, αντί να διοχετεύσει τα προσόντα του αυτά στον χώρο της γενικής πολιτικής τα διοχέτευσε στον χώρο της πολιτικής της επιστήμης. Άλλωστε και στον μικρόκοσμο της δικής μας Σχολής οι επιλογές του όσον αφορά τους νεότερους συναδέλφους θα καθορίζουν για χρόνια την πορεία του τομέα του σε έναν νομικό χώρο ο οποίος, για τα μέτρα πάντα της σχολής, σχετικά πρόσφατα καλλιέργησε το επιστημονικό του κύρος, με την αποφασιστική σε αυτό συμβολή του Φλογαΐτη.

Και στο σημείο αυτό, είπα αυτά που θεώρησα ότι έπρεπε να πω για να εντοπίσω ακριβέστερα και να τιμήσω ορθά τη μοναδική συμβολή του Σπύρου στη διαμόρφωση επιστημονικών χώρων.

Κι αυτή η κατεξοχήν ικανότητά του, η ικανότητα διαμόρφωσης του πανεπιστημιακού και γενικότερα του επιστημονικού τοπίου, είναι σίγουρα συνειδητή και δεν θα ήταν υπερβολή να πω ότι διαπνέεται από την ιστορική του συνείδηση, γενικότερα –μην ξεχνάμε ότι είναι διδάκτωρ ιστορίας– αλλά και την οικογενειακή. Να λοιπόν ένας άνθρωπος κοσμοπολίτης, ανοικτός σε ιδέες και επιχειρήματα, που δεν αρνείται αλλά θεραπεύει την οικογενειακή του παράδοση, για την οποία είναι υπερήφανος.

Μια περίπτωση όχι συχνή στην ελληνική πανεπιστημιακή πραγματικότητα, ένας άνθρωπος απλός, όχι πάντα εύκολος, που παρά τη διαρκή και σοβαρότατη ανάμειξή του στα πράγματα διατηρεί πάντα απόσταση από αυτά, ένας ενεργητικός διαμορφωτής καταστάσεων, ένας δάσκαλος όχι μόνο με τον λόγο αλλά και το παράδειγμα. Κλείνω με κάτι πιο ιδιωτικό, όπως ίσως θα το περίμενε κανείς: Όσο περνάνε τα χρόνια και οι οδοί και ατραποί μειώνονται, ο φίλος μου ο Σπύρος γνωρίζει ότι, αποτελώντας ενεργητική και παθητική πηγή χιούμορ, παρέχει στον εαυτό του και τους γύρω του και παραμυθία αντιστοιχία των αξιοθαύμαστων έργων που παρήγαγε και των μοναδικών ικανοτήτων του.

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΔΕΛΛΗ

Καθηγητή της Νομικής Σχολής του ΕΚΠΑ, Διευθυντή του ΠΜΣ Δικαίου Περιβάλλοντος και Προέδρου της Ελληνικής Εταιρείας Δικαίου του Περιβάλλοντος

ΟΜΙΛΙΑ

«Σπύρος Φλογαΐτης, εκείνος που χτίζει γέφυρες»

Σε κάποια άλλη κοινωνία ή χρονική στιγμή –από εκείνες που ο καθηγητής απολαμβάνει να εξερευνά με την άλλη του ιδιότητα, εκείνη του ιστορικού–, όταν το όνομα των ανθρώπων προσδιορίζοταν από τα χαρακτηριστικά και τη διαδρομή τους, ο Σπύρος Φλογαΐτης θα ήταν «εκείνος που χτίζει γέφυρες». Σε όλη του την πορεία στη Νομική Σχολή και στην επιστήμη του Δημοσίου Δικαίου υπήρξε ακριβώς αυτό: ένας πρωτοπόρος, ο οποίος αγωνίστηκε ώστε οι ορίζοντες να μεγαλώνουν αντί να μικραίνουν· να συνδέονται μεταξύ τους όσο γίνεται περισσότεροι άνθρωποι, οργανισμοί και γνωστικά αντικείμενα· να τονίζονται όσα φέρνουν δύο ή περισσότερα πράγματα κοντά αντί να τα απομακρύνουν.

Ο Σπύρος Φλογαΐτης προσεγγίζει το Δίκαιο και το Πανεπιστήμιο με τα μάτια του διπλωμάτη – ίσως και γι' αυτό να παντρεύτηκε τον κόσμο των διεθνολόγων και στην προσωπική του ζωή, στο πρόσωπο της Φαίης. Σκοπός δεν είναι η τυφλή υπηρεσία του δόγματος και η οπαδική εμμονή στον μικρόκοσμο της Νομικής Αθηνών ή του Διοικητικού Δικαίου. Η υποστήριξη και των δύο προϋποθέτει περιπλάνηση, αμφισβήτηση, κατανόηση του διαφορετικού και εν τέλει όσμωση με ό,τι από τους υπόλοιπους θεωρείται ξένο ή μακρινό. Η επιβίωση και η προαγωγή της Νομικής Αθηνών και του Δημοσίου Δικαίου σε βάθος χρόνου –ο καθηγητής δίνει ιδιαίτερη έμφαση στη θεσμική διαχρονικότητα– διέρχεται από το χτίσιμο γεφυρών και όχι τειχών ή συνόρων.

Τον γνώρισα παιδί, πριν από μισό αιώνα σχεδόν, στη Cité Universitaire να ετοιμάζει όχι ένα αλλά δύο διδακτορικά. Στο επίκεντρο του γαλλικού νομικού σοβινισμού, όταν οι εκεί υπηρετούντες το *droit administratif* αρνούνταν ακόμη και να μάθουν ξένες γλώσσες για να μην επηρεαστούν κοιτώντας και κάπου αλλού, ο Σπύρος συνέκρινε στο νομικό διδακτορικό του το εκεί σύστημα αποκέντρωσης με το αντίστοιχο γερμανικό και ιταλικό. Έκτοτε, η συγκριτική

μέθοδος συνιστά το αγαπημένο του εργαλείο έρευνας, ακριβώς διότι φωτίζει περισσότερο την εγγύτητα παρά την απόσταση.

Η προσέγγισή του για μας τους νεότερους υπήρξε πολύτιμη, διότι κόμιζε κάτι εικονοκλαστικό. Όταν ο Φλογαΐτης ξεκινά την ακαδημαϊκή του σταδιοδρομία στη Νομική Αθηνών και τον συναντώ ως φοιτητής πια, η Σχολή κουβαλούσε ακόμη τα εμφυλιακά της σύνδρομα, όχι πως τα έχει πλήρως αποτάξει και σήμερα. Δεν εννοώ τον πραγματικό εμφύλιο, ευτυχώς, αλλά τις στείρες αντιπαραθέσεις ανάμεσα σε αστικολόγους και δημοσιολόγους, σε συνταγματολόγους και διοικητολόγους, σε γερμανοτραφείς και γαλλοτραφείς.

Ο Σπύρος κατάφερνε πάντα να υπερβαίνει τους διαχωρισμούς χωρίς να γίνεται ενδοτικός. Ενώ υπήρξε ο πιο ανοιχτός σε συνέργειες με τους άλλους νομικούς κλάδους, υπερασπίστηκε σθεναρά την αυθυπαρξία του Δημοσίου Δικαίου στις γενικές συνελεύσεις της Σχολής απέναντι στους ανόητους που επιχειρήσαν να την αμφισβητήσουν. Οι γέφυρες χτίζονται για επικοινωνία και όχι για να διευκολύνουν εισβολές και καταλήψεις. Στην εποχή του, ο Τομέας Δημοσίου Δικαίου μεγάλωσε και άνθισε, διευρύνοντας τις θεματικές και τη διάδρασή του με ό,τι ενδιαφέρει τον *Λήμο* και τη *Res Publica*, για να χρησιμοποιήσω την ορολογία του *alter ego* του και συνδιδασκάλου ημών των νεωτέρων Προκόπη Παυλόπουλου.

Προσωπικά, με συντηρητικές καταβολές στα νομικά και όχι μόνο, δεν νομίζω να είχα βγει από το επιστημονικό μου κουτί, εκείνο του γαλλικού διοικητικού δικαίου, αν δεν είχα βρει τον καθηγητή Φλογαΐτη στον δρόμο μου. Εκείνος μου έδειξε πόσο γόνιμη μπορεί να είναι η ενασχόληση με το ιταλικό δημόσιο δίκαιο και πόσο ενδιαφέροντες είναι οι εκπρόσωποί του. Το υπέροχο βιβλίο του, *Administrative Law et Droit Administratif*, συνέδεσε τις δύο όχθες της Μάγχης πολύ πριν το τούνελ. Όσοι αργότερα δοκιμάσαμε να πάμε πιο κάτω, συνδέοντας τις δύο πλευρές του Ατλαντικού και φέρνοντας κοντά το Αμερικανικό με το Ηπειρωτικό Δημόσιο Δίκαιο, τον Φλογαΐτη είχαμε για προπομπό και υπόδειγμα. Μας είχε δείξει πως για να καταλάβουμε τα του οίκου μας πρέπει να έχουμε πρώτα κατανοήσει τον κόσμο ολόκληρο, το παγκόσμιο διοικητικό και δημόσιο δίκαιο, στο οποίο επίσης αφιέρωσε την έρευνά του. Από τη σκοπιά αυτή, η επιστημονική πορεία του υπήρξε απόλυτα συνεπής, μια υπέροχη προσπάθεια να εξηγηθεί το δάσος του Δημοσίου Δικαίου και όχι τα δέντρα ή τα κλαδιά τους. Αρκεί να διαβάσει κανείς το *The evolution of the law and state in Europe. Seven lessons*, το οποίο εξέδωσε το 2017, για να αντιληφθεί πόσο προωθημένη, σύγχρονη αλλά και βαθιά είναι η σκέψη του, ιδίως όταν χρησιμοποιεί την ιστορία για να εξηγήσει το σήμερα. Την ίδια στιγμή, η

συμβολή του σε κλασικές θεματικές του Διοικητικού Δικαίου υπήρξε καίρια. Η μονογραφία του για την έννοια και τη φύση της διοικητικής σύμβασης έθεσε τα δογματικά θεμέλια για την περαιτέρω εξερεύνηση ενός κλάδου, του οποίου την άνθιση προφητικά διείδε ο καθηγητής Φλογαΐτης από τις αρχές της δεκαετίας του 1990.

Κοντολογίς, ο καθηγητής Φλογαΐτης υπήρξε από τη γενιά του εκείνος που κατανόησε περισσότερο τον πολυκεντρικό χαρακτήρα του σύγχρονου κόσμου, νομικού και μη. Η ύπαρξη πολλών κέντρων ή επιπέδων χαρακτηρίζει το Δημόσιο Δίκαιο, το συνταγματισμό, την κυριαρχία, τη διοικητική οργάνωση, σχεδόν τα πάντα. Τα στεγανά και απόλυτα προκαθορισμένα γεωμετρικά σχήματα έχουν πάψει να υπάρχουν. Ακόμη και στην οργάνωση των νομικών σπουδών. Αν σήμερα συζητάμε για τις πανεπιστημιακές δομές και τη συνύπαρξη της πρωτοτυπικής μορφής τους, δηλαδή της δημόσιας Νομικής Σχολής Αθηνών, με άλλα σχήματα διασυννοριακής προέλευσης, ο Σπύρος Φλογαΐτης είχε διαβεί τον Ρουβίκωνα ήδη από το 1980, με το Ευρωπαϊκό Κέντρο Δημοσίου Δικαίου. Αυτή είναι μια άλλη πολύτιμη κληρονομιά του. Εκτός από ένα επιπλέον δίκτυο προαγωγής του νομικού αυτού αντικειμένου, μας έκανε να καταλάβουμε πως μπορούμε να υπηρετούμε επάξια τη Νομική μας Σχολή, αυτήν που τον τιμά σήμερα, μετέχοντας χωρίς σύνδρομο κατωτερότητας σε μια ευρύτερη, ευρωπαϊκή ή και παγκόσμια, κοινωνία επιστημόνων.

Αγαπητέ κύριε καθηγητά, είμαστε ευγνώμονες για τους δρόμους που άνοιξες και τις γέφυρες που έχτισες.

ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗΣ ΗΛΙΑΔΟΥ

Αναπληρώτριας Καθηγήτριας της Νομικής Σχολής του ΕΚΠΑ και
Διευθύντριας του Τομέα Δημοσίου Δικαίου

ΟΜΙΛΙΑ

Σπυρίδων Φλογαΐτης: Καθηγητής Διοικητικού Δικαίου της Νομικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, Διδάκτωρ Δημοσίου Δικαίου του Πανεπιστημίου Παρισίων II, διδάκτωρ Ιστορίας του Πανεπιστημίου Παρισίων I, πτυχιούχος της Νομικής Σχολής Αθηνών και της Ecole Pratique des Hautes Etudes – Histoire et Philologie, επίτιμος Διδάκτωρ αλλοδαπών Πανεπιστημίων, honorary fellow του Wolfson College του Πανεπιστημίου Cambridge, επισκέπτης καθηγητής σε σειρά Πανεπιστημίων της αλλοδαπής, Δικηγόρος ενώπιον των Ανώτατων Δικαστηρίων της χώρας, Υπουργός σε τρεις υπηρεσιακές κυβερνήσεις, Πρόεδρος, αντιπρόεδρος και μέλος σειράς διεθνών διαιτητικών δικαστηρίων και επιτροπών προσφυγών, μεταξύ των οποίων και πρόεδρος του Διοικητικού Δικαστηρίου των Ηνωμένων Εθνών. Αυτές είναι ορισμένες μόνον από τις ιδιότητες του τιμωμένου, των οποίων ο κατάλογος θα πρέπει να συμπληρωθεί με την αναφορά στα παράσημα με τα οποία έχει τιμηθεί από τη Γαλλική Δημοκρατία, την Ιταλική Δημοκρατία, την Ουγγαρία και τη Δημοκρατία της Πορτογαλίας.

Κυρίως όμως ο τιμώμενος είναι (ομότιμος πλέον) καθηγητής της Νομικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, μία ιδιότητα την οποία ο ίδιος θεωρεί αφετηρία και βάση της πορείας του. Το «Πανεπιστήμιο Αθηνών είναι το σπίτι μας» είναι η χαρακτηριστική έκφραση που αποδεικνύει τη σημασία την οποία ο ίδιος αποδίδει στη σχέση του με την ακαδημαϊκή κοινότητα του ΕΚΠΑ, μια σχέση οικογένειας.

Κάθε καλή οικογένεια στηρίζει τα παιδιά της. Δεν τα περιορίζει. Τους δίνει εφόδια να αναπτυχθούν και να εξελιχθούν. Να ξεπεράσουν τα όρια του στενού ή ευρύτερου περιγύρου. Στην περίπτωση του καθηγητή Φλογαΐτη αυτό έγινε αναμφισβήτητα με μεγάλη επιτυχία, όπως αποδεικνύει η σειρά των ιδιοτήτων και τίτλων που προαναφέρθηκε. Το Πανεπιστήμιο Αθηνών αποτέλεσε τη βάση για την ανάπτυξη της δράσης του τιμωμένου σε παγκόσμιο ορίζοντα.

Στον Καθηγητή Σπυρίδωνα Φλογαΐτη οφείλουμε την ιδέα και την υλοποίηση του Ευρωπαϊκού Οργανισμού Δημοσίου Δικαίου, του πρώτου και μόνου διεθνούς

οργανισμού με έδρα την Ελλάδα, του οποίου είναι Διευθυντής και Πρόεδρος Διοικητικού Συμβουλίου. Ο Ευρωπαϊκός Οργανισμός Δημοσίου Δικαίου χαρακτηρίζεται από ιδιαίτερη πρωτοτυπία. Αποτελεί πλαίσιο ανάπτυξης και εμπέδωσης της παγκόσμιας επιστημονικής συνεργασίας για τον κλάδο του Δημοσίου Δικαίου και για τον σκοπό αυτό αναπτύσσει, οργανώνει, προωθεί και υποστηρίζει επιστημονικές, ερευνητικές, εκπαιδευτικές, διδακτικές και επιμορφωτικές δραστηριότητες διεθνώς, παρέχοντας υποστήριξη για τη μεταρρύθμιση, τον εκσυγχρονισμό και τη βελτίωση των δημοκρατικών θεσμών και της εφαρμογής της αρχής του κράτους δικαίου σε παγκόσμιο επίπεδο. Διαθέτει μάλιστα για τον σκοπό αυτόν το καθεστώς του παρατηρητή στη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ, στη Διεθνή Οργάνωση Εργασίας, στον Παγκόσμιο Οργανισμό Πνευματικής Ιδιοκτησίας, στον Διεθνή Οργανισμό Μετανάστευσης κ.α. Όπως εύκολα μπορεί να υποθέσει κανείς, αυτή η διεθνής καταξίωση δεν είναι τυχαία. Είναι αποτέλεσμα αφοσίωσης, επιμονής και εντατικής προσπάθειας όσων ασχολούνται με τον Οργανισμό και κυρίως αποτέλεσμα της δράσης του ίδιου του Διευθυντή του Οργανισμού, ο οποίος, ακούραστος πάντα, κινείται με άνεση σε όλες τις ηπείρους, σε όλες τις χώρες, σε όλα τα fora διεθνούς συνεργασίας, ακόμη και υπό συνθήκες εξαιρετικά δύσκολες ή και αντίξοες, όπως συνέβη στην περίοδο της πανδημίας και μεταγενέστερα του πολέμου της Ουκρανίας.

Διδασκόμαστε πολλά από τη διεθνή διαδρομή του Καθηγητή Φλογαΐτη. Κυρίως πάντως διδασκόμαστε ότι ο ζωντανός επιστημονικός διάλογος στο πεδίο του Δημοσίου Δικαίου είναι αναγκαιότητα στη σύγχρονη εποχή, στην εποχή της παγκοσμιοποίησης και της αλληλεξάρτησης των κρατών, της οικονομίας, των κοινωνιών και των ανθρώπων. Και βέβαια, ο διάλογος στο πλαίσιο του Οργανισμού είναι ζωντανός, γιατί δεν εξαντλείται στο γραπτό κείμενο. Τα ετήσια συνέδρια που διοργανώνονται από τον Οργανισμό συστηματικά κάθε φθινόπωρο προσελκύουν το ενδιαφέρον της επιστημονικής κοινότητας, που προσέρχεται με χαρά και ενδιαφέρον για να συμβάλει δημιουργικά στον διάλογο αυτόν. Για λίγες ημέρες κάθε Σεπτέμβριο οι Σπέτσες πιο παλιά και τα Λεγραινά τα τελευταία χρόνια αποτελούν σημείο συνάντησης των πιο σημαντικών εκπροσώπων του κλάδου του Δημοσίου Δικαίου διεθνώς, αλλά και εκπροσώπων κρατών και κυβερνήσεων που θέλουν να αξιοποιήσουν τη γνώση και εμπειρία του Οργανισμού. Δεν χρειάζεται στο σημείο αυτό να αναφερθούμε στην αξία της προσωπικής επαφής με τους ομοτέχνους: Γνωρίζοντας τους συναδέλφους από όλο τον πλανήτη, ευνόητο είναι ότι κατανοούμε καλύτερα και το γραπτό έργο τους.

Επιτρέψτε μου δυο λόγια για το επιστημονικό έργο του καθηγητή Φλογαΐτη, το οποίο δεν εξαντλείται σε θέματα Δημοσίου Δικαίου, αλλά περιλαμβάνει και αξιολογή συνεισφορά στο πεδίο της Ιστορίας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της συνεισφοράς είναι τα πρωτότυπα βιβλία επιμέλειας του έργου του von Maurer *Die Wittelsbacher in Griechenland* και του έργου του F. von Thiersch *De la Regence en Grece*. Κυρίως όμως το επιστημονικό έργο του καθηγητή Φλογαΐτη αφορά στη μελέτη του κράτους, στη μελέτη της οργάνωσης του κράτους και στη μελέτη της δράσης του κράτους, λαμβάνοντας υπόψη τόσο την ιστορική εξέλιξη όσο και τη σύγχρονη έννομη τάξη: Το κράτος, το οποίο υποχώρησε κατά τις προηγούμενες δεκαετίες από τον χώρο της οικονομίας (απελευθέρωση αγορών), το οποίο χρησιμοποίησε και χρησιμοποιεί εντατικά θεσμούς που προέρχονται από το ιδιωτικό δίκαιο (επιχειρηματική δραστηριότητα και συμβάσεις), το οποίο συνυπάρχει και συνεργάζεται με άλλα κράτη και εξελίσσεται. Το κράτος το οποίο «επέστρεψε» κατά την περίοδο της πανδημίας, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο καθηγητής, ως τελευταίο καταφύγιο προστασίας για τους πολίτες. Για τα ζητήματα αυτά έχουμε στη διάθεσή μας πλούσιο έργο του καθηγητή Φλογαΐτη, και ελπίζουμε στη συνέχεια του έργου αυτού.

Τέλος, επιτρέψτε μου δυο λόγια για τη δράση του Καθηγητή ως μέλους του Τομέα Δημοσίου Δικαίου της Νομικής Σχολής Αθηνών. Ο Καθηγητής Φλογαΐτης συνέβαλε ουσιωδώς στην ανάπτυξη του Τομέα και στην εμπέδωση της σημασίας του για τη Νομική Επιστήμη στην Ελλάδα, όπως η σχετική προσπάθεια εξελίχθηκε τις τελευταίες δεκαετίες, ως συνεχιστής του έργου των αείμνηστων καθηγητών, του Πρόδρομου Δαγτόγλου και του Επαμεινώνδα Σπηλιωτόπουλου, του επίτιμου Καθηγητή Κασιμάτη και όλων των λαμπρών δασκάλων που προηγήθηκαν. Δεν είχα τη χαρά να είμαι μαθήτριά του, τον γνώρισα μετά την ολοκλήρωση των διδακτορικών μου σπουδών, λίγα χρόνια προτού να έχω την τιμή να εκλεγώ μέλος της ακαδημαϊκής κοινότητας του ΕΚΠΑ. Είχα ωστόσο τη χαρά της επιστημονικής συζήτησης μαζί του, που αποτέλεσε διαρκώς έναυσμα προβληματισμού και αναζήτησης νέων ιδεών και σκέψεων. Με αυτήν την έννοια αισθάνομαι μαθήτριά του.

Αγαπητέ κύριε Καθηγητά, με την ευκαιρία της σημερινής τελετής επίδοσης του Τιμητικού Τόμου στον οποίο συνέβαλαν με χαρά οι μαθητές σας, επιτρέψτε μου να σας ευχαριστήσω προσωπικά και εκ μέρους του Τομέα Δημοσίου Δικαίου της Νομικής Σχολής Αθηνών για όλη τη συνεισφορά σας.

Ευχαριστώ.

ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ ΦΛΟΓΑΪΤΗ

Ομότιμοι Καθηγητή της Νομικής Σχολής του ΕΚΠΑ

ΑΝΤΙΦΩΝΗΣΗ

Αξιότιμε κύριε Πρύτανη,
Κύριε Ακαδημαϊκέ και τέως Πρόεδρε της Ελληνικής Δημοκρατίας,
Κυρίες και κύριοι Πρόεδροι Ανωτάτων Δικαστηρίων,
Κύριε Υπουργέ και Πρόεδρε,
Κύριοι Υπουργοί,
Κύριε Γενικό Γραμματέα του Υπουργείου Παιδείας,
Αγαπητές κυρίες και αγαπητοί κύριοι συνάδελφοι,
Φίλες και φίλοι,

Ι. Όταν ο Γιάννης Γιαννίδης με επισκέφθηκε για να μου εκφράσει την επιθυμία να πάρει την πρωτοβουλία για τη δημιουργία Τιμητικού Τόμου για μένα, αισθάνθηκα τιμή από τον παλαιότερο φίλο που απέκτησα στην αθηναϊκή μου διαδρομή, αλλά του απάντησα ότι μεγαλύτερη αξία έχουν οι τιμές προς έναν Καθηγητή όταν προέρχονται από τους μαθητές του. Έτσι διαμορφώθηκε αυτή η πρωτοβουλία, που μας φέρνει σήμερα εδώ όλους μαζί, να καταγράψουμε στο πέραςμα του χρόνου το ότι οι διαδρομές μας κάποτε διασταυρώθηκαν και από τότε έγιναν παράλληλες.

Ευχαριστώντας σας όλους πολύ, το Πανεπιστήμιό μας και τον κύριο Πρύτανη που εξέδωσε τον Τόμο και οργάνωσε αυτή την τελετή, τους συγγραφείς, τους διοργανωτές του εγχειρήματος και όλους εσάς που ήλθατε σήμερα για να τιμήσετε τη διαδρομή μου στην Επιστήμη, θα ήθελα να μου επιτρέψετε σε αυτή τη στιγμή της συγκίνησης να θυμηθώ και να μοιραστώ μαζί σας μερικές από τις συνθήκες και τις στιγμές που τη σημάδεψαν.

Γεννήθηκα στην πόλη της Λευκάδας το 1950 και μεγάλωσα εκεί μέχρι την έλευση της δικτατορίας, οπότε μετακομίσαμε οικογενειακώς στην Αθήνα, όπου θα ολοκλήρωνα τις εγκύκλιες σπουδές μου στο Ε΄ Γυμνάσιο Αρρένων Αθηνών, στα Εξάρχεια. Τα μεγάλα καλοκαίρια της παιδικής μου ηλικίας τα πέρασα στην Αθήνα, στο κτήμα της θείας μου στο Μαρούσι εκείνης της εποχής, γεγονός που μου επέτρεψε να αποκτήσω τη μεγάλη εικόνα της Ελλάδας όπως διαμορφωνόταν τότε στην πρωτεύουσα.

Είμαι δημιούργημα εκείνης της Λευκάδας, του Σχολείου και του μοναδικού Γυμνασίου που υπήρχε ανάμεσα στο Αγρίνιο και τη γειτονική Ιταλία, έμαθα γράμματα από άριστους δασκάλους και καθηγητές, εξοικειώθηκα και έγινα φίλος με παιδιά από όλα τα στρώματα της κοινωνίας, αφού όλοι στριμωχνόμασταν στα ίδια, λίγα, θρανία, διακρίθηκα ως μαθητής σε μια πόλη που εκτιμούσε τα γράμματα, παρακολουθούσε τις επιδόσεις αριστείας και τις επαινούσε, ενώ στήριζε τα παιδιά που διακρίνονταν σ' αυτά προσφέροντάς τους αναγνώριση και ρόλο στην κοινωνία. Η λευκαδίτικη κοινωνία της εποχής είχε οργάνωση και κανόνες, στηριζόταν στην επιθυμία να είναι μορφωμένη και γνωστή ως η πόλη των γραμμάτων και των τεχνών, μια φτώχη και ξεχασμένη κοινωνία, η οποία όμως είχε τη δύναμη να ξεκινήσει τις Εορτές Λόγου και Τέχνης την ίδια χρονιά με το Φεστιβάλ Αθηνών στις αρχές της δεκαετίας του '50. Ο πατέρας μου, Δικηγόρος Λευκάδος, διαμόρφωσε την ηθική μας διαπαιδαγώγηση με επίκεντρο ότι είμαστε οικογένεια των γραμμάτων και της δημόσιας προσφοράς. Τα λευκαδίτικα χρόνια μου παραμένουν αξέχαστα, ενώ αποτελούν το λίκνο των όποιων χαρακτηριστικών της προσωπικότητάς μου.

II. Επιτρέψτε μου να θυμηθώ μερικές στιγμές που σημάδεψαν την επιστημονική διαδρομή μου:

Πριν απ' όλα τη στιγμή που η μητέρα μου με ξύπνησε για να μου αναγγείλει χαρούμενη ότι είχαν βγει τα αποτελέσματα και είχα πετύχει στη Νομική Σχολή Αθηνών μεταξύ των πρώτων. Θυμάμαι ότι το πρώτο που αισθάνθηκα ήταν ότι η ζωή μου άλλαξε οριστικά.

Θυμάμαι επίσης όταν πήρα το πρώτο 10 στις εξετάσεις του Σεπτεμβρίου στο Συνταγματικό Δίκαιο στο πρώτο έτος. Τότε κατάλαβα ότι μπορούσα, και στο Πανεπιστήμιο, να πετύχω την αριστεία.

Όταν στο δεύτερο έτος κατέλαβα στις εξετάσεις την 5^η θέση, θα έπαιρνα κατά τα δεδομένα της εποχής το 2ο βραβείο, μετά τα τρία πρώτα αριστεία. Με ένα παράξενο παιχνίδισμα της ζωής, η απονομή του βραβείου που γινόταν συνεδριάζουσας της Σχολής θα σημάδευε τη ζωή μου ακόμη περισσότερο διότι, όταν ο γραμματέας της Σχολής με ανήγγειλε για να προσέλθω να παραλάβω το βραβείο, οι Καθηγητές θυμήθηκαν την προσφορά της οικογένειάς μου στη νομική επιστήμη και τη δημόσια ζωή κατά το 19^ο αιώνα και έζησα στιγμές προσωπικής συγκίνησης μοναδικές. Επρόκειτο για τη Νομική Σχολή των Παναγιώτη Ζέπου, Κωνσταντίνου Ρόκα, Ανδρέα Γαζή, Γεώργιου Μητσόπουλου, για να θυμηθώ μόνο μερικούς.

Ήταν τότε περίπου που με πρόσεξε ο αείμνηστος Ανδρέας Γαζής, ο άνθρωπος που έγινε ο μέντορας της ζωής μου, κατευθύνοντας με τις συμβουλές

του τα βήματα των σπουδών και της ζωής μου, συμβουλές που πάντοτε ακολούθησα. Είναι ο άνθρωπος που, μεταξύ άλλων, με οδήγησε στις ιστορικές σπουδές μου.

Το 1973 τελείωσα τη Σχολή, πρώτος στις εξετάσεις του Ιουνίου. Δεν το αναφέρω για άλλο λόγο, αλλά για να πω πόσο στενοχωρήθηκα που δεν μου ανέθεσε η γραμματεία να απαγγείλω τον όρκο. Πολύ αργότερα πληροφορήθηκα ότι ο γραμματέας ισχυρίστηκε, ψευδώς βέβαια, ότι μου είχε ζητήσει να κόψω τα μαλλιά μου και αρνήθηκα. Ήταν ίσως η πρώτη φορά που άρχισα να καταλαβαίνω σε ποια κοινωνία έμπαινα και τι θα αντιμετώπιζα.

Αποφοιτώντας σε μια τάξη που ήταν γεμάτη από άριστους φοιτητές, είχα τη βεβαιότητα ότι όλοι εμείς θα ξαναβρισκόμασταν σύντομα στη Σχολή σε καινούργιους ρόλους.

Θα θυμάμαι για πάντα την πρώτη μέρα που πηγαίναμε για μάθημα, για τις μεταπτυχιακές μας σπουδές στο Πανεπιστήμιο των Παρισίων II. Με τον Προκόπη Παυλόπουλο ανεβαίναμε μαζί τη rue Souflot από τον κήπο του Λουξεμβούργου προς το Πάνθεον. Ο Προκόπης είχε συνείδηση της δυσκολίας του εγχειρήματος και εξέφραζε όλη την αγωνία του πως θα τα καταφέρουμε. Εγώ είχα ή πλήρη έλλειψη συναισθήσης ή βεβαιότητα για την ποιότητα της προετοιμασίας μας, και του απαντούσα ότι όχι μόνο θα τα καταφέρουμε αλλά και ότι θα τους μάθουμε διοικητικό δίκαιο. Εκείνη η χρονιά ήταν η σκληρότερη της ζωής μου από τις δυσκολίες, ποτέ δεν αντιμετώπισα περισσότερες, όμως ο σκοπός της απόκτησης του μεταπτυχιακού διπλώματος, που θα άνοιγε τον δρόμο προς τη διδακτορία επετεύχθη.

Με τον Προκόπη μας έφερε μαζί η ζωή αφού είμαστε γείτονες στη Νεάπολη, στη Λεωφόρο Αλεξάνδρας, και, όπως είναι πασίγνωστο, όχι μόνο δεν χωρίσαμε ποτέ, αλλά και συνδεθήκαμε οικογενειακώς, αφού παντρεύθηκε, με εμένα κουμπάρο, την καλύτερη μου φίλη, τη Σίσσυ Πελτσεμή. Μπορώ να σας διαβεβαιώσω ότι, από παιδιά που ήμασταν, ήξερα ότι μια μέρα θα γίνει Πρόεδρος της Δημοκρατίας. Εκείνο που δεν μπορούσα να φανταστώ ήταν ότι οι μέρες θα ήταν δύσκολες και ότι η Ιστορία θα ανέθετε σ' αυτόν να σώσει τη χώρα σε μια τρικυμισμένη εποχή.

Ο Επαμεινώνδας Σπηλιωτόπουλος ζήτησε από τον Καθηγητή Jean Rivero να αναλάβει τη διεύθυνση της διδακτορικής μου διατριβής, ανοίγοντάς μου τον δρόμο σε έναν από τους παγκοσμίως καλλίτερους δημοσιολόγους της εποχής. Τις ιστορικές μου σπουδές δέχθηκε να διευθύνει ο μοναδικός και αξέχαστος Νίκος Σβορώνος, που είχα σαν δεύτερο πατέρα μου.

Ακολούθησε η μαθητεία μου δίπλα στον μεγάλο Massimo Severo Giannini στη Ρώμη, ο οποίος με την καθημερινότητά του με δίδαξε, πέρα από την επιστήμη, ότι δουλειά του Καθηγητή είναι να εκπαιδεύει τους μαθητές του.

Τα πρώτα μεταδιδακτορικά μου χρόνια με έφεραν στη Νομική Σχολή του Cambridge ως μέλος της, και έγινα το πρώτο μέλος της Σχολής μας που εκτέθηκε στο αγγλοσαξονικό δίκαιο στα σύγχρονα χρόνια. Έτσι έγινε η συγγραφή του βιβλίου μου *Administrative Law et Droit Administratif* σε διαρκή συζήτηση με Καθηγητές όπως οι Sir William Wade, Sir David Williams, Antony Jolowicz, Charles Hamson.

Η δημοσίευση του βιβλίου το 1986 στο Παρίσι μού έφερε ως δώρο την πρόσκληση για διδασκαλία στα Πανεπιστήμια των Παρισίων II και I. Σ' εκείνους τους έξι μήνες διαμορφώθηκε μεταξύ της Πρυτανείας του Πανεπιστημίου I και του Conseil d'Etat το πρόγραμμα που σήμερα συγκεκριμενοποιείται στον Ευρωπαϊκό Οργανισμό Δημοσίου Δικαίου. Ο τότε Αντιπρύτανης Gerard Timsit και ο τότε Αντιπρόεδρος του γαλλικού Συμβουλίου της Επικρατείας Guy Braibant, που κυριολεκτικά μεσουρανούσε διεθνώς, με εμπιστεύθηκαν και με στήριξαν για ένα εγχείρημα που σχεδιάστηκε για να ενώσει νομικές παιδείες, γλώσσες και προσωπικότητες από όλο τον κόσμο. Ο Πρύτανης Μιχάλης Σταθόπουλος εξασφάλισε με τις αποφάσεις του την ισότιμη συμμετοχή του Πανεπιστημίου μας, κάτι που, μαζί με άλλες συγκυρίες, οδήγησε τελικά στην εγκατάσταση του εγχειρήματος στην Ελλάδα και όχι στο Παρίσι, όπως είχε αρχικά σχεδιασθεί.

Ακολούθησαν τα χρόνια της Χαϊδελβέργης, 1988, 1989 και 1990, που μου άνοιξε ο αείμνηστος Καθηγητής Πρόδρομος Δαγτόγλου δίπλα στον σπουδαίο φίλο Eberhard Schmidt-Assmann και η συγγραφή του βιβλίου *Les contrats administratifs*, που δημοσιεύθηκε στο Παρίσι το 1992 και, με προσαρμογές, στην Ελλάδα το ίδιο έτος.

Ο κύκλος αυτός ολοκληρώθηκε όταν εκλέχθηκα στην έδρα Arthur Goodhart for Legal Science της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Cambridge και δίδαξα τα χρόνια 2013 και 2014, διδασκαλία από την οποία προέκυψε το βιβλίο *Seven Lessons on the State* των εκδόσεων Hart Publishing. Είχε ξεκινήσει ο κύκλος αυτός στη Σχολή μας το 1982-83, συμπεριέλαβε τη δεκαετία που ακολούθησε, με κεντρικό άξονα το ελεύθερο Σεμινάριο Συγκριτικού Διοικητικού Δικαίου, όπου δίδαξα στους καλλίτερους φοιτητές μας Αγγλικό Διοικητικό Δίκαιο, όταν ήταν άγνωστο στα Ευρωπαϊκά Πανεπιστήμια, με αποτέλεσμα πολλά παιδιά μας να κατευθυνθούν για διδακτορικές σπουδές στο Ηνωμένο Βασίλειο και τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, χαρακτηρίστηκε

επίσης από τις προσπάθειές μου, άλλοτε επιτυχώς πολλές φορές ανεπιτυχώς, για εκσυγχρονισμό των νομικών σπουδών σε όλα τα επίπεδα και την επιθυμία συμβολής στην ανάπτυξη του κλάδου με όλα τα επιστημονικά μέσα.

Στα χρόνια που πέρασαν, πέρα από τη διδασκαλία και την έντονη ενασχόληση με τη διοίκηση και ανάπτυξη του Τομέα, δημιουργήσαμε μαζί με τον Μιχάλη Σταθόπουλο το περιοδικό *Κριτική Νομική Επιθεώρηση*, και μαζί με τη Γλυκερία Σιούτη τα περιοδικά *Περιβάλλον και Δίκαιο*, *Ενέργεια και Δίκαιο*, *Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου*.

Θα προτιμούσα όμως να μη σας κουράσω άλλο με τους σταθμούς και τις ιδιαιτερότητες της επιστημονικής μου διαδρομής και να σας ζητήσω να μου επιτρέψετε να πω δυο λόγια στους νεότερους, τους διαδόχους μας.

III. Αν το δημόσιο δίκαιο μπόρεσε μετά την πτώση της δικτατορίας να αναπτυχθεί εντυπωσιακά στη χώρα μας, είναι διότι ο Επαμεινώνδας Σπηλιωτόπουλος φρόντισε να παρακινήσει κάθε ενδιαφερόμενο να στραφεί στον κλάδο και να τον σπουδάσει, πιστεύοντας ορθά ότι, για να υπάρχει Σχολή δημοσίου δικαίου, πρέπει να έχει διαμορφωθεί μια κοινωνία ανθρώπων με χαρακτηριστικά ενότητας γύρω από αυτό το γνωστικό αντικείμενο.

Αν ο Τομέας Δημοσίου Δικαίου μπόρεσε να σταθεί και να αναδειχθεί στη Σχολή και στην Κοινωνία, είναι γιατί ο ίδιος άνθρωπος έφερε κοντά του σε μίαν ενότητα το Συμβούλιο της Επικρατείας, το Ελεγκτικό Συνέδριο, τους διοικητικούς δικαστές, τους Δικηγόρους, και μάλιστα τους άλλους Καθηγητές που βγήκαν από τα θρανία μας αλλά σταδιοδρόμησαν σε άλλα Πανεπιστήμια κατά τις ευκαιρίες.

Αν ο Τομέας μπόρεσε να σταθεί στη Σχολή, να γίνει σεβαστός στην κοινωνία, να παράγει επιστήμη, να υπηρετήσει το Κράτος, και κυρίως να εξασφαλίσει άριστη διαδοχή εντός και εκτός του Πανεπιστημίου μας, είναι διότι εμείς, οι διάδοχοι, δουλέψαμε όλοι μαζί για να πετύχουμε τους σκοπούς μας. Είμαστε υπερήφανοι για το αποτέλεσμα, εγώ δε σήμερα ιδιαίτερα συγκινημένος, διότι αφού όλοι εσείς συγκεντρωθήκατε για να γράψετε κάτι για μένα με την αγάπη σας, τότε ίσως κάτι να πέτυχα στη ζωή μου.

IV. Κλείνοντας αυτό τον κύκλο σκέψεων, θα ήθελα να μου επιτρέψετε παρακαλώ να θυμηθώ τους γονείς μου, στους οποίους οφείλω όχι μόνο τη ζωή, αλλά και μια συγκεκριμένη ανατροφή σε ένα οικογενειακό περιβάλλον που αναδείκνυε την ατομικότητα, τη δημοκρατική αρετή, το χρέος της υπηρεσίας αυτού του τόπου, την πίστη στη μόρφωση ως οικογενειακή μας αξία, αλλά και τους απλούς Λευκαδίτες φίλους μου, ανθρώπους της καθημερινότητας ή της βιοπάλης, που μου πρόσφεραν με την αγάπη τους, τη σπιρτάδα του μυαλού

τους, τη μουσική και τα τραγούδια, χωρίς να το ξέρουν, απλόχερα απίστευτες στιγμές και κοινωνική μόρφωση, και βεβαίως τη σύζυγό μου, που δημιούργησε μια καλή οικογένεια και με στήριξε ολόψυχα στις αναρίθμητες δυσκολίες της ζωής μου.

Ένα μεγάλο ευχαριστώ σ' αυτούς που πήραν την πρωτοβουλία για τη δημιουργία του Τιμητικού Τόμου, πρώτους μεταξύ άλλων τον Γιάννη Γιαννίδη και τη Γλυκερία Σιούτη, στον καθένα τους άλλωστε οφείλω πολύ περισσότερα, όπως επίσης σε όσους συναποτέλεσαν την Επιστημονική Επιτροπή εκδόσεως, με πρώτους την Καθηγήτρια Κατερίνα Ηλιάδου και τον Διδάκτορα Νομικής Μιχάλη Παπαγεωργίου, αλλά και τις Πανεπιστημιακές Εκδόσεις, που έκαναν τόσα πολλά ώστε να φέρουν σε πέρας τη συγγραφή και έκδοση του Τιμητικού Τόμου.

Σε όλους όσους έγραψαν για μένα, καθέναν χωριστά, εκφράζω όλη την ευγνωμοσύνη μου.

Σε αυτούς που έλαβαν σήμερα τον λόγο για να με επαινέσουν, στην Πρυτανεία και τον κύριο Πρύτανη προσωπικά, που κοσμούν αυτή την τελετή, αλλά και όλους εσάς, αγαπητές φίλες και αγαπητοί φίλοι, που συγκεντρωθήκατε σήμερα εδώ για να με τιμήσετε, θα ήθελα να σας διαβεβαιώσω ότι η τιμή που μου κάνατε θα μου μείνει αξέχαστη.

Σας ευχαριστώ λοιπόν όλους από τα βάθη της καρδιάς μου.

Ο ΕΠΙΣΗΜΟΣ ΕΟΡΤΑΣΜΟΣ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΘΝΙΚΗ ΕΠΕΤΕΙΟ ΤΗΣ 25^{ΗΣ} ΜΑΡΤΙΟΥ 1821

Την 22^α Μαρτίου 2024, ημέρα Παρασκευή και ώρα 12.00, στη Μεγάλη Αίθουσα του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, πραγματοποιήθηκε ο επίσημος εορτασμός για την **Εθνική Επέτειο της 25^{ης} Μαρτίου 1821**.

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

- * Χαιρετισμός από τον Πρύτανη του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, Καθηγητή κύριο Γεράσιμο Σιάσο.
- * Ομιλία του Καθηγητή του Τμήματος Οικονομικών Επιστημών της Σχολής Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Αθηνών, κυρίου Κωνσταντίνου Κωστή, με τίτλο: **«Από την πολιτεία των Ρωμιών στο κράτος των Ελλήνων»**.

Ακολούθησε σύντομο μουσικό πρόγραμμα από το Τμήμα Μουσικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αθηνών.

ΓΕΡΑΣΙΜΟΥ ΣΙΑΣΟΥ

Καθηγητή και Πρύτανη του ΕΚΠΑ

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ

Αξιότιμε εκπρόσωπε του Προέδρου της Κυβέρνησης, καθηγητά Οδυσσέα Ζώρα,

Αξιότιμε Εκπρόσωπε του Μακαριωτάτου Αρχιεπισκόπου Αθηνών και πάσης Ελλάδος, Πανοσιολογιότατε Αρχιμανδρίτη π. Βαρνάβα,

Αξιότιμε εκπρόσωπε του Αρχηγού της Αξιωματικής Αντιπολίτευσης, κύριε Διονύσιε Καλαματιανέ,

Αξιότιμε εκπρόσωπε του Προέδρου του ΠΑΣΟΚ-Κινήματος Αλλαγής, κύριε Δημήτριε Μάντζο,

Αξιότιμε εκπρόσωπε του Περιφερειάρχη Αττικής, Αντιπεριφερειάρχη κύριε Κωνσταντίνε Ζώμπο,

Αξιότιμα μέλη της Ακαδημίας Αθηνών,

Αξιότιμε εκπρόσωπε του Αρχηγού του Γενικού Επιτελείου Στρατού, Συνταγματάρχα κ. Ευτύχιε Ξανθουδάκη,

Αξιότιμε εκπρόσωπε του Αρχηγού του Γενικού Επιτελείου Ναυτικού, Πλοίαρχε Παναγιώτη Μητρόπουλε,

Αξιότιμε εκπρόσωπε του Αρχηγού του Γενικού Επιτελείου Αεροπορίας, Σμήναρχε Γεώργιε Κατσαβέ,

Αξιότιμα μέλη του Συμβουλίου Διοίκησης,

Αξιότιμα μέλη της Συγκλήτου,

Αξιότιμοι ομότιμοι καθηγητές,

Αξιότιμες κυρίες και κύριοι καθηγητές,

Εκλεκτοί προσκεκλημένοι,

Πιστοί στην παράδοση του Ιδρύματός μας να τιμά τις Εθνικές Επετείες, να τιμά με Λόγο Γνώσης τους προγόνους μας και τους αγώνες που καθοδήγησαν τον εθνικό μας βίο, συγκεντρωθήκαμε σήμερα, στην ιστορική Μεγάλη Αίθουσα του Πανεπιστημίου μας, με τιμή και τον προσήκοντα σεβασμό.

Το Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών έχει μακρά και λαμπρή παράδοση στον εορτασμό της εθνικής επετείου της 25ης Μαρτίου. Υπήρξε –όπως γνωρίζουμε– το εκπαιδευτικό ίδρυμα που καθιέρωσε τον

εορτασμό της εθνικής επετείου ήδη από το 1838, στα χρόνια που ζούσαν ακόμη οι αγωνιστές της Επανάστασης, οι οποίοι και πρωτοστάτησαν στην ίδρυσή του.

Άλλωστε το Πανεπιστήμιό μας ήταν ένας από τους βασικούς πυλώνες συγκρότησης του Ελληνικού κράτους ως το μοναδικό πνευματικό ίδρυμα επί έναν αιώνα.

Η 25η Μαρτίου 1821, ανήμερα του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου, είναι το σημείο γένεσης της νεότερης Ελλάδος, καθώς μετά από χρόνια αγώνων, στρατιωτικών και διπλωματικών, οι Έλληνες απέκτησαν για πρώτη φορά στην ιστορία τους ένα εθνικό κράτος.

Η Ελληνική Επανάσταση του 1821 όμως είναι παράλληλα ένα διεθνές γεγονός. Είναι η πρώτη επιτυχημένη Επανάσταση του 19ου αιώνα, η πρώτη Επανάσταση που βάζει ευθέως κατά της περίφημης συμφωνίας της Βιέννης του 1815, η πρώτη Επανάσταση που πλήττει καίρια την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Είναι η ηρωική εξέγερση ενός λαού εναντίον ενός υπέρτερου εχθρού που με πρόταγμα την ελευθερία και την ανεξαρτησία κατόρθωσε να αλλάξει την ιστορική του μοίρα και να μετατρέψει αυτόν τον τόπο από επαρχία της οθωμανικής αυτοκρατορίας σε ένα δυτικό, δημοκρατικό και ελεύθερο έθνος.

Η ιδιαιτερότητα και η μοναδικότητα της Ελληνικής Επανάστασης έγκεινται στην πετυχημένη ώσμωση των διαφορετικών συνιστωσών του Ελληνισμού, σε μια ιδιότυπη σύγκλιση που αποσκοπούσε σε έναν βασικό και κοινό σκοπό: **την ελευθερία**. Ανθρώπινο δυναμικό από τον χώρο της Εκκλησίας, έμποροι, ναυτικοί, φιλικοί, τοπικοί άρχοντες, φωτισμένοι ιερείς, ένοπλοι κλεφταρματολοί, νεωτερικοί διανοούμενοι και εμπνευσμένοι διδάσκαλοι προερχόμενοι από την κοιτίδα του Διαφωτισμού **υπηρετούν την ιδέα της εθνικής απελευθέρωσης με πάθος και αυταπάρνηση**.

Αναμφίβολα η επανάσταση των Ελλήνων ήταν αποτέλεσμα, μεταξύ άλλων, ενός άλλου σημαντικού αγώνα που προηγήθηκε για αιώνες, **του αγώνα για την πνευματική αφύπνιση και τον φωτισμό των Ελλήνων μέσα από την Παιδεία**, μέσα από τα διδάγματα των διδασκάλων του Γένους, μέσα από τη φοίτηση στα νεοϊδρυθέντα Σχολεία, μέσα από τις ιδέες της Γαλλικής Επανάστασης, και φυσικά μέσα από την επαφή με τα κείμενα των μεγάλων Ελλήνων στοχαστών. Η ηγετική φυσιογνωμία του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, **ο Αδαμάντιος Κοραΐς**, με το πρόσταγμά του **«δράξασθε παιδείας»** καθιστά σαφές ότι **η παιδεία είναι προϋπόθεση της ελευθερίας**.

Κυρίες και κύριοι,

Γνωρίζουμε όλοι ότι η εθνική μνήμη αποτελεί θεμελιώδες στοιχείο της εθνικής αυτογνωσίας. Και οι εθνικές επέτειοι έχουν ακριβώς αυτή τη λειτουργία, να καλλιεργούν και να διατηρούν την εθνική μνήμη, αποτελώντας παράλληλα τις αφορμές για αυτοκριτική και γόνιμο προβληματισμό.

Σήμερα, **μνήμονες της ιστορικής μας αποστολής, τιμώντας έμπρακτα τις θυσίες και τους αγώνες των προγόνων μας**, οφείλουμε πρώτοι εμείς ως **Δημόσιο Πανεπιστήμιο να διαφυλάξουμε την πρόσβαση στη γνώση και την ουσιαστική παιδεία προς όλους**. Με όρους ακαδημαϊκής δημιουργικότητας και προσανατολισμένοι στις νέες προκλήσεις του 21ου αιώνα, όπως η κλιματική κρίση, η τεχνητή νοημοσύνη, η ενίσχυση της καινοτομίας και της εξωστρέφειας, οφείλουμε να ενδυναμώσουμε εν γένει το αποτύπωμα του ιδρύματός μας στην κοινωνία και να προσφέρουμε το καλύτερο δυνατό αναδεικνύοντας διεθνώς την Ελλάδα του αύριο.

Δίδοντας τον λόγο στον σημερινό εκλεκτό ομιλητή, τον διακεκριμένο καθηγητή του Τμήματος Οικονομικών Επιστημών της Σχολής Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών **κ. Κωνσταντίνο Κωστή**, ο οποίος θα αναπτύξει το θέμα **«Από την πολιτεία των Ρωμίων στο κράτος των Ελλήνων»**, θα ήθελα να ευχηθώ σε όλες και όλους **Χρόνια Πολλά!**

Η Επανάσταση του 1821 θα αποτελεί για πάντα πυξίδα εθνικών και πνευματικών αγώνων αλλά και εγγύηση ότι θα παραμείνουμε πνευματική δύναμη για όλη την οικουμένη όσο διατηρούμε τα ιδανικά του Έθνους μας, τη φλόγα της Δημοκρατίας και της Ελευθερίας!

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΚΩΣΤΗ

Καθηγητή της Σχολής Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών του ΕΚΠΑ

ΟΜΙΛΙΑ

«ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΟΛΙΤΕΙΑ ΤΩΝ ΡΩΜΙΩΝ ΣΤΟ ΚΡΑΤΟΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ»

Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, ο Αδαμάντιος Κοραΐς, μόνιμος κάτοικος Παρισιού, δίνει μία διάλεξη στην Εταιρεία των Παρατηρητών του Ανθρώπου, όπου παρουσιάζει την κατάσταση του πολιτισμού στην Ελλάδα.

Το σχήμα είναι απλό και έκτοτε θα επαναληφθεί πολλές φορές ως προγραμματική ερμηνεία του ελληνικού Πολέμου της Ανεξαρτησίας.

Στις απαρχές του 18^{ου} αιώνα, μας λέγει ο Κοραΐς, οι Έλληνες ήταν ένας φτωχός λαός που υπέφερε κάτω από έναν τρομακτικό ζυγό. Λίγα σχολεία και λίγοι σπουδαστές εξασφάλιζαν ατελή γνώση της ελληνικής γλώσσας. Οι υπόλοιποι βρίσκονταν μέσα στη μεγαλύτερη άγνοια. Είναι όμως η εποχή που τα Φώτα στην Ευρώπη παίρνουν διαφορετική κατεύθυνση, της οποίας η Εγκυκλοπαίδεια υπήρξε πρώτα το αποτέλεσμα και ακολούθως η αιτία. Μερικές αχτίδες από τα Φώτα αυτά φτάνουν και στην Ελλάδα, η οποία τις βλέπει, αλλά είναι φτωχή για να τις αξιοποιήσει.

Όμως η ανάπτυξη του εμπορίου που παρατηρείται στα χρόνια αυτά αλλά και ο Ρωσοτουρκικός Πόλεμος αλλάζουν τα δεδομένα. Η πρώτη δημιουργεί τις υλικές συνθήκες για την ανάπτυξη της εκπαίδευσης, ο δεύτερος, με την εγκατάλειψη των Ελλήνων από τους Ρώσους αλλά και με τη συνειδητοποίηση ότι οι Οθωμανοί είναι τρωτοί, δημιουργεί μιαν αίσθηση αυτοπεποίθησης στους υπόδουλους, φανερώντας ότι η ελευθερία δεν είναι ανέφικτος στόχος και ότι μπορούν και μόνοι τους να τον πετύχουν. Οι δύο αυτοί παράγοντες οδηγούν σε μια υπεραντίδραση.

«Καταγόμαστε από τους Έλληνες, μας λέει ο Κοραΐς. Πρέπει να ξαναγίνουμε άξιοι για το όνομα αυτό, ή αλλιώς να μην το φέρουμε καν».

Το σχήμα αυτό είναι πάγιο από τις απαρχές του 19^{ου} αιώνα μέχρι σήμερα: η οικονομία διευκολύνει τη βελτίωση της εκπαίδευσης, η οποία μέσω της Ευρώπης έρχεται και καταλήγει στη δημιουργία των Ελλήνων. Ο Διαφωτισμός παίζει εδώ καταλυτικό ρόλο όσο και η ανάπτυξη του εμπορίου, και είναι οι δύο

άξονες γύρω από τους οποίους συγκροτείται η κατανόηση του Πολέμου της Ανεξαρτησίας.

Ο Κοραΐς θεωρεί την οθωμανική πραγματικότητα ως μια δεδομένη, στατική κατάσταση βαρβαρότητας και δεσποτισμού. Στο πλαίσιο αυτό οι Ρωμιοί βρίσκουν τις δυνάμεις να αναγεννηθούν, να γίνουν Έλληνες. Η δυναμική της αλλαγής επομένως βρίσκεται αποκλειστικά στην πλευρά των κατακτημένων. Φυσιολογική τοποθέτηση για έναν λόγιο εμποτισμένο από τις αρχές του Διαφωτισμού.

Στην πραγματικότητα η δυναμική των μετασχηματισμών είναι αρκετά πιο πολύπλοκη. Η διεθνής βιβλιογραφία πλέον είναι τόσο πλούσια ώστε δεν υπάρχουν μεγάλα περιθώρια αμφισβήτησης: σύμφωνα με αυτήν οι αλλαγές που θα οδηγήσουν στη διαμόρφωση μιας νέας πραγματικότητας, η οποία περιλαμβάνει, ανάμεσα στα άλλα, και τη συγκρότηση μιας πολιτείας των Ρωμιών, προέρχεται από το ίδιο το οθωμανικό κράτος. Οι Οθωμανοί, επιδιώκοντας να εξασφαλίσουν περισσότερους πόρους, υλοποιούν διοικητικές, δημοσιονομικές και πολιτικές μεταρρυθμίσεις, αναδιατάσσοντας τους συσχετισμούς δυνάμεων στην πολιτική διοίκηση της Αυτοκρατορίας.

Περιορίζομαι μόνο να υπενθυμίσω ότι η βάση των αλλαγών βρίσκεται πλέον στην εκμίσθωση φόρων και οφικίων, πρόσκαιρα στην αρχή, σε ισόβια βάση στη συνέχεια.

Οι συνέπειες αυτού του μετασχηματισμού κινούνται σε δύο τομείς. Πρώτα απ' όλα στην εμφάνιση και ενίσχυση της ομάδας εκείνης που είναι γνωστή με το όνομα Φαναριώτες. Ενταγμένοι στους πολιτικούς οίκους της Αυτοκρατορίας, μπορούσαν με βάση τα νέα συστήματα διοίκησης να αναλάβουν καινούργια αξιώματα, φτάνοντας τελικά μέχρι την εξαγορά της ηγεμονίας των παραδουνάβιων περιοχών. Διεκδικούν έτσι και πετυχαίνουν τη μετατροπή τους σε αρχοντολόι των Ρωμιών, τους οποίους μπορούν να εξουσιάζουν και να εκμεταλλεύονται, σε μεγάλο βαθμό μέσω των εκκλησιαστικών μηχανισμών, αλλά και απευθείας εξαιτίας της θέσης τους στην οθωμανική διοίκηση.

Την ίδια στιγμή, οι αλλαγές στη φορολογία επιτρέπουν και στο Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως να μετατραπεί σε έναν θεμελιώδη μηχανισμό πολιτικής κυριαρχίας της Αυτοκρατορίας, έναν μηχανισμό ο οποίος διευρύνει την εξουσία του στους Ρωμιούς τόσο γεωγραφικά, με την απορρόφηση της Αρχιεπισκοπής Αρχίδας και του Πατριαρχείου του Ιπεκίου, όσο και ως προς το φάσμα των αρμοδιοτήτων του. Επομένως δημιουργείται ένας οιονεί κρατικός μηχανισμός στο πλαίσιο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αυτονομημένος σε μεγάλο βαθμό, που εξακτινώνεται σε όλη την αυτοκρατορία. Μια σπουδαία προσωπικότητα, ο

Κωνσταντίνος Κούμας, περιγράφει με τον ακόλουθο τρόπο τις σχέσεις που αναπτύσσονται:

«Οι ηγεμόνες διά των εφόρων των και ο Μέγας Διερμηνέας έγειναν προστάται ήγουν (το αληθέστερον) σφετερισταί των εκκλησιαστικών δικαίων· αι επαρχίαι εδίδοντο με το μέσον των εις τους όσοι τους επλήρουναν περισσότερα· οι Πατριάρχαι ηλλάσσοντο κατά την αρέσκειαν των· και κατ' ολίγον, επειδή ο Πατριάρχης είχε την άδειαν να αναφέρη τα των υπηκόων εις την Κυβέρνησιν, αυτοί ανελάμβαναν πολλά χριστιανικά κοινά των επαρχιών, και διά του Πατριάρχου, φροντίζοντες τας υποθέσεις των, απελάμβανον αμοιβήν της φροντίδας των ποσότητος πολλών χρημάτων».

Δεν είναι συμπτωματικό το ότι η έννοια του μιλλετιού κάνει την εμφάνισή της στα τέλη του 18^{ου} αιώνα, παρά το γεγονός το ότι η επίσημη θεσμοθέτησή της από την Οθωμανική Αυτοκρατορία πραγματοποιήθηκε μόνο προς τα μέσα του 19^{ου} αιώνα. Στην πραγματικότητα, η συγκρότηση του μιλλέτ ολοκληρώνεται ακριβώς στα χρόνια αυτά. Έτσι το Πατριαρχείο στις απαρχές του 19^{ου} αιώνα αποτελεί έναν κεντρικό διοικητικό μηχανισμό που καλύπτει τους ορθόδοξους πληθυσμούς τόσο γεωγραφικά όσο και με την ικανότητα διείσδυσής του στις τοπικές κοινωνίες. Η διοίκησή του από ομάδες κοσμικών, με εξέχοντες χωρίς αμφιβολία τους Φαναριώτες, εντείνει αυτή την αίσθηση της ύπαρξης μιας κεντρικής χριστιανικής εξουσίας μέσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και παράλληλα, σε ακόμη πιο μεγάλο βαθμό, διευρύνει τις πολιτικές φιλοδοξίες των ομάδων που κυβερνούν το Πατριαρχείο.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να εισαγάγουμε στη συζήτησή μας το ζήτημα της εκπαίδευσης: Οι νέες πραγματικότητες για τις οποίες μίλησα προηγουμένως, από κοινού με την ενίσχυση των τοπικών ελίτ και τη μετακίνηση του κέντρου βάρους του εξωτερικού εμπορίου της Αυτοκρατορίας προς τη Δύση, έχουν ως κέντρο βάρους τη δημιουργία νέων αναγκών.

Η παραγωγή εκπαιδευμένων ατόμων που να μπορούν να στελεχώσουν όλες τις υπηρεσίες της Εκκλησίας, των Φαναριωτών, των Προυχόντων καθίσταται αμέσως φανερή στον παρατηρητή. Νομίζω ότι είναι προφανές πως οι απαρχές αυτής της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης συναρτώνται με τις πατριαρχίες του Κύριλλου Λούκαρη, αλλά οι αλλαγές επιταχύνονται προϊόντος του χρόνου, για να λάβουν ακόμη μία ώθηση με τον Μεγάλο Μετασχηματισμό στη διοίκηση της Αυτοκρατορίας, που παρατηρείται καθ' όλη τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα.

Δεν θα πρέπει φυσικά βιαστούμε να υποστηρίξουμε την άποψη ότι η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση οδηγεί άμεσα στην εθνική αναγέννηση. Έχουμε όλες τις ενδείξεις ότι δεν ισχύει κάτι τέτοιο. Ο Κοσμάς ο Αιτωλός περιφέρεται

στην Ήπειρο, με εντολή του Πατριαρχείου, για να καταπολεμήσει τους εξισλαμισμούς και υποστηρίζει με κάθε τρόπο την ίδρυση σχολείων. Λέγει λοιπόν: *«Και αν δεν εμάθετε οι πατέρες, να σπουδάζουν τα παιδιά σας να μανθάνουν ελληνικά, διότι και η εκκλησία μας είναι εις την ελληνικήν»*, την ίδια στιγμή που συγχαίρει τους πιστούς που παρακολουθούσαν το κήρυγμα γιατί δεν ήταν Έλληνες.

Αλλά και οι Φαναριώτες που αποτελούν την πρωτοπορία στο μεταρρυθμιστικό – εκπαιδευτικό φαινόμενο δεν θα πρέπει αυτομάτως να θεωρηθούν και ως πρωτοπόροι στην ανάδειξη του εθνικού κινήματος. Ο Κωνσταντίνος Κούμας, γράφοντας στις απαρχές του 19^{ου} αιώνα, επισημαίνει ότι αυτοπροσδιορίζονται ως *«το περίβλεπτον γένος των Ρωμαίων και βλασφημίαν ήκουαν αν τους ωνόμαζε τις Γραικούς ή Έλληνες»*.

Με δύο λόγια δεν βρίσκεται σε αυτή καθαυτή την εκπαίδευση ή στη διεύρυνσή του πεδίου επιρροής της η διαδικασία διαμόρφωσης ενός εθνικού κινήματος. Η χρηστικότητα της τελευταίας σε κοινωνίες όπου επικρατούσε η προφορικότητα καθορίζει προφανώς και τα χαρακτηριστικά της, τα περιθώρια ανάπτυξής της. Στην πρώιμη εποχή, ο μοναδικός θεσμός που τη χρειαζόταν δεν ήταν άλλος από την Εκκλησία. Οι πηγές που διαθέτουμε επιβεβαιώνουν αυτές τις παρατηρήσεις αλλά προσθέτουν και άλλη μία διάσταση του φαινομένου: την έντονη ασυνέχεια της εκπαιδευτικής διαδικασίας μεταξύ του κοινού και του ελληνικού σχολείου.

Η εκπαίδευση στα κοινά γράμματα –ή πιο επίσημα στο «κοινό σχολείο των ιερών εκκλησιαστικών γραμμάτων»– αφορά κατά κύριο λόγο εκείνους που έχουν ως προορισμό να ενδυθούν το ιερατικό σχήμα: οι στόχοι της εγγραμματοσύνης τους είναι σαφείς και η εκπλήρωσή τους αποβλέπει στην ικανότητα του ιερέα να ανταποκριθεί στις βασικές υποχρεώσεις του απέναντι στο ποίμνιό του.

Αντιθέτως, το ελληνικό σχολείο –της «σχολής των γραμματικών ή των εγκύκλιων μαθημάτων και της θύραθεν φιλοσοφίας»– απευθύνεται αρχικά πάντα σε ελάχιστους που στόχο έχουν να καταλάβουν ανώτερες θέσεις στην εκκλησιαστική ιεραρχία.

Τα δεδομένα όπως είδαμε και όπως άλλωστε είναι γνωστό αλλάζουν κατά τον 18^ο αιώνα. Στη διάρκεια αυτής της εκατονταετηρίδας, εάν από τη μία πλευρά υφίσταται η δυναμική για την ανάπτυξη των κοινών σχολείων, αντίστοιχη δυναμική από την άλλη παρατηρείται και στα ελληνικά σχολεία. Το Πατριαρχείο, και η Εκκλησία γενικότερα, καθώς διευρύνεται γεωγραφικά, αλλά και από άποψη δραστηριοτήτων, χρειάζεται όλο και περισσότερους

εγγράμματους για να στηρίξει τόσο τις γραφειοκρατικές όσο και τις πνευματικές του δραστηριότητες.

Αντίστοιχες ανάγκες παρήγαγε και η φαναριώτικη γραφειοκρατία προκειμένου να στελεχωθούν οι ποικίλες υπηρεσίες που περιβάλλουν τις δραστηριότητες στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες, την Κωνσταντινούπολη ή και αλλού. Παράλληλα και η υψηλή κουλτούρα των ανώτερων στρωμάτων και κυρίως των Φαναριωτών διαμορφώνει ένα πρότυπο εκπαίδευσης, το οποίο ασφαλώς δεν στηρίζεται στα κοινά γράμματα αλλά στα ελληνικά, αλλά και που ακούσια συναρτά την ορθόδοξη πραγματικότητα με την ελληνική παιδεία. Παρά το εθνοτικά ανομοιογενές της ομάδας αυτής, η συγκρότησή της γύρω από το Πατριαρχείο καθιστά τη γνώση της ελληνικής γλώσσας βασικό εργαλείο κοινωνικής προαγωγής και επιτυχίας και διευρύνει την ακτίνα εφαρμογής της και στις παραδουνάβιες περιοχές. Η συγκρότηση του φαναριώτικου κυκλώματος ταυτίζεται, έστω και συμβολικά, με την ιδέα της προόδου μέσω της παιδείας και της φιλομάθειας ως αυταξίας, με αποτέλεσμα η εκπαίδευση να αποτελεί ένα σύμφυτο με την ύπαρξη της ομάδας συστατικό στοιχείο.

Ωστόσο, πέρα από την ποσοτική ανάπτυξη των κοινών και των ελληνικών σχολείων, η μεγάλη καινοτομία της εποχής, όπως ευφυώς έχει ήδη επισημανθεί, βρίσκεται στη σύνδεση που προσέφερε τη δυνατότητα ταύτισης της ρωμαϊκής πραγματικότητας με την ελληνική γενεαλογία. Είναι ακριβώς αυτή η σύνθεση που δημιούργησε τις εκπαιδευτικές βάσεις για τη συγκρότηση ενός εθνικού κινήματος. Η χρήση της καθομιλουμένης γλώσσας στην εκπαίδευση, η ιστορικότητα που προσέφερε η ελληνική παιδεία στα ρωμαίικα, και, τέλος, οι παιδαγωγικές μέθοδοι αποκτούν μέσα από αυτή τη σύζευξη πολιτικό χαρακτήρα και αναιρούν τα μέχρι τότε εκπαιδευτικά δεδομένα.

Έτσι, η εκπαιδευτική διαδικασία όπως εξελίσσεται οδηγεί προοδευτικά και κυρίως μέσα από τις επιρροές που δέχεται από τη Δυτική Ευρώπη στη διαμόρφωση μιας άλλης αντίληψης για το ποιόν των Ρωμιών. Οι Έλληνες κάνουν την εμφάνισή τους στη σκέψη και τον λόγο των Δυτικοευρωπαίων, γεγονός που σταδιακά θα δώσει τη δυνατότητα σε πολλούς Ρωμιούς να απεμπλακούν από το οικουμενικό σχήμα και να στραφούν σε μιαν εθνική αντίληψη του πεπρωμένου τους.

Θα ήταν βιαστικό πάντως να δούμε στο σχήμα αυτό μια ευθύγραμμη και άμεση μετάβαση από την Πολιτεία των Ρωμιών στο κράτος των Ελλήνων. Μεσολαβεί ένας πόλεμος της Ανεξαρτησίας. Ποιοι είναι αυτοί που τον οργανώνουν το γνωρίζουμε και είναι σαφές. Στη Φιλική Εταιρεία δεν

συμμετείχαν ούτε οι μεγάλοι έμποροι, ούτε οι μεγάλοι ιεράρχες, ούτε οι μεγάλοι μεταρρυθμιστές λόγιοι, ούτε ακόμη οι μεγάλες οικογένειες Φαναριωτών.

Καμία από τις ομάδες εκείνες που ασκούσαν την οικονομική, κοινωνική και πολιτική εξουσία επί των χριστιανικών πληθυσμών δεν πήρε μέρος στη οργάνωση του πολέμου, με εξαίρεση κάποια μέλη τους τα οποία στις περισσότερες περιπτώσεις ήταν περιθωριοποιημένα ή ήσσονος σημασίας. Η οικογένεια Υψηλάντη ή ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος ο επιλεγόμενος Φιραής, ή ακόμη ο νεότερος Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος και ο Θεόδωρος Νέγρης, σίγουρα δεν αντιπροσώπευαν τη φαναριώτικη αριστοκρατία που είχε την εξουσία την εποχή που ξεκινούσε ο πόλεμος. Αντιθέτως ανήκαν στις οικογένειες εκείνες που είχαν χάσει την επαφή τους με την εξουσία. Κατ' αναλογία και οι εκπρόσωποι του Κλήρου που συμμετείχαν στην Εταιρεία ανήκαν σε τοπικής εμβέλειας ομάδες, ενώ ίσως οι πιο εντυπωσιακά απόντες ήταν οι λόγιοι και οι μεγαλέμποροι.

Η δημιουργία του ελληνικού κράτους ξεκινάει από τις λεγόμενες περιθωριακές ελίτ, που με τον α ή β τρόπο επιθυμούν, διεκδικούν πιο σωστά, να επιστρέψουν σε μια εξουσία που είχαν χάσει. Μια διαπίστωση που μας φέρνει μακριά από τις μονολιθικές αντιλήψεις που στηρίζονται αποκλειστικά στα Φώτα ή στην οικονομία. Και στην ελληνική περίπτωση, όπως και οπουδήποτε αλλού, η ιστορία είναι πιο πολύπλοκη από όσο πολύ συχνά θέλουμε να πιστεύουμε. Αυτό δε ισχύει κατά μείζονα λόγο στην κατανόηση της διαδικασίας μετάβασης από την πολιτεία των Ρωμιών στο κράτος των Ελλήνων.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2023

1. Αναγόρευση σε επίτιμη διδάκτορα του Τμήματος Νοσηλευτικής της Σχολής Επιστημών Υγείας του Πανεπιστημίου Αθηνών της κυρίας **Betty R. Ferrell**, Διευθύντριας Νοσηλευτικής Έρευνας και Εκπαίδευσης και Καθηγήτριας στο «City of Hope Medical Center In Duarte, California», ΗΠΑ.7
Γεράσιμος Σιάσος: *Προσφώνηση*.....9
Ελισάβετ Πατηράκη-Κουρμπάνη: *Παρουσίαση του έργου και της προσωπικότητας της τιμωμένης*.....11
Betty R. Ferrell: *Palliative Care: Training Professionals to Provide Quality Care in Serious Illness*..... 16

ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 2023

2. Αναγόρευση σε επίτιμο διδάκτορα του Τμήματος Ιατρικής της Σχολής Επιστημών Υγείας του Πανεπιστημίου Αθηνών του κυρίου **Οδυσσέα-Ιωάννη Ζώρα**, Ομότιμου Καθηγητή του Πανεπιστημίου Κρήτης και Γενικού Γραμματέα Ανώτατης Εκπαίδευσης του Υπουργείου Παιδείας, Θρησκευμάτων και Αθλητισμού 31
Γεράσιμος Σιάσος: *Προσφώνηση* 33
Νικόλαος Αρκαδόπουλος: *Παρουσίαση του έργου και της προσωπικότητας του τιμωμένου* 37
Αναστάσιος-Ιωάννης Δ. Μεταξάς: *Η διαρροή της αλήθειας του* 43
Οδυσσέας-Ιωάννης Ζώρας: *Πανεπιστήμιο: Έρευνα και Ιατρική Εκπαίδευση* 47
3. Ο επίσημος εορτασμός για την **Εθνική Επέτειο της 28^{ης} Οκτωβρίου 1940** 61
Γεράσιμος Σιάσος: *Χαιρετισμός*..... 62
Σπυρίδων Γ. Πλουμίδης: *Η πορεία προς την 28^η Οκτωβρίου 1940* 65

ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 2023

4. Αναγόρευση σε επίτιμη διδάκτορα του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών της κυρίας **Elisabeth Crouzet-Pavan**, Καθηγήτριας του Πανεπιστημίου της Σορβόνης (Université Paris-Sorbonne IV) 75
Γεράσιμος Σιάσος: *Προσφώνηση* 76
Νικολέττα Γιαντσή-Μελετιάδη: *Παρουσίαση του έργου και της προσωπικότητας της τιμωμένης*79
Elisabeth Crouzet-Pavan: *Venise et Byzance: les histoires d'un imaginaire (VIe-XVe siècle)*..... 87

5.	Τελετή επίδοσης Τιμητικού Τόμου στην Ομότιμη Καθηγήτρια της Νομικής Σχολής κυρία Γλυκερία Σιούτη , με τίτλο: « 50 χρόνια Δίκαιο Περιβάλλοντος »	95
	Σπυρίδων Βλαχόπουλος: <i>Προσφώνηση</i>	97
	Γεώργιος Δελλής: <i>Ομιλία</i>	99
	Αικατερίνη Ηλιάδου: <i>Ομιλία</i>	103
	Μελίνη Καλογεράκη: <i>Ομιλία</i>	107
	Γλυκερία Σιούτη: <i>Αντιφώνηση</i>	109

ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2023

6.	Επιστημονική εκδήλωση στη μνήμη του π. Αντιπρύτανη του Πανεπιστημίου Αθηνών , Ομότιμου Καθηγητή της Ιατρικής Σχολής Αντωνίου Κουτσελίνη ..	115
	Γεράσιμος Σιάσος: <i>Προσφώνηση</i>	116
	Γεώργιος Μπαμπινιώτης: <i>Χαιρετισμός</i>	119
	Χρήστος Κίττας: <i>Χαιρετισμός</i>	123
	Χαρά Σπηλιοπούλου: <i>Παρουσίαση του έργου και της προσωπικότητας του αείμνηστου Ομότιμου Καθηγητή</i>	126
	Ιγνάτιος: <i>Ομιλία</i>	130

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 2024

7.	Αναγόρευση σε επίτιμο διδάκτορα του Τμήματος Πληροφορικής και Τηλεπικοινωνιών της Σχολής Θετικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Αθηνών του κυρίου Gerhard Weikum , επιστημονικού διευθυντή του Ινστιτούτου Πληροφορικής Max Planck (Saarbrücken, Germany) και Καθηγητή Πληροφορικής στο Saarland University, Γερμανία	135
8.	Αναγόρευση σε επίτιμο διδάκτορα του Τμήματος Οδοντιατρικής της Σχολής Επιστημών Υγείας του Πανεπιστημίου Αθηνών του κυρίου Mariano Sanz , Καθηγητή Περιοδοντολογίας στο Πανεπιστήμιο Complutense της Μαδρίτης, Ισπανία	137
	Γεράσιμος Σιάσος: <i>Προσφώνηση</i>	138
	Φοίβος Μαδιανός: <i>Παρουσίαση του έργου και της προσωπικότητας του τιμωμένου</i>	140
	Phoebus Madianos: <i>Honoris Causa</i>	143
	Mariano Sanz: <i>The Oral-Systemic Connection. Importance of Scientific Validation</i>	146
9.	Επίσημη εκδήλωση προς τιμήν του Επίτιμου και Ομότιμου Καθηγητή του Τμήματος Θεατρικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αθηνών κυρίου Βάλτερ Πούχχερ	155
	Γεράσιμος Σιάσος: <i>Προσφώνηση</i>	157
	Αχιλλέας Χαλδαϊάκης: <i>Χαιρετισμός</i>	160
	Γρηγόριος Ιωαννίδης: <i>Χαιρετισμός</i>	162
	Ιωσήφ Βιβιλάκης: <i>Χαιρετισμός</i>	164

Χριστόφορος Χαραλαμπίκης: <i>Παρουσίαση του επιστημονικού, ερευνητικού και ποιητικού έργου του τιμωμένου: «Βάλτερ Πούχνερ: Ένας χαλκέντερος ερευνητής»</i>	167
Εμμανουήλ Βαρβούνης: <i>Παρουσίαση του επιστημονικού, ερευνητικού και ποιητικού έργου του τιμωμένου: «Το λαογραφικό έργο του Walter Puchner: Ορισμένες διαπιστώσεις»</i>	174
Γεωργία Βαρζελιώτη: <i>Παρουσίαση του επιστημονικού, ερευνητικού και ποιητικού έργου του τιμωμένου: «Βάλτερ Πούχνερ: Γράφοντας την ελληνική θεατρολογία»</i>	185
Ευανθία Στιβανάκη: <i>Παρουσίαση του επιστημονικού, ερευνητικού και ποιητικού έργου του τιμωμένου: «Ο ποιητής Βάλτερ Πούχνερ»</i>	189
Γιάννης Κουρμπάνης: <i>Ομιλίες για τον δάσκαλο Βάλτερ Πούχνερ από τους αποφοίτους του Τμήματος</i>	195
Δρ. Κωνσταντίνος Μπούρας: <i>Ομιλίες για τον δάσκαλο Βάλτερ Πούχνερ από τους αποφοίτους του Τμήματος «Βάλτερ Πούχνερ: Ποιητής ακαδημαϊκού ήθους, πνευματικός διδάσκαλος διεθνούς βεληγκεούς και παγκόσμιας εμβέλειας»</i>	198
Θεόδωρος Ξάνθος: <i>Ομιλίες για τον δάσκαλο Βάλτερ Πούχνερ από τους αποφοίτους του Τμήματος</i>	201
Βάλτερ Πούχνερ: <i>Αντιφώνηση</i>	203
10. Ο επίσημος εορτασμός της ημέρας των Τριών Ιεραρχών και της Ελληνικής Παιδείας	207
Γεράσιμος Σιάσος: <i>Προσφώνηση</i>	208
Ισίδωρος-Χαράλαμπος Κάτσος: <i>Ο Διάλογος της Θεολογίας με τις Θετικές Επιστήμες. Σύγχρονες Σκέψεις και Κριτικές Παρατηρήσεις με Βάση το Έργο των Τριών Ιεραρχών</i>	211

MΑΡΤΙΟΣ 2024

11. Τελετή επίδοσης του Τιμητικού Τόμου με τίτλο « ΑΝΤΙΑΔΩΡΟ – Liber Discipulorum in honorem Spyridon Flogaitis » στον Ομότιμο Καθηγητή της Νομικής Σχολής, κύριο Σπυρίδωνα Φλογαΐτη	235
Γεράσιμος Σιάσος: <i>Προσφώνηση</i>	237
Σπυρίδων Βλαχόπουλος: <i>Χαιρετισμός</i>	239
Κωνσταντίνος Χριστοδούλου: <i>Χαιρετισμός</i>	241
Αντώνης Μ. Παντελής: <i>Ομιλία</i>	243
Γλυκερία Σιούτη: <i>Ομιλία</i>	245
Ιωάννης Γιαννίδης: <i>Ομιλία</i>	249
Γεώργιος Δελλής: <i>Σπύρος Φλογαΐτης, εκείνος που χτίζει γέφυρες</i>	251
Αικατερίνη Ηλιάδου: <i>Ομιλία</i>	254
Σπυρίδων Φλογαΐτης: <i>Αντιφώνηση</i>	257
12. Ο επίσημος εορτασμός για την Εθνική Επέτειο της 25^{ης} Μαρτίου 1821	263
Γεράσιμος Σιάσος: <i>Χαιρετισμός</i>	264
Κωνσταντίνος Κωστής: <i>Από την πολιτεία των Ρωμιών στο κράτος των Ελλήνων</i>	267